

**AHMET CEVDET PAŞA'DA GELENEKSELLİK, MUHAFAZAKÂRLIK,
MODERNİZM İZLENİMLERİ ve OSMANLI DEVLETİ'Nİ TANZİMAT
SÜRECİNE HAZIRLAYAN SEBEPLER**

Ömer Faruk KAVAK

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ

2021

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AHMET CEVDET PAŞA'DA GELENEKSELLİK, MUHAFAZAKÂRLIK,
MODERNİZM İZLENİMLERİ ve OSMANLI DEVLETİ'Nİ TANZİMAT
SÜRECİNE HAZIRLAYAN SEBEPLER**

Ömer Faruk KAVAK

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ

TEKİRDAĞ-2021

Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

28/06/ 2021

Ömer Faruk KAVAK

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD : Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Ahmet Cevdet Paşa'da Geleneksellik, Muhafazakârlık,
Modernizm İzlenimleri ve Osmanlı Devleti'ni Tanzimat
Sürecine Hazırlayan Sebepler
Tez Yazarı : Ömer Faruk KAVAK
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ
Tez Türü, Yılı: Yüksek Lisans Tezi 2021
Sayfa Sayısı :119

Türk Toplumunun son iki asrını her konuda ilgilendiren “Modernleşme, Batılılaşma ve Muasırlaşma” kavram ve olgularının, toplumu ne şekilde değiştirdiğini ve bu olguların ne ölçüde ele alındığı konusu her zaman güncelliğini korumaktadır. Muhafazakâr-modernist-yenilikçi bir şahsiyet olan Ahmet Cevdet Paşa'nın getirdiği metot ve yöntemler kendisini, dönemindeki devlet adamlarından ayırır. Çok yönlü ve entelektüel bir sîmâ olan Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih sahnesine çıkış döneminde Osmanlı Devleti, karşılaştığı sosyal, siyasal, yönetsel, eğitimsel ve hukuksal krizlerin üstesinden gelebilecek donanımlı bir bürokrasi kadrosuna ihtiyacı vardı. Dönemin şartları dikkate alınarak Ahmet Cevdet Paşa'nın bu konulara çözümlemeci ve metotsal yaklaşımı, kendisini Osmanlı Devleti'nde çok önemli bir yere koyar. Etkileri bugün bile hissedilen ve toplumları değiştiren Batı merkezli bu olguların, Osmanlı Devleti'ne tatbiki konusunda kullanılan yöntemler uygulayıcılar arasında fikir ayırımlarına sebebiyet vermiştir. Bu fikir ayırımları, modernleşme kavramının farklı kanallar vasıtasıyla ele alınmasına neden olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa hiç şüphesiz Tanzimat Döneminin aranılan ismidir. Devrinde diğerlerinden daha iyi anladığı modernleşme kavramını uygularken toplumun kimlik kaybı yaşamaması için “Biz ve Öteki” anlayışını her icraatında kıstas almıştır. Kendisi medrese kökenli bir modernist olmakla birlikte, “kânun-u kadim” anlayışında bir muhafazakârdır. İbn-i Haldun'u felsefesini en iyi anlayan ve çözümleyen bir şahsiyet olmasının yanı sıra “devlet-i ebed müddet” anlayışını tam olarak yansıtan bir devlet adamıdır.

Osmanlı Devleti'ni Tanzimat sürecine hazırlayan gelişmeler ve modernleşme kavramının uygulanma seyri zaman zaman değişmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın adı,

Tanzimat öncesi ve Tanzimat'la birlikte yapılan hata ve sonuçlardan ders çıkaran, bunları görev ve icraatlarına deneysel olarak yansıtan ve pozitivist bir sentez oluşturan şahsiyetlerin arasında öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Cevdet Paşa, Avrupa, Osmanlı Devleti, Modernleşme, Muhafazakârlık, Tanzimat, Kânun-u Kadim.

ABSTRACT

Institution, Institute,	: Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,
Department	: Department of History
Thesis Title	: Tradition, Conservatism, Impressions of Modernism in Ahmet Cevdet Pasha and to the Process of Tanzimat of the Ottoman State Seasons Prepared
Thesis Author	: Ömer Faruk KAVAK
Thesis Adviser	: Dr. Lecturer Mahmut Recep KELEŞ
Type of Thesis, Year	: MA Thesis, 2021
Total Number of Pages	:119

The issue of how the concepts and phenomena of "Modernization, Westernization and Civilization", which concern the last two centuries of the Turkish society in all aspects, have changed the society and to what extent these phenomena are handled is always up-to-date. The methods and methods brought by Ahmet Cevdet Pasha, a conservative-modernist-innovative personality, distinguish him from the statesmen of his time. During the emergence of Ahmet Cevdet Pasha, who was a versatile and intellectual figure, on the stage of history, the Ottoman Empire needed a well-equipped bureaucracy staff to respond to the social, political, administrative, educational and legal problems it faced. Considering the conditions of the period, Ahmet Cevdet Pasha's analytical methodical approach to these issues puts himself in a very important place in the Ottoman Empire. The methods used to apply these Western-centered phenomena, whose effects are felt even today, to the Ottoman Empire, which changed societies and states, caused a difference of opinion among the practitioners. This difference of opinion has caused the concept of modernization to be handled through different channels.

Ahmet Cevdet Pasha is undoubtedly the sought-after name of the Tanzimat Period. While applying the concept of modernization, which he understood better than others in his period, he took the understanding of "We and the Other" as a criterion in every action so that the society would not lose its identity. Although he is a madrasah-based modernist, he is a conservative in the understanding of "law ancient". In addition to being a person who understands and analyzes Ibn Khaldun's philosophy best, he is a statesman who fully reflects the understanding of "the state is eternal".

The developments that prepared the Ottoman Empire for the Tanzimat process and the application of the concept of modernization changed from time to time. The name of Ahmet Cevdet Pasha stands out among the personalities who learned from the mistakes and inferences made in the past before and with the Tanzimat, reflecting them experimentally on their duties and actions and creating a positivist synthesis.

Keywords: Ahmet Cevdet Pasha, Europe, Ottoman State, Modernization, Conservatism, Tanzimat, Law-Ancient.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesindeki 6 asırlık varlığı birçok değişim ve dönüşüme şahitlik etmiştir. Zaman zaman etkileyen veya etkilenen bir o kadarda bölgesini şekillendiren siyasi, askeri, sosyal ve dinsel bir olgu olarak karşımıza çıkan Osmanlı Devleti, imparatorluk olması ve bünyesinde bulundurduğu çeşitli milletler dolayısıyla bir sentezdir. Kadim Türk-Mogol askeri ve devlet anlayışıyla harmanlanan, İslam hukuk kâideleri ile şekillenen ve kendisini Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı konumunda gören Osmanlı Devleti, her döneminde "Devlet-i Ebed Müddet" anlayışıyla mevcudiyetini devam ettirme düşüncesinde olmuştur. Bu mevcudiyetini devam ettirirken değişen zaman, durum ve koşullara intibak etme açısından çeşitli refleksler geliştirmiştir.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından müesseselerin ve yönetim anlayışının değiştiği yüzyıl olarak karşımıza çıkar. Bu yüzyılda Avrupa ile etkileşim had safhaya ulaşmış askeriyeden eğitime, sanayiden kılık kıyafete, sosyal hayattan siyasi hayata kadar her noktada Avrupa etkisi görülmeye başlanmıştır. Tanzimat süreci olarak isimlendirilen bu değişim ve dönüşüm süreci, kendi içerisinde çeşitli fikir akımları oluşturmuştur. Tarih sahnesine tamda bu asırda karşımıza çıkan Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat döneminde kendisine önem atfedilmesi, getirdiği çözümler, metotlar, kaleme aldığı eserler ve yaptığı icraatlarından dolayıdır. Bu icraatlar çok yönlü bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın fikir dünyasının dışı vurumu olup tamamen milli benlik ve kimliğin korunması içgüdüsüyle meydana gelmiştir.

Bu çalışmada Tanzimat sürecine neden olan sebeplerin ana hatları açıklanmakla beraber, Tanzimat sürecinde inkişaf eden fikir akımlarının ve bu süreçte genel değişimin temel noktaları ele alınmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat sürecinde getirdiği yenilikler, eserler, metotsal uygulamalar ve modernleşmenin bir amaç olmayıp araç olduğu tezi, dönemin şartları baz alınarak anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmam sırasında görüş, öneri, destek ve yardımlarını hiçbir şekilde esirgemeyen değerli tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep Keleş, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Başkanı Doç Dr. Sezai Öztaş ve Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Asılsoy hocalarıma sonsuz şükranlarımı ve saygılarımı arz eder ve tezimin her aşamasında yanımda olan ve elinden geldiğince her türlü şartları sağlamaya çalışan canımdan çok sevdiğim anneme de ayrıca sevgilerimi sunmayı bir borç telakki ederim.

Ömer Faruk KAVAK

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	i
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
AHMET CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ ve OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YERİ	4
1.1. Ahmet Cevdet Paşa’nın Hayatı	4
1.1.1. İstanbul’da Eğitimi	6
1.1.2. Devlet-i Aliyye’de Aldığı Görevler ve İcraatları.....	11
1.2.3. Ahmet Cevdet Paşa’nın İlmî Kişiliği	18
1.2. Modernleşme ve Tanzimat Hareketlerine Kadar Osmanlı Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış	21
1.3. Ahmet Cevdet Paşa’nın Encümen-i Dâniş’in Kurulmasındaki Rolü ve Osmanlı Eğitim Alanındaki İcraatlarına Genel Bir Bakış	23
1.4. Ahmet Cevdet Paşa’nın Tarih, Hukuk, Eğitim Alanında Yazdığı Eserler.....	27
1.4.1. Tarih-i Cevdet	28
1.4.2. Tezâkir-i Cevdet	30
1.4.3. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye.....	31
1.4.4. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ	40
1.4.5. Mâruzat	40
1.4.6. Kavâ’id-i Osmâniyye.....	42
1.4.7. Belâgat-ı Osmâniyye.....	43
1.4.8. Kırım ve Kafkas Tarihçesi	44
1.4.9. Tercüme-i Mukaddime-i İbn-i Hâldun	44

II. BÖLÜM	46
AHMET CEVDET PAŞA’NIN DEVLET-TARİH ANLAYIŞI ve İDEAL DEVLET MODELİ	46
III. BÖLÜM	59
AHMET CEVDET PAŞA’NIN HUKUK-MEDENİYET KAVRAMLARINA BAKIŞI ve MUHAFAZAKÂRLIK- MODERNİZM İZLENİMLERİ	59
3.1. Hukuk Görüşü	61
3.2. Medeniyet Görüşü	65
IV. BÖLÜM	76
OSMANLI DEVLETİ’NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ, TANZİMAT’IN İLANI’NA HAZIRLAYAN SEBEPLER ve AHMET CEVDET PAŞA’NIN TANZİMAT DEĞERLENDİRMESİ (1699-1876)	76
4.1. Osmanlı Devleti’nde İçsel ve Dışsal Sebeplerden Dolayı Duraklama ve Bozulma.....	76
4.2. Tanzimat Öncesi İcraatlar ve Tanzimat’ın Arifesi	82
4.3. Tanzimat’ın İlanı ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler.....	88
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99
EKLER	108

GİRİŞ

Devlet-i Aliyye XVIII.yy'ın ilk yarısında, özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra bir dizi değişim ve dönüşüm sürecine maruz kalmıştır. Bu sürecin öncesinde Celali ve Suhte isyanları, uzun süren Safevi ve Habsburg savaşları, Osmanlı klasik askeri ve idari yapısı olan tımar sisteminin bozulması, devletin doğal sınırlarına ulaşması, coğrafi keşiflerle beraber ticaret yollarının önemini kaybetmesi ve hazine gelirlerinin azalması, Amerikan gümüş ve altınının dünya piyasasına girmesi ve Osmanlı ekonomisinin enflasyon ve devalüasyonla tanışması, reform ve rönesans hareketleri sonrası Avrupa'nın bilim, fen ve teknikte sıçrama yapması, Osmanlı ordularının Avrupa karşısında hızla durağanlaşması, askeri yenilgiler, teknolojik ve teknik açıdan geri kalmışlık, doğal bir sebep olan Küçük Buzul Çağı (1300-1850) gibi ana etmenler çöküşü her alanda hissettirmiş ve devlette bir dizi reform ihtiyacını doğurmuştur. Sonrasında ise sanayi devrimiyle beraber merkantilizmin daha sonra kapitalizmin dünyayı etkisi altına alması, sömürgecilik anlayışının kök salması, Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkarak bireyin önem kazanması, Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımlarıyla beraber dünyada hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı açıktı. Osmanlı Devleti gibi modernleşmeyi çoğunlukla dışsal baskılarla gerçekleştirmeye çalışan yönetimler modernleşme, batılılaşma, muasırlaşma gibi kavramları çağrıştıran ictimai değişim ve dönüşüm süreçlerini çok sancılı ve zor geçirmiştir. Öyle ki bu sancuların etkileri bugün bile hissedilmektedir.

Bu çalışmada, Ahmet Cevdet Paşa'nın "batılılaşma, modernizm ve geleneksellik" kavramları hakkındaki izlenimleri kendi bakış açısından, eserlerinden ve konu ile alakalı kaynaklardan yararlanılarak açıklanması amaçlanmıştır. Aynı zamanda tarih sahnesinde 6 asır yer almış Osmanlı Devleti'ni Tanzimat sürecine hazırlayan sebepler, geçirdiği evreler ve dönüşümlerin neden olduğu sonuçlar nelerdir sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın modernleşme olgusuna nasıl baktığı, beslendiği kaynaklar, Osmanlı Devleti'ndeki yeri ve icraatları konularına da değinilmiştir. İbn-i Haldun, kimlik, hilâfet, saltanat kavramlarının yanı sıra sultana itaat anlayışını merkeze alan Cevdet Paşa, "kânun-u kadime" uymayı

temel şiar edinmiştir. Fakat bu değişmez ilkelerini esnetebilmekte ve devletin yaşatılması için temel dinamiklerin sarsılmaması şartıyla değişime her zaman açıktır. O, bu yönüyle modernizm yanlısı bir medreselidir. Hilâfet ve saltanat yönetiminin en büyük temsilcisi ve savunucusu olan bu devlet adamının yaptığı her icraatı ve kaleme aldığı her eseri bu temel üzerine inşâ edilmiştir. Nitekim tez konusunda detaylıca ele alınan “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye” adlı hukuk çalışmasının kaleme alınma süreci ve geçirdiği evreler bunu bütün hatlarıyla ortaya serer. Medrese kökenli olması hasebiyle devlet memuriyetlerinde dini hissiyat ve insiyatif göze çarpar. Fakat bu olgunun, tutuculuk ve yobazlıkla alakası olmamakla birlikte aktif bir muhafazakâr tavrını her zaman hissettirir. Aynı zamanda tam bir Osmanlı münevveri ve görev adamıdır. Bosna Islahatında yaptığı dâhiyane çözüm, onun Osmanlı Devleti’nde aranılan en önemli simalardan biri olduğunu gösterir. Tez içerisinde Ahmet Cevdet Paşa son rütbesi ve pâyesi gereği Paşa olarak anılacaktır. 1866 Kozan Islahatına kadar rütbe ve pâyesi gereği Ahmet Cevdet Efendi olarak bilinen Cevdet Paşa, bu tarihte, başarılarından dolayı ilmiye sınıfının en üst makamı Şeyhülislamlığa terfi edilmeyi beklerken, mülkiye sınıfına terfi edilmiş ve vezirlikten pašalığa getirilmiştir.

Tanzimat ile beraber bir dönüşüm sürecine tabi tutulan Osmanlı Devleti’nin Avrupa ile yoğun temasları sonucunda hukuk, adâlet, medeniyet ve yönetim kavramları planlı bir değişimle yeniden yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde reform ve değişimin fikir önderleri arasında gösterilen Ahmet Cevdet Paşa’nın bu kavramlar hakkında yaptığı yorumlar, icraatlar ve kaleme aldığı eserlerin incelenmesiyle dönemin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bununla beraber Ahmet Cevdet Paşa’nın da mensup olduğu kanat, yukarıda zikrettiğimiz değişimleri nasıl karşılamış ve ne tür metotlar getirmişlerdir sorusunun cevabı da aranmıştır.

Son olarak Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti’nde değişim ve dönüşüm sürecinin yoğun olarak hissedildiği dönemde tarih sahnesine çıkmıştır. Şüphesiz çok yönlü ilim ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa’nın Osmanlı eğitim sisteminde etkileri büyüktür. Getirdiği yenilikler, oluşturduğu nizamnâmeler ve eğitim ile alâkalı kaleme aldığı eserler onun bu etkisini destekler niteliktedir. Onun eğitim

sistemimize, tarihimize ve tarih ilmine kazandırdığı metot ve eserler de bu tezin konusu olup incelenmeye tabi tutulmuştur.

Toplam 4 bölümden oluşan tezimiz, konu itibariyle bir anlam bütünlüğü oluşturarak her başlığın içeriği birbiriyle bağlantılıdır. Tez, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı ve yazdığı eserler ile başlar, yukarıda saydığımız kavramlara bakışı, çözüm önerileri, getirdiği yenilik ve metotlar ile devam eder. Osmanlı Devleti'nin klasik sisteminin bozulmasının nedenleri ve sonuçları, Tanzimat'ın ilanı ve Tanzimat'la beraber meydana gelen değişimlere değinerek son bulur.

Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılını ve günümüzü etkileyen “modernleşme, batılılaşma, muasırlaşma” kavramlarının içeriğinin ne olduğu, hem devlet kurumlarından olan Ahmet Cevdet Paşa'nın gözünden, hem de genel olarak ele alıp cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetlerin getirdiği öneriler, metotlar ve çözümler devlet açısından büyük önem arz etmekle beraber ortaya çıkan fikir akımları bugün bile toplumsal ve bireysel hayatımızı şekillendirmektedir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının hangi süreçlerden geçtiği ve nelere maruz kaldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Asıl soru modernleşme bir amaç mıdır, araç mıdır?

Bu çalışmayı yaparken birincil kaynak Ahmet Cevdet Paşa'nın kendi eserlerinden, ikincil kaynak olarak Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi ve sonrası ile alakalı yazılan kaynaklardan, Ahmet Cevdet Paşa ile alakalı yazılan yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Aynı zamanda modernleşme ve muasırlaşma kavramları gereğince konu ile alakalı eserlerden de yararlanılmıştır. Konu gereği Türkiye Diyanet Vakfı, Türk Tarih Kurumu'nun eserleri başlıca kullanılan kaynaklardır.

I. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ ve OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YERİ

1.1. Ahmet Cevdet Paşa’nın Hayatı

Ahmet Cevdet Paşa, 26-27 Mart 1822(13/14 Recep 1238) tarihinde Osmanlı Devleti’nin Tuna vilayetindeki Lofça¹ kasabasında kendi ifadesiyle “ruz’ı hızra kırk gün kalarak” doğmuş olup asıl adı Ahmet’tir. Doğduğu tarihte Osmanlı Devleti’nde Sultan II. Mahmut tahttaydı. Osmanlı Devleti’nin ve toplumunun tanınmış şahsiyetlerinden biri olan Paşa, devlet adamı, hukukçu, tarihçi ve sosyologdur. Babası, Lofça kazasından ve meclis azasından ve İstabl-ı Âmire pâyelilerinden el-Hac İsmail Ağa annesi ise Lofça’da Topuzoğlu Hanedanının kızı Âişe Sümül Hanım’dır.² Babasının Lofça’da mesleği çiftçilik olup, civarın en büyük çiftliklerinden birine sahip olmakla beraber için maddi durumları gayet iyidir. Dedesinin babası Ahmed Ağa, onun da babası Lofça müftüsü İsmail Efendi’dir. Ceddi Ahmed Ağa, Baltacı Mehmet Paşa ile Prut seferinde vurmuş seferden sonra memleketi Kırklareli’ye dönmeyerek Lofça’ya yerleşmiştir. Yerleşim sonrası civarda Yularkıran lakabıyla tanınmış olup civarın önde gelen şahsiyetlerinden biri addedilmiştir.³ Cevdet Paşa’nın memleketi Lofça bölgesel olarak verimli ve bereketli bir tabiattır. İklim ve bölge özelliklerinin insanlar üzerinde etkisi olmasından dolayı bu bölgede yetişen çocuklar kuvvetli, gürbüz ve zekidir. Ahmet Cevdet Paşa bunun en güzel örneğidir. “Cevdet”⁴ ismi İstanbul’daki medrese eğitimi esnasında Şair Süleyman Fehim Efendi tarafından verilmiştir. Dedesi Hacı Ali Efendi Lofça

---

¹ Lovets-Bulgaristan

² Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYayı: Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s3.

³ Mehmet Gündüz. *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2012, s41.

⁴ Ahmet Cevdet Paşa daha ufak yaşlarda şiir kaleme almış ve kendisine “Vehbi” mahlasını kullanmıştır. Daha sonra Hocası S. Fehim Efendi kendisine “Cevdet” mahlasını vermiştir. Kendisi bu gelişmeyi şöyle anlatır (1986: 40/14): “Lofça’da iken yazıdan Vehbi mahlasını almış idim. Hâlbuki daha önce iki büyük şâirin mahlasları Vehbi olduğu için onların eserleri arasında insanın nâm’u şöhreti zâyi olur” diyerek Fehim Efendi tarihinde kendisine Cevdet mahlasını verir”.

âyanlarının muhasebe kâtipliği ve idare müdürlüklerini yapmış bir zat olup şer'î ilimlere ilgisi fazlaydı, bu yüzden torunun da bu yolda yükselmesini istiyordu.⁵ Bir başka sebep ise memleketi Lofça Kasabasında ilim tahsilinde bulunan insanlar oldukça fazlaydı. Müşir Derviş Paşa ve Mithat Paşa ilk tahsillerini bu kasabada tamamlamışlardır.

Ahmet Cevdet Paşa küçük yaşlarda okumayı yazmayı öğrenmiş, Lofça müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça ilimler tahsil etmiş ve Şer'î ilimlerden de Haleb-i Kebîr⁶ ve Mülteka'l-Ebhur'da maharet kazanmıştır. Çalışkanlığı ve disiplinli olması sonucunda kısa sürede uzun mesafe yol kat etmiştir. Sonrası Müftü Hafız Mehmet Efendi'den İlm-i Mantık ve Beyân derslerini tahsil etmiştir.⁷ Kendisi ilk tahsilini Lofça'da yapmış ve bir taraftan Lofça'da yeni kurulan okula devam ederek şehrin ulema ve hocalarından ders almıştır. Zeki, akıllı ve çalışkan olmasından dolayı hocaları ona ayrı ilgi göstermişlerdir. Cevdet Paşa daha Lofça Kasabası'nda okurken aynı zamanda müftü müsevvidi olarak fetva müsveddeleri hazırlamaktaydı. Soru ve cevap şeklinde hazırlanan bu zorlu müsveddeler Cevdet Paşa'nın ilerideki görevleri için bir staj niteliğinde olacaktır.⁸

Cevdet Paşa bir müddet sonra Lofça'da eğitimine devam edecek müessese olmadığı için ve dedesi Ali Efendi tarafından daha 17 yaşında iken büyükbabası İsmail Efendi'nin mesleğini sürdürmesini ve kendisinin de bu isteği gerçekleştirmeyi arzu etmesi sonucu Tefsir ve Hadis ilimlerini tahsil için İstanbul'a gönderilmiştir.⁹ Cevdet Paşa'nın Lofça bölgesinden sivrili çıkması tesadüf değildir. Lofça Kasabası maarif açısından diğer bölgelerden önde olup, bu bölgede ilim gören kimseler fazlaydı.¹⁰ Mithat Paşa ve Müşir Derviş Paşa'da ilk tahsillerini bu kasabada

---

⁵ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s25-27.

⁶ İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî'nin Hanefî fihkına dair eserleri. ölümü:1549.

⁷ Ahmet Zeki İzgöer. *Ahmet Cevdet Paşa*. Şule Yayınları, İstanbul, 1999. s13-14.

⁸ M. Akif Aydın, *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985). İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986. s22.

⁹ M.Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri(1882-1895)*, Doğu Matbaası. Ankara,1945, s7.

¹⁰ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s27.

yapmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa kendi hayatı hakkındaki detaylı bilgileri eseri Tezâkir'in son bölümünde detaylıca anlatır. Otobiyografi niteliğinde olan bu bölüm; İlköğretimi, İstanbul'a gelişi, eğitim hayatı, Mustafa Reşit Paşa ile tanışması, münasebetleri ve devlet kademesinde aldığı görevler hakkında bilgi verir.

1.1.1. İstanbul'da Eğitimi

Ahmet Cevdet Paşa'nın İstanbul'a gelişi 1839 yılına rastlar. 17 yaşında İstanbul'a gelişi sonrası Sultan II. Mahmut vefat etmiş ve Osmanlı tahtına Sultan Abdülmecit geçmiştir. Cevdet Paşa İstanbul'a kendi tabiriyle "Tahsîl-i Ulum-ı Aliyye" için gelmiştir. Bu sırada Hamidiye Medresesi imtihanı açılmış, buranın imtihanına girerek başarılı olmuş ve kendisine bir oda verilmiş öğrenimini ve çalışmalarını buradan yürütmüştür.¹¹ Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde ünlü devlet adamı reformist Mustafa Reşit Paşa'nın hizmetine gireceği 1846'ya kadar olan dönem, İstanbul'da eğitimi ve yetişme devresi olmuştur.¹²

Cevdet Paşa'nın İstanbul'a gelişi sonrası harp okuluna gitme durumu varken dedesinin yönlendirmesiyle Papasoğlu Medresesi'nde eğitimine karar vermiş daha sonra Fatih Camisi'nde tahsiline devam etmiştir. İlk derslerini Toyranlı Mehmet Efendi'den alır. Bu hocadan ziyadesiyle istifade edemeyişi sonrası İmamzâde Es'ad Efendi'den ders almaya başlar. Zamanını israf etmeyişi, medrese sistemi hakkında izlenimlerini, öğrenci ve hoca kalitesi gibi konuları Tezâkir-i Cevdet'te detaylıca anlatır. Boş vakitlerinde Murad Molla tekkesine giderek Şeyh Mehmet Murat Efendi ve Şâir Süleyman Fehim Efendi'den Farsça öğrenimi görür. Tasavvufla ilgilenir ama

---

¹¹ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları. İstanbul, 1994, s29.

¹² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s16-21.

bir tarikat dairesine girmez. Bu süreçte Mesnevihanlık icazeti alır.¹³ Devlet görevlileriyle aynı ortamda bulunarak bilgisi ve zekâsıyla dikkatleri üzerine çeker ve çeşitli görevler alır. Bunlar arasında en çok istifade ettiği görev Mustafa Reşit Paşa'nın çocuklarının eğitimi ve yetişmesiyle ilgilenmektir. Reşit Paşa'nın sohbetlerine katılması ve Fransızca öğrenmeye başlaması bu döneme rastlar. Mustafa Reşit Paşa kendisi için bir dönüm noktasıdır. Bunu; “Adeta yeniden bir mektebe başladım” “Medrese ve tekke âlemlerinden geçtim başka bir âleme girdim” diye ifade eder. Öyle ki düşün dünyası, dünya görüşü ve sorumlulukları değişecek, bu yükselişi ilim öğrenimiyle paralel gelişecektir. Nitekim Reşit Paşa vasıtasıyla Keçecizade Fuat Paşa ve Mehmet Emin Âli Paşalar ile tanışması hayatında önemli bir yer teşkil eder. Hayatının bu döneminde Fransızcasını geliştirecek, bu Paşaların diplomasi tecrübelerinden yararlanacak zaman zaman ders alışverişinde bulunacaklardır.¹⁴

Devlet'i Aliyye'de bu konuma erişmesine dedesi vesile olmuştur denilebilir. Dedesinin medrese öğreniminde ısrar etmesini Paşa şöyle anlatır; “*Peder ve validem dahi hırs'u- haşimi muvafakat eylediler. Bunun üzerine büyük pederim beni İstanbul'a gönderdi*”.¹⁵ Fakat medrese eğitiminin bozulduğundan dem vurarak tatil akşamlarında medrese toplantılarında “ilmi konulardan başka söz işitilmez” iken bu toplantılara katıldığını daha sonra “ilim ve eğitim dışında alakasız boş laf ve hezeyanlardan bahsedildiği” için iştirak etmediğini söyler.¹⁶ Fatih Medresesi'nde dönemin popüler ilim anlayışına iştirak ederek: Arapça, Farsça, Tefsir, Fıkıh, Mantık, Hadis ve Kelam derslerine devam etmiştir. Arapça ve Farsçada uzmanlaşmış olup, Bulgarca'yı anlayabilecek düzeye geldiğini eserlerinde belirtmiştir. Cevdet Paşa, Hafız Seyit Efendi, Doyranlı Mehmet Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şakir Efendi gibi devrin tanınmış bilginlerinden ders görmüş icazet almıştır. İmamzâde Es'ad Efendi'nin İbrahimpaşa Camii'ndeki Şerh-i

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966. s82.

¹⁴ Zekeriyâ Türkmen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı*, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları. Yıl:19, Sayı: 37. Yıl: 9, Ankara, 1994. s97.

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s5.

¹⁶ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları. İstanbul, 1994, s25.

Akâid derslerine de devam etmiştir. Bu derslerin dışında medreselerde unutulmuş veya rağbet edilmeyen ama kaynakları var olan fenni bilimlerden felsefe, hendese, cebir, hesap, astronomi, coğrafya derslerini almıştır. Genç yaşta olmasına rağmen hocasından izin alarak Fatih Camii medresesinde Gelenbevi'nin "Burhan" adlı eserini okutmaya başlamıştır.¹⁷

Ahmet Cevdet Paşa medrese kurumunun bozulmasına rağmen devrin ünlü ve büyük hocalarından eğitimine devam etmiştir. Özellikle; Yukarıda zikredilen İmamzâde Esad Efendi'nin İbrahim Paşa Câmii'nde okuttuğu Şerh-i Akâid derslerinde hazır bulunmuş bunun haricinde Süleymaniye Câmii'sinde ders veren Antakyalı Said Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Hoca Yahya Efendi'nin derslerine katılmış, Hafız Seyyid Efendi'den bir hayli yararlanmış. Tatil günlerinde ise Arnavut Ali Efendi'den ders almıştır. Cevdet Paşa için tatil kavramı genellikle çalışmakla eşdeğerdir. Mümkün mertebe ilim tahsil etmek için zamanın hocalarından ders almak ve istifade etmek konusunda hiçbir şeyden kaçınmamıştır.¹⁸ Bunun için kendi deyimiyle diğer öğrencilerin on yılda öğrenemediklerini yarı zamanda öğrenmiştir. Özellikle maddi durumunun iyi olması bu durumu kolaylaştırmıştır. Tezâkir-i Cevdet'te bu konu için şunları söyler; "*Bazı vakitler hep İstanbul'da kalıp gece gündüz ilim tahsili ile meşgul olarak tatil günlerinde, tahsil günlerinden ziyade kesb'i malumat eylerdim. Bu cihetle bazı öğrencilerin on senede tahsil edemediği dersleri beş altı sene zarfında tahsil ve ikmal eyledim*".¹⁹

Daha 1843 yılında 21 yaşında iken Hamidiyye Medresesi'nin açtığı imtihanında başarılı olmuş ve burs almıştır.²⁰ Cevdet Paşa'ya göre tatil günleri sadece bayram günlerinden ibaret olup geceli gündüzlü ve muntazam çalışma esastır. Bu yoğun tempolu çalışma hayatı sıhhatine gitgide zarar vermeye başlamıştı. Kendisi bu

¹⁷ Mehmet Cavid Baysun, *Tezakir-i Cevdet Hakkında-Tezakir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s.214.

¹⁸ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s.22-29.

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s.7.

²⁰ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.211.

durumu yazdığı Tezâkir adlı eserinde şöyle anlatmıştır; “*Geceleri yatağa yatmayıp kitap ile mütalaa ederken uyuyakalır, kitap üzerinde uyur, uyandığında ise yine kitaba sarılır idim. Tatil günlerinde bile dinlemezdim. Bu suretle vücudum zaafa uğradı ve Hoca Hamid Efendi bu halimi duyup beni bu derece çalışmaktan alıkoydu*”²¹

Ahmet Cevdet Paşa eğitimi sırasında Karagümrük’te Süleyman Fehim Efendi konağında “Şevket ve Tebrîzi” divânlarını okumuş, Kuşadalı İbrahim Efendi’nin ilim sohbetlerine katılmış, tasavvuf ve edebiyat eserleri okuyarak şiir ve edebiyat dalında kültürel deneyimini geliştirmiştir. Daha çok Sâmi, Nef’i, Veysi, Okçuzâde gibi edebiyat duayenlerini taklit etmiş şiire ve inşaya meyil vermiştir.²² Bu dönemde devlet yöneticilerinin mahlas kullanması adet olmasından dolayı Cevdet Paşa’da “Vehbî” mahlasını almıştı. Fakat “Bezm-i Übeda”ya şiirini sunması ve beğenilmesi ve Vehbî mahlasında iki büyük şairin bulunmasından dolayı Hocası Süleyman Fehim Efendi kendisine “Cevdet” mahlasını uygun görmüştür. Cevdet mahlasıyla anıldığı tarihlerde yirmi iki yaşındadır.²³ Bu mahlasını ilk isminin yanında kullanmış ve evraklara imzasını bu şekilde atmaya başlamıştır. İştirak ettiği meclislerden çok yüksek mertebeli şahsiyetlerden istifade etmiş, edip ve şâirlerle tanışma fırsatını yakalamıştır. Paşa’nın tarikatlarla ilişkisi olduğu halde hiçbir tarikata intisap etmemiş, bir şeyhe mürit olma rızasını göstermemiştir. Kızı Fatma Aliye Hanım, Cevdet Paşa’nın dergâh ve tekkeye devam etmesinin bir şeyhe mürit olması anlamına gelmediğini, ne kendisinin, ne de aile efradından hiç kimsenin bu yolu tercih etmediğini ısrarla belirtir. Ebül’ulâ Mardin ise Cevdet Paşa’nın tekkeleri ve şeyhleri sevmediğini, ancak edebiyata merakı ve düşkünlüğü, kendisinin buralara alakası olduğunu yazar.²⁴ Hatta bu tarikatları anlamak ve meramını gidermek için tarikat

²¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s12.

²² Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, İstanbul, Pınar Yayınları, 1994, s.25.

²³ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s44.

²⁴ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, İstanbul, Pınar Yayınları, 1994, s24-25.

kitaplarını incelemiş, Muhyiddin Arabî'nin birçok eserini mütalaa etmiştir.²⁵ Şiir konusunda başarılı bir geçmişi olan Paşa, genel olarak Nefî'yi taklit etmiştir. Reşit Paşa ve şürekâsının şiirlerine nazireler yazmıştır. Fuat Paşa ile gazel çalışmaları olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa medrese hayatını icra ederken tahsil ettiği dersleri başka öğrencilere de okutmaya başlamıştı. “Beyânü'l-Unvân” adlı eserini henüz öğrenci iken yazmıştır. Eser önsöz ve hitabelerinden oluşur. Papasoğlu Medresesi'nde İbn-i Hâcib'in “Şâfiye” adlı eserini okutarak bu esere “Gâye-ül Beyan” adlı şerh yazmıştır. Daha sonra Dülgerzâde Camii'sinde “kâdî mîr” dersi vermiştir.²⁶ Eğitimine devam ederken aynı zamanda yaptığı vaizlik görevi göz ardı edilmemelidir.²⁷ Cevdet Paşa'nın gençliğindeki bu yoğunluğa hayatının her alanında rastlanır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yaklaşık 70 yıllık ömr-ü hayatı ilim öğrenmek, öğretmek ve çalışmakla geçmiştir. Medrese eğitimi, Meclis'i Maârif, Encümen-i Dâniş, Mekteb'i Hukuk, Dârümuallimin görevlerinin yanı sıra Maârif ve Adliye Nâzirliklerinde kayda değer önemli hizmetler vermiş olup nitelikli bir devlet adamı portresi çizmiştir.²⁸ Kendisinin eserinde belirttiği üzere diğer öğrencilerinden maddi ve manevi imkânı daha iyi olmasından dolayı 10 yılda öğreneceklerini 5-6 yılda öğrenmiştir. Cevat Özyurt onun hakkında, “XIX.yy. medreselerinin yetiştirdiği en önemli âlimdir” der.²⁹

---

²⁵ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul, 2016. s.10.

²⁶ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994. s.38.

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s.16.

²⁸ M. Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri 1822-1895*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s.22.

²⁹ Cevat Özyurt, *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*, Kadim Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2014. s.47.

1.1.2. Devlet-i Aliyye’de Aldığı Görevler ve İcraatları

Ahmet Cevdet Paşa’nın anlayışına göre eğitim öğretim hayatı ömür boyu sürecek olan bir süreçtir. Bu durumdan dolayı eğitim hayatına başlamasından sonra tahsil ettiği eğitime bir ciddiyetle yaklaşmış ve daha sonra memuriyetinde alacağı her görevi öğrenim bilinciyle ve bir öğrencilik heyecanı ile ifa etmiştir. O, almış olduğu eğitim terbiyesini daha sonra hayatının her alanında tatbik edecektir. Cevdet Paşa’nın medrese eğitiminden sonra memleketine dönmek istemeyip Payitahtta hayatına devam etmek istemesi ve ilmi çalışmalarını sürdürme düşüncesi, onun ömür boyu sürecek devlet görevinin başlama noktasını oluşturacaktır.

Eğitim hayatının sonrasında Cevdet Paşa’nın 1844’te henüz 22 yaşında “Çanat” rütbesi ile Rumeli Kazaskerliği’ne bağlı Delvina Sancağı-Premedi Kazası’nda çalışmaya başladığı görülür. 29 Haziran 1845 yılında İstanbul Müderrisliği diplomasını alır ve öğretim sahasına geçerek müderris olur. Ardından Meclis-i Maârif-i Umumiyye azâlığı ve Dârülmuallimin müderrisliği görevlerinde bulunmuştur.³⁰ Bu süreçte Mustafa Reşit Paşa ile tanışır himayesine girer. İdari ve siyasi hayatı bu tanışmadan sonra başlar. Mustafa Reşit Paşa liyâkatli kimseleri himaye altına alan ve bu kimselerden istifade eden bir kişiliktir. 1847 yılında sadâret makamına gelince tasarladığı kanun ve nizâmları hazırlamak için Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’den bilgili, açık fikirli ve dini bilgiler açısından donanımlı aydın bir din adamı istemiş dönemin Diyanet işleri kurumu³¹ Ahmet Cevdet Paşa’yı önermiştir ve yollamıştır.³² Bunun sebebi Mustafa Reşit Paşa’nın Sadrazamlığa başlamak üzere olduğu ve reform çalışmalarını yaparken kendisine açık bir çatışma olmaması için İslam dini yasalarını kendisine öğretecek bu konuda malumatı olacak açık fikirli ve bilgili bir ilmiye üyesi arayışı içerisindeydi. Mustafa Reşit Paşa’nın Ahmet Cevdet Paşa’yı yakinen tanıması sonucu kendisine devlet işleri teklif edilir ve ilk vazifesini 1848’de alır. Bu tarihte Eflak ve Boğdan bölgesinde baş gösteren isyan ve

³⁰ Yusuf Halaçoğlu, *Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa*, Ahmed Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Semineri Basımevi, İstanbul, 1986, s2.

³¹ Meşihat.

³² Osman Keskiöğlu, *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1, Ankara, 1966, s221.

karışıklıktan dolayı Mustafa Reşit Paşa tarafından olağanüstü yetkilerle Bükreş'e gönderilen Keçecizâde Fuat Paşa'ya Mustafa Reşit Paşa'nın talimatlarını bildirmiştir. Bu görevinde memleketi Lofça'ya geçerek ailesini ziyaret etmiş, sonrasında Bulgaristan'ın Rusçuk bölgesine geçmiştir. Buradan tebdil-i kıyafet ile Bükreş'e varmış ve Mustafa Reşit Paşa'nın direktiflerini Fuat Paşa'ya bildirmiş, aldığı malumatları Payitahta dönerek Reşit Paşa'ya ulaştırmıştır.³³ Ahmet Cevdet Paşa artık devlet görevlisi olması hasebiyle medrese kimliğinin alışagelmış anlayışından sıyrılarak daha önce giymediği Setre ve Pantolonu giyer.³⁴ Bu durum onun memuriyet anlayışında ciddiyetini gösterir. Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın aradığı nitelikte bir şahsiyet olmasından dolayı ve Reşit Paşa'nın ondaki cevheri görmesi kendisini, Reşit Paşa'nın en yakınlarından biri yapmıştır. Bir nevi hoca-talebe ilişkisi gütmüşlerdir. Bundan dolayı Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat ricalinin en yakın adamlarından en aranan simalarından biri olmuştur.³⁵ Aynı zamanda kendisi, Mustafa Reşit Paşa'nın çocuklarının eğitiminde vazife görmüş ve konağına yerleşmiştir. 15 yıl bilfiil Mustafa Reşit Paşa'nın yanında kalmış ve siyasi konularda bir öğrenci gibi yakından takip etmiş adeta siyasal bilgiler dersi almıştır. Diğer taraftan Reşit Paşa'nın vasıtası ile Osmanlı Devleti yönetiminde söz sahibi olacak Âli ve Fuat Paşa'lar ile tanışmış olacaktır. Hatta Âli Paşa'ya ders bile verecektir. Cevdet Paşa geçen süre zarfında Bâb'ı Âli'de bürokratik ortamın havasını teneffüs etmiş ve kendisini bu minvalde yetiştirmiştir. Yabancı dile olan ihtiyacını fark ederek Fransızca öğrenmeye başlamıştır.³⁶

1849 Yılında İbtida-i Hâriç'ten Hareket-i Hâriç derecesine terfi olmuş Ağustos 1850'de Meclis-i Maârif-i Umumiyye azâlığı ve Dârümuallimin Müdürlüğü'ne tâyin edilmiştir. Bu tarihten itibaren meclisin bir ay içerisinde yaptığı işlerin mazbata ve layihalarını Ahmet Cevdet Paşa düzenlemiştir. Aynı zamanda Rüştüye mekteplerinde okutulmak üzere Türkçe risale olan "Ma'lûmât-ı Nâfia'yı

³³ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s63.

³⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K Yayınları, İstanbul, 2010, s168.

³⁵ Mehmet Cavid Baysun, *Tezâkir-i Cevdet Hakkında-Tezâkir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s215.

³⁶ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s49.

yazmıştır. Ahmet Cevdet Paşa bu mektepleri çağdaş usule göre ıslah etme düşüncesiyle bir dizi yenilik yapmıştır. Bu dönemde Keçecizâde Fuat Paşa'nın romatizma rahatsızlığı için Bursa'daki kaplıcalara gitmesi gerekmiş ve kendisine refakat etmiştir. Bursa'da 1 aylık süre zarfında boş kalmayarak Türkçenin ilk gramer kitabı olan “Kavâid’i Osmâniyye’yi” kaleme almışlardır.³⁷ Daha sonra “Şirket’i Hayriye Nizamnâmesi”nin esaslarını yazmışlardır. Kavâid’i Osmâniyye’nin daha iyi anlaşılması ve hazırlık sınıfındakilere öğretilmesi için özet niteliğindeki “Medhâl-i Kavâid” adlı risaleyi yazmıştır. Devlet-i Aliyye’de Mustafa Reşit Paşa ve Mısır Valisi Abbas Paşa arasındaki diplomatik krizin çözülmesi için 1852 yılında Fuat Paşa ile Mısır’a gitmesi kararlaştırılmıştır. Kriz; Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çocukları hukuki olarak babalarından kendilerine kalan miras hakkını tasarruf etmek istemeleridir. Fakat mevcut Hidiv Abbas Paşa buna yanaşmıyor ve sorun çıkıyordu. Bu sorun şeriatça çözülebileceği için Ahmet Cevdet Paşa ilmiye sınıfının bir temsilcisi sıfatıyla Keçecizade Fuat Paşa'ya refakat etmiştir. Bu görev sonucunda Mısır'dan dönen Cevdet Paşa'ya 1855 tarihinde resmi vakanüvislik payesi verilmiştir. Bu görev 1865 tarihine kadar sürecektir. Devlet-i Aliyye'deki ilk resmi görevi olan yukarıda da bahsettiğimiz Maârif’i Umumiyye azâlığı ve Dârümuallimin müdürlüğüdür.³⁸ Ahmet Cevdet Paşa'nın atandığı bu memuriyetinin en önemli icraatlarından biri Paris Akademisi tarzında bir ilmi cemiyetin temellerinin atılmasıdır. Bu akademinin kurulmasındaki amaçlar arasında kültür, tahsil, eğitim alanlarında gerekli çalışma ve reformları yapmak, kurulacak olan üniversitelere eğitim kitapları hazırlamak ve Avrupa'daki eğitim gelişmelerini takip etme arzusu vardı. Bunun için çeviri yapılmış, kitap satın alınmalar çoğalmış ve bu gelişmelerin memlekete yayılmasını sağlamak en önemli görevlerden biri olmuştur. Bu kurumun açılmasının gerekçelerini Sultan Abdülmecid’e bizzat Cevdet Paşa takdim etmiştir. Daha sonra Encümen-i Dâniş adını alacak olan bu cemiyetin başkâtibi Ahmet Cevdet Paşa'dır. Bu yüzden açılış için yazılan beyannâme, mazbata ve nutuğu Cevdet Paşa kaleme almıştır. Bu kurumda Osmanlı Tarihi'nin yazımı birkaç kısma taksim edilmiş

---

³⁷ Ebül’ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları. Ankara, 1996, s38-41.

³⁸ Ali Ölmezoğlu, *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*. Türkiyat Enstitüsü, Mez. Tezi. İstanbul, 1973, s14.

olup 1853 tarihli mazbata ile Cevdet Paşa, Küçük Kaynarca antlaşmasıyla başlayan ve Vâka-yı Hayriye'ye kadar olan bölüm süresince (1774-1826) Devlette yaşanan tarihi olayları tespit etmekle ve yazmakla görevlendirilmiştir.³⁹ Encümen-i Dâniş Akademisinin açılış günü Cevdet Paşa, yeni kurulan akademinin ilk eseri olarak addedilen “Kavâid’i Osmâniyye’yi” baştan başa yenileyip Sultan Abdülmecid’e sunmuştur. Daha sonra yazıp Tarih-i Cevdet olarak adlandırdığı eserini de sunduktan sonra payesi Ruûs derecesi Mûsile-i Süleymâniyye’ye yükseltilmiştir.⁴⁰ Bu gelişmelerden sonra Cevdet Paşa’nın rütbesi “Hareket-i Altmışlı”ya yükseltilip bundan dolayı “Kibâr-ı Müderris” kategorisine terfi edilmiştir.⁴¹

Ahmet Cevdet Paşa 1856 yılındaki Kırım Savaşı’nda Avrupa devletleri ile münasebetler artması sonucu hukuki, ticari kâide ve işleri düzenlemek ve ilk medeni hukuk risalesini yazmak için “Metn-i Metin” adlı komisyona aza seçilmiştir(1855). Fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Komisyonun kaleme aldığı “Kitâbü’l-Büyû” adlı çalışması sonrası komisyonun görevi sonlanmıştır. 1856’da kendisine ilmiye derecesi olan Galata Mollalığı (kadılığı) tevdi edilmekle beraber ömrü boyunca devam edecek hukuk münasebeti başlamış olur. Bu terfisi ve Metn-i Metin komisyon azalığı kendisine Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin hazırlanması adına ciddi bir tecrübe katacaktır.⁴² 1856’de Mekke-i Mükerrime Kadılık Pâyesi sonraki yıl Meclis-i Tanzimat üyeliğine getirilerek ceza kanunu, arazi hukuku çalışmalarına katılır ve arazi komisyonu başkanlığına getirilir. “Düstur” adıyla kanun ve nizamnâmelerin toplandığı bir eser yayınlır. Bu eser içerisinde; İpek Böceği Nizamnâmesi, Askeri Ceza Kanunu, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm’ı Adliyye Nizâmnamesi, Divan’ı Ahkâm’ı Adliyye Nizamnâmesi gibi örnek nizamnâmeler vardır. Bu sorumluluk isteyen görevleri alırken daha 33 yaşındadır. Reşit Paşa’nın vefatı sonrası Âli ve Fuat Paşalar Ahmet Cevdet Paşa’ya vezirlik pâyesiyle Vidin valiliğini teklif etmişlerdir. Fakat Cevdet Paşa ilmiyede ilerlemek ve bu rütbesini değiştirmek istemediğinden bu

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s58.

⁴⁰ Ali Ölmezoğlu, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7, s115.

⁴¹ M. Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri 1822-1895*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s11.

⁴² M. Akif Aydın, *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul,1986.s.23.

öneriyi kabul etmemiştir.⁴³ İstanbul Kadılığı Pâyeliği rütbesini aldıktan 4 ay sonra 18 Mayıs 1861 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya refakat göreviyle karışıklığın başladığı Rumeli Bölgesinin müfettişliğine gönderilmiştir. Bu görevinden kısa bir süre sonra başka bir isyanın ve karışıklığın başladığı İşkodra'ya geniş yetkilerle tayin edilecektir. İki ay gibi kısa sürede bu görevini başarıyla yerine getirmiştir.⁴⁴ Bu görevi onun için dönüm noktasıdır.

Nitekim Cevdet Paşa'nın bu görevle beraber artık teftiş ve ıslahat devirleri başlamış bulunuyordu. İlk 1863'te Anadolu Kazaskerliği rütbesi ile Bosna Müfettişliğine tayin olunmuştur. 1859 yılında beri karışıklığın baş gösterdiği Bosna bölgesinde 1,5 yıllık bir çalışma sonucunda çiftlik nizâmatını uygulamış, Bosnalıların askere alınması sorununu pratik bir yöntemle çözmüş ve bölgede huzuru sağlamıştır.⁴⁵ Aynı zamanda masrafları Bosnalılardan karşılanmak üzere askeri tabur teşkil etmiştir. Buradaki görevini başarıyla sonuçlandıran Cevdet Paşa, yaptığı icraatların isabeti ve bölgede sükût ve istikrarın tekrardan tesis edilmesi sonucu İstanbul'a geldikten sonra kendisine ikinci rütbeden Nişân-ı Osmâni⁴⁶ verilmiştir.⁴⁷

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet kademelerinde bu şekilde yükselmesi ve başarılı kariyeri kendisini, devletteki bazı kimselerin kıskançlığına maruz bırakmıştır. Bunun örneği; Rütbesi Kazaskerlikten Vezârete çevrilerek Şeyhülislamlık makâmına getirileceği beklentisindeyken ilmiye sınıfından mülkiyeye nakledilmiştir. Rütbesi kazaskerlikten vezârete çevrilen Cevdet Paşa için bu durum onur kırıcı olup bunu kendisine karşı haksızlık adderek incindiğini belirtmiştir.⁴⁸ Bu talihsizliği, memurların biyografilerinin kaydedildiği "Sicill-i Ahlâk"ta üzüntüyle

---

⁴³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s73-75.

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s444.

⁴⁵ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları. Ankara,1996. s57.

⁴⁶ Bu nişan o zamana kadar hiçbir ilmiye sınıfına verilmemiştir.

⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s 444.

⁴⁸ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları. Ankara,1996. s59.

belirtmiştir. Aynı zamanda Tezâkir adlı eserinde bu serzenişi ve sitemi şu şekilde anlatır;

*“Kazaskerlikten vezarete atanmanın bir örneği olmadığından Bosna'ya giderken tarafıma kazaskerlik rütbesi verilince 'hele vezarete geçme derdinden kurtuldum' diye memnun olmuşum. Mamañih ilk olarak bende tecrübe edileceği aklımdan da geçmişti. Sultan Abdülaziz Han hazretleri sahip olduğum kazaskerlik rütbesinin vezirlik rütbesiyle değiştirilmesini kesin emrettiğinden, verilen beratla, arpalık bedeli olarak aylık onbin kuruş maaş tahsisıyla 13 Ocak 1866 tarihinde, Fuad Paşa tarafından yapılan davet üzerine konağına gittim. Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Emin Bey padişahın bu konudaki emrini okuyunca, gördüm ki iş işten geçmiş, itiraza yer kalmamış, 'nice defa mühim görevlerde bulundum. Başımı saltanat makamı uğrunda feda ederek nice tehlikelere attım. Şimdi sarığıı feda etmem diyebilir miyim?' diyerek sarığı çıkarıp, fesle kaldım. Sultan Abdülaziz Han hazretlerini o gün sabah kendisine giymek için hazırlanmış olan elbisesini gönderdi, giydim. Padişahın huzuruna çıktım. Son derece büyük iltifat ve övgüye mazhar oldum”.*⁴⁹

Cevdet Paşa'nın bundan sonraki hayatı aldığı görevlerle şekillenecektir. Bu durum ilk olarak 1864 yılında Kozan Islahatı görevi ile başlar. Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte görevlendirilen Derviş Paşa Çukurova, Adana, Kozan bölgelerindeki karışıklıkları ıslah etmek için fevkalade görevle bölgeye atanmıştır. Bölgedeki görevlerini 6 ay gibi şaşılacak kısa bir en iyi şekilde yerine getirerek Payitahta dönmüşlerdir. 1866 yılında Rütbe-i İlmiye' de vezirliğe atanmıştır. Bu atamadaki sebep; Yeni vilayetler kânunnamesine göre Maraş, Urfa, Deyrizor, Adana gibi meskûn mahal bölgeleri Halep Valiliğine bağlanmıştır. Cevdet Paşa buraya Vali olarak atanmış iki yıl Halep Valiliği görevini ifa etmiştir. Bu görev sonrası 1868'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye lağvedilerek bugün Yargıtay diye nitelendirilen Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm Adliyye olarak ikiye ayrıldı ve Cevdet Paşa İstanbul'a çağrılarak Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye komisyonuna reis tayin edildi. Daha

⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s199.

sonra Adliye Nâzırı olarak atanacaktır. Cevdet Paşa'nın memurluk hayatındaki bu hareketlilik bize, devlet tarafından potansiyelinin ve değerinin bilindiğini gösterir. Batılı devletlerin baskısı ve Tanzimat sürecinin getirdiği bir takım zorunlu ve gerekli değişikliklerin başında Adliye Teşkilatının düzenlenmesi gelir. Bundan dolayı Vilayet Nizamnamesi ile Sancak Nizamnamesi ile yeni bir hukuk düzenlenmesine gidilmiştir. Bu mahkemeler genel olarak "Nizâmiye Mahkemeleri" olarak anılmış ve Ahmet Cevdet Paşa'nın bu nâzırlığın teşkilinde büyük çabaları göz ardı edilemez. Daha sonra bu nâzırlığın önce reisi daha sonra nâzırı olacaktır.⁵⁰ Cevdet Paşa bu tarihten sonra adliye teşkilatının kurumsallaşmasına çalışacak ve kariyerinin ve şöhretinin borçlu olduğu en önemli eseri "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye"yi komisyon vasıtasıyla meydana getirecektir. Mecelle; muamelata ve içeriğe göre fihhi meseleleri ve kararları içerir.⁵¹ Fakat 1870 yılında Mecelle çalışmasının ilk dört kitabı yayınlanmış beşinci kitap hazırlığı esnasında kendisine ve fikirlerine muhalefet edenlerin komploları sonucu görevinden uzaklaştırılarak ve Bursa Valiliği'ne atanacaktır. Kendisinin komisyonda yer almadan hazırlanan altıncı kitabın çıkması ve kitabın niteliksiz olması onuz bu komisyonun devam edilemeyeceğini göstermiştir. Bunun üzerine 1871 yılında tekrar komisyon başkanlığına atandı. Nitekim sekizinci kitap hazırlığı aşamasında 1872 yılında Maraş Valiliğine ve on sekiz gün sonra tekrar İstanbul'a çağrılarak Mecelle komisyonunun başına geçirildi.

Cevdet Paşa'nın hayatının hareketli ve yoğun geçişini 1873 yılında daha iyi tespit edilmektedir. Bu tarihte Şûrâ-yı Devlet Başkan Yardımcılığına tayin edilmiş, Evkaf Nazırı olmuş daha sonra Maarif Nâzırlığına atanmıştır. 2 Kasım 1874 yılında Yanya Valisi olacaktır. 1874 yılında 1882 yılına kadar devlet dairelerinde çok yoğun bir atama geçirmiştir. 1882 yılında dördüncü defa getirildiği Adliye Nazırlığından azledilmiş ve üç buçuk yıl memuriyetten men edilmiştir. Tekrardan 11 Haziran 1886 tarihinde beşinci ve son kez Adliye nazırı olmuştur. Bir sene sonra Sultan II.

---

⁵⁰ M. Akif Aydın, *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s23-24.

⁵¹ Osman Keskiöglü, *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1. Ankara, 1966, s222-225.

Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının yıl dönümüne katılmıştır.⁵² Son olarak Sultan II. Abdülhamid onun son görevi olacak Meclis'i Âli'ye görevli kılacaktır.

Ahmet Cevdet Paşa vefatına (1895) yılına kadar Osmanlı Devleti'nde neredeyse her yüksek kademedede görev almış millet ve memleket için devletin tayin ettiği yolda ilerlemiştir. Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in lütuflarına mazhar olmuştur. Memuriyet hayatının son dönemlerinde Sadrazam Kâmil Paşa ile fikir ayrılıklarından dolayı görevi Adliye Nazırlığından istifa etmek zorunda kalır. Fakat Sultan Abdülhamid kendisini 10 Mayıs 1890'da Meclis'i Âli'ye memur kılmıştır.⁵³ Paşa ömrünün son yıllarını Bebek'teki yalısında ailesiyle geçirmiş bu süreçte çocuklarının eğitimi ve yetişmesiyle yakından ilgilenmiştir. 26 Mayıs 1895 tarihinde 73 yaşında kısa süren bir hastalık sonrasında yalısında vefat etmiş Fatih Sultan Mehmet Türbesi haziresine defnedilmiştir.⁵⁴ Hiç şüphesiz ki Paşa'nın 1850 yılından 1895'e kadar geçen 45 yılda memlekette yapılan atılım ve icraatların büyük kısmında imzası vardır.⁵⁵ Paşa, 1 defa Ticaret ve Ziraat Nâzırlığı, 2 defa Vakıf Nâzırlığı, 3 defa Maarif Nâzırlığı, 5 defa Adliye Nâzırlığına getirilmiştir. Niyazi Berkes onun için "Tanzimat'ın en büyük şahsiyeti" ifadesini kullanır.

1.2.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın İlmî Kişiliği

Ahmet Cevdet Paşa daha küçük yaşlarda zeki, akıllı ve yüksek mertebelere gelecek potansiyelde olduğunu belli eden bir kişilikti. Erken yaşlarda okuma yazma öğrenmiş, Hafız Mehmet Efendi'den ilm-î mantık ve beyân dersleri almıştır. Şer'i ilimlerde ilim sahibi olmuş küçük yaşta Halebî, Mültekâ gibi fıkıh kitapları okumuştur. Onun karakter ve şahsiyetinin şekillenmesinde medrese eğitimi ve Mustafa Reşit Paşa'nın yanında on beş yıllık bir yetişme evresinin büyük bir payı vardır. Nitekim Devlet-i Aliyye'de aldığı her görev, üstlendiği her icraatta, kaleme

⁵² Mehmet Cavid Baysun, *Tezâkir-i Cevdet Hakkında-Tezâkir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s214.

⁵³ Osman Keskiöğlü, *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1, Ankara, 1966, s225-226.

⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s445.

⁵⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K Yayınları, İstanbul, 2010, s165.

aldığı her eserde bu yetişme evrelerinin izlerini görülür. İstanbul eğitimi başlı başına kendisi açısından çığır açıcı bir dönemdir. Bu eğitimi sırasında karakteri şekillenmeye başlamış devlet adamı olma yolunda yetişme evresine geçmiştir. Cevdet Paşa eğitim hayatı esnasında alanında çok parlak ve önde gelen hocalardan ders almakla beraber eğitim döneminde risaleler yazar. Kendisi eğitim hayatını beşikten mezara kadar düsturuyla devam ettirmiş ve hayatının her döneminde kendisini eğitime ve üretmeye adanmıştır. Nitekim tatil algısı sadece bayram günleriyle sınırlıdır.

Ahmet Cevdet Paşa ilk olarak İstanbul'daki eğitimine Papasoğlu Medresesi'nde "Tefsir ve Hadis" derslerini tahsil ederek başlamıştır. Mühendishâne-i Berri Hümâyün muallimi Miralay Nuri Bey'den cebir, logaritma, geometri dersleri almıştır. Müneccimbaşı Osman Saib Efendi'den matematiğini geliştirmiştir.⁵⁶ İmamzâde Es'ad Efendi'den Şerh'i Akâid dersi okumuş, Süleymaniye Camii'sinde mutavvel derslerine devam etmiştir.⁵⁷ Çok az bir süre zarfında hak ettiği konuma ulaşmıştır. Devlet kademelerinde yükselmiş, devletin resmi tarihçisi olmuş, tarih anlayışında yeni bir çığır açmıştır. Cevdet Paşa'nın medrese sevdası ve hasreti hayatının her alanında hissedilir. Bunun için her zaman hayalinde medreseye çekilip ilim öğrenmek vardır. Siyaset ve politikanın iç yüzünü görmüş ve zaman zaman bundan rahatsız olmuştur. Siyaset dünyasının doğası yüzünden neşri ilim için medreseye çekilmeyi arzu eder, fakat devlet ihtiyaç ve zorunluluklarından dolayı bu arzusunu hiçbir şekilde gerçekleştiremeyecektir.⁵⁸

Tanzimat Devri için istisnasız parmakla gösterilecek bir şahsiyet olan Ahmet Cevdet Paşa XIX.Yüzyıl Osmanlı-Türk düşünce, tarih ve yönetim anlayışına damgasını vurmuştur. Siyasi, toplumsal ve kültür hayatında oluşturduğu metotsal yenilik bugün bile ülkemizde hissedilir. Açtığı Tanzimat metodu devlette her anlamda yeni bir soluk getirmiştir. Medeni kanunu Osmanlı günlük hayatına başarıyla tatbik etmesinin yanı sıra, eğitimsel açıdan akademi çalışmalarını ve eğitim

⁵⁶ M. Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri 1822-1895*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s8.

⁵⁷ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul,1994, s44.

⁵⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y. Yayınları, İstanbul, 2010, s166.

reformlarını hayata geçirmekte maharet sergilemiştir. Medresede, Meclis-i Maârifte, Encümen-i Dânişte, Mekteb-i Hukukta, Dârümualliminde hizmet vermiş, önemli nâzırlıklarda etki bırakmış olup, hizmetleri ve reformları gözle görülür gelişmeye ve değişime sebebiyet vermiştir. En ufak eseri bile eğitim veya devlet idaresindeki zayıf ve çürük tarafları düzeltmek düşüncesi ile yazılmış, kötü niyetli devlet adamlarını yermiştir. Eserlerini ilk kaleme aldığı dönemle ömrünün sonlarına doğru yazdığı eserleri arasında büyük görüş ayrılıkları ve çatışmaları olduğunu görürüz. Bunun nedeni; Tanzimat'ın getirdiği olumsuzlar ve devletin yaşadığı süreçleri, krizleri, bâdireleri, yanlışları bizzat içinde bulunduğu ve gördüğü için kaçınılmaz sert tenkitlerini esirgememiş ve Tanzimat'a karşı antipatik bir tutum sergilemiştir. Batıya yönelik tam açılımın devleti kurtaramayacağına iddia etmiş İslam dairesi çerçevesinde yeniliğe taraftar olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa ve onun gibi düşünen devlet yöneticileri eğitim, bilim, askerlik ve devlet kurumları açısından önde olan Osmanlı Devleti'nin XVI.yy'ın sonlarına doğru duraklamaya başlayarak Avrupa karşısında geri kaldığını kabul etmiştir. Onlar, çatırdamakta olan devleti bir reform ve modernleşme ile kurtarılacağına gerekliliğini anlamışlardır. Fakat bu taklitçilik ve benzemekle değil gerekli olan müesseselerin devlet bünyesine tatbikiyle anlaşılanacağını ve devletin dirileceğini savunmuşlardır.⁵⁹ Planlı bir değişim ve dönüşümü istemişlerdir. Onlara göre bu yapılacak icraatların odak noktası İslam kalarak modernleşmek ve muasırlaşmaktır.⁶⁰ Kaçınılmaz bir olgu olan modernleşme elbet gerçekleşecekti. Ama nasıl ve hangi yol izlenmeliydi?

Batı dünyası, reform ve rönesans hareketlerinden sonra yeni bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm hayatın her alanında kendisini hissettirir. Bu değişimin Osmanlı Devleti'ne ilk akisleri savaş meydanlarında olmuştur. İmparatorluk ordularının savaş meydanlarında zaafa uğraması ve yenilmesi Avrupa'nın teknolojik üstünlüğü ele geçirmesinin sonucudur. Bu şokun tanınması ve atlatılması Devlette çeşitli tepki ve değişimlere sebebiyet verecektir. Devlet bu değişimi ilk olarak askeri anlamda yapmıştır. Bu değişim XIX yy'da doruğa ulaşmıştır. XIX.yy. öncesi ve

⁵⁹ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul. 2016. s36.

⁶⁰ Ahmet Zeki İzgöer, *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*. İz Yayıncılık, İstanbul. 2016, s280.

sonrası girişilen reform ve modernleşme metotları, çeşitli alternatifler oluşturmuş, yeni akımlar ortaya çıkarmış ve yeni fikirler kök salmıştır. Bu etkilerin ana noktası Avrupa'da başlayan ve dünyayı değiştirmeye mecbur bırakan gelişmelerdir. Osmanlı Devleti ise bu değişim ve dönüşümü en sancılı geçiren toplumlardan birisidir.

1.2. Modernleşme ve Tanzimat Hareketlerine Kadar Osmanlı Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden günümüze gelen kadar gelen dini, siyasi, askeri, hukuki, ahlaki, ilmi alanlarda ortaya çıkan yeni fikir çabalarının, arayışlarının ve tartışmalarının, yeni uygulama gayretlerinin tümünü adlandırabileceğimiz süreç modernleşme sürecidir.⁶¹ XVI.yy'da Avrupa'dan dünyaya yayılan bu değişim ve dönüşümün ilk etkileri Koçi Bey, Kâtip Çelebi gibi düşünürler ve layihacıları tarafından XVII.yy. sonu XVIII.yy. başı itibari ile fark edilmiştir.⁶² Devlet varlığını sürdürebilmek için bu atılımları gerekli görmüş ve XVIII.yy'dan itibaren Avrupa karşısında aldığı askeri yenilgi ve gerilemeyi durdurmak için ilk olarak askeri alan eğitiminde bir yenilik ve modernleşme atılımı gerçekleştirmiştir. 1776'da Mühendishâne-i Berri Hümâyun ve Mühendishâne-i Bahri Hümâyun'un kurulmasıyla başlatılan eğitimde reform ve modernleşme XIX.yy. ortalarında sivil eğitim hayatını da etkisi altına almıştır.⁶³ Tanzimat'la başlatılan reform ve modernleşme hareketleri eğitim alanında da Avrupa'nın etkisinde kaldığını gösterir. Bundan dolayı o zamana kadar medrese etkisinde olan eğitim hayatı, İslami eğitimin dışında Batı modelinde yarı-laik yeni bir eğitim sistemiyle tanışmıştır. Bu yeni atılımlar Devletin ilk defa karşılaştığı kavramlar olan birey ve sınıfların

⁶¹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s11.

⁶² İlber Ortaylı, *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu*, Ed. Halil İnalçık, M. Seyitdanhoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s452.

⁶³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966, s17.

toplumda inkişaf etmesinin, filizlenmesinin önünü açmıştır.⁶⁴ Bu farklı görüşteki bireyler zaman geçtikçe toplumun aydın kesimini oluşturmaya başladılar. Tanzimat aydın ve yöneticileri bir takım başarısızlıklara rağmen, eğitim reformu adına ciddi gelişmeler göstermiştir. Bunlar iç muhalefet, mevcut müesseselerin direnci ve ulema itirazlı vb. sebeplerce gecikmeli olsa da modernleşme süreninin ilk adımı olarak nitelenen bir geçiş dönemidir.⁶⁵ Özellikle eğitim açısından bir değişim süreci olan bu dönem, geleneksel ilmiye sınıfının hışmına uğramıştır. Modernizmin getirdiği Avrupalı ilim ve teknikler eskinin yerini alıyordu. Bu dönem Avrupa'da eğitim görmüş veya Avrupalı tarz okullarda mezun olmuş, laik zihniyetli talebelerin ve aydınların gelmeye ve devlet kadrolarına yerleştiği dönem olmuştur. Avrupalı modernist eğitim uygulamaları yirminci yüzyılda giderek güçlenerek eğitim sisteminin tamamını etkisi altına almıştır. Batıcı anlamda yenileşme ve reform zarurieti devletin her alanında hissedilmiştir. Reform ve ıslahat ihtiyaçları sadece iç dinamiklerin talebiyle değil, mecburiyetten ve dışsal şartların zorlamasıyla da ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Ahmet Cevdet Paşa' ya göre medeniyet, reform ve modernite olgusu eğitimle yayılır, gelişir ve topluma eğitimle ulaşır. Fakat Tanzimat uygulayıcıları Batı eğitim ve ilim metotlarını devlete tatbik etmek isterken önlerine iki tane ciddi engel çıkmaktaydı. Modern ve pozitif ilimleri kendi menfaatleri için tehlike sayan mutaassıplar. İkincisi ise; eğitimin özünü kavrayamayan sadece kısa fayda hesabında olan mütefekkirler.⁶⁷ Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni dönemleri gibi devletin güçlü olduğu dönemlerde İstanbul'daki büyük medreselerin müfredatında dini ilimler ile beraber pozitif bilimlerde yer alıyordu. XVI.yy'dan sonra pozitif bilimlerden uzaklaşmaya başlandı ve sadece dini ilimler okutulmaya devam edildi. Bu durum bir zaman sonra İslam bilgisi ve hukuku dışında eğitim almayan ve bu konulardan başka bilgisi olmayan bir mezunlar topluluğunu oluşturdu. Bu süreç bir kısır döngüye sebebiyet vererek bu eğitim kurumları bir nevi niteliksiz ilahiyat

⁶⁴ Cemil Öztürk, *Osmanlılar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s565.

⁶⁵ Erdem Oklay, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme*, Tarih İnceleme Dergisi, XXIX/I, 2014, s236.

⁶⁶ Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yöntüyle Ahmet Cevdet Paşa*, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2012, s23-20.

⁶⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966, s27-35.

fakültelerine dönüştü.⁶⁸ Tanzimat eğitim uygulamalarının gelmesiyle okullarda pozitif bilimler, yabancı dil, resim gibi derslere günah denilerek şiddetle karşı çıktı. Fakat bu protesto ve tepkilere rağmen çağdaş ve modern eğitim değer gördü ve mutaassıpların ortaya attığı iddialar önemini kaybetmeye başladı. Günden güne pozitif ve modern eğitim değer kazandı ve örgünleştirildi. Tanzimat uygulayıcıları ve devlet adamları, girişilen yeniliklerin kök salması için bilgili ve bu sürecin bilincinde olacak bir toplum, yeni bir elit ve aydın kadrosu oluşturmak gerektiğini biliyorlardı.⁶⁹

1.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Encümen-i Dâniş'in Kurulmasındaki Rolü ve Osmanlı Eğitim Alanındaki İcraatlarına Genel Bir Bakış

Avrupa'da ilk olarak 1635 yılında bilim ve sanat çalışma ve gelişmelerine yön vermek adına XIV. Louis başkanlığı ve girişimiyle Kardinal Richelieu tarafından Fransız Akademisi (Academie France) kurulmuştur. Fransa'daki bilimsel araştırmaları teşvik etme amacıyla kurulan akademi XVII. ve XVIII'de Avrupa'daki bilimsel gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde 1666'da Fransız Bilimler Akademisi (Academie des sciences) kurulmuştur, Rusya'da 1724 tarihinde St. Petersburg akademisi devlet girişimiyle kurulan ilmi cemiyetler eğitim ve bilginin kurumsallaşması ve örgünleşmesini sağlamışlardır. İngiltere'de 1662 Royal Society, 1710'da İsveç'te Collegium Curiosorum gibi ilmi cemiyetler ise sivil destekli kuruluşlardır. Modernleşme konusunda Fransa örneğini izleyen Osmanlı Devleti'nde Fransız Bilimler Akademisi tarzında Encümen-i Dâniş kurulmuştur. Bu müessesenin kuruluşundan öncesinde Damat İbrahim Paşa'nın girişimleri olduysa bile modernleşme açısından kalıcı ve kurumsal olmamıştır. Nitekim bugün Encümen-i Dâniş'te kalıcı olmamıştır. Bu akademinin kurulmasındaki temel amaç Osmanlı münevverlerinin bir yandan bürokratik memuriyetlerine devam etmeleri diğer

---

⁶⁸ Richard L. Chambers, *The Education of a Nineteenth Century Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha*, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.4, No. 4 October.1973. Cambridge University Press, s443.

⁶⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi MÖ.1000- MS.2015*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015, s155.

yandan ilmi ve akademik çalışmalarını devam ettirmek düşüncesidir.⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa, bu müessesenin sağlayacağı yarar ve faydaların lüzumu hakkında hazırladığı mazbatayı dönemin Padişahı Sultan Abdülmecid'e sundu. Sonrasında Sultan bu mazbataya istinaden beyannameyi 1 Haziran 1851 tarihinde Takvîm-i Vekâyi gazetesinde yayınlattı. Cevdet Paşa'da oluşturulan kurumun üyeleri arasında yerini aldı. Daha sonra kurumun ve kendisinin bu alanda ilk eseri sayılacak olan Kavâid'i Osmâniyye'yi Sultan'a sundu.⁷¹ Bu Akademinin kurulmasını sağlayan şahsiyetlerin başında gelen kişi şüphesiz Ahmet Cevdet Paşa'dır. Mazbata ve beyannâmelerini kendisi yazmıştır.⁷² Bu akademinin Fransız bilimler akademisine benzetilmesinin sebebi; Bilim ve sanat alanında önde gelen isimlerin yer alması, ulusal prestij anlamında çalışma ve yayınların yapılması, bu çalışmaların bir komisyon gözetiminde yürütülmesi ve Fransa Devleti tarafından tanınmasından dolayıdır.⁷³ Akademinin gayesi ve görevleri; eğitim, terbiye ve kültür alanında gerekli icraat ve çalışmaları yapmak, Batı dünyasında ilmi çalışmaları ve yenilikleri takip etmek, kurulacak üniversiteler için müfredat ve kitap hazırlamak, tercüme yaparak memlekette ilmi ve kültür çalışmalarına katkıda bulunmaktır.⁷⁴

Cevdet Paşa 1845'ten itibaren eğitim alanında yapılan pek çok reformun doğrudan veya dolaylı olarak içerisinde bulunmuştur. 1845 yılında Sultan Abdülmecid döneminde eğitimde modernleşme hareketlerinin ve reformların istenilen şekilde uygulanması ve gerçekleşmesi için Meclis-i Muvakkat'ın kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon Sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi, Rüştîye ve Dârülfünunun kurulmasına dair bir rapor kaleme almış ve bunu Bâb-ı Âliye sunmuştur. Bu raporu sunan komisyonda Cevdet Paşa da hazır bulunmuştur.⁷⁵ Kendisi, İstanbul Müderrisliği Ruûsundan beş sene sonra 14 Ağustos 1850 tarihinde

---

⁷⁰ Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen'i Danış'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ses Reklam Matbaacılık. Ankara, 2018, s10.

⁷¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s57.

⁷² Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s43-44.

⁷³ Ayhan Hakan, *Dünya'da ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 15, Sayı 2. Ankara, 2019. s222-262.

⁷⁴ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul, 2016. s19-20.

⁷⁵ Ali Akyıldız, *Ma'arif'i Umumiyye Nezareti*. TDV, İ.A. Cilt 27. Ankara, 2003, s273.

Meclis-i Umûmiye Âzâlığı ve ardından Dârümuallimin Müdürlüğüne tayin edildi. Bu tarihlerde eğitim alanında ilk önemli icraatı olan 1851 Dârümuallimin Nizamnâmesi yayınlamıştır. Bu icraatı ile eğitim bilimlerin önemine dikkat çekilmiş ve eğitimde kamusallaşmaya gidilmiştir. Eğitimin kurumsallaşması ve Tanzimat uygulamalarının halka yayılması için öğretmen yetiştirmenin mühim olduğunu bilerek bir nizamnâme yayınlamıştır. Tanzimat sürecinde eski usulü uygulayanları revize etmiş, bir modern metot ve uygulama geliştirilmiştir. Eğitim, dini kurumların tekelden alınıp devlet yönetimi ve denetimi altına alınma yoluna gidilmiştir.⁷⁶ Cevdet Paşa bu kurumda yöneticilik yaparken aynı zamanda “Tarih-i İslam-ı Umumi” dersleri vererek müderrislik faaliyetlerine girişmiştir. Medrese mezunu olan Cevdet Paşa, modern eğitim uygulayıcı ve temsilcilerin önde gelen simâlarından olmuştur.

Bir yıl sonra Encümen-i Dâniş üyeliğine seçilen Cevdet Paşa, 1855 yılında resmi tarihçi sıfatıyla Vakanüvis olarak atandı. Devlet kademelerinde bu yükselişin yanında ilmiye alanında da yükselerek 9 Ocak 1856 tarihinde Galata Kadılığı’na getirildi. Aynı yılın 9 Aralıkta Mekke-i Mükerrreme Kadılığı’na atanmıştır. 21 Ocak 1861 yılında İstanbul Kadılığı pâyelerini aldı. 1863 yılında Anadolu Kazaskerliği’ne atandı. Üç yıl sonra 1866’ da bu pâyesi vezârete çevrildi.⁷⁷ 26 Nisan 1875 tarihinde Sadrazamlıktan azledilerek Maarif Nâzırlığına tayin edilmekle beraber bu süreçte eğitim işleriyle meşgul olmuştur. Cevdet Paşa ömrü boyunca Maârif Nazırlığına üç kez atanmıştır. Aynı zamanda Payitahtta açılan ilk idâdiler onun Maârif Nazırlığı dönemine aittir(1850). Cevdet Paşa bu görevinde yukarda değindiğimiz Dârümuallimin nizâmı ve ıslâhına uğraşmış bu okul için nizamnâme hazırlamıştır(1851).⁷⁸ Bu nizamnâme bir tüzük niteliğinde olup; Uygulanacak müfredat, öğrenci alımları, öğretmenlerin nitelik ve nicelik şartları ve görev süreleri

⁷⁶ Erdem Oklay, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme*, Tarih İnceleme Dergisi, XXIIIX/I, 2014, s242-243.

⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7. s444-445.

⁷⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s46.

gibi maddeleri içerir.⁷⁹ Bu Nizamnâme ile ilk defa pozitif eğitim bilimlerine ağırlık verilmiş ve bu alanın genele yayılarak kamusallaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Maârif Nâzırlığı görevinde, Sâdullah Paşa ile birlikte Sıbyan mekteplerinden yüksekokula kadar okunacak ders kitapları ve müfredatı yeniden düzenleyecek bir komisyon oluşturulmuştur.⁸⁰ Tarih-i Cevdet eseri bu komisyonda uygun görülerek kaleme alınmıştır.

Tanzimat sürecinde yapılan modernleşme atılımları ve eğitim alanında yapılan reformlar sonrası modernleşmenin sadece ordu düzeyinde kalmadığını her alana yayılıp kök saldığı fark edilmiştir. Bu dönem Avrupai eğitim müfredatı ve kadrolarının, seküler zihniyetli yönetici, devlet adamlarının ve münevverlerin Devlete yerleştiği dönem olmuştur. Bunu öngören Cevdet Paşa Türkçe'nin ilim dili olması gerektiğinin bilincine varmıştır ve bunun için çalışmalar yapmıştır. Mekteplerde ve üniversitelerde okutulmak üzere modern metotlara göre Türkçe gramer ve ders kitapları yazmış ve hazırlatmıştır.⁸¹ Hatta bu konuya ciddiyetle eğildiği için Encümen-i Dâniş'in açılış metnini çok sade bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Bu girişim o zaman pek bir anlam ifade etmese de sonraki dönemlerde ciddiyet kazanacaktır. Onun ana amacı Türkçenin sadeleşmesini ve herkesin okuryazar olmasını sağlamaktır. Böylece hayal ettiği modernleşme ve reformun ana harcı olan eğitim ve bilimin halka ulaşması sağlanması için zemin oluşturulacaktır.⁸² O, zaman zaman Âli ve Fuat Paşa'lar gibi düşünen devlet adamlarının aksine hiçbir denge gözetmeden yapılan Batı taklitçiliğine karşı çıkmış ve bu ideolojiyle fikirsel anlamda savaşmıştır.

---

⁷⁹ Yahya Akyüz, *Darülmüallimin' in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa*, Milli Eğitim Dergisi sayı 95, İstanbul, 1990, s1-2.

⁸⁰ Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2012, s88.

⁸¹ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul, 2016, s.30-32.

⁸² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s26.

1.4. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih, Hukuk, Eğitim Alanında Yazdığı Eserler

73 yıllık ömr-ü hayatında otuza yakın eser üreten Cevdet Paşa Türk tarih, hukuk, eğitim ve yönetim gibi alanlara damgasını vurmuş ve yeni bir soluk getirmiştir. Kaleme aldığı eserlerin hepsini tamamıyla ihtiva etmek konumuzun sınırlarını aşacağından sadece önemli eserlerini inceleyip ne için yazıldığı ve konularının içeriği hakkında bilgi vereceğiz.

Ahmet Cevdet Paşa tarih sahasına müverrih sıfatıyla çıkarak Osmanlı tarih anlayışında yeni bir metot oluşturmuştur. Bu yeni soluk ve metotla birlikte alışagelmış klasik Osmanlı Tarihçi ve vakanüvislerinden ayrılmış yeni bir anlayışın kurucusu olmuştur. Onun tarih metodu, doğu-batı tarihçiliğinin sentez haline getirilmiş akıcı, sade, edebi ve bilimsel özellikler taşıyan bir tarih anlayışıdır.⁸³ Cevdet Paşa, Devlet müesseselerinin köhnemiş ve artık devrin ihtiyaçlarına cevap vermediğinin farkındaydı. Bunun için eserleri tenkit, öğüt, eğitici ve bir çözüm üretme odaklıydı. Zaman zaman müessese ve yetki sahiplerini eleştirmesi kendisine karşı bir cephe oluşturmuştur. Fakat bu girişimleri içeride, özellikle halk kesiminde büyük destek görmüştür. Cevdet Paşa büyük devlet adamı olmasından ziyade eser üreten önemli bir bilim adamıdır. Ömrünü devletin ihyasına adanmış tarih, hukuk, eğitim ve yönetim gibi konularda yadsınamaz çalışmaları olmuştur. Eserlerini kaleme alırken Batılı tarihçilerden etkilenmiş Batı kaynaklarından yararlanmıştır. Örneğin; Yunan İsyanı hakkında Avrupalı diplomat ve tarihçi Baron Prokesch von Osten ve literatür-politik tarihçi olan Georg-Gottrieg Gervinius gibi tarihçilerden yararlanmış ve adlarını kaynak olarak göstermiştir.⁸⁴

---

⁸³ Mübahat Kütükoğlu, *Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986. Sf.110.

⁸⁴ Sezai Öztaş, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçilik Anlayışı ve Tarih Eğitimi ile Tarih Öğretimine İlişkin Görüşleri*, International Journal Of Eurasia Social Sciences, Year:8 Vol:8 Issue:27, June2017, s449.

1.4.1. Tarih-i Cevdet

Ahmet Cevdet Paşa'nın en önemli eserlerinden olan Tarih-i Cevdet (Tarih-i Vek'âyi Devlet-i Aliyye) 1774-1826 yıllarını kapsar. Eser, daha çok ayrıntılı tarih ve sosyoloji içeriklidir. Cevdet Paşa, Encümen-i Dâniş'in verdiği görev doğrultusunda Küçük Kaynarca Antlaşmasından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar olan süreci yazma görevini üstlenmiştir. Eser, Cevdet Paşa'nın tarihçilik alanında zirve yaptığı eserdir ve tamamen kendi fikir metodunun sonucudur.⁸⁵ Eserin içeriği tarih, sosyoloji ve İslam mezhepleri tarihini kapsar ve bir bakımdan bir tenkit eseridir. Sebep-sonuç ilişkisini güderek bir yorum ve tarz geliştirmekle beraber eserde karşılaştırmalı tarih metodu kullanılmıştır. Bu metot Osmanlı tarih yazımına getirdiği bir yenilik olup bu konuda bir dönüm noktasıdır. Eserin önem ve değer sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma anlamında en kritik dönemi teşkil etmesi gelir.

Ahmet Cevdet Paşa, 52 yıllık memuriyetinde Osmanlı Devleti'nin siyasi, ictimai, ekonomik hayatına ışık tutmuştur. Kendisi bu eserinde ülkenin içinde bulunduğu kritik durumu göz önünde bulundurarak kurtuluş reçetesi yazmaya çalışmıştır. Bu eser otuz senelik bir çalışmanın ürünüdür. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması tarihine kadar olan olayları kapsar. Eserlerinde sebep sonuç ilişkisinden kopmayan Cevdet Paşa, olayların doğruluk-yanlışlıklarını ve gerçek sebeplerini saptayarak bunlardan ders çıkarmak gerektiğini belirtir.⁸⁶ Eserde İbn-i Hâldun ekolü ağır olarak okuyucuya kendisini hissettirir.

Ayrıntılı bir eser olan Tarih'i Cevdet 12 cilt olup çok değerli bir ana kaynaktır. Eser bir nevi "Vâsıf Tarihi"nin devamı niteliğindedir. Cevdet Paşa bu eserini kaleme alırken arşiv kaynaklarından ve kendisinden önceki vakanüvislerden, sefaretnamelerden, dergilerden ve tezkirelerden yararlanmışır. Arapça ve Farsça kaynakları incelemiş fakat eser isimlerini belirtmemiştir.⁸⁷ 12. Cildi 1884'te bittiğine

⁸⁵ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev: Çoşkun Ünok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin, 1992, s.409-410.

⁸⁶ Ümit Meriç, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s17-18.

⁸⁷ Ali Ölmezoğlu, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7, s115-121.

göre eser otuz yılda bitmiştir. Eserin 3 ayrı basımı bulunmaktadır ve son basımına “Tertib-i Cedid” adı verilmiştir. Muhtelif basımlarda bazı farklar vardır. Bunun nedeni ise Devletin geçirdiği sıkıntılı ve çalkantılı döneme denk gelmesidir. Zorunlu olarak basımlar değişkenlik göstermiştir. 16 Temmuz 1851 yılında Encümen-i Dâniş üyelerinin her birine muhtelif konularda çeşitli bilim dalları üzerine bir eser yazmakla görevlendirilmişlerdir. Cevdet Paşa’ya ise 1774-1826 yılları arasındaki olayları yazma görevi verilmiştir.⁸⁸ Muhafazakâr kimliğinden kopmayan Cevdet Paşa, bu halini eserlerine de yansıtmıştır. Bu eserinde Şark tarihçiliğine, Batı tarihçiliğini katarak bir sentez oluşumu kendisini belli eder. Kendisinin devletin resmi tarihçisi sıfatıyla kaleme aldığı bu eser, imparatorluğun modernleşme anlamında en önemli noktalarından birini teşkil eder.⁸⁹ Kendisi bu eserde devletin çağdaşlaşma ve modernleşme konusunda başarısız olmasının sebeplerini çıplak bir dille anlatmıştır. Tenkitçi bir eser olan Tarih-i Cevdet devletin içinde bulunduğu buhrandan kurtulmanın çözümünü açıklayan bir yol haritası niteliğindedir.⁹⁰ Eserde, bazı devlet adamları ve ulema mensuplarının cehaleti ve engeli, ahlaksızlıkları, erdemsizlikleri yüzünden Tanzimat sürecinin başarılı olamadığını belirtir. Batılı siyasetçilerin çıkarlarına alet olmakla ve körü körüne taklitçilik yapıldığı için bu sürecin tıkandığını tutarlı tenkitler ve teferruatlı açıklamalarla anlatır.⁹¹

Cevdet Paşa’nın tarihçilik anlamında Avrupalı mütefekkir ve müverrihlerden etkilenmesi yadsınamaz. Fakat asıl etkilendiği kişilik ise İbn-i Haldûn’dur. İslam mütefekkirlerinden Hafız Zehebî ve İbn-i Teymiyye etkilendiği şahsiyetlerdir. Cevdet Paşa bir nevi Batı tarihçiliğiyle Doğu tarihçiliğini harmanlamıştır. Kendisinin bu eseri Sultan Abdülmecid tarafında çokça beğenilmesi ve takdir görmesi, rütbesinin yükseltilmesi ve adının devlet mercilerince duyulmasında etkili olmuştur.⁹²

---

⁸⁸ Christoph K. Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih’i Cevdet’in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000. s57.

⁸⁹ Ahmet Özcan. *Türkiye’de Popüler Tarihçilik, 1908-1960*. TTK, Ankara, 2011. s38.

⁹⁰ Niyazi Berkes. *Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, 1.B. 1986, İstanbul, s222-225.

⁹¹ Niyazi Berkes. *Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, 1.B. 1986, İstanbul, s235.

⁹² Ali Ölmezoğlu, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7. s114-125.

1.4.2. Tezâkir-i Cevdet

Arapça “zikir” kelimesinden türetilen kısaca “Tezâkir” denilen eser, Cevdet Paşa’nın daha önceki eserleri gibi tarihçiliğinin ön plana çıktığı eserlerin en önemlilerinden olup kırk tezkireden oluşur. İlk tezkire kendisinden önceki vakânüvislerin durumu hakkında bilgi verir. Son tezkirede ise kendisinin biyografisi bulunmaktadır. Eserde Paşa’nın hayatı hakkında çok önemli bilgiler vardır.⁹³ Eser, kendisine 1855’te vakanüvis görevi verilmesinden sonra tarihçilik alanında aldığı notlardan oluşur ve bu bakımdan hatırat niteliği taşır. Eserin tarih aralığı vefatından iki sene öncesinde son bulur. (1855-1897) Kendisine resmi tarihçilik görev payesi bu eser sayesinde. Önem arz eden bir kaynak hasebiyle “Tezâkir”, Cevdet Paşa’nın kendi devrinde şahit olduğu olayları ve tanıdığı önemli kişilikleri subjektif olarak anlattığı için farklı bir önem arz etmektedir. Diğer bir önemi ise Payitaht’taki olayları anlattığı gibi Avrupa’da gelişen olayları naklederek karşılaştırmalı tarih yapmıştır. Eserde II. Abdülhamid devrinin bazı konularına ışık tutmuştur.⁹⁴ Eseri oluşturan müsveddeler 21 defterdir. Bu eserin son cildi eğitim tarihimiz hakkında çok önemli bilgiler verir.

Eserde Tanzimat şahsiyetlerinin yanı sıra Tanzimat döneminin sosyal, ekonomik, siyasi ve ahlaki yapısı detaylıca anlatılmıştır. Fakat olayların tarihsel özelliklerini ve detaylarını açıklamada zayıf kalmıştır. Eleştirel bir yaklaşımla yazılan eser, tarihi kaynak olarak kullanılması yerinde olmayacaktır. Bunun sebebi; Resmi görevleri esnasında fiilen şahit olduğu olayları kendi gözlemleriyle kaleme almış ve eserini oluştururken bu notları kullandığından dolayıdır.⁹⁵ Eser bir tarih kitabı olmamakla beraber anı defteri niteliğindedir. Aynı zamanda Paşa’nın hayatıyla ilgili bir otobiyografi ölçüsünde ayrıntılı bir eserdir.

Eser Tanzimat dönemin siyasi çehresini çarpıcı bir dille aktarır. Bir hatırat niteliği taşıdığı için zamanının toplumunun sosyal, ictimâî ve ahlakî yönlerine

⁹³ Ali Ölmezoğlu, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7, s118-120.

⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Maruzat’a Dair*, Maruzat. Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010, s12-14.

⁹⁵ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7. s440-445.

tenkitçi bir üslupla yaklaşmıştır. Yöneticilerin ihtiraslarını ve makamlarını kötüye kullanmaları, çatışmalarını ve menfaatlarını eleştirmiştir. Dönemin önemli şahsiyetleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir Âli Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa ve Reşit Paşa gibi şahsiyetlerin isimleri zikredilmeye değer. Cevdet Paşa bu eserde devletin içinde bulunduğu kötü iktisadi ve ekonomik durumunu ve sebeplerini de ele almıştır.⁹⁶ O, bu tezkireleri kendisi gibi tarihçi olan Ahmet Lütfi Efendi'ye göndermiş ve gizli tutulmasını istemiştir. Bunun sebebi eserde dönemin ümera ve ulema sınıfını şiddetle tenkit etmesindedir. Eser II. Abdülhamid döneminin bazı konularına da açıklık getirmiştir. Bu eserin bütün tezkireleri layiha, mektup, arıza, özel tezkire, teşekkürnâme ve mazbata suretleri ile desteklenmiştir.⁹⁷ Bu durum bize muntazam tutulan notlarla beraber bahsi geçen olayları, gözlemleriyle tecrübe ederek ve destekleyici kaynaklar kullanarak eserine tatbik ettiğini gösterir.

1.4.3. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Günümüzde hala önemini koruyan bu eser, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle komisyonunun Devlet-i Aliyye için kaleme aldığı medeni yasa ve kanun maddelerinin olduğu kitapçıktır. Kendisinin asıl şöhreti bu eser sayesinde ve Tanzimat döneminin en önemli eseri olarak kabul edilir. Fıkıh kitapları incelenerek meydana getirilmiştir. Mecelle kelime anlamı itibariyle birtakım olay, fikir ve meselelerin kaleme alındığı küçük kitap, dergi ve sıralı mecmua demektir. Aynı zamanda Arapça “büyük boy kitap” anlamına gelmekle beraber esersel anlamda ise; kanun hükümlerinin bir araya getirilerek oluşturulduğu anayasadır.⁹⁸ İlk kitap 1 Nisan 1869 yılında yayımlanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa ve devrin en tanınmış İslam hukuk bilginleri ile birlikte toplam 15 kişiyle ve 7 senede çeşitli komisyonlarca meydana getirilen Mecelle, içerik olarak 1851 maddeden oluşur. 16 kitaptan mütevellit eserin son kitabı ise 6 Ağustos 1876'da Sadârete sunulmuştur. Şer'i

⁹⁶ Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemi.

⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s40.

⁹⁸ Sıddık Sami Onar, *Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu; Mecelle*. İHF Mecmuası. XX/1-4, 1995, s58.

mahkemelerden ziyade Nizâmiye mahkemelerinde ve din farkı gözetmeksizin uygulanmak üzere oluşturulmuştur. Örfî hukuk kaynakları da kullanılarak oluşturulan Mecelle⁹⁹, Şer-i mahkemelerin konusu olan aile, miras, evlenme, boşanma, vasiyet, vakıf vb. konularını ele almamıştır.¹⁰⁰

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ile alakalı kanun mazbatasının giriş kısmında eserin kaleme alınma sebebi belirtilmekle beraber şunlar söylenebilir; Tanzimat'tan sonra modernleşme hareketlerine hız veren Devlet-i Aliyye kanun ve hukuk alanında daha düzgün ve muntazam bir taslak oluşturma ihtiyacına gitmiştir. 1868 tarihine gelindiğinde Hukuki ve Adlî anlamda birçok yenilik yapılmış, mahkemeler açılmıştır. Fakat yürütmede çeşitli sıkıntılar var olup uygulanma açısından bir medeni kanun yoktur.¹⁰¹ Hukuk mahkemelerinin şer'î ve örfî hukuk farklılıklarından ve birbirleriyle çeliştiğinden dolayı bir kanun ve hukuk bütünlüğü ihtiyacı doğmuştur. Siyasi, iktisadî, dini sebepler, Avrupalı devletlerin¹⁰² kendi kanunlarını dikte ettirmesi bu sürecin temel sebeplerindendir. Dışsal sebep diyebileceğimiz; XVIII.yy'da Avrupa'da merkezi yönetimlerin ortaya çıkması sonrası ve hukuk bütünlüğü ihtiyacı doğması Avrupa'da kanunlaştırma hareketlerini doğurmuştur. Osmanlı Devleti Avrupa'ya yakın olması hasebiyle bu değişimi ve yenilikleri en fazla hisseden devletlerden biriydi. Büyük devlet adamlarından Âli Paşa Fransa'da bulunduğu sırada Fransız Medeni Kanunu'nu inceleme fırsatı olmuş ve Türkçe'ye çevrilerek Devlet-i Aliyye'ye tatbik edilmesini savunmuş fakat Ahmet Cevdet Paşa ve Şirvânizâde Rüştî Paşa, Örfî ve Şer'î hukuktan ve İslam gelenekleriyle temellendirilmiş yeni bir kanunlar bütünü meydana getirme fikrini öne sürmüşlerdir¹⁰³. Âli Paşa'nın Fransız Cod Civil'i Devletin hukuk sistemine tatbik etmek istemesinin bazı dayanakları vardır. Örneğin; Fransız Elçisi "Margui de Mousteir" telkinlerinin uygulanması sonrası Avrupa Devletleri'nin Osmanlı

⁹⁹ Osman Öztürk. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*. İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1. İstanbul. 1973. s122.

¹⁰⁰ M. Akif Aydın, *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) , İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi. İstanbul, 1986, s32-33.

¹⁰¹ Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997, s308.

¹⁰² Özellikle Fransa.

¹⁰³ Bu dönemde Mısır, Fransız Cod Civil'ini tercüme etmiş mahkemelerde uyguluyordu.

Devleti'ne menfi baskısının kırılacağını düşünmüştü.¹⁰⁴ Hatta 1856 Paris Barış Konferansı'nda temsilci sıfatıyla bulunan Âli Paşa kapitülasyon sorununa değinmiş ve kaldırılmasını teklif etmiştir. Bu teklife; “Sizin kanunlarınız Müslümanlara yönelik ve tek taraflı olduğundan dolayı bu imkânsızdır. Kanunlarınızı değiştirmeden kapitülasyonların kalkmasının imkânı yoktur” diye cevap almıştır.

Âli Paşa'nın bu tatbik fikri kendisinden değil tamamen bir telkin ve zorlama sonucu ortaya çıkmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalıların Osmanlı Devleti'nde eskisinden daha aktif olmaları; Ticaret, müttefiklik, Hıristiyan tebaanın sorunları gibi konularda etkileşimleri bir hayli artmıştır. Ticaret davalarına Payitahttaki ticaret mahkemeleri bakamaz, mevcut kanunlar yetersiz kalıp hukuki sorunları çözememiş olmuştur. Şer'i mahkemelerin bu işlevsizliği ve yetersizliğinden dolayı Avrupalı devletler baskılarını arttırmışlardır. Daha sonra 1867 yılında Tanzimat Fermanı'nın 9 maddesinin uygulanmadığını, Hıristiyan tebaanın memuriyet konusunu ve ticari kanunların ve mahkemelerin reforme edilmesini dile getirmişler ve nihayetinde Fransız Cod Civil'in doğrudan tatbiki için baskı yapmışlardır.¹⁰⁵ Âli Paşa ilk olarak Cod Civil'in sadece karma mahkemelerde uygulanmasını isteyerek bunun Osmanlı Devleti'nde bir temel olmasını öngörmüştü. Hatta Sadrazam Said Paşa adı geçen Cod Civil'i Türkçeye çevirmiş taslağını hazırlamıştı.¹⁰⁶ Fransız Devrimi'nin sonuçlarıyla oluşturulan Cod Civil, özgürlükçü ve eşitlikçi bir temele dayandırılmakta dini inançlardan bağımsız tamamen laik ve seküler bir yapıyla anlamlandırılmaktadır. Cod Civil tek, özgürlükçü ve eşitlikçi olması hasebiyle Fransa ve Avrupa için uygulanabilir ideal bir hukuk sistemiydi.¹⁰⁷ Fakat Devlet-i Aliyye'nin içsel ve dışsal dinamikleriyle hiç bağdaşmayan bir kanunlar bütünüydü. Fransız Hukukunu doğrudan tatbik etmek önü alınamaz ve geri dönülemez sorunlar çıkaracağı muhtemel olup Ahmet Cevdet Paşa gibi düşünen yani “Efkâr-ı Sâhiha Erbâbı” bunu görüyordu. Nitekim Mecelle oluşturulmadan önce Devlet-i Aliyye'de Fransa

¹⁰⁴ Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1, İstanbul, 1973, s17.

¹⁰⁵ Hulusi Yavuz, *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986, s54.

¹⁰⁶ A. Refik Gür, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1951, s18.

¹⁰⁷ Guy Canivet, *French Civil Law Between Past and Revival*, Loyola Law Review, Volume51, 2005, s39.

kanunları incelenerek 1850 Ticaret Kânunnamesi, 1851 Deniz Ticareti Kânunnamesi ve 1858 Ceza Kânunnamelerini sistematize etmiştir.¹⁰⁸ Nizâmiye mahkemelerine atanan memurların mevcut fıkıh kaynaklarından yeterince istifade edememeleri bu ihtiyacı doğurmuş, bu konu ile alakalı 1855'te "Metn-i Metin" çalışması sonuçsuz kalmıştı. Metn-i Metin genel olarak Avrupa Devletlerinin baskısıyla oluşturulmaya çalışılan bir kanunlaştırma eylemidir. Bu çalışma Ahmet Cevdet Paşa'ya hukuk-kanun alanında bir tecrübe kazandırmıştır. Âli ve Sâid Paşaların bu kararına Ahmet Cevdet Paşa'nın tepkisi, temel olarak haklı bir serzenişti. Nitekim hukuk ve kanunun toplum ihtiyaçları doğrultusunda oluşacağı ve onunla besleneceği mantıksal bir çözümlerdir. Osmanlı Devleti'nde Cod Civil'in tatbik edilme fikri çıkmadan 50 sene evvel dönemin Almanya'sında da böyle bir olay vukuu bulmuştu. Fransız medeni hukukunu almak isteyen hukuk grubuyla tarihçi hukuk ekolünün temsilcisi Friedrich Karl von Savigny mücadelesi sonunda Savigny'in "hukukun halk ruhundan doğduğunu, hukuk uzmanlarının gerekli olanı tespit edip nihayetinde kanunlaştırma yoluna gidilmesi gerektiğini" söylemiş, dönemin Almanya'sında ise hukukunun gelişim açısından daha ikinci safhada olduğunu belirterek bu haysiyet kırıcı teşebbüsün gerçekleşmemesini sağlamış ve Cod Civil'in ithâlini önlemişti.¹⁰⁹

İslam Hukukunun dört büyük mezhebinden olan Hanefî Mezhebinin fıkhi muhtevası esas alınmıştır. Bunun için "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti" adıyla bir çalışma komisyonu toplanmış ve başına Ahmet Cevdet Paşa'nın tâyin edilmesi kararlaştırılmıştır. Heyet 1869-1876 yılları arasında farklı komisyonlar halinde çalışmıştır.¹¹⁰ Devletin en değerli hukuk bilimcileri ve hukukçularının oluşturduğu cemiyet ve modernleşme döneminin sosyal, ekonomik, toplumsal, dinsel olay ve icraatların çözümü için, örf'i, şer'i ve kısmen Batı hukuk metodunu temel olarak hala önemini koruyan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye"yi meydana getirmişlerdir.¹¹¹ Ahmet Cevdet Paşa'nın dini görev ve hizmet olarak gördüğü

---

¹⁰⁸ Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997, s42.

¹⁰⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Mecelle Hakkında Değerlendirmeler*, Marmara Üniversitesi Adalet Dergisi, Sayı 62-63. 1/2, İstanbul, 2019. s338.

¹¹⁰ Sabri Şakir Ansay, *İslam Hukuku*, 3. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara. 1958. s38-40.

¹¹¹ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s9-11.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin ilk kitabı 1869 yılında hazırlanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹² Mecelle İsviçre'den alınan Medeni Kanunu'nun kabulü ile birlikte 17 Haziran 1926 tarihine kadar tedavülde kalmıştır. Mecelle, 1869 tarihinden itibaren ilk olarak devletin merkezi sistemini tesis ettiği ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde uygulamaya sokulmuştur. Bunlar; Kıbrıs, Filistin, Yemen, Hicaz, Ürdün, Bilâd-ı Şam, Lübnan, Irak, Arnavutluk, İsrail, Bulgaristan ve Bosna Hersek bölgeleridir. Bu mezkûr bölgelere doğrudan veya dolaylı şekilde tatbik söz konusudur. Bununla beraber bu kanun kitabı Devlet-i Aliyye bünyesindeki milletlerin diline Arapça, Rumca daha sonraları Fransızca ve İngilizceye çevrilmiştir.¹¹³

16 Kitap ve 1851 başlıktan oluşan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye kendi zamanına kadar dağınık ve içtihat farklılıkları olan hukuk görüşlerini toplamış, kaza hükümlerini sağlamlaştırmış ve kategorize etmiştir. Hukuk uygulama kaynağı olarak Mecelle genel olarak Hanefi Mezhebi Fıkına göre hazırlanmıştır. Öncesinde Mecelle meselelerinin önüne 99 tane "Kavâid-i Külliye" veya "Kavâid-i Fıkhiyye" denen temel ilke, sebep ve fikirler öne sürerek bir metot oluşturulmuş ve bu metot sayesinde diğer meselelerin çözülmesini sağlanmıştır.¹¹⁴ Mısırlı İbn-i Nuceym ve İbn-i Hâdimî'den alınan bu 99 madde hâkimlere yol göstermiş ve uyuşmazlığı çözmüştür. Hanefi Mezhebinin önde gelen imamlarından olan Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebû'l- Hüzeyl Zûfer bin el-Hüzeyl bin Kays el-Anberî el-Basrî'nin zayıf sayılan bir içtihadının tatbik ve onay görmesi sonucu dönemin şeyhülislam ve bilginleri tarafından şiddetli reddiyeye uğramıştır. Bu süreçte Ahmet Cevdet Paşa'ya "mezhep değiştiriyor" suçlaması bile yapılmıştır. Avrupa hukukuna taraftar bazı ilim adamları Mecelleye çamur atmaktan geri durmamışlardır. Hatta Fransız elçisi de Mecellenin tamamlanmasını istemeyenler arasındadır.¹¹⁵ Osmanlı Devleti'ndeki Fransız etkisi zaman zaman Cevdet Paşa'yı Payitahttan türlü tayinlerle uzaklaştırmış

¹¹² Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat* Sad.veYay; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s201.

¹¹³ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s14-20.

¹¹⁴ M.Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri(1882-1895)*, Doğu Matbaası. Ankara, 1945, s20-21.

¹¹⁵ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s88.

bundan dolayı Mecelle komisyonunun çalışmaları duraklamıştır ve eser eksik kalmıştır. Şeyhülislam'ın tepkisi ise İslam Fıkhı dolayısıyla İlmîye teşkilatını alakadar eden bu görevin kendilerine verilmeyip Adliye teşkilatının gözetimine verilmesiyle alakalıdır. Cevdet Paşa, bu tepki ve muhalefetler hakkında şunları söyler; “*Mecellenin dördüncü kitabı kaleme alınıp neşr edilmiş ve beşincisi dahi oluşturulmuş ve basıma hazır şekle getirilmiş idi. Fransız Elçisi'nin buna husumet nazarı ile bakmakta hakkı vardır diyelim. Fakat vükela ve ricâl'i devlet idâdında bulunan bazı mütefercine ne diyelim ki ziyî'i İslam'da oldukları halde ahkâm'ı şer'îyye meydana konulup da mahâkim'i nizamiyyede Fransız Kanunları'nın ma'mülün-bih olmasından dolayı bu fakire husumet ederlerdi*”¹¹⁶ Kamuoyunun bu tepkisi sonucu Mecelle komisyonu sekteye uğratmış hatta Cevdet Paşa komisyondan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bunun için Mecellenin meydana getirilme süresi uzamıştır.¹¹⁷ Şekil olarak Batı kanun metodu etkisinde bulunmasına rağmen, içerik olarak tamamen İslam kanunlarından yararlanılmış Avrupa kanunlarından yararlanılmamıştır. Mecelle; İslam Hukukunun Avrupai tarzı kanunlaştırılmasının ilk örneği kabul edilmektedir.¹¹⁸ Mecelleyi meydana getiren komisyonların sayısı 12'dir. Muhteva, uygulama ve yargılama usullerine dair hükümleri açısından Cod Civil'le benzerlik gösterir. Fakat Cod Civil seküler bir ihtivaya sahipken Mecelle dini hukuka dayanır ve eseri oluşturma aşamasında dini fakih ve âlimlerin iştirakleri ve önemli çalışmaları yadsınamaz. Fakat eserin meydana getirilme aşamasında yukarıda saydığımız sebep ve Sultan Abdülhamid yönetiminin istibdat uygulaması, jurnalcilerin propagandaları sonucu Mecelle Heyeti dağıtılmış ve üyeleri sorguya çekilmiştir.¹¹⁹ Bunun için evlenme, boşanma, vakıf, miras, tereke gibi konular yüzeysel çalışılmış ve eksik kalmıştır. Fakat Mecelle ilk medeni kanun bütünü olma özelliğini taşır. Örfî Hukuk ve Medeni Hukuku bir toplumun varlığı olarak gören Cevdet Paşa, düzenlenecek yeni hukukun toplumun kimliği olan İslam hukukuna göre düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Mecelle içinde yukarıda saydığımız

¹¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s95.

¹¹⁷ Sabri Şakir Ansay, *İslam Hukuku*, 3. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1958, s35-38.

¹¹⁸ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*. 3. Bs. Beta Yayınları, İstanbul, 1992. s432.

¹¹⁹ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara.1996, s152-154.

eksik konuları bulundurmasından dolayı tam olarak bir medeni hukuk sayılmamıştır. Fakat Mecelle’yi ilgilendiren aile, miras ve şahıs konularının din farkı gözetilmeksizin devlet bünyesinde yaşayan tebaaya eşit şekilde uygulanması modern devlet açısından önemli bir aşamadır.¹²⁰ Sonuç olarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin teknik ve içerik olarak başarılı olması Ahmet Cevdet Paşa’nın çabasının sonucudur.¹²¹ O olmasa belki bu girişim sonuçsuz kalacaktı. Buna kanıt olarak; Cevdet Paşa’nın komisyondan uzaklaştırılması sonucu hazırlanan kitapların niteliksiz ve kifayetsiz olması ve bundan dolayı Cevdet Paşa’ya tam 4 kez iade-i makam yapmalarıdır. Bir başka saptama ise Cevdet Paşa’nın vefatı sonrası Mecelle’de eksik kalan ve kaleme alınamayan hususların oluşturulması için kurulmuş komisyonların hiçbir sonuç vermemiş olmasıdır.¹²² Kendisi bu konu hakkında şunları söyler; *“Mecelle’i Ahkam’ı Adliyye adıyla bir fıkıh kitabı hazırlanması için başkanlığında fıkıh âlimlerinin önde gelenlerinden oluşan, ilmi bir cemiyet kurulmasına karar verildi. İşte “Mecelle Cemiyeti” diye meşhur olan ilmi cemiyet budur. Cemiyet’in hazırladığı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hala bütün mahkemelerde uygulanan kanundur. Kıbrıs’ta da İngilizler bunu değiştirmeden kullanmışlardır. Bulgaristan emaretinin kuruluşunda ise Bulgarlar ilk olarak Mecelleyi kendi dillerine çevirerek kanunlarını esas olarak kabul etmişlerdir. Şayet bu kanunun hazırlanması yerine Fransız kâmunnamesi tercüme edilip kabul edilseydi, hala Osmanlı mahkemelerinde “Code Napoleon” geçerli olacaktı. Bu bakımdan Mecellenin hazırlanışının büyük bir hizmet olduğu herkes tarafından tasdik ve itiraf olunmuştur. Fakat ilk zamanlarda muhalefet edenler bunu yarım bıraktırmak için çok çalışmışlar ve entrikalar çevirmişlerdi”.*¹²³ Ahmet Cevdet Paşa’nın kendisine yapılan komploların elbette farkındaydı. Fakat adalet ve liyakat inancı onu hiçbir zaman yanıltmamıştır. Bundan dolayıdır ki Ahmet Cevdet Paşa’sız Mecelle Külliyyatının meydana getirilmeyeceği çok açıktır. Ebül’ulâ Mardin bu konu hakkında şunları söyler; *“Ahmet Cevdet*

¹²⁰ Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 29, Ankara. 2011, s160.

¹²¹ B. Gözübenli, *Türk Hukuk Tarihinde Kamulaştırma Faaliyetleri ve Mecelle*, Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu: 9-11 Haziran 1995, Bildirileri, Ankara, 1997, s289.

¹²² Hulusi Yavuz, *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa’nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul. 1986. s70.

¹²³ Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat Sad.veYay*; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul. 1980. s226-230.

Paşa'nın Mecelle'yi oluşturan komisyonda olmadan yazılacak bir Mecelle'nin nasıl olacağını anlamak için o olmadan meydana getirilen "Kitab-ül Vedia"yı tetkik ettim. Bu eser Mecelle'nin tamamen yabancıdır. Nitekim kullanılan dil Türkçe için ağıdalı ve Türkçe'ye yabancıdır. Konu ile alakalı maddelerde sık sık farklı komulara geçişkenlik vardır. Türkçe'nin fonetik yapısına uygun olmayan bu kitap yanlış ve tuhaflıklarla doludur. Sıralama ve mantıki bir düzen olmamakla beraber kitap belagat ve feshattan yoksundur. Bu eseri getiren komisyon hükümlerdeki yinemelerden sanki habersizlerdir. Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı "Kitab-ül Emâne" 'te kendisine yalnızca bir konu ayrılan "Vedia" bölümü 30 maddeden oluştuğu halde "Kitab-ül Vedia" yetmiş sekiz maddedir".¹²⁴

O zamana kadar İslam dünyasında uygulanan hukuk kaynakları dağınık olmakla beraber sistematik değildi. Geriye doğru bir inceleme olan Mecelle'nin dünyevi konuları, Avrupa hukuk sisteminin metot ve tekniğine uygun, sistemli biçimde oluşturulmuştur. Mecelle, düzenlenen konuların ve oluşturulan maddelerin pratiğine kolaylık ve kesinlik getirmiştir. Fakat kapsamı bakımından yenilikçi olmayıp, mevcut kuralları Avrupa kalıplarında düzenlemiştir.¹²⁵ Mecelle Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla Türkiye'nin İsviçre'den Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nu almasıyla 57 yıl yürürlükte kaldıktan sonra 22 Nisan 1926 tarihinde tedavülden kaldırıldı. Gerekçe olarak çağın gereklerine uymadığı iddiasıdır. Bu iddia biraz gerçekten uzaktır. Nitekim Mecelle İsrail, Beyrut ve Suriye'nin temel hukukunun altyapısını oluşturur. Bu tarihten önce de Mecelle üzerinde çalışmalar olmuştu fakat kaldırılmamıştı. Sonuç olarak Nizâmiye Mahkemeleri ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Devleti'nde hukuk birliğini sağlamada başarılı olmuştur. İslam hukuku temel alındığından dolayı sadece Türk hukuku için değil İslam devletlerinde uygulanan hukuk uygulaması açısından da çok önemli bir eserdir.

---

¹²⁴ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s94-95.

¹²⁵ Gülnihal Bozkurt. *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK, Ankara, 1996, s161-162.

16 Kitap Sırasıyla;

1	Kitâbu'l-Büyû;	Alışveriş ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
2	Kitâbu'l-İcâre;	Kira ve Hizmet sözleşmesi ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
3	Kitâbu'l-Kefâle;	Kefâlet ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
4	Kitâbu'l Havale;	Havâle ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
5	Kitâbü'r-Rehin ve Kitâbü'l-Vedia;	Rehin ve Vedia ile alakalı kanun ve hükümlerdir
6	Kitâbü'l-Emânât;	Emanet Akidleri ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
7	Kitâbü'l-Hibe;	Bağışlama Akdi alakalı kanun ve hükümlerdir.
8	Kitâbü'l-Gasb ve'l İtlâf;	Başkasının malını gasp ve itlaf etme ile alakalı kanun ve hükümlerdir
9	Kitâbu'l-Hacr ve'l-İkrâh ve'ş-Şufa;	Yetkisiz ve Ehliyetsiz kişileri tasarruftan men, tehdit, zorlama ve şuf'a hakkı(önalım hakkı, opsiyon) ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
10	Kitâbü'ş-Şirket;	Ortaklık ve ortaklıklarla alakalı kanun ve hükümlerdir.
11	Kitâbü'l-Vekale;	Vekâletle alakalı kanun ve hükümlerdir.
12	Kitâbü's-Sulh ve'l-İbra;	Sulh ve İbra ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
13	Kitâbü'l-İkrâr;	İkrar ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
14	Kitabü'd Da'vâ;	Dava açma ve davaların görülmesiyle alakalı kanun ve hükümlerdir.
15	Kitâbu'l-Beyyinât ve't-Tahlif;	Deliller ve yeminlerle ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
16	Kitabü'l-Kazâ;	Hüküm verme ile alakalı kanun ve hükümlerdir. ¹²⁶

¹²⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *Mecelle Hakkında Değerlendirmeler*, Marmara Üniversitesi Adalet Dergisi, Sayı 62-63, 1/2, İstanbul, 2019, s342-343.

1.4.4. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ

Bu eserde isminden de anlaşılacağı gibi peygamberlerin, halife ve meliklerin tarihine hayatlarına ve kıssalarına yer verilmiştir. Cevdet Paşa, 12 cilt olan bu eseri hayatının sonlarına doğru yazmıştır. Ayrıca; İslamiyet'in zuhûru, yayılması, Emevîler, Abbâsîler dönemine de yer vermiştir. Türk-İslam devletleri ve son olarak Osmanlı Beyliği ile alakalı bilgiler yer almakla beraber Hz. Âdem'den Hz. Muhammet (s.a.v)'a kadar olan ve Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen Peygamberlerin, İslam Hâlifelerinin ve Osmanlı Devleti'nde II. Murad'a kadar (1439) gelen Sultanların saltanat tarihlerini konu almıştır. Peygamber Efendimizin (s.a.v) hayatı diğer konulara göre daha teferruatlı bilgiler içerir. Eser akıcı bir dille yazılmakla beraber ve okuyucuya hikâye tadı verir. Bundan dolayı halk tarafından alaka görmüş ve mekteplerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Karakterler, kişilerin özellikleri ve bilgileri açık bir şekilde anlatılmıştır. Cevdet Paşa bu eseri eğitim-öğretim amacıyla neşretmiştir. Eserin 6 cildini kendisi, 6 cildini ise kızı Fatma Aliye Hanım yayınlamıştır.¹²⁷ Eserin üslubu ve içeriği kendisinden sonra gelen yazarlarca takdir edilmiştir. Eser ayrıca Kazan Türkçesine tercüme edilmiştir.

1.4.5. Mâruzat

Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine siyasi olayları özet (1839-1876) şeklinde kaleme alındığı için bu ismi alan eser, beş cüzdandan meydana gelmekle beraber ilk cildi kayıptır. Cevdet Paşa bu eseri cüzdandan denilen kısımlara ayırmıştır. Eser, Sultan II. Abdülhamid'e sunulduğu için bu ismi almıştır. Bir rapor niteliğinde olan eser içerik ve genel özellikleri itibariyle Tezâkir-i Cevdet'in benzerliği dikkat çeker. Fakat söz konusu eserden yer yer farklılık gösteren konuları vardır. Cevdet Paşa'nın bu eserde Sultan'ın şahsına uygun ve sade bir dil kullanması okuyucuya kendisini fark ettirir. Eser takdim ve amacı bakımından içeriksel farklılık gösterir.

---

¹²⁷ Ali Ölmezoglu. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 1993, c.7, s120-121.

Eserde Dürziliğin Avrupa'daki büyük devletler ile siyasi ilişkisini belirtilmiş, mezheplerin siyasi boyutunu ele alınmış ve sonuçlarını önceden vurgulanmıştır. Cevdet Paşa, beşinci cüzdanın takdiminde Sultan'a hitaben yazdığı bir tezkirede, eserin asıl amacı 1866-1876 tarihleri arasında geçen olayların izah ve betimlemesi olduğunu fakat ilk dört cüzdanı beşinci cüzdandaki olayların daha iyi anlaşılması için kaleme aldığını beyan eder. Birinci cüzdanda; Tanzimat'tan Sultan Abdülmecid'in saltanatının son dönemlerine kadar olan dönemi (1839-1876) kapsar. Bu bölümde Sultan Abdülmecid döneminin önemli olayları ve Tanzimat sürecindeki gelişmeler anlatılır. İkinci ve Üçüncü cüzdan; Sultan Abdülaziz'in ilk dönemleri ve Sultan'ın Mısır seyahatinden 1864 yılında Fırka-i Islâhiyenin İskenderun'a çıkışına kadar gerçekleşen olayları anlatır. Dördüncü cüzdan; 1864'ten 1866 yılına kadar olan olayları, son cüzdan ise; Halep Zaptiyesi'nin düzenlenmesinden II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına kadar olan olayları anlatır (1876).

Dönemin kısmen bir özeleştirisi niteliğinde olan eser, çeşitli devlet adamlarının mizaçlarını ve birbirlerine karşı tutumlarını ele alır. Örneğin; Mustafa Reşit Paşa'nın Devlet-i Aliyye'ye birçok devlet adamı kazandırmışken Âli Paşa'nın kazandırmaktan ziyade kendisine rakip ve tehdit olacağı endişesiyle, kabiliyetiyle sınırlanacak şahsiyetlerin önünü kesmekle eleştirir.¹²⁸ Bundan başka; Mahmut Nedim Paşa, Kamil Rüştü Mehmet Paşa, Keçecizâde Fuat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislam Sadettin Mehmet Efendi, Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Mehmet Paşa ve Rus elçisi İnatiyef hakkında bilgi verir.

Cevdet Paşa bu raporunda 1856 Kırım Savaşı'nda Müttefiklerin İstanbul'da zevk ve sefa âlemlerinde vakit geçirirken, Osmanlı yönetici kadrosunun da İngiliz ve Fransızlara iştirak ettiğini eleştirir ve kendisinin bu süreçteki vaziyetini de eserinde belirtir.¹²⁹ Kendi döneminin devlet adamları hakkında önemli bilgiler veren Cevdet

---

¹²⁸ Sıddık Sami Onar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam Hukukunun Bir Kısımının Kodifikasyonu: Mecelle*, İHF Mecmuası. 1955, s50-58.

¹²⁹ Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat Sad.veYay*; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları. İstanbul, 1980, s219-221.

Paşa, devlet adamlarının vaziyetlerini belirtmiş gözlemlerine göre değerlendirmiştir.¹³⁰

1.4.6. Kavâ'id-i Osmâniyye

1851 yılında taş baskıyla Türkçe yayınlanan ilk gramer kitabıdır. Tertipleyen Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Fuat Paşa'dır. 13 Ağustos 1850 yılında Bursa Kaplıcalarına ziyaretleri esnasında kaleme alınmıştır. Daha sonra Cevdet Paşa eseri "Tertûb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye" adıyla tekrardan tertiplemiştir. Eser, H. Kellgren'in tercümesinden sonra Avrupa'da hızla tanınmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın en önemli dil ve gramer çalışması olan Kavâid-i Osmâniyye, 1850 yılında yayınlandığı tarihe kadar devlette bilimsel nitelikte Türkçe gramer kitabı yoktu. Bu yapıt Türkçe'nin beslendiği Arapça, Farsça ve Türkçe'nin dil yapı ve kurallarını açıklamakla birlikte Türkçe'nin bilim dili olması için kelime-kavram türetme ve yabancı dildeki kavramların karşılığını bulma açısından önem arz eder. Herkesin anlayacağı bir şekilde yalın bir dili sunmakla beraber Türkçe'nin bilimsel bir dil olabilmesi bakımından önemlidir.¹³¹

1826 yılında tıp fakültesinin açılması ve hazırlık öğrenimine yabancı dil konulmasıyla beraber müfredata Türkçe dilbilgisi ve gramer dersleri de konulmuştur. Fakat bu derslerin Fransızca verilmesine yapılan itirazlar sonrası dersin öğrenim dili Türkçeleştirilmiştir.¹³² Bu süreçten sonra eğitimde Türkçeleştirme hareketleri hız kazanmış olup 1850-1923 yılları arasında birçok kavâid ve sarf konulu gramer kitapları yazılmıştır.¹³³ Kavâid-i Osmâniyye ilk olarak Encümen-i Dâniş'in aldığı kararla mekteplerde 50 yıl kadar okutulmuş ve çeşitli dillere çevrilmiştir.

¹³⁰ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul. 1993, c.7, s448-449.

¹³¹ İsmail Habib Sevik, *Türk Teceddüt Edebiyatı*, Maarif Vekâleti Neşriyatı. İstanbul, s400-403.

¹³² Aykut Kazancıgil, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, Mir' at ı Mektebi Tıbbiye, Cilt: I-II)*: Özel Yayınları, I.Cilt. İstanbul, 1991. s147.

¹³³ Rekin Ertem, *Dil Öğretimi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları. İstanbul, 1977. S299-303.

Ahmet Cevdet Paşa'nın bu eserini yazarken Türkçenin beslendiği 3 kanalı ele almıştır.¹³⁴ Onun dil anlayışına göre Türkçe üç lisandan oluşmuştur ve kelime çeşitlerini 3 dile göre kategorize etmiştir.¹³⁵ Bu metottan sonra gramer kitabı telif edenler bu yöntemi uygulamışlardır. Bu yöntem daha çok kelime bilgisi ve sözdizimi konulu kitapların yazılmasında etkili olmuş ve fayda sağlamıştır.

1.4.7. Belâgat-ı Osmâniyye

Ahmet Cevdet Paşa, Türk dilinin ve Türk medeniyetinin önemini ve dünya medeniyetleri içindeki yerini devrindeki çoğu kişiden daha iyi anlamış, eserlerini bu minvalde kaleme almış ve devlet vazifelerini bu anlayışla ifa etmiştir. Kaleme alınan bu eser genel olarak Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu derslerin bir özeti niteliğindedir. Eserin girişi Dibâce, Mukâddime ve Lâhika(İlm-i Bedî) bölümleriyle oluşup besmele ile başlar. Daha sonra 3 ana bâb ve bir hatime ile tamamlanır. Birinci bâbta İlm-i Meâni, İkinci bâbta Hakiki ve anlatım, son bâbta edebi sanatlar ele alınır.¹³⁶ Eserin Dibâce kısmında Türkçe'nin Farsça ve Arapça ile kıyaslamasını yaptıktan sonra, eseri neden kaleme aldığını belirtir. Mukâddime kısmında fesâhat ve belâgat terimleri üzerinde durur ve mantık ilmi üzerine açıklamalar yaparak mantık ilminin belâgatla ilgisini anlatır. Son kısımda ise klasik belâgat sanatını “muhassenât-ı ma'neviyye ve muhassenât-ı lafziyye” adlı iki alt başlıkta inceler. Hatime kısmında ise özet niteliğinde giriş gelişme ve sonuç kısımlarını ele alır.¹³⁷ 1881 yılında kaleme alınan eser Arap gramercilerin yöntemini kullanarak Türkçe'nin belâgat kurallarını öğretmeyi hedeflemiştir. Eser Ahmet Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu ders notlarının bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Edebiyat ve Türkçe gramer kuralları temel alınarak alanında yazılmış ilk Türkçe eserdir. Cevdet Paşa eğitimin önemini en iyi anlayan devlet adamlarından biri olmasından dolayı bu konuya özel

¹³⁴ Türkçe, Arapça, Farsça

¹³⁵ Ahmed Cevdet Paşa-Fuat Paşa, *Kavaid' i Osmaniyye*, TDK Yayınları. Ankara, 2000, s27-30.

¹³⁶ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:20, Kayseri, 2006, s200-227.

¹³⁷ Kazım Yetiş, *Belâgat-ı Osmâniyye maddesi*, TDV İ.A. İstanbul, 1992, c.5, s387-388.

bir alaka göstermiştir. Devletin kurtuluşunun bu mefhumda olduğuna inanmış ve genellikle eğitim konusunda yaptığı çalışmaları bu anlayış çerçevesinde ele almıştır. Eser bir eğitim kitabı niteliğindedir. Her esere olduğu gibi bu esere de olumsuz eleştiriler yapılmıştır. Nitekim Ahmet Mithat Efendi “Bu kitabın Türkçe'nin geleceği adına Türkçe dilinin belâgâtı olmayacağını” söyleyerek itiraz etmiştir.¹³⁸

1.4.8. Kırım ve Kafkas Tarihçesi

İki bölümden oluşan eser Kafkasya ve Kırım'ın coğrafi ve kültürel oluşumunu tarihi perspektifle ele almıştır. Eser Kırımlı yazar Halim Giray'ın Gülbün-i Hânân adlı eserinden yararlanarak yazılmıştır.¹³⁹ Eser, bölgede yaşayan milletlerin etnografyasını betimlemekle beraber İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in Mustafa Reşit Paşa'dan talebi üzerine hazırlanmış Ahmet Cevdet Paşa bu talep doğrultusunda kaleme almıştır. Mustafa Reşit Paşa ise bu eseri Türkçe'den Fransızca'ya tercüme ederek elçiye sunmuştur. Eser Paris Konferansı'nın toplanmasından hemen önce takdim edilmiştir.¹⁴⁰

1.4.9. Tercüme-i Mukaddime-i İbn-i Hâldun

İbn-i Haldun' un “Kitâbü'l-iber ve divânü'l müpteda ve'l haber fî eyyâmî'l Arab ve'l Acem ve'l Berber ve men âsarahum min zevi's-Sultani'l Ekber” adlı eserinin mukaddimesinin I. Cildine ait VI. Faslımın tercümesidir. Cevdet Paşa, 44 maddeli ve açıklamalı önsöz olan eserin tercümesini neşretmesindeki sebep, Encümen-i Dâniş üyelerinin talebi doğrultusundadır. İlk 5 faslımın tercümesini yapan I.

¹³⁸ Kazım Yetiş, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si ve Uyandırdığı Akisler*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:12, Ocak, 1983, s51-60.

¹³⁹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev: Çoşkun Ünok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin, 1992, s410-411.

¹⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s442-450.

Mahmut devrinin şeyhülislamı Pirizâde Sâhib Molla'nın vefatı üzerine Ahmet Cevdet Paşa eserin son cildine devam ederek 1861 yılında neşretmiştir. Eserin Lale Devrinde yapılan çevirisine Cevdet Paşa'nın neşri son noktayı koymuş ve anlam kazandırmıştır.¹⁴¹ Eser muhtevası gereği tarih felsefesinden, faydalarından bahsetmekle beraber bu özelliğiyle İslam tarihçiliği dalında neşredilen ilk eserdir. Encümen-i Dâniş bünyesinde kaleme alınmıştır.¹⁴²

---

¹⁴¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu, Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*, Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları. I.B, 1986. İstanbul, s267-268.

¹⁴² Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s449.

II. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN DEVLET-TARİH ANLAYIŞI ve İDEAL DEVLET MODELİ

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet ile alakalı fikirlerini büyük eseri Tarih-i Cevdet'in giriş kısmında görmekteyiz. Devlet sözcüğü kullanıldığı toplumlarca farklı anlamlarla anlamlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde devlet kavramı "mülk" sözcüğüyle karşılanır. Mülk, devletin sahip olduğu toprak üzerinde kendi gücünün yansımasıdır.¹⁴³ Devlet sözcüğü dilimize ilk dönemlerde nüfuz, servet, zafer, iktidar, talih şeklinde girmiştir. Günümüzdeki anlamı ise XIX.yy. başlarında kullanılmıştır.¹⁴⁴ Osmanlı siyasi ve devlet anlayışı, devlet iktidarını miras yoluyla meşru kılmakla beraber, hükümdar Tanrının yeryüzündeki gölgesi ve ilahi kaynaklı egemenliğin kullanıcısıdır. Bu siyasi anlayış ve yönetim tarzı, Batı yönetim tarzlarından farklılık arz eder. Bu tarza en benzeyen müessesese Katolik Roma Kilisesidir.¹⁴⁵ Aralarındaki temel fark ruhani hükümdarlık anlayışı değil, devlet hükümdarlığıdır. Roma Katolik Kilisesi ruhban sınıfı olması hasebiyle din adamları devlet müesseselerinin görevlileridir.¹⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa da bu ayrımları iyi okumuş ve bu yapıları iki ayrı kavram olarak incelemiştir. Cevdet Paşa'nın ideal devlet modeli anlayışını incelediğimiz vakit İslamcılık ve Ümmetçilik kavramlarının merkezde olduğunu görürüz. Bunun bilinciyle devlet anlayışını açıklarken genel bir devlet anlayışı mukayesesini yapmamakla beraber genel olarak Doğu ve Batı medeniyetleri çerçevesinde ele alır. Nitekim Avrupa'da gelişen ve uygulanan devlet modellerini iyi okumakla birlikte Fransız İhtilali'nin etkilerinin ve sonuçlarının bilincindeydi. Bunun için Osmanlı Devleti'ni kökeni itibariyle doğu tipi yönetim modellerine göre yorumlamış ve devletin devamiyetini mevcut müesseselerin

¹⁴³ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969, s46.

¹⁴⁴ Talip Türkan, *Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s17.

¹⁴⁵ Papalık.

¹⁴⁶ Nihat Bulut, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, 2003, Ankara, Sf.140.

güçlendirilmesine bağlamıştır. Yapmak istediği reform ve yenilikler bu fikir aralığında olmuştur. Cevdet Paşa'nın genel olarak gelenekçi olması ve İbn-i Haldun'un devlet felsefesinden etkilendiğinden dolayı devletin yaşatılmasını bu kavramlarla çözümlenmeye çalışır. "Biz ve öteki" anlayışını her icraatında merkeze alan Cevdet Paşa "kimlik" şuurundan asla taviz vermez. Başka bir medeniyetle ilişki kurma kıstasını; "kendi medeniyetini sağlamlaştırmak için kendisini iyi tanıması gereklidir" şeklinde formüle etmiştir. İbn-i Haldun'dan ayrıldığı nokta, temel olarak devletin gerekli reformları yaptığı takdirde yıkılmayacağı konusudur. Bunun için ise ortaya koyduğu örnek ve önermeler çözümlenici niteliktedir. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman devrindeki başarıyı; devlet adamlarının donanımı, yetenekleri ve başarılarıyla açıkladığı gibi duraklama döneminde II. Mahmut gibi otoriter padişahların etkisini ve önemini detaylıca anlatır.¹⁴⁷ Cevdet Paşa genel olarak Devlet-i Aliyye'nin devamiyetini kânun-u kadime ve asrın icaplarına uymakta görür.

Osmanlı Devleti'nin mevcut rejimi otokrasiden çok tradisyonalisttir. Bu bakımdan mevcut düzeni Tanrı koymuştur. Bu düzen değiştirilmez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Bu yüzden Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetiyle ilişkisini kendi benliğini kaybetmemek şartıyla sürdürülmesi gerektiği kanısındadır. Bu sayede geri kalmış Osmanlı müesseseleri bir reforma tabi tutulup mevcudiyetini devam ettirebilir. Batı'nın siyasi ve sosyal müesseselerini tatbik etmek bir amaç değil, bir araç niteliğinde olmalıdır. Gelişme gösterildikten ve sorun çözüldükten sonra "biz" merkezli öncelikli bir alternatif yaratılmalıdır. Değişim ve dönüşümler aniden, ihtilal tarzında yapılmamalı, hazmedilip ve topluma yayılma şeklinde tatbik edilmesi gerektiğini belirtir.¹⁴⁸ Cevdet Paşa'nın bu anlayışı eserlerine yansımıştır. Nitekim Âli Paşa'nın Fransız Medeni Hukuku'nun Devlet-i Aliyye'ye tatbikine şiddetle karşı çıkmış ve bunun için makul bir alternatif oluşturma yoluna gitmiştir. En önemli eserlerinden olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin fikir babası olmuş ve eseri meydana getiren komisyonlara başkanlık etmiştir. Avrupa merkezli

¹⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s123.

¹⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s124-125.

süregelen tarih ayırımlarına karşı¹⁴⁹ kendi medeniyetimizdeki başlangıç ve dönüm noktalarını esas almıştır.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme ve modernleşme hareketleri genel itibariyle dışarıdan baskı ve zorlama ile olmuştur. Bu reform hareketleri “Aydın Despotizmi” dediğimiz uygulamalarla yapılmıştır. Askeri kanat, yenilikleri başlatan ve uygulayan kesimdir denilebilir. Devlet, mevcudiyetini devam ettirmek için “öteki” olarak gördüğü Batının karşısında olmak ve en az onun denginde olmak zorundaydı. Devletin geri kalmış müesseseleri Batının gelişmiş müesseselerinin karşısında dayanamayacağı çok açıktı. Bunun için Batının geçirmiş olduğu evreleri kendisine tatbik etmek zorundaydı. Fakat bu süreç devletin kendi bilinci ve asabiyetini kaybetmemesiyle anlamlı olabilirdi. Bunun için devlet yöneticileri bir sentez arama yolundaydılar. Bu sentez, planlı, programlı bir değişme-dönüşme politikası olarak zuhur etmiştir.¹⁵⁰

Ahmet Cevdet Paşa ve Tanzimat yöneticilerinin başlangıçta yoğunlaştığı nokta devletin eski haline nasıl getirileceği konusudur. Bundan dolayı çöküşe sebep olan saptamaları tespit etmek zorundaydılar. Tanzimat döneminde hazırladıkları ilk rapor, yetişmiş eleman ve kadro eksikliği ve güçlü bir devlet bürokrasisinin tesis edilmesi gerekliliğidir. Bu temel ihtiyacın ana nedeni; Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da değişen statüko ve oluşan milli devletlerdir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu talihsiz durum, Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımları, merkantilist devletlerin yeni ticari politikaları, büyük devletlerin Devlet-i Aliyye üzerindeki planlarından ziyade içsel sorun olan ekonomik ve eğitimsel buhran, bu çare arayışlarını oldukça zorlaştırmış ve nazik bir konu olmasına sebebiyet vermiştir. Cevdet Paşa ve Devlet, Batı ve Hıristiyan dünyasının zıttı olmasına rağmen, Batı'dan kendi bünyesine tatbik edeceği ve potasında eriteceği çok şey almıştır.¹⁵¹ O Avrupalı devletlerin yönetim yapılarını tek tek incelemiş kendisine makul gelen İngiliz tarzı yönetim anlayışını beğenmiştir. Bu durum beğenmekten öteye gitmemekle beraber

---

¹⁴⁹ Ortaçağ- Yeniçağ-Yakınçağ.

¹⁵⁰ Mümtaz Er Türköne, *Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi*, Ahmet Cevdet Paşa-Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 2009, s155-160.

¹⁵¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren: Boğaç Babür Tuma, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2013. s55-58.

Osmanlı Devleti'ne bu yönetim tarzlarından birini tatbik etme düşüncesine ulaşmamıştır. Aksine Cevdet Paşa bu hükümet tarzlarından hiçbirini Devlet-i Aliyye'ye intibak etme düşüncesinde olmamakla beraber en iyi yönetimin mevcut saltanat ve hilafet olduğunu eserlerinde belirtmiş ve icraatlarında göstermiştir. O, Batı medeniyetine bir batılı gibi yaklaşmış, Osmanlı gözünden bakmış, farklı algılamış ve bir medeniyet sentezi oluşturmuştur. Ayrıca, tatbik edilecek olan medeniyet algısını, sınırlarını, modernleşmesini ve aydınlanmasını keskin çizgilerle belirtmiştir. Kendisi genel olarak; Din bir toplumun kimliğidir, benliğidir ve değişime uğrarsa benlik kaybolur anlayışındadır. Bunu eserlerinde vurgulamıştır.¹⁵² Ona göre; bir medeniyetten alınacak kavram ve müesseseler İslam şeriatına ve devlet prensiplerine uygun olmalıdır.¹⁵³ Bunu meşrulaştırmak için; İslam dinini koruyacak tek devletin Osmanlı Devleti olduğunu belirtir. Nitekim bu savını devlette muhtelif bölgelerde görev yaparken elde ettiği verilere dayanarak söyler. Osmanlı Devleti'ni bütünleştirici ve birleştirici bir güç olarak görmekle beraber İslam dininin korunması için Saltanat ve Hilafet kavramlarını her şeyden üstte tutar.

Cevdet Paşa'ya göre insanlar sosyal bir varlık olup, içgüdüsel olarak yalnız yaşayamayıp bir araya gelerek bir bütünlük oluşturmayı ve toplumsal müesseseler kurmayı isterler. İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle toplumsal müesseselere intibak etmesi esastır. Bu toplumsal müesseselerin en yücesi devlettir. Devlet kavramı toplumlar için zaruri bir ihtiyaç olup bir arada yaşama ve ilişki kurma isteğinin temel dayanak noktasıdır. Devlet mekanizmaları herhangi bir zaafa uğradığında ise bir kargaşa oluşmasına sebebiyet verecektir. İnsan doğası gereği genellikle çatışma içerisindedir; başka bir toplumun saldırılarından korunmak ve varlığını devam ettirmesi için, toplumu oluşturan ögelerin ellerindeki yetkileri devlete vermeleri gerektiğini söyler.¹⁵⁴ Böylece iş bölümü dağılmış refah yükselmiş ve en önemlisi koruma garantörlüğü gerçekleşmiş olur. Göçebe ve köy hayatı yerine şehirli ve daha kompleksli bir hayat yaşayan toplulukta devlet adamlarının dikkat

---

¹⁵² Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s95.

¹⁵³ Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat* Sad.veYay; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul. 1980. s198-200.

¹⁵⁴ Cevdet Paşa'nın bu görüşünde J.J.Rousseau'dan etkilendiğini görüyoruz.

etmesi gereken safha burada başlar. Tarihi tecrübelerinden ibret alınması gerektiğini, aksi takdirde kaçınılmaz sonuca doğru sürükleneceğini belirtir.¹⁵⁵ Cevdet Paşa'da her zaman örgün devlet anlayışı vardır.¹⁵⁶ Devlet medeniyetin ilerlemesi ve insanın medenileşmesi için temel etken ve toplum hayatının ulaştığı en yüksek mertebedir.¹⁵⁷ Devlet, insanları birbirine karşı koruyup aynı zamanda toplumu oluşturan bireyleri başka bir toplumun saldırısından önler. Bir devletin koruması sayesinde insanlar korkusuzca ve özgürce yaşayacaklar ve bu sayede üretim, olgunluk ve medeniyete erişeceklerdir.¹⁵⁸ Devletin bu icraatları yapması için toplumu oluşturan unsurlardan özel ve genel yetkilerini alarak bir muhafaza, koruma ve güvenliği sağlayarak iş bölümünü oluşturması gerekir. Bu durum toplumsal refahın yükselmesine ve medeniyetin sıçramasına yol açar.

Cevdet Paşa'nın devlet anlayışında genel hatlarıyla İbn-i Haldun etkisi vardır. Mesela; Devleti oluşturan unsurları İbn-i Haldun'da olduğu gibi genel hatlarıyla insana benzettir. Ona göre devletler doğar, büyür ve ölür.¹⁵⁹ Fakat Paşa İbn-i Haldun'un bu son determinist görüşüne katılmaz. Çünkü sorunun ne olduğu tespit edilip gerekli reformlar yapıldığı takdirde tıkanıklığın açılacağını öngörmüştür. Bu öngörüsüne tez olarak Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar devletin güçlü olmasını devlet adamlarının başarısına bağlar ve kriz zamanlarında II. Mahmut gibi önemli şahsiyetlerin rolünü belirtir.¹⁶⁰ Cevdet Paşa'nın anlayışına göre devlet-i ebed müddettir.¹⁶¹ Tanzimat ile başlayan devlet yönetiminin güçlü ve yetkilendirilmiş bir hükümet aracılığı ile yürütülmesine alışık olmayan Cevdet Paşa, devlet yetkilerini elinde toplayan karizmatik liderler istemektedir.¹⁶² Sıkı bir monarşist yanlısı olan Cevdet Paşa'nın kendisi de Devlet-i Aliyye temsilcisi olduğundan dolayı tarih terbiyesi onu bu düşünceye sevk etmiştir. İyi bir yönetici sorunu kavrayıp, gereken önlemleri alıp ihtiyaçlar doğrultusunda devleti çağın gereklerine göre yenileyebilir ve

---

¹⁵⁵ Sabri Fehmi Ülgener, *Sabri Ülgener:Toplu Eserler*, Derin Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2006, s132.

¹⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih' i Cevdet I*. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a), s25.

¹⁵⁷ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s32 .

¹⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih' i Cevdet I*. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a), s33.

¹⁵⁹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s82-84.

¹⁶⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih' i Cevdet I*. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a), s122-124.

¹⁶¹ Christoph K Neumann, *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih' i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s175-177.

¹⁶² Cevat Özyurt, *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*, Kadim Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2014. S47.

varlığını devam ettirebilir. Eğer devlette gerileme var ise bu devlet adamlarının dünyayı ve zamanı yeteri kadar takip edemediğini gösterir.¹⁶³ Cevdet Paşa irade ve idareci olduğu için devleti kurtarma teşebbüsündedir. Ona göre iyi bir yönetici devletin duraklamasının ve çökmesinin nedenini ve kesin çözümünü arayıp bulmak zorundadır ve bu iradeci görüş ile devletin düzeleceği kanısındadır. Sorunun önceden teşhis edilip tedbir alınması önemlidir. Aksi halde alınan tedbirler ölen hastaya müdahale etmeye benzer.

Ona göre devletin oluşumu ve devletin gücü asabiyet sayesinde. Olgular devleti sürekli bir devinim halinde tutar ve bu devinim sürekli gelişme göstermek zorundadır. Duraksamak yıkılışla eşdeğerdir. Asabiyetin en yüksek hali devleti oluşturur ve zayıflayınca devlet zaafa uğrar. Devlet-i Aliyye ise dinî ve kavmî bir asabiyet senteziyle oluşmuş ve zirveye ulaşmıştır. Devletin kurucu unsuru olan Türklüğü, bu sentezi oluşturan etmen olarak görür. Medeniyetin devlet olmadan asla yaşamayacağını ve gelişmeyeceğini bilir. Ona göre medeniyet kültürel bir boyut kazandıktan sonra insan “Kemal’ât-ı İnsâniyye” mertebesine ulaşır.¹⁶⁴

Ahmet Cevdet Paşa yukarıda değindiğimiz asabiyet kavramında da İbn-i Haldun’u temel almıştır. Asabiyet kavramı ikiye ayrılır; kavmî asabiyet ve dinî asabiyettir. O, Devlet ve Hilâfet temsilcisi olduğu için ona göre en güçlü asabiyet dini asabiyettir. Devletin resmi dini İslam olduğundan dolayı devletin asabiyeti dine dayanır. Onun anlayışına göre asabiyetin ana noktası kan bağıllığından ziyade din bağıllığıdır.¹⁶⁵ Kendisi yönetici olduğundan dolayı iradeci ve idareci bir kişiliktir ve ona göre bir devlet adamının devlet terbiyesi almış olması gerekir. Ona göre devlet yöneticilerinde olması gereken vasıflardan biri “güzel ahlak olmazsa devlet çöker” anlayışdır. Güzel ahlak açıklanacak olursa; Devletin menfaati her şeyden önce gelmelidir. Devlet sırrını saklamalı ve rüşvete tamah edilmemelidir. Aynı zamanda çok büyük bir hata yok ise memur görevinden uzaklaştırılmamalıdır. Bu maddenin önemini, “devlet bir saat çarkları gibidir ve düzenli şekilde çalışması devletin hayatı

¹⁶³ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s80,84.

¹⁶⁴ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa’nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s98-99.

¹⁶⁵ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları. İstanbul, 2002, s39-41.

için şarttır” şeklinde formüle etmiştir. Bu konuda Cevdet Paşa daha çok bürokratik bir örgütlenme taraftarıdır.¹⁶⁶

Cevdet Paşa hükümetleri başlık olarak ikiye ayırır. İslami Hükümet ve Hıristiyan devletlerindeki hükümet. Hıristiyan hükümetleri ruhani ve maddi olarak ikiye ayrılır ve ruhani hükümetler Papa’ya bağlıdır. Kilise reformu ve din savaşlarından sonra Papa’nın gücü hükümetler üzerinde zayıflamıştır. Hıristiyan dünyasının diğer mezhebi Ortodoksluk ise İstanbul Fener Rum Patriğine bağlıdır. Hıristiyan hükümetlerin diğer bir başlığı olan maddi hükümet 3 başlıkta sıralanmıştır. Bunlar; Mutlak hükümet, meşruti hükümet-monarşi ve cumhuriyettir.¹⁶⁷ Fakat Cevdet Paşa’ ya göre en uygun yönetim şekli “Hükümet-i İslam”dır. Çünkü içeriği saltanat ve hilafettir. Ona göre İslam yönetimleri ve çatısı altındaki herkese hak ettiği hürriyeti vermiştir. Aynı zamanda devlet ve hükümetin ancak İslamî kâidelere uymakla mevcut karışıklıkların önlenebileceği görüşündedir. İslam dinindeki eşitlik ve adalet kavramlarının uygulanmasından dolayı sınıf çatışmaları meydana gelmemiş, Avrupa’daki gibi sınıfların birbirini sömürme durumu gerçekleşmemiş ve ihtilaller söz konusu olmamıştır. Cevdet Paşa devlet temsilcisi ve yöneticisi olduğu için bu anlayıştadır. Ona göre ümmetçilik anlayışından dolayı halifelik bir tutkal görevi görür. Mevcudiyeti, güçlü olmasına bağlı olup bu ruhani müessesenin biricik görevi “İslam birliğine çağırma”dır. Ahmet Cevdet Paşa’nın fikir dünyasında siyasi bir coğrafya üzerinde yaşamının tek şartı inanç birliğidir. Millet anlayışı etnik olmamakla beraber Osmanlılık dini temelli ve eşit tebaa anlayışlarını çağırıştırır. Millet kavramı Ahmet Cevdet Paşa ve onun gibiler için bir anlam değişikliğine uğramış ve milliyet kavramı kavmiyet kavramıyla anlamlandırılmıştır.¹⁶⁸

Cevdet Paşa reform, yenilik ve değişim gibi tutumlarına rağmen dönemindeki eşitlikçi ve demokratik akımlara kulak tıkamıştır. Siyasal özgürlüklere kayıtsız kalışı, anayasa karşıtlığı¹⁶⁹ gibi belirtiler Cevdet Paşa’nın demokrasi karşıtı olduğunu

¹⁶⁶ Christoph K Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih’i Cevdet’in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı. Yurt Yayınları. İstanbul, 2000, s196-199.

¹⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s26-30.

¹⁶⁸ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A. İstanbul, 1993, c.7. s445.

¹⁶⁹ Kanun-i Esasi

gösterir.¹⁷⁰ Devlet-i Aliyye'nin geçirdiği süreçleri göz önünde bulundurarak, her fırsatta vurguladığı kadim devlet anlayışı, doğu tipi yönetim anlayışı ve devlet-yönetim gibi kavramları Avrupalı anlamda yorumlamadığından bu fikirleri olağandır. O, devletin kurtuluşunu ve mevcudiyetini yine devletin kendi iç dinamikleriyle sağlanacağını savunur. Bunun için müesseselerin güçlendirilmesi ve çağa uygun olarak koordine edilmesi gerektiğini belirtir. Ahmet Cevdet Paşa devlet hakkında görüşlerini anlattığı 12 ciltlik Tarih-i Cevdet adlı eserinin birinci cildi bu konu hakkında teferruatlı bilgiler içerir.

Ahmet Cevdet Paşa Türk tarih anlayışına ve metoduna yenilik getirmiş ve yeni bir soluk geliştirmiştir. Batı dünyasında meydana gelen reform ve rönesans hareketleri Osmanlı Devleti'ni de her ölçüde etkilemiştir. Tanzimat sürecinde Osmanlı Devleti zorunlu olarak programlı bir şekilde dönüşüm geçirmiştir. Bu sürecin en önemli temsilcilerinden biri şüphesiz Ahmet Cevdet Paşa'dır. Onun en önemli kaygısı devletin yaşatılması ve yıkılışının önlenmesidir.¹⁷¹ Kendisi bir nevi Tanzimat tarihçiliği yapmıştır. O, Hikâyeci tarihten, öğretici tarihe dönüşümün köprüsü olmakla beraber şüphesiz kendisi bir sentezdir. O tarih ilmi için şunları söylemektedir; “Devlet nizâmının korunması, tarih ilmi ile eski usullerin bugünkü hale göre uygulamada çok faydaları görüleceğinden bazı ilim adamları, tarih ilminin eğitim ve öğretimi önemle gereklidir, derler”.¹⁷²

Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih düşünce yapısının oluşumu bağlamında İbn-i Haldun'dan etkilenmiş fakat determinizm konusunda ondan ayrılmış, tarih tanımı ve işlevi, asabiyet ve tavır görüşleri gibi konular açısından bu büyük tarihçiyi temel almıştır. Hatta dünya tarihçileri arasında İbn-i Haldun'u en iyi anlayan kişi olduğu söylenebilir. Onun bütün hayatı boyunca İbn-i Haldun metodu izlediği eserlerinin çözümleme ve önermelerinde görülür. Cevdet Paşa'nın önem atfettiği bu şahsiyet, İslam düşünce ve tarih anlayışı konularında ilk tarih felsefecisi ve pragmatisti

¹⁷⁰ Cevat Özyurt, *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*. Kadim Yayınları, I. Baskı. Ankara, 2014. s51.

¹⁷¹ Mümtaz Er Türköne, *Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi*, Ahmet Cevdet Paşa-Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 2009, s160-161.

¹⁷² Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s25-26.

addedilir. Bu konuda tarih âlimleri fikir birliğine varmıştır.¹⁷³ İbn-i Haldun'a bu kadar önem atfeden Cevdet Paşa, Şeyhülislam Mehmet Piri Efendi'nin vefatından dolayı yarım kalan Mukaddime tercümesinin kalan kısmının bir bölümünü kendisi tercüme etmiştir.

Cevdet Paşa'nın tarih fikir ve anlayışının oluşumunda Vâsıf, Enver, Pertev, Halil Nuri, Şânizade, Âsım, Edip, Ceberti, Es'âd gibi İslam tarihçi ve felsefeciler kadar Avrupalı tarihçi ve felsefeciler de etkili olmuştur. Michelet, Taine, Hammer, Buckle, Macauley, Montesquieu gibi Avrupalı düşünür ve felsefecilerden etkilenmekle beraber batı kaynakları ve tercümelerinden de yararlanmıştır.¹⁷⁴ Buna rağmen Cevdet Paşa, Osmanlı tarihçiliğinin alışagelmiş İslami tarzına şekil olarak bağlı kalmıştır. Aynı zamanda tarihi ve olayları bir bütün olarak ele almış Osmanlı Tarihi ile beraber Avrupa Tarihini de incelemiştir.¹⁷⁵ Mukayeseli tarihi metodunu eserlerinde görmekteyiz. Ona göre tarih yazarına düşen görev olayları herkesin anlayabileceği, açık ve duru şekilde anlatmaktır. Aksi takdirde ağır ve sadece bir güruhun anlayabileceği şekilde anlatım, tarih anlayış ve anlatımını genele indirgememek olur. Tarih ilminin biricik görevi eskinin hikâyesini anlatmak değil aranan ve istenilen nedir sorusunun cevabını bu ilimde bulmak gerektiğidir.¹⁷⁶ Cevdet Paşa tarihi olayları kaleme alırken farklı cephelerden bakmış ve objektif şekilde değerlendirmiştir. Her tarih yazarı gibi zaman zaman kendi düşünce ve yorumlarını da belirtmekten geri durmamıştır. Bunu, olayları değiştirmeden ve konuyu gerçeğinden koparmayarak yapar.

Cevdet Paşa'nın tarih konusunda en önemli eseri Tarih-i Cevdet'tir. Devletin resmi vakanüvisti olan Cevdet Paşa, alışılmışın dışında vakanüvislik mesleğine yeni bir soluk getirmiştir. Bu bakımdan kendisi eski usul ile yeni usul arasında bir bağ

---

¹⁷³ Mehmet Eröz, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*. III. Baskı, Fakülteler Matbaası. İstanbul, 1973, s40.

¹⁷⁴ Muallim Cevdet. *Cevdet Paşa'nın Hayat'ı İlmîyesi*, No: 39. Haziran 1339. Dersaadet. (Darülmüallimin Yetmişbirinci Sene'i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin ilk Müdürü Cevdet Paşa'nın Hayat'ı İlmîyesi Üzerine Konferans. Tedrisat Mecmuası, c. VII. Sayı 39. Dersaadet 1333.), s435.

¹⁷⁵ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s76.

¹⁷⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s30.

oluşturmuştur.¹⁷⁷ Onun getirdiği yenilik ve değişim, genel olarak eserlerini yıllık gibi yazmakla beraber anlayış ve yöntem bakımından vakanüvislikten ayrılma şeklindedir.¹⁷⁸ Bu değişimi kendi eserlerinde açıklar. Cevdet Paşa'nın tarih alanında yazdığı eserler teşhis, tespit ve tenkit içeriklidir. İçeriğindeki olaylar birbiriyle bağlantılı olup neden sonuç ilişkisi içerisinde ilerler.¹⁷⁹ Eserlerinde karşılaştırmalı tarih metodu sık sık karşımıza çıkar. Cevdet Paşa Avrupa tarihçiliği ve Doğu vakanüvisliğini harmanlamıştır. Bunun için eserlerinde bazı batı kavramlarını kullanmış ve Avrupa tarihi ile Osmanlı tarihini mukayese etmiştir¹⁸⁰

O, sıradan ve faydasız bir tarihçilik dışında bir medeniyet tarihçiliği yapmaktadır.¹⁸¹ Aynı zamanda müesseselerin bozulma sebeplerini konu etmiş ve bozulmanın sebeplerini, çözümlerini açıklamaya çalışmıştır.¹⁸² Tarih-i Cevdet bir nevi müessese tarihidir. Klasik Osmanlı tarihçiliğinin son temsilcisi olması hasebiyle eserlerinde Kâtip Çelebi, Naima ve Müneccimbaşında görülen özellikler görülür.¹⁸³ Bunlar, klasik Osmanlı Tarihçiliğinin ilmi metodu olan belâgat ağırlıklı İranî terkiib tarzında zuhur etmiştir. Kısacası Ahmet Cevdet Paşa eski ekolün son yeni ekolün ilk temsilcisi olmuştur.¹⁸⁴ Onun tarih yazımında kullandığı yöntem ve kullandığı kaynakları nasıl bir değerlendirmeye tabi tuttuğu Tarih'i Cevdet'teki şu sözleriyle anlaşılabilir, "*Bir tarihçi için yaşadığı asrın tarihini art niyet gütmeyen, olduğu gibi aktarması oldukça güçtür. Kullanılan kaynaklar ve yararlanılan vakanüvislerin eserleri, kendilerini iyi göstermek ve iyi görünmek niyetiyle yazılmış olabilirler. Bunları doğru şekilde yazmak ve tarih şeklinde aktarmak için tahlil, tenkit sonucu*

---

¹⁷⁷ Mübahat Küçüköğlü, *Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986, Sf.114.

¹⁷⁸ Zeki Arıkan, *Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri: 27-28 Mayıs 1985-İstanbul: Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s172.

¹⁷⁹ İlber Ortaylı, *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1986, s161-162.

¹⁸⁰ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s75-76.

¹⁸¹ İlber Ortaylı, *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1986, s165-166.

¹⁸² Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s446.

¹⁸³ Mübahat Küçüköğlü, *Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986, Sf.110.

¹⁸⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s446.

bazı çıkarım ve değişimler yapılması uygun olacaktır.”¹⁸⁵ O tarih yazımını bir gayeye bağlamıştır. Tarih ilminden beklenen sadece olayın falan bir tarihte olduğunu bilmek değildir. Amacın edebiyat değil tarih yazmak olduğunu belirterek ağdalı ve süslü anlatımdan kaçınmış ciddi amaçlar güderek tarih yazmaya çalışmıştır.¹⁸⁶ Kendisi tarih ilmine verdiği katkıları, bu katkıların etkileri ve ciddiyetinin farkında olarak şunları söylemiştir; “Acizleri Devlet’i Aliyye tarihinin bir küçük kısmının yazdıktan sonra açmış olduğum bir küçük çığırın ileride faziletli bir şekilde akıcı ve işlek bir yol olması emel ve ümidinde bulunduğum halde bu arzusunun tamamını görmek için zamana ihtiyaç olduğu meali bendelerinin hasb’i hali idi. Ve eğerki ilm’i tarihten ara sıra asarı cedide münteşir oldukça müteşekkire ve müftehir olmakta idim. Lakin böyle bir mufassal tarih çıkıp da o çığırın şah-rah olduğunu görmeye ömrümün müsaade edeceğimi ummazdım”.¹⁸⁷

Ahmet Cevdet Paşa’ya göre tarihin akışı Tanrı’nın iradesine bağlıdır. O eserlerinde olayları belli bir düzleme oturtarak bir çözümleme yoluna gider. Sünnetullah-Âdetullah kavramına dikkat eder ve izahı ön planda tutar. Sünnetullahı, tarihte ilahi iradenin olağan şekilde tecelli etmesi şeklinde izah eder. Onun için tekerrür eden tarihte, ilahi iradenin tecellisinden dolayı tarih ilminden ibret alınması gerektiğini bundan dolayı devlet adamlarının ve toplumun geçmişte düşülen hatalara düşmemesini öğütler.¹⁸⁸ Eserlerinde tarih felsefesinin yanı sıra somut tarih paraleldir.¹⁸⁹ Her işittiğini nakilci sıfatıyla yayınlayan ve eklemeli-hurafeci tarihçiyi eleştirir. Mucip sebepler olmadan ve anlatılmadan yalnız olayların hikâye edilmesi ile hakikat anlaşılmayıp eksik kalır.¹⁹⁰ Kendisinden önceki tarihçiler belgeleri değerlendirmede başarısız olmuşlardır.¹⁹¹ Fakat O eski tarihçilerin kullandığı halk diliyle anlatım tarzını, halk tabirlerini kullanıp bir sentez oluşturmuş kendi üslubuna

¹⁸⁵ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s18.

¹⁸⁶ Ümit Meriç. *Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s18.

¹⁸⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay: Mehmet Cavid Baysun. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s238.

¹⁸⁸ Bedri Gencer. *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*. Kapı yayınları, İstanbul, 2011, s98.

¹⁸⁹ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa’nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s37.

¹⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s147.

¹⁹¹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları. İstanbul, 2002, s9-10.

katmıştır.¹⁹² Cevdet Paşa eserlerini yalın bir dil ile herkesin anlayacağı şekilde kaleme almasının yanı sıra eserlerinde tarih yanlılığı etkileri görülmez.¹⁹³ Onun bu kadar profesyonel, sade ve ne anlatmak istediğini iyi bilen biri olması Mustafa Reşit Paşa sayesinde. Nitekim ilk üslup kavram derslerini ondan almıştır. Ona göre tarih yazımı ve ilmindeki amaç, olayların gerçek sebeplerini öğrenmek ve tarihten ders almaktır.¹⁹⁴ Cevdet Paşa, tarihi bir araç olarak kimlik ve sürekliliği sağlayan etmen şeklinde ele alır.¹⁹⁵ Pragmatik tarih disiplini, farklı milletlerin birbirlerine üstünlüğünün kriterlerini belirler.¹⁹⁶ Tarih ilminin kullanımı, devlet adamları için bir pusula işlevindedir ve idarenin mevcudiyeti için elzemdir. Eserlerinden de anlaşılacağı üzere tarih ilminde sebepler gösterilmeden, sadece olayların anlatımı ile asıl anlatılmak istenen ifade edilemez.¹⁹⁷ Cevdet Paşa'nın bu görüşlerine bakıldığında tarihi olayların oluşmasını kader anlayışı çerçevesinde açıkladığı görülür. Bir sosyal tarih anlayışı oluşturduğu gibi kader inancını yeniden yorumlayıp bir felsefi nedensellik kavramı geliştirmiştir.¹⁹⁸ O, tarihi bir laboratuvar niteliğinde ve millet için işleyen bir hafıza olarak görmekle beraber, kimlik ve sürekliliğini sağlayan bir olgu sayar.¹⁹⁹ Ona göre tarih bilinci insanlara ahlak ve terbiye vererek, eskilerin irfanını ve tecrübelerini öğretir. Bunun için tarihten ders almak elzemdir. Tarih ilmi halka geçmişten ders, yöneticilere ise bilinmesi gereken sırları öğretir.²⁰⁰ Tarihi sahibiyet ve birikimin biricik görevi, toplumlara geçmişten haber vermek, ibret aldirmek ve yol göstermektir.

---

¹⁹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler I-II-III*, Edebiyat Üzerine Makaleler. (Haz: Zeynep Kerman). M.E Basımevi. III. İstanbul, 1969, s217.

¹⁹³ Christoph K Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih'i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s156.

¹⁹⁴ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s87.

¹⁹⁵ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s88-89.

¹⁹⁶ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015. s95.

¹⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s1163-164.

¹⁹⁸ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s99.

¹⁹⁹ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde, Ankara. 2015. s88.

²⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s34.

Ahmet Cevdet Paşa'nın fikir dünyasında tarih ilmi; Geleceği inşa eder ve bu inşa sırasında en az şekilde hata yapmayı sağlamak için ilgilileri yönlendirir, toplum içerisinde yaşayan unsurları bir arada tutmak için önemli bir enstrüman görevi görür, devlet yöneticilerine ise tecrübe sağlar. Cevdet Paşa, İbn-i Haldun felsefesine nazire olarak tarih ilminin önemini belirtir. Ona göre krize giren ülkeyi, devlet adamlarının başvuracağı tarihi tecrübe kurtaracaktır. Öğrenilmesi elzem olarak addettiği tarih ilmini, yorumlama bilgisine de sahip olunması gerektiğini belirtir.²⁰¹ Bir devletin anlamlanması ve bilinç açısından ayakta kalması için tarih ilminin ne kadar önemli ve gerekli olduğunu eserlerinde belirtmiştir.²⁰²

---

²⁰¹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s19-20.

²⁰² Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s20-23.

III. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HUKUK-MEDENİYET KAVRAMLARINA BAKIŞI ve MUHAFAZAKÂRLIK- MODERNİZM İZLENİMLERİ

Devlet sözcüğü Arapça kökenli olup üstün gelmek, zafer kazanmak, bir halden başka bir hale dönüşme anlamlarına gelmektedir.²⁰³ Osmanlı Devleti Avrupa'da gelişen reform ve rönesans hareketlerinden sonra zorunlu olarak bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm devletin her alanında hissedilir. Avrupa ile ilişkiler reform ve modernleşme hareketleri ile paralel gittiği için başlangıçta batı tarzı askeri ve hukuk sisteminin örnekleri verilmiştir. Hukuk alanında o zamana kadar yapılmayan bir kanunlaştırma çalışmaları yapılmıştır.²⁰⁴

İslam dini, Yahudilik gibi bir hukuk dini olduğundan hayatın her alanını kapsayacak şekildedir. Öyle ki; Evlenmeden boşanmaya, mirastan rehine, ticaretten komşuluk hakları ve özel hayata kadar insan hayatını düzenler. Sosyal bir kavram olan İslam Hukuku, çağın şartlarına göre ana çizgilerinin dışına çıkmadan asli kaynak olan Kur'ân'ı Kerim ve Sünneti Seniyye'ye göre esnetilebilir. İcmâ, kıyas, fetvâ gibi kavramlar İslam dini açısından tabii kaynaklardır. İslam şeriatı ile beraber uygulanan bir Örfî hukuk vardır. Örfî Hukuk; Toplumun kadimden gelen gelenek, adet ve kanunlarının Şer'i Kanunla çelişmeyecek şekilde oluşturulduğu ve uygulandığı bir hukuk bütünüdür. Osmanlı Devleti her fütihat sonrası bölgenin kadimden gelen ve uygulanan örfî hukukuna mümkün mertebe dokunmamış, statüko bozulmasın diye muhafaza etmiştir. Örfî Hukuk daha çok idarî, mülkî toprak yönetimi konularını kapsar. Padişahların örfî hukuk yapma yetkisi Kur'ân'ı

²⁰³ Ahmet Davutoğlu. *Devlet maddesi*, İslam Ansiklopedisi, TDV. İstanbul, 1994, s234.

²⁰⁴ Hulusi Yavuz. *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985. İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul. 1986. s279-284.

Kerim'de Nisâ Sûresinin 59. ayetinde belirtilmiştir.²⁰⁵ Şer'î ve örfî hukuka dayalı devletin hukuk alanında reform yapılması oldukça güçtü. Kimi devlet yöneticileri mevcut hukuk sisteminin yetersiz olduğunu ve bunun için Avrupa hukuk sistemini tamamen alma taraftarıydı. Ahmet Cevdet Paşa gibi yöneticiler ise gelenekten kopmayarak tradisyonalist şekilde hukuk sisteminin kendi temelleri üzerinde geliştirilmesi görüşündeydi. Bunun için hukuk çalışmalarında komisyonlar kurulmuş ve yeni hukuk düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Fakat Neumann, bu uygulama ve görüşleri eleştirir. Ona göre reformlar aydın despotizmi uygulamalarıyla değil halkın talepleri doğrultusunda gerçekleştirilmelidir.²⁰⁶

Cevdet Paşa'nın devlet anlayışında bir ayırım söz konusudur. O, Batı ve Doğu medeniyetinin devlet kavramına bakış farklılıklarını kalın çizgilerle belirtir. Fikri temellerini İbn-i Haldun üzerinden oluşturmuş ve Ona göre devlet organik olmakla beraber örgütlü bir oluşumdur. İbn-i Haldun felsefesine göre devlet ömrü üç kuşaktır. Fakat Cevdet Paşa gerekli önlemlerin alınmasıyla beraber devletin yıkılmayacağı görüşündedir. Ona göre Nizamü'l Mülk'ün de belirttiği gibi adalet kavramı, devletin hayatiyet arz eden konularından biridir. Adaleti sağlayan unsur ise devlettir. Devletin çöküşünü ve bozulmasını adâletin zaafa uğramasına ve memurların liyâkatsizliğe bağlar.²⁰⁷ Devletin felâh bulması için tebaanın hak, hukuk ve hürriyetlerinin korunması gerekmektedir. Bundan dolayı despotik tarzda emir ve yasaklar olmamalı, yargı işlerine müdahale edilmemelidir.²⁰⁸ Cevdet Paşa, idari mercilerin adli mercilere müdahalesini uygun görmez ve adli mercilerin belirli kanunlara göre hüküm vermesini ister. Onun anlayışında göre hukuk ve adalet ne kadar güçlü ve yargı ne kadar bağımsız olursa devletin o kadar güçlü olacağı vardır. Toplumun güncel hukuk ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hukuk sistemi sürekli güncel tutulmalıdır. Köhnemiş ve zamanın gerisinde kalan hukuk sistemi adaletin

---

²⁰⁵ Ey iman edenler, Allah'a, peygambere ve içinizden emrecek kudret ve liyakata sahip olanlara itaat edin. Allah'a ve ahiret gününe inanyorsanız bir şeyde ihtilafa düştünüz mü o hususta Allah'a ve Peygambere müracaat edin; bu hareket, hem hayırlıdır, hem de sonu pek güzeldir.

²⁰⁶ Cristoph K. Neumann, *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih'i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Çeviren; Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s187.

²⁰⁷ Bedri Gencer, *Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet*, Editör; Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, Adalet Kitabı, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s247.

²⁰⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s99.

bozulmasına sebebiyet verecektir. Bundan dolayı gelişmelere ve yeniliklere açık olmak zorunludur. Bu yenilikleri yaparken geçmişten kopmamak ve toplumdaki yerel örf ve adetleri göz ardı etmemek gereklidir.

Ahmet Cevdet Paşa Devlet-i Aliyye'nin zayıflama sebeplerini İbn-i Haldun'un determinist bakış açısıyla açıklar. Devletin göçebe durumdan, yerleşik ve uygar hayata geçmesi sonrasında toplumun yozlaşması, lüks yaşam isteği ve aşırı ihtiras, toplumun çözülmesini beraberinde getirmiştir. Bu durumu anlatırken çözüm yollarını da anlatmıştır. Örneğin; 1789 Fransız İhtilali'nin yarattığı yıkıcı etkiler ve imparatorlukların bu etkilere maruz kalması, onun dışında Avrupa'da yeni yönetim modelleri ve anlayışlarının çıkması sonucu Osmanlı Devleti'nin bu krize göğüs gerebilmesi için hilafet müessesesinin ağırlığını hissettirmesi gerektiğini belirtir. Devletler ve toplumlar insan gibi gelişme gösterdiği için çöküş kaçınılmazdır. Ona göre bunu önlemek için reform ve güncelden uzak kalmamak gereklidir.²⁰⁹

Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'ni, devlet modeli konusunda en yüksek merteye olarak görmüştür. Ona göre Devlet-i Aliyye, İslam dini ile Türk kahramanlığının birleşimidir. Hilafet zorunluluk ve vazgeçilmez bir mefhum olmakla beraber İbn-i Haldun'un asabiyet kavramını bu şekilde anlamlandırmıştır.

3.1. Hukuk Görüşü

Tanzimat süreci bir hukuk reformu dönemidir. O zamana kadar görülmeyen ve yapılmayan hukuk çalışmaları Avrupa ile münasebetler arttıkça hız kazanmış ve bir kanunlaştırma süreci başlamıştır. Bunun sebebi Batı medeniyeti ile artan ilişkilerin sonucudur.²¹⁰ Devlet kendi içerisinde farklı etnikte toplum barındırdığı için adalet kavramı her şeyden önemlidir. Ahmet Cevdet Paşa adalet kavramını “adalet mülkün ve devletin temelidir” anlayışında yorumlamıştır. Devlet düzeninin

²⁰⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, 1969, İstanbul, s235.

²¹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları, 1.B. İstanbul, 1986, s225.

bozulmaya yüz tutmasını ve bozulmasını adaletin ihmali ve hukuk sisteminin bozulmasına bağlar.²¹¹

Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan tebaanın hamiliğine soyunan ve Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan kendi tüccarlarının çıkarlarını güvence altına almak isteyen Avrupalı devletler, Devlet-i Aliyye'nin bir kanun ve hukuk reformu gerçekleştirmesini her fırsatta talep etmişlerdir. Hatta Tanzimat İlanının bir ayağı bir bakıma bu baskıların sonucudur. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Avrupalı Devletlerin Osmanlı aleyhine ele geçirdikleri fırsat daha sonra 1856 Paris Barış Konferansı'nda dikte edici şekle dönüşecektir. Tanzimat Fermanı maddelerinin uygulanması talepleri Devlet-i Aliyye'de bir dizi eyleme sebebiyet verecektir. Kaçınılmaz olan bu eylemin hangi şekilde gerçekleşeceği iki metotla anlaşılabilmirdi; Ya Avrupalı Devletlerin dikte ettiği sorgusuz sualsiz bir hukuk ithali mi gerçekleşecek ya da Ahmet Cevdet Paşa gibi gelenekçiler kanadını oluşturan takımın “böyle bir uygulamada memleketin kimlik erozyonuna uğrayacağı” iddiasından dolayı makul bir alternatif oluşturulacaktı. Mamafih 1850 Ticaret Kânunnamesi, 1863 Deniz Ticareti Kânunnamesi, Usul-ü Muhâkeme-i Ticaret Kânunnamesi, 1858 Ceza Kânunnamesi, 1879 Usul-ü Muhâkemat-ı Hukukiyye ve 1879 Usul-ü Muhâkemat-ı Cezâiye gibi kanunlar Avrupa'dan alınıp yeniden formüle edilmiştir.²¹² Bu kânunnameler XIX.yy'da Osmanlı Devleti'nde artık şer'î ve örfî hukukla beraber Batı hukukunun da tatbik edilip kullanıldığını gösterir. Tanzimat sürecinde iki türlü kanunlaştırma hareketi vardır. Bunlardan birincisi doğrudan batı hukukunun tatbik edilmesi, ikincisi ise tamamen şer'î ve örfî hukuk kaynaklarının yeniden reforme edilip sistematik bir yöntemle çağın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir hukuk düzeni meydana getirilmesidir. İkinci tür kanunlaştırma hareketinin hiç şüphesiz önde gelen ismi Ahmet Cevdet Paşa'dır. Tamamen milli ve dini hislerle bu icraatları gerçekleştirmiştir. Ceza ve Arazi Kânunnameleri ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye tamamen yerli kanun oluşturma anlayışıyla meydana getirilmiştir.

²¹¹ Bedri Gencer. *Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet*, Editör, Halil İncalcık. Bülent Arı. Selim Aslantaş. Adalet Kitabı, Kadim Yayınları, Ankara. 2012, s247-248.

²¹² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, Tanzimat-I, Maarif Matbaası, İstanbul. 1940. s62-63.

Mecelle fikrinin ortaya çıkmasının sebebi; Avrupalı devletlerin Hıristiyan tebaâ ve tüccarlar için Osmanlı Devleti'ni hukuk reformu bahanesiyle baskı altına almak istemeleri, Âli Paşa'nın Fransız Cod Civil'in çeşitli nedenlerle bazı konularının tatbik edilmesini talep etmesi ve memuriyet yeri Girit'ten Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektup gibi gelişmeler Ahmet Cevdet Paşa ve gelenekçiler kanadını harekete geçirmiş bir hukuk ve kanun bütünü teşkil etme ihtiyacı doğurmuştu. Daha önce de belirtildiği gibi Cevdet Paşa'nın Metn-i Metin adlı eseri bu ihtiyacın bir sonucudur. Ahmet Cevdet Paşa kendi tabiriyle Mütefernicin kanatla Gelenekçiler kanadının çekişmesini şöyle anlatır; "*Devlet'i Aliyye şer'i kanun temelli kurulmuş olduğundan oluşturulacak kanun'u nizâmâtın Şer'i Hukuktan esas alınarak yapılması "Efkâr'ı Sâhiha Erbâbi" arasında arzu edilen bir durumdur. Sadece batı kanunlarına tamah eden "Mütefernicin" ise Cod Civil'in tercümesiyle aynı şekilde Devlet'i Aliyye'ye tatbik edilmesi fikrinde idiler. Bundan dolayı hukuk ve kanun ihtiyacı, reformist ve yenilikçileri ikiye ayırmıştı*"²¹³.

Onun devlet uygulamalarındaki hukuk anlayışına genel olarak bakacak olursak, Ahmet Cevdet Paşa devleti teferruatlı ve köklü kanuna dayanan bir cemiyet olarak tanımlamıştır.²¹⁴ Bundan dolayı meşru olabilmesi için devletin adaleti sağlaması gerektiğini söyler. Bu yüzden mahkemelerin önemini belirtip, düzenli çalışmasını öğütler, adli işlerin bağımsız olması gerektiğini, müdahale edilmemesini belirtir.²¹⁵ Mamafih bağımsız ve özgür mahkemeler doğru ve sağlıklı karar verir görüşündedir. Bir hukuk birliğinin ilk örneklerinden olan Nizâmiye Mahkemeleri, Osmanlı Hukuk sisteminde din farkı gözetmeksizin tüm tebaanın davalarında uygulanması, şer'î mahkeme yetkilerinin daraltılması, kanunlaştırma hareketlerinin ve hukuk birliğini sağlamak için yapılan icraatların geldiği noktayı gösterir. Bu mahkemelerin şeriata aykırı olduğunu belirten mutaassıplara yaptığı tercüme takdire şayandır. Çünkü Cevdet Paşa'nın kendisi de medrese kökenlidir.²¹⁶ Seküler

²¹³ Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat*, Sad.veYay: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s200.

²¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Kıtas' ı Enbiya ve Tarih' i Hülefa*. Ed: Yasin Topaloğlu, Elips Yayınları, 2013, Ankara, s953.

²¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s97.

²¹⁶ Halil Cin, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*. 150. Yılında Tanzimat. Haz:Hakkı Dursun Yıldız. TTK. Ankara, 1992, s27.

nitelikte olan Nizâmiye Mahkemelerinin kurulmasında büyük emeği olan Cevdet Paşa bu mahkemeyi sonuna kadar savunmuştur. Nitekim bu mahkemelere karşı ulemanın, “bu kadar şer’î mahkeme olmasına rağmen, Nizâmiye Mahkemeleri ve benzerlerine ne gerek var?” tepkisinden sonra bu kurumun gerekliliğini, çağın doğurduğu ihtiyaçlardan olduğunu belirtmiştir. Bu iddiasını savunma amacıyla Hanefî hukuk bilginlerinden Celalüddin Devvani’nin “Divan-ı Def’î Mezâlîm” adlı eserini tercüme etmiştir.²¹⁷ Şeriatın verdiği yetkiye dayanarak sultanın örfî hukuk yapma yetkisini hatırlatmış, yaptığı girişimleri dinî zemininde sağlama almıştır. Örfî hukukun varlığını meşru görmeyen İbn-i Haldun’dan bu konuda da görüş olarak ayrılır. Ahmet Cevdet Paşa realist bir gelenekçi ve çağın şartlarına göre ihtiyaç olanı en uygun şekilde bulup tatbik bir reformisttir. Gelenekçi olmasını ve kendi tabiriyle müteferricilere tepkisini Kur’an’ı Kerim’den ayetler vererek desteklemiş ve müdafaa etmiştir. Cevdet Paşa Tanzimat’ın ikilik anlayışına somut bir delil getirerek Osmanlı Hukuk sistemine bir yenilik katmış bir nevi Tanzimat’ın hukuksal sonucunu meydana getirmiştir. Bu yeni hukukun anlayış ve uygulaması, Tanrı’nın verdiği meşruiyet ve yetkiye dayanarak, insan aklıyla oluşturulan, çağın ve toplumun gereklerine uygun olarak meydana getirilen ve şer’î hukuka ters düşmeyen bir hukuk sistemidir.²¹⁸ Ebül-ulâ Mardin Ahmet Cevdet Paşa’nın hukuk sahasında yaptığı icraatları şu şekilde özetler; “Arazi Nizamnâmesi, Tapu Nizamnâmesi, Muvakkat Talimâtname gibi eserler Cevdet Paşa’nın Devlet-i Aliyye’ye hukuk ve kanun sahasında bıraktığı en kıymetli ve ölümsüz eserlerdir. Ahkâm-ı Şer’îye risalesinde karışık hükümlerin metot ve işlenişindeki mükemmeliyet kendisi için haklı bir şöhret ve ihtiram vesilesidir”.²¹⁹

²¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s85.

²¹⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*, Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları, 1.B. İstanbul, 1986, s223.

²¹⁹ Ebül’ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s.49.

3.2. Medeniyet Görüşü

Medeniyet kavramı Devlet-i Aliyye’de ilk olarak Mustafa Reşit Paşa tarafından “civilisation” (Terbiye-i Nâs ve İcray-ı Nizâmât) anlamında Paris’ten yazdığı mektuplarda kullanılmıştır(1834).²²⁰ Daha sonra “medeniyet” kavramını kelime olarak tam şekilde kullanan 1838 yılında Sâdık Rıfat Paşa’dır.²²¹ Fakat bu dönemde kullanılan bu kavram hiçbir anlam ifade etmiyordu. Çünkü kavramın uygulanması için gerekli altyapı yoktu. Tanzimat uygulayıcılarının asıl görevi Tanzimat sürecinde bu kelimeyi anlamlandırmak olacaktır. Devlette kavramlara Avrupa’da olduğu gibi anlamlar yükleme işi, XIX.yy’ın sonrasında başlamıştır.²²² Bu durum, Osmanlı Devleti’nin duraklama ve çöküş dönemlerinde gerekli bir arayıştır. Devlet yöneticilerinin geri kalmışlığın ve çöküşün sebeplerini bulmaya yönelik tezleri ve bunun için ortaya attığı fikirler; zaman zaman benlikten uzaklaşma zaman zaman ise köhneleşmiş benliğin artık bir yeniliğe veya batı ile bütünleşmeye ihtiyacı olduğu şeklinde sonuçlanmıştır. Bundan dolayı batıyı olduğu gibi kabul etme, bir sentez oluşturma veyahut gelenekçi bakış açısıyla bir çözümler bütünü günümüze kadar gelecek akımları ortaya çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında ilk dönemlerde İslamcılık-ümmetçilik, Osmanlıcılık sonlara doğru ise Türkçülük-Milliyetçilik kavramları inkişaf etmiştir. Bu kavramlar, Osmanlı Devleti’nin siyasi kaygılarından dolayı ortaya atılmıştır. Ampiriksel şekilde bu kavramların hayata geçirilişi, ortaya çıkan olumlu ve olumsuz etkilerinden sonra beraberinde bugüne kadar gelen tartışmaları getirmiştir. Bu kavramların ortaya çıkışının ana sebebi; gerileyen ve çatırdayan devleti sağlamlaştırmak ve çağın gereklerine göre devamiyetini sağlamaktır. Avrupa’da başlayan reform, rönesans, milliyetçilik akımları, sanayi devrimi ve coğrafi keşifler gibi gelişmeler, hızla küreselleşen dünyayı değiştirmeye mahkûm etmiştir. Bu gelişmeye ve değişime ayak uyduramayan toplumlar, devletler diğer dönüşüm ve değişim gösteren toplum ve

²²⁰ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1974, s83.

²²¹ Yılmaz Çolak, *Türkiye’de Medeniyet ve Modernleşme*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, İstanbul, 2009, s152.

²²² Tuncer Baykara, *Mustafa Reşit Paşa’nın Medeniyet Anlayışı*, Mustafa Reşit Paşa Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985. Ankara, 1994, s52.

devletlerin tahakkümü altına girmişlerdir. Milliyetçilik akımları, dünyada ulus devletlerin oluşumuna hız kazandırmış, bunun için yapılan altyapı çalışmaları, ortaya atılan tezler ve etkilenen toplumlarda önü alınamaz bir üstünlük yarışı başlamıştır. Bu gelişmelerden en fazla çok uluslu imparatorluklar etkilenmiştir. Çünkü bünyesinde barındırdığı farklı dini ve milli kimliklerdeki toplumlar milliyetçilik konusunda bilinçlenmiş ve bunun için gerekli aksiyonlara girişilmiştir.

Konumuz itibarıyla Ahmet Cevdet Paşa medeniyet kavramında genel olarak İbn-i Haldun'dan etkilenmekle beraber zaman zaman ayrıldığı noktalar vardır. Cevdet Paşa, “Biz ve öteki” şuurunu benimseyen en keskin kişiliklerdendir ve başka medeniyetlerle ilişki içinde olmayı ancak bu şuurla sürdürülebilir şartına bağlar. Bir anlamda, medeniyetin Avrupa ile özdeşleştirilmesine karşı çıkan Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin Avrupalılaşılarak modernleşmesinin mevzubahis olmayacağını belirtmiş sebep olarak sosyal yapıların farklılığını öne sürmüştür.²²³ İbn-i Haldun'a göre insanlar bir araya gelerek cemiyetler halinde yaşarlar. Göçebe cemiyetler ise insani ve doğal ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorundadırlar. Bu cemiyetler günlük ihtiyaçlarını karşılarlar fakat şehirdekiler gibi medeniyetin etkileri ve sonuçları olan eğitim, sanayi ve güzel sanatlardan mahrumdurlar. Aralarında kıdem farkından dolayı bu durum kaçınılmazdır.²²⁴

Günlük ihtiyaçlarını karşılayan birey ve toplumların daha sonra maddi ve manevi durumları geliştikçe yerleşik hayata geçmeleri ve lüks tüketime yönelmeleri muhtemeldir. Yerleşik hayat, ilkel hayata göre daha medeni ve daha verimli bir hayattır.²²⁵ Fakat şehir hayatı, tabiiyeti öldürür ve lüks tüketimle beraber insanlarda kötü alışkanlıkları ortaya çıkarır.²²⁶ Göçebe ve bedevilerin medeniyete erişmelerinin tek şartı yerleşik hayata geçmektir. Osmanlı Devleti'nin bedevi durumdan hâzer ve medeniyet dönemine geçmesiyle beraber bu süre zarfında görülen boş vermişlik,

---

²²³ Ahmet Zeki İzgöer. *Müslüman Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*, İz Yayınları, İstanbul, 2014, s277.

²²⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976(a). s33.

²²⁵ İbn'i Haldun, *Mukaddime*, I. Cilt, (Dr. Arslan Tekin). İlgikültürSanat Yayınları, İstanbul. 2018. s273-274.

²²⁶ İbn'i Haldun, *Mukaddime*, I. Cilt, (Dr. Arslan Tekin). İlgikültürSanat Yayınları, İstanbul. 2018, s278-279.

israf, lüks yaşam özenti ve rüşvet ile yozlaştığını ve çöküşe geçtiğini belirtir.²²⁷ Ahmet Cevdet Paşa memuriyet ve özel hayatında medeniyet olgusunu yaşatan ve uygulayan bir şahsiyettir. Nitekim Kozan-Fırka-i Islahiyye görevinde göçebe aşiretleri yerleşik hayata geçirmek ve tarımsal üretime zorunlu kılmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Muasırlaşma kavramı devletin her alanında kendisine bir anlam bulacaktır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın medeniyet algısı genel olarak bir ideal olmayıp ulaşılabilecek bir aşama ve toplumsal olgudur.²²⁸ Medeniyetin iki gayesi vardır; birincisi, insan ve toplumun temel ihtiyaçlarını gidermek, ikincisi ise ahlak ve zekâ bakımından olgunlaşmaktır.²²⁹ Medeniyetin ilerlemesinde eğitim ne kadar önemliyse, sefahat, lüks ve yozlaşma gerilemesinde o derece önemli rol oynamaktadır. Cevdet Paşa için medeniyet eğitimin bir sonucudur.²³⁰ İbn-i Haldun'un medeniyetin yozlaştırıcı etkisi görüşüne katıldığı gibi insan ve toplumun ahlâki ve zekâsal olgunlaşması için gerekli olduğunu da belirtir.²³¹ Medeniyetin bir toplumun tekelinde olmadığını belirten Cevdet Paşa, onun dünya üzerinde sürekli yer değiştirdiğine değinir.²³² Medeniyet Hindistan'da Babil'de, Mısır'da, Yunan şehir devletlerinde, İslam toplumlarında en son olarak Avrupa'da inkişaf etmiştir.²³³ Ona göre medeniyetin beşiği Asya'dır, ilim ve eğitim Asya'dan yayılmıştır.²³⁴ Hangi toplum sanayi, eğitim ve bilime önem veriyorsa medeniyet kavramı en bariz şekilde orada görülür. Medeniyet sürekli ve birikimli ilerlediği gibi ortaya çıktığı toplumlarda kendisinden önceki "miras-ı medeniyetten" faydalanır.²³⁵ O, medeniyet kavramını insanlığın ortak birikimi olduğunu belirterek ancak eğitim ve öğretimin yayılması ve yükselmesiyle mevcut medeniyet dairesine intibak edilebilir ve medeniyete yön veren bir toplum olunacağını söyler. Eğitim ve öğretimin medeniyetin ana maddesi

---

²²⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet I*. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul. 1976(a). s99.

²²⁸ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*. Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s35.

²²⁹ Cemil Meriç. *Umrandan Uygarlığa*. Ötüken Yayınları, İstanbul. 1974. s84.

²³⁰ Cristoph K. Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih'i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s176.

²³¹ Bedri Gencer. *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*. Kapı yayınları, İstanbul. 2011. s162-163.

²³² Farabi'nin hikmet kavramı.

²³³ Cemil Meriç. *Umrandan Uygarlığa*. Ötüken Yayınları, İstanbul. 1974. s84-85.

²³⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet I*. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a). s230.

²³⁵ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002. s47-48.

olması hasebiyle ve şunları söyler; “*Yeryüzünde ilm-u yetenek gibi bir şeref ve meziyet yoktur. Ve insanın metalib’i zâtiyyesinin esbâb-ı tahsiliyesi sanayi ve eğitimden başka bir şeyle husul bulamaz ve her neye dâir olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner-ü marifetin değeri inkâr ve reddedilemez. Bu gördüğümüz zenginlik, dinçlik ve düzen hali toplum ve hüsn’i muaşeret’i havass’ü avam hep ilm’ü hüner ile meydana getirilmiş bir eser değil midir?*”²³⁶

Ahmet Cevdet Paşa devlet ve medeniyet kavramları hakkındaki görüşlerini on iki ciltlik Tarih-i Cevdet adlı eserinin birinci cildinde teferruatlı bir şekilde açıklamıştır. Cevdet Paşa genel olarak medeniyetin başlangıcını ve oluşmasını ilim ve eğitimle sağlanacağını belirtir. Fakat medeniyet doyum noktasına doğru ulaştığında sefahat, lüks ve yozlaşmayı da beraberinde getirdiğini açıklar ve bunu eleştirir. Bu kaçınılmaz sonun gerekli önlemlerin alınmasıyla beraber hafifleyeceği veya yavaşlayacağını öne sürer. Devlet yöneticilerin bu değişim ve yozlaşmanın nedenlerini aramakla ve çözmekle yükümlü olduğunu belirtir.

Toplumların ve insanların insanca yaşamaları için devlet gerekli bir organizma olup medeniyetin göstergesidir. Devlet sayesinde topluluk içerisinde güvenlik kavramı anlam bulacaktır. Bu güvenliğin sağlanmasıyla beraber insanca değer ve olgunluğa erişilir. Bu güven ortamının sağlanması devlet yöneticilerinin aldığı önlem ve çağın gereklerine uymakla sağlanır. Nizam-ül Mülk’ün işaret ettiği adalet piramidi, kadim devlet anlayışı, eskiyi muhafaza ve ihya etmek gibi kavramlar Ahmet Cevdet Paşa’nın fikirlerinde açıkça görülür. Muhafazakâr bir devlet adamı portresi çizen Cevdet Paşa, bağınaz ve yobazlıktan ziyade yeniliği hayatına tatbik eden bir şahsiyettir. Ona göre medeniyetin oluşumu ilim ve irfan sayesinde gerçekleştirilmekte, medeniyet ve toplumun yıkılışına sefahat, lüks, israf ve rüşvetin neden olacağı görüşündedir. Bugün Türk toplumuna göre medeniyet kavramı bilim, teknoloji, sanayi ile oluşturulmuş modern hayat standartlarını çağırıştırır.

Osmanlı Devleti 6 asırlık tarihinde birçok dönüşüm ve değişimlere uğramıştır. Kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreçte dönüşüm ve değişimlerin

---

²³⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s53-54.

sebebi çoğunlukla dışsal sebeplerdir. Kuruluş döneminde fütihat bölgelerinin ileri gelenlerini ve kanunlarını kendi bünyesine alarak ilerlemiştir. Yükselme dönemini çağın gerekliliklerini ve yeniliklerini uygulayarak gerçekleştirmiştir. Karlofça Antlaşmasından sonraki gelişmeler özellikle, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmak istemeleri, kendilerini imparatorlukta bulunan yabancı uyruklu tebaanın hamisi²³⁷ olarak görmeleri, kendi kanun ve hukuk sistemlerini dikte ettirmek istemeleri ve bundan dolayı devlete baskı yapmaları sonucu gerileyen ve zayıflayan devlet reform yapmaya zorlanmıştır.²³⁸ Giderek artan ticaret ve batıyla entegre gibi süreçler bir değişim dönüşüm ihtiyacını doğurmuştur. Tanzimat diye adlandırılan süreç; bu değişim ve dönüşümün en yoğun zamanını ifade eder. XVI.yy'ın ikinci yarısı XVII.yy'ın başlarına kadar devleti genel olarak seyfiye teşkilatı yönetirken XVIII.yy'ın ikinci yarısından itibaren örgün bir bürokrasi teşkilatı oluşturularak devlet yönetiminde değişime gidilmiş ve çeşitli komisyonlar oluşturulmuştur. Genel olarak komisyonlar, bir uzman heyeti niteliğinde olup hukuk, eğitim ve merkezi yönetim açısından modernleşme eğilimi göstermiştir. İlk olarak askeri alanda ele alınan modernleşme daha sonra devletin en kılcal damarlarına kadar nüfuz edecektir. Tanzimat süreci genel olarak, merkezileşme, modernleşme olup bir adaptasyon sürecidir.

Osmanlı Devleti bir imparatorluk olması sebebiyle bünyesinde barındırdığı devlet yöneticilerin fikir dünyası bir sentez oluşumudur. Devletin kadim Türk-Mogol devlet yönetim anlayışıyla beraber kendisini Roma mirasçısı olarak görmesi ve Arap-İslam gelenek ve dinsel uygulamalarıyla beraber oluşturulan bu sentez, Osmanlı fikir, düşünce ve yönetim anlayışını oluşturmuştur. Son dönemlere kadar Osmanlılık ve İslam, devletin yapıtaşı olarak anlaşılacak olup bu iki temel sebebe dayandırılabilir. İslam dini bütünleştirici bir kavram olmakla beraber, hilafet müessesesi Müslümanları bir arada tutmuştur. Devlet, farklı etnik unsurları adalet ve telif'ül-kalp anlayışıyla bir arada tutarak devlet olabilme fırsatını yakalamıştır. Bir netice olarak Osmanlılık ise başarıyla uygulanmış ve devlet mevcudiyetini bu şekilde devam ettirmiştir. Fakat Avrupa merkezli değişen denge ve dünya anlayışı

²³⁷ Rus İmparatorluğu'nun kendisini Slavların ve Ortodoksların hamisi olarak gördüğü örneği.

²³⁸ Kemal Beydilli, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 2008. c.35, s263-264.

kısa sürede tüm dünyaya yayılacaktır. Sanayi devrimiyle merkantilist anlayışa sahip tüccar devletler ortaya çıkmış dünyayı ve değiştirmeye başlamışlardır. Bununla beraber Batı Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımları imparatorluk yönetimlerini olumsuz anlamda etkilemiştir. Osmanlı Devleti için bu sebeplerden başka devlet müesseselerinin gelişen ve değişen batı karşısında köhne ve eskimiş olduğu XVII.yy'ın son çeyreğinde kendisini hissettirmesi dikkate değerdir. Koçi Bey, Kâtip Çelebi ve Mustafa Âli Efendi gibi layihacılar sorunun etkisini göstermesinden sonra raporlar yazmış, sorunu tanımaya ve çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu yıkıcı etkilerin şiddetini azaltarak devleti müesseselerini tekrardan güncelleyip revize ederek çağın gereklerine uygun şekilde tasarlamak mecburiydi. Modernleşme, muasırlaşma, batılılaşma ve çağdaşlaşma kavramları hep bu mecburiyetle ilintilidir. Nitekim Osmanlı Devleti XVIII.yy'ın sonlarına doğru yönetsel, askeri, sanayi ve ilmi açıdan Avrupa karşısında geri kaldığını kabul etmiş bunun için bir dizi modernleşme adımları atmıştır. Bu modernleşme zorunlu bir dönüşüm ve değişimdir. Genel olarak bu olgu planlı ve programlı bir şekilde politik değişime uğrayacaktır. Bu değişim ilk olarak askeri eğitim ve uygulama alanında görülür.

Devletteki çöküşü ve çözülmeyi engellemek için ilk olarak, Osmanlılık gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. XIX.yy'a gelindiğinde, devlet kendisini tekrar eski ve güçlü haline getirmek için batı merkezli bir dizi değiştirici ve dönüştürücü gelişmelere intibak etmek amacıyla yeni sentez fikirleri ortaya atmıştır. Batıyı ve müesseselerini tamamen kabul etme, gelenekselci bir anlayışla kânun-u kadim'e dönme, modernist bir anlayışla Batı müesseselerinin yararlı olanlarını kimlik kavramına zarar vermeden tatbik etme fikirleriyle batıcı, muhafazakâr ve modernist-yenilikçi bakış açılı devlet yöneticileri ve aydın şahsiyetleri ortaya çıkarmıştır. Ahmet Cevdet Paşa da böyle bir ortamda Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkmış ve bu şahsiyetler içerisinde şüphesiz en etkili simâlardan biri olmuştur. Bu etkisini yazdığı eserlerde, devlette gerçekleştirdiği yeni yönetsel, eğitimsel, hukuksal uygulamalarında ve devlet anlayışında fazlasıyla görülmektedir.

Osmanlı Devlet yöneticilerinin ilk önceleri temel fikri ve çıkarımları kânun-u kâdim'e bağlı kalmadıkları için devlet müesseselerinin Avrupa karşısında zayıfladığıdır. Kânun-u kâdim temel olarak şeriat ve örfî kanun üzerine temellendirilir. Örfî ve Şerî hukuk olarak uygulanan kanun, zamanın şartları ve imkânlarına göre muhafaza edilmesi gerekir. Cevdet Paşa, zamanın şartlarına göre gelişen usul, örf, anâne ve adetlerin önemli olduğunu belirterek devletin mevcudiyetini köklü kanuna bağlı cemiyet olarak formüle eder.²³⁹ Ona göre geçmiş alınıp ve muhafaza edilerek mükemmelleştirilmelidir. Bu onun yöneticilik hayatında ve ilmi eserlerinde fazlasıyla göze çarpar.

Ahmet Cevdet Paşa tam olarak modernist bir muhafazakârdır. Onun bu fikir yapısı Tanzimat sürecinde farklı bir yer edinmesini sağlamıştır. Tanzimat ikiliğini şahsında anlamlandırarak eserlerine ve icraatlarına yansıtmıştır. O, bu özellikleri dolayısıyla Tanzimat döneminin aranılan en büyük simâlarındandır. Ona göre Osmanlı Devleti'nde değişim ve modernizm kaçınılmaz bir süreçtir. Fakat bu değişimin planlı şekilde olması bir gerekliliktir. Aksi takdirde kimlik ve şuur kaybının yaşanılması muhtemeldir. Zamanın şartları ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen devletler çöküşle karşı karşıya kalacaktır. Fransız İhtilali'nden sonra artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı açık olup bu ihtilalin imparatorluklara etkilerini yöneticiler biliyordu. Bunun için üretilen çözüm ve öneriler ihtilal temelli rejim ve müessese dönüşümlerini reddederler. Dolayısıyla Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetler ihtilallere karşıdır.²⁴⁰ Bu sonuçların farkında olan Cevdet Paşa, bir sentez ve metot anlayışı üretmiştir. Kendisi tradisyonalist bir görüşte olduğundan gelenekleri savunur. Onun bu savunması tutucu ve yobaz anlamında değil eskiyi muhafaza ederek çağın gereklerine göre modernleşmektir. Şeriat kanunları haricinde bütün kanunlar zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına göre tekrardan revize edilebilir.²⁴¹ Kısaca Cevdet Paşa köktenci değişimlere karşı olup, kânun-u kâdim'i muhafaza ederek şeriat merkezli bir yenilikten yanadır.²⁴² Ona göre medeniyetin beşiği ve çıkış

²³⁹ Ahmet Cevdet Paşa. *Kıtas' ı Enbiya ve Tarih' i Hülefa*. Ed: Yasin Topaloğlu. Elips Yayınları. Ankara, 2013. s953-954.

²⁴⁰ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları. İstanbul, 2002, s11.

²⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet I*. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976(a), s84.

²⁴² Bedri Gencer. *Hikmet Kavşığında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*, Kapı yayınları, İstanbul, 2011, s12.

noktası Asya'dır. İlim ve eğitim Asya'dan Batıya yayılmıştır. Bu yayılımda savaşlar, coğrafi keşifler ve ticaret önemli etkindir.

Ahmet Cevdet Paşa daha çok İngiliz siyasal ve toplumsal sürecini baz alarak değişimin evrimsel bir gelişim göstermesini ister.²⁴³ Öte yandan İslam âlimi olması hasebiyle İslam dini hayatının merkezindedir. Devlet-i Aliyye'nin bir tezahürü olarak atfedilen kişiliğinden dolayı Cevdet Paşa'ya göre akıl ve dine uymayan her şey reddedilir. Devlet-i Aliyye İslam dini sayesinde büyük ilerlemeler kaydetmiş ve tekrarı imkân dâhilindedir. Bunun için İslam dinini merkez alarak yapılan atılımları tek kurtuluş olarak görür.²⁴⁴ Ona göre mevcut olan kânun-u kâdim kavramını muhafaza etme, geleneği koruyarak diriltme ve zamanın şartlarına göre güncellemektir. Burada ki amaç kültür ve tarihsel devamlılığı sağlayarak kimliği korumaktır.²⁴⁵ Kânun-u kâdim'e ters düşen her adımı "Bid'at" olarak eleştirir. Bu yönüyle tam olarak muhafazakârdır. Ona göre gelenekleri değiştirmek zor ve tehlikeli olup bunların ancak ihtilal ile veya cebren değiştirileceği görüşündedir. Fakat ihtilallerin sonu kestirilemeyeceği için radikal değişimlere kesinlikle karşı olup bunu eserlerinde defaatle belirtir. Aktif bir muhafazakâr portresi çizen Ahmet Cevdet Paşa gelenekten kopmaz ve onu ihya ederek günün şartlarına uyarlamak ister.

Avrupa karşısında kabul edilen gerileme karşısında başta ordu olmak üzere pek çok alanda reform yapmanın zarurî olduğu açıktır.²⁴⁶ İyi bir tarihçi olan Cevdet Paşa yaptığı okumaları kendi zamanıyla mukayese eder. Devlet-i Aliyye ordu olarak çabuk toplanabilen ve her daim cenge hazır bir durumda iken zamanla işin ehil sahiplerine verilmemesi nedeniyle bozulmaya yüz tutmuştur.²⁴⁷ Askeri düzenin bozulmasıyla beraber idarî ve mülkî sistem bozulmaya başlamış, merkezi yönetim sarsılmış ve ekonomik düzen bozulmuştur. Bozulan idari sistem için üretilen kısır çözümler taşra ve köylerde anarşiye neden olmuştur. Bu durum önü alınamaz hale geldiği için devlette yönetsel, askeri, mülki reform ihtiyacı zaruridir. Domino

²⁴³ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* IV. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976. s2757.

²⁴⁴ Kemal Sözen. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1998. s175.

²⁴⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Akademik Yayınları. Ankara, 2007. s276.

²⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s79.

²⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s87-89.

etkisini gösteren bozulmaların diğere bir ayağı İlmîye Teşkilatı'dır. Ağır taassubun etkisinde kalan Osmanlı Devleti²⁴⁸, Fatih Sultan Mehmet döneminin eğitim politikasından oldukça uzaktı. Din adamlarının etkisinde olan İlmîye Teşkilatı çoğu zaman her türlü yeniliğe karşı çıkmış, pozitif ilimler takip edilmemiş ve Avrupa karşısında ilim ve maarif konusunda gözle görülür bir gerileme yaşanmıştır.

Bir reform ve modernleşme olmasının gerekli olduğunu her defasında söyleyen Ahmet Cevdet Paşa değişim, reform ve modernleşmenin nasıl olacağı hangi metotları izleneceği noktasında kendi görüşleri vardır ve plansız modernleşme uygulamalarını tatbik eden dönemin devlet adamlarını eleştirir. Cevdet Paşa yapılan reform ve yeniliklerin ana temelinde Batı olduğunu bir ölçüde kabul ederek Osmanlı Devletindeki reform hareketlerinin ana noktasının Batı zorlamasıyla değil organik ve evrimci şekilde ilerlemesini ister.²⁴⁹ Âli Paşa gibi devlet yöneticileri Avrupa medeniyet ve kültür anlayışını sorgusuz sualsiz bir şekilde Osmanlı Devleti'ne tatbik etme isteği itibarıyla Ahmet Cevdet Paşa gibi düşünen şahsiyetler bu fikirlerin karşısında durmuş ve bir alternatif oluşturmuşlardır. Bu adımları atmalarındaki ana sebep şuur ve kimlik bilincinin kaybolacağı tedirginliğidir. Medeniyeti bir değişim olarak değil, değişmeden gelişim şeklinde algılamışlardır. İlahî kanunlar haricinde diğer kanunlar esnetilir veya değiştirilir görüşündedir ve bu görüşü destekler nitelikte eserler yazmış ve icraatlara girişmiştir.²⁵⁰

Cevdet Paşa'nın medeniyet anlayışına bakıldığında Batı medeniyetini üstünlük olarak kabul etmeyip kendi medeniyetine karşı güven besleyerek gerekli reformların yapılmasıyla beraber tekrar eski haline döneceği anlayışını görürüz. Başka bir medeniyetten alınacak olan yenilikler şer'î ve örfî hukuk prensiplerine uymak zorundadır. Daha çok medeniyet kavramı konusunda muasırlarına eleştirileri yönelten Cevdet Paşa net olarak kimlik bilincini savunur. O, temel olarak medeniyeti bir ülkü ve ideal olarak değil bir olgu niteliğinde görmesi nedeniyle muasırlarından ayrılır.²⁵¹ Onun temel amacı medeniyete tarihsel ve toplumsal bir dayanak ile

²⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* IV. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976. s2695.

²⁴⁹ Ahmet Zeki İzgöer. *Müslüman Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*. İz Yayınları. İstanbul, 2014, s184.

²⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s84.

²⁵¹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları. İstanbul, 2002, s35.

kültürel bir içerik kazandırmaktır.²⁵² Medrese kökenli olan Cevdet Paşa, yenilikçi ve modernist bir şahsiyettir. Bu durum yazdığı eserlerde ve görev aldığı konumlardaki icraatlarında görülebilir. Onun modernleşme mantığı genel olarak; geleneğin inkârı ne kadar hatalı ise, geleneğe sımsıkı bağlı kalarak çağın gereklerini ve şartlarını göz ardı ederek bağnazlıkta o kadar abestir.²⁵³

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki hukuk konusundaki uygulama ve eserlerin yetersizliğini gören ve Avrupa'da gelişen global hukuk sisteminin sonuçlarını devlete olduğu gibi tatbik etmek isteyen yöneticilere karşı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye eseri komisyonlarca meydana getirerek hukuk sisteminde bir devrim yaratmıştır. Medeniyetin ilim ve maarifle geleceğine ve yaşayacağına tam iman eden Cevdet Paşa, eğitim alanında çok yararlı eserler yazmış ve Maarif nâzırlığı görevinde müspet adımlar atmış ve bunun etkileri Devlet-i Aliyye'de fazlasıyla hissedilmiştir. Fakat O, medeniyetin getirdiği menfi konu olan safahat ve ahlaki yozlaşmayı belirtmekten geri durmaz. Kendisi daha çok medeniyet gelişim ve değişimini sebeplere dayandırarak ani değişimlerin kötü sonuçlarını göz ardı etmeyerek planlı ve düzenli bir modernleşme taraftarıdır. Modernleşme evriminin genele yayılması gerektiğini ve uzun süreli dönüşümlerin toplum tarafından benimsenmesiyle beraber bir bilinç kaybının yaşanmayacağı kanısındadır. Çağın gereklerini göz önünde bulundurarak ve bir değişim taraftarı olarak dinin ve kânun-u kâdim'in aslını bozmadan aktif bir muhafazakâr edasıyla yeniliklerin tatbik edilmesini savunur.²⁵⁴

İslam dininde sonradan uydurulan ve Hz. Muhammet' ten (s.a.v) sonra ortaya çıkan her şeye "bid'at" denir. İslam'ın temel ilkelerine aykırı olmadığı takdirde yeniliklere açık olan bu din güzel ve iyi yenilik anlamına gelen "Bid'at-ı Hasene" yi kabul ve teşvik eder. Cevdet Paşa'nın reform anlamında yaptığı icraatlara Bid'at'ı

---

²⁵² Şerafettin Turan, *Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri: 27- 28 Mayıs 1985, İstanbul Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s14.

²⁵³ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul,2002, s43.

²⁵⁴ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s174.

Hasene denilebilir.²⁵⁵ Fakat eserlerini ve fikir dünyasını incelediğimizde İslamiyet ona göre hiçbir reformu gerektirmeyecek kadar üstün bir düzen sağlamıştır.²⁵⁶ Cevdet Paşa'nın bağınaz bir gelenekçi ve muhafazakâr olmadığı, aksine her zaman yenilikten yana olan ve gerekli olanı devlete tatbik etmeyi uygun gören, çağın isteklerine uygun koşul ve imkânlarca cevap vermesinden anlaşılabilir. Nitekim yeniçeriliğin kaldırılması (1826) olayını zaruri görmekle beraber, kânun-u kâdim'e karşı gelmeleri, askeri başarı göstermemeleri ve halka zulmettiklerinden dolayı kaldırılmasının gerekli olduğunu söyler.²⁵⁷ Fakat daha sonra birtakım gelişmelerden dolayı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Tanzimat süreci hakkındaki görüşlerini değiştirecektir.

Cevdet Paşa'nın modernleşme mantığına bakıldığında; sağlam bir bilgi birikimi ve tarihi tecrübe sayesinde modernleşme sürecinde neyin alınıp neyin alınmayacağını sağlıklı bir şekilde saptamak mümkündür. O Batı'yı körü körüne taklide karşı olup, salt bir tüketime tabii olmak istemez. Olaylara değişmeyen tek şey değişimdir²⁵⁸ anlayışıyla yaklaşan Cevdet Paşa, temel olarak yıkılanı ya yeniden ihya edip sağlamlaştırma ya da yerine daha iyisini koyma taraftarıdır. Devlet-i Aliyye âdet, gelenek, görenek, yönetim, din ve etnik çeşitlilik bakımından Avrupa'dan çok farklı bir yapıya sahiptir. Dengesiz ve düzensiz modernleşmenin aslında salt batılılaşmak olduğunu çok iyi bilen Cevdet Paşa modernleşmenin kaçınılmaz ve engellenemez olduğunu fakat sınırlarının saptana bilineceğinin kanısındadır. Bütün çabası bu yönde olmuş ve bir çözüm arayışına gitmiştir.²⁵⁹ Onun amacı; İslam ve Osmanlı kalarak modernleşmektir.

---

²⁵⁵ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015. s69.

²⁵⁶ İlber Ortaylı. *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu*, Ed. Halil İncelik. M. Seyitdanlıoğlu. Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul. 2012. s426.

²⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet IV*. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976, s2964.

²⁵⁸ Herakleitos.

²⁵⁹ Fatih Mehmet Şeker, *Modernleşme Devrinde İlimiye Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği*. Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s23.

IV. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ, TANZİMAT'IN İLANI'NA HAZIRLAYAN SEBEPLER ve AHMET CEVDET PAŞA'NIN TANZİMAT DEĞERLENDİRMESİ (1699-1876)

4.1. Osmanlı Devleti'nde İçsel ve Dışsal Sebeplerden Dolayı Duraklama ve Bozulma

XVI.yy'ın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde değişen dünyaya ayak uyduramama, gelişmeleri takip edememe ve bu değişimleri anlayamama belirtileri baş göstermiştir. Bunun sebepleri arasında devletin doğal sınırlarına ulaşması sonucu gaza ve seferlerin azalması, Avrupa'nın coğrafi keşifleri sonucu ticaret yollarının değişmesi, aynı anda birçok kez iki cephede savaş vermesi maddi ve manevi olarak devleti yormuş ve zayıflatmıştır. Akdeniz'deki donanmanın zaafiyeti belirmiş ve devletin uzak bölgelerde denetimi zayıflamıştır. Bu dönemde paralı askerlerin sayısı iki katına çıkmış ve Devlet artan asker sayısının giderlerini karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu durum doğal olarak hazineyi zorlamıştır.²⁶⁰ Hicri 909 yılında Yeniçeri Ocağına ilk defa dışarıdan asker alınması Osmanlı askeri sisteminin bozulmasının ilk merhalelerini oluşturur.²⁶¹ Avrupa'da gelişen askeri ve ilmi tekniklerden bihaber olan Osmanlı Devleti değişim ve dönüşümün sebeplerini kavrayamamıştır. Bütün bunlarla beraber devletin güçlü olduğu zamanlarda politik çıkar yüzünden ticaret yapılan devletlere verilen imtiyaz ve kapitülasyonlar ekonomik çöküşü kaçınılmaz kılacaktır.

²⁶⁰ Katip Çelebi. *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, Sad.veYay; Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara. 1982,s27.

²⁶¹ Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. Sad.veYay;. Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, s41-42.

İdari yönetimin dayandığı temel olan “Kul ve Tımar” sisteminin bozulması krizi içinden çıkılmaz bir hale getirecektir.²⁶² Tımar sistemi Devletin en ücra köşesinde bile sultanın yetkisini temsil ediyordu. Adeta kılcak damarlar gibi merkeze bağlı olan bu askeri sistemin çökmesi her şeyi beraberinde getirmişti. Aslında Osmanlı mevcut düzeni, bozulma sinyallerini Kanuni Sultan Süleyman döneminde vermişti. Fakat devlet idari ve ekonomik olarak güçlü olduğundan dolayı bu bozulma merkezde pek hissedilmiyor ve yöneticiler bunu fark edemiyorlardı. Koçi bey layihasında; Kanuni döneminde lüks ve israfın arttığı Sultanın dâhil bütün yönetim kadrosunun bu konuda zaafa düştüğünü söylemiştir. Askeri sınıfın gelirleri kendilerine lüks tüketimden dolayı yetmemeye başlaması sonucu mütecaviz eylemler baş göstermiştir.²⁶³ Dışsal bir sebep olan Amerika gümüş ve altınının Osmanlı pazarlarına girmesiyle enflasyon baş göstermiş ve ilerleyen dönemlerde kapitülasyonlarında etkisiyle ürün kıtlığı ve fiyat pahalılığıyla Osmanlı ekonomisi çıkmaza girecektir. Bütün bunlar idari ve yönetsel sorunları beraberinde getiriyordu. Bu sorunların en yoğun hissedildiği dönem olan XIX.yy’da Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetlerin çıkması tesadüf değildir. Batı ile tam bir etkileşim ve entegrasyon her zamankinden daha fazla olduğundan dolayı öteki kavramını saptayarak kendini daha iyi tanıyan ve mevcudiyetini yine kendi dinamiklerinde arayan bir fikir kanadı kök salmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti bir reform ve restorasyon sürecine girmiştir. Ahmet Cevdet Paşa gibi fikir ve görev adamları Avrupa ile farklı boyutta etkileşimde bulunarak bir sentez oluşumuna gitmişlerdir. Yukarıda ifade edilen genel tablonun düzeltilmesinin ancak İslami esaslara bağlı kalınarak gerçekleşeceğini belirtmekle beraber her yönden batılılaşmanın hem yanlış hem de mümkün olmayacağını savunmuşlardır.²⁶⁴

Doğal bir sebep olan ve dünya devlet kurumlarını baştanbaşa sarsan Küçük Buzul Çağı(1300-1850) adı verilen süreç yıkıcı bir etkiye sahip olmakla beraber bu tarihlere rastlar. Sıcaklıkların 1-1,5 derece düşmesi sonucu iklimin değiştiği ve tarıma dayalı imparatorlukların tahıl ürünlerinin ve çiftlik hayvanlarının kırma uğraması sonucu ve askeri yapıların çöküşe geçmesine sebebiyet vermiş hasat krizi

²⁶² Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2003, 46-52.

²⁶³ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Damışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, s69.

²⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993. c.7, s445.

yüzünden kıtlık baş göstermiş ve Osmanlı Devleti uğradığı bu şoklar karşısında refleks gösterememiştir. 1591-1596 yılları arasında soğuklara bağlı olarak son 600 yılın en kurak süreci yaşanmıştır.²⁶⁵ Bu kriz esnasında toplumsal hiyerarşi ve nizâmın bozulması, anarşi ve kargaşanın çıkması kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti'nde Celali ve Suhte isyanları bu kriz ve düzensizlik dönemine rastlar. Bu isyanlar, krizde olan devleti uğraştırmış ve zayıflatmıştır. Vergilerin toplanamaması, reyanın ezilmesi, merkezi yönetimin sarsılması, tarıma dayalı askeri sistemin çökmesi ve devletin idari mekanizmalarının bozulmasıyla sarsıntı çöküşe doğru seyretmiştir. İsyanların bu kadar büyük çaplı ve ses getirmesi devlette yaşanan kıtlık, kuraklık ve aşırı soğuklar ile dolayısıyla Küçük Buzul Çağının etkileriyle açıklanabilir.²⁶⁶ Yukarıda saydığımız doğal ve toplumsal sebepler direkt olarak devlet yapılarını değiştirmeye ve dönüştürmeye her şeyde yeni bir çağın başlangıcına sebebiyet verecekti. Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin zamanında bütün yönleriyle Batı'dan üstün durumda iken, çağın gereklerine uymayarak askeri ve idari işlere yeteri kadar itina göstermediğini iddia eder. Eğitim ve sanayinin geliştirilmesi yerine ihmal ve isteksizlik yolu tutulduğunu ve bununla beraber Batı'da başlayan bilimsel, felsefi ve sosyal hareketleri takip edemediğini, askeri ve idari işlerde bozulmanın hissedilmesiyle değişen dünyayı tanımaya ve ona intibak etmeye başladığını söyler.²⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin yukarıda sayılan duraklama ve yıkılış sebeplerine karşı İbn-i Haldun determinizmine anti tez olarak Devlet-i Ebed Müddet diyalektiğini merkeze almış ve fikirlerini, bu anlayışa göre düzenlemiş ve tatbik etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa temsil ettiği fikir kanadı, modernleşme ve reform girişimlerinin iç dinamiklerin dikkate alınmasıyla anlam bulacağı bu bakımdan devlet bekâsını modernleşmenin planlı şekilde ilerlemesine bağlamışlardır. Yenileşme, modernleşme ve çağdaşlaşma kavramlarının Batı etkisinden daha çok

---

²⁶⁵ Barbaros Gönengçil-Güneyi Vural, *Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri*, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14 Ekim 2016, Ankara, s1-10.

²⁶⁶ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Dönem Modern Celali İsyânları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

²⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s196.

hayatîyet arz eden bir konu olması hasebiyle seçim değil zaruriyet olduğu belirtilmiştir.²⁶⁸

Medeniyet olgusu şahısların zihinlerini ve bedenlerini yönetmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan siyasi güç olarak ilk Batı'da karşımıza çıkmıştır. İnsanlık tarihinin son üç yüzyılı bu kavramla şekillenmiştir. Modernizm genel itibarıyla bireyin ve bürokratik devletlerin inkişaf ettiği süreçtir. Batı Avrupa'da başlayan reform, rönesans, aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi gelişmeler XV.yy'dan sonra mezkûr bölgede bir dizi değişimlere sebebiyet verecektir. Toplumu ve bireyi örgütleyip denetleyen pozitivist ve akla dayalı bir ideoloji olan modernizm, kısa bir süre sonra bütün dünyayı bugün bile yaşadığımız değişim ve dönüşüm sürecine sokacaktır. Geleneğin akılla kısıtlanması bu döneme rastlar. Modernleşme sürecinin anlamı; Genel bir sanayi atılımı, gelenekselin düşüşe geçmesi, pozitivist ve sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik değişimi ifade eder.²⁶⁹ Tarımsal ekonominin pazar ekonomisine dönüşmesi değişim ve dönüşüm açısından bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat doruğa erişmesi Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ile beraber Merkantilizmin kabuk değiştirerek Kapitalizme dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Bu aşamadan sonra Batı dediğimiz oluşum, bu üstünlük ve kazanımları kendi dışındaki dünyaya yaymaya ve dikte ettirmeye başlamıştır. Kendi dışındaki toplumları kimi zaman sömürerek, kimi zaman da doğrudan modernleşme fikirlerine sahip aydın kesim vasıtasıyla müdahale ederek, değiştirip dönüştürme çabası içinde olmuşlardır.²⁷⁰ Başka türlü ayakta durulmayacağını dayatan bu zihniyet Darwinist determinizmle "Güçlü olan ayakta kalır" düşüncesini meşrulaştırmıştır. Batı medeniyet ve modernite açısından kendi üstünlüğünün farkındadır ve bu üstünlüğünü bir dayatma meşruiyeti olarak saymışlar ve medenileştirme misyonu adı altında yapılacak sömürüyü yasal ve siyasal bir yapıya büründürmüştür. Daha sonra Auguste Comte ile doruğa ulaşan Fransız merkezli aydınlanmacı Pozitivizm felsefesi Batı toplumunun eylem ve aksiyon dayanağı olacaktır. Batı dışı diye

²⁶⁸ Mümtaz Er Türköne. *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı. İstanbul, 1995, s50-51.

²⁶⁹ H.V.D Loo ve W.V Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları* (Çev. K. Canatan). İnsan Yayınları. İstanbul, 2014. s13-14.

²⁷⁰ Levent Köker. *Demokrasi, Eleştiri Ve Türkiye*, Dipnot Yayınları. 2008. Ankara, s160.

adlandırdığımız toplumlar bu yayılmacı ve dikte edici gelişmelere bir reaksiyon verme teşebbüsüne girmişlerdir. Bu reaksiyon, Batı ile mücadele etmek için Batı'ya benzemek ve onun müesseselerini tatbik etmekle başlamıştır. Bu süreç; Batılılaşma, Avrupalılaşma, Çağdaşlaşma şeklinde anılmıştır.²⁷¹ Daha sonra Modernleşme diye anacağımız bu süreç toplumları her alanda değiştirecek ve geri dönülemez bir yola sokarak dünyayı tek tip haline getirmeye çabalayacaktı.

Batı toplumlarında farklı tiplerde aydınlanma vardır.²⁷² Fakat dünya çoğunluğu ve Osmanlı Devleti'nin de ilham ve örnek aldığı tip Fransız Aydınlanmasıdır. Osmanlı Devleti'nin neden Fransız Aydınlanmasını seçtiği ve neden etkilendiği sorusuna gelirsek şu cevap verilebilir; İlk modernleşme hareketlerinde eğitim müfredat ve yönetmeliğinde Fransız örneği ve metodu izlenmiştir. Dünya diplomasi dilinin Fransızca olması, Avrupa'ya giden talebelerin ekseriyet Fransa'ya gitmeleri ve fikir dünyası için beslenen kaynağın Fransa olması gibi etmenler bu seçime yön vermiştir.²⁷³ Avrupa'daki değişimler Osmanlı Devletine en çok XIX.yy'da etki etmiştir. Nitekim önu alınamaz bir sel gibi başlayan Tanzimat süreci reform, kanunlaştırma hareketleri, yönetsel değişiklik, yeni sosyal ve siyasal yapıların ortaya çıkması sonucu bu süreç kendi sosyal ve siyasal sınıfını da ortaya çıkarmıştır. Ahmet Cevdet Paşa buna en güzel örnektir. O, yenilikçi-muhafazakâr-gelenekçi kavramlarını kendi şahsında cisimleştirmiştir. Cevdet Paşa, devletin geri kalmışlığını ancak eğitimle önleneceğini savunmuş bunun için medeniyet kavramını zamanında en iyi anlayanlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Nâzırlıkları döneminde yeni eğitim ve kültür kurumları açmış, her derecedeki eğitim kurumları için yeni ders kitapları hazırlamıştır. Bununla beraber Türkçe'nin bilim dili haline gelmesi için eserler yazmıştır. Takvîmü'l-Edvâr adlı eseri bu çabasına en iyi örnektir. Dârümuallimin onun nâzırlığı döneminde düzene girmiş ve nitelikli bir kurum haline gelmiştir.²⁷⁴

²⁷¹ Uygur Kocabaşoğlu, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, III.Cilt, İstanbul, 2007, s15-17.

²⁷² Alman İdealizmi, Fransız Pozitivizmi, İngiliz Aydınlanması.

²⁷³ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s126.

²⁷⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993. c.7, s445.

Modernleşmenin yaşandığı toplumlarda doğal bir tepkime olarak gelenekselcilik, mevcut olanı koruma ve değişime direnç gibi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Fakat modernizm kaçınılmaz olarak kök salmış ve geleneksel ile birlikte hayat sahasında görülmüştür. Gelenekte medeniyet gibi durağan değil sürekli bir gelişme halindedir. Fakat modernizmin uğradığı toplumlarda, modernizm bir gelenek öğütücüsü konumundadır. Gelenekler toptan kalkmadığı gibi zayıflayıp veya modernizmin potasında farklı bir işleve dönüşmüştür. Geleneklerin bu süreçte devamlılığı, modernizmin önünde durmamasıyla ve çatışmamasıyla sağlanmıştır.²⁷⁵ Kendisini geçmişle ve gelenekle anlamlandıran ve gelenekle o zamana kadar gelen Osmanlı Devleti'nin reaksiyonu, Batı'nın bu gelişme ve ataklarına karşı ilk olarak geçmişi ihya etme düşüncesi tarzındadır. Fakat gitgide kriz nöbetleri, devletin kendi dışında inkişaf eden modernleşme olgusunu tanımasına ve nihayet kabul etmesine sebebiyet verecektir.

Modernleşme yapısı gereği dinamik ve değişken bir kavramdır. Nitekim ortaya çıktığı toplumlarda farklı anlayışlarla inkişaf etmiştir. Geleneksellik ve yerel kültürlerin modernleşmeye entegre edilerek farklı bir ambiyans yaratılması muhtemeldir. Fakat bu genel değişim ve dönüşüm gereklidir demek değildir. Batının bu dayatmacı-ezici kavram ve olgusundan kurtulmak için Batı taklidi yapmak ve imitasyonel davranmak bir toplumun kendisine yaptığı en büyük kötülüktür. Zaten aydınlanma felsefesinin doğasına ters olan bu durum itekleyici bir özellik göstermez. Aydınlanma modelleri toplumun kendi içsel dinamik, talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ve sorunlara bu sonuçlarla yaklaşmışlardır. İçsel talep ve ihtiyaçlar toplumun aydınlanma modelini belirlediği gibi bir değerler dizisi oluşumunu da gerçekleştirmiştir. Batı dışı toplumların düştüğü genel ve en büyük yanılgılardan biri Batı'nın geçirdiği evreleri ve değerler dizisini incelemeyen bir modernizm atılımı yapmak istemeleridir. Böyle bir durumda mukadder bir sonuç olan başarısızlık zaman kaybından öte kendilerine yabancılaşarak bir kimlik kaybı oluşumunasebebiyet vermiştir. Ahmet Cevdet Paşa gibi bu okumaları iyi yapan şahsiyetler asıl sorunun derinine inip gerekli olanı alarak devleti kriz halinden çıkarmak istemişlerdir. Nitekim Cevdet Paşa'daki genel görüş, modernleşme bir

---

²⁷⁵ Nilüfer Göle. *Batı Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen*. DoğuBatı Dergisi iç, Sayı 2. 1998, s70.

olgudur. Bir amaç değil bir araçtır. Değişim elbette olacaktır fakat bunun yönünü saptamak en önemli noktadır. Çünkü her topluluk, Batı'nın da maruz kaldığı aydınlanma süreçleri ve geçirdiği evreler gibi farklı yollar izlemelidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın genel olarak çabası ve savunduğu fikir; kimlik kaybı yaşamadan ve neye ihtiyacımız olduğunu saptayarak modernleşmektir. Ahmet Cevdet Paşa'nın modernleşme ile alakalı görüşlerine bakıldığında Batı medeniyetinin pozitif bilimler, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul ettiği görülür. Bozulan müesseseleri Batı tarzında ıslahını öne sürmüş bununla beraber İslamî gelenekleri muhafaza ederek bir yenilikçi muhafazakâr portresi çizmiştir.²⁷⁶

4.2. Tanzimat Öncesi İcraatlar ve Tanzimat'ın Arifesi

Tanzimat ilanından hemen önce III. Selim ve II. Mahmut reformlarıyla değişim-dönüşüm sürecine giren Osmanlı Devleti, içte 1804 yılında başlayan Sırp İsyanı, Arabistan yarımadasında Vahhâbi isyanı, Mehmet Ali Paşa olayı, 1821 yılında bağımsızlıkla sonuçlanacak olan Yunan İsyânı, Yeniçeri Ocağının kaldırılması dışta ise; Fransa ile Napolyon Savaşları, Rus Çarlığı ile 1828-1829'da yenilgiyle sonuçlanan savaş, donanmanın yakılması, Balta Limanı antlaşması gibi gelişmeler devleti her alanda yormuş, yıpratmış ve zayıflatmıştır. Mehmet Ali Paşa'ya yenilen Osmanlı Devleti, kendisini her anlamda modern ve özgürlükçü bir devlet olarak tekrardan revize etmek istemesi Tanzimat'ın ilan edilmesinde dolaylı şekilde etkili olmuştur.²⁷⁷ Kapitülasyonların devleti soktuğu çıkmaz her yerde kendini hissettiriyordu. Yabancı devletlere tanınan haklar yerli endüstriyi bitirmiş ve rekabetini ortadan kaldırmıştır.²⁷⁸ Osmanlı endüstri çarkları durmuş ve ülke açık pazar haline gelmiştir. Bu dönem genel hatlarıyla ekonomik, siyasi, idari ve askeri olarak Avrupa ile mukayese edilemeyecek bir vaziyet olup adeta bir ölüm kalım

²⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A. İstanbul, 1993, c.7, s445.

²⁷⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren; Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2013. 105-106.

²⁷⁸ Henri Abdolonyme Uricini. *Osmanlıda Modernleşme Sancısı*, Çev; Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s299.

durumuydu. Tanzimat Fermanı iki asırlık yenileşme ve reformlar sonucu olup 3 Kasım 1839 ilanı ile Devlet-i Aliyye tarihinde bir dönüm noktasıdır. Öyle ki; Askeriye, maliye, eğitim, bürokrasi ve diplomasi gibi her alanda değişim ve dönüşümlerin yaşandığı süreç olma özelliğini taşır.²⁷⁹ Bu dönemde devlet kavramı anlam değişimine uğramış, devlet yönetim anlayışı, merkezileşme ve sivilizasyon hız kazanmıştır. Tanzimat süreci genel bir kanunlaştırma dönemidir.²⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde reform ihtiyacını hazırlayan sebepler ilk olarak savaş meydanlarında hissedilmiştir. Her zaman çağının yeniliklerini ve gerekli olanını kendi bünyesine uyarlayan Osmanlı Devleti bu süreçte bambaşka bir anlayışla Batı'yı yorumlamıştır. Devlet, XVII.yy'ın ilk yarısına kadar askerî ve mülkî alanda kendi içsel dinamikleri vasıtasıyla klasik yapısını koruyarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat bu yapı XVII.yy'da özellikle Karlofça ve Pasarofça antlaşmalarından sonraki gelişmelerden dolayı kendisini askerî alanda bir modernizasyona sokmasını zaruri hale getirmişti. Mülki idarede Tımar sisteminin zaafa uğraması ve bozulması, ticaret yollarının değişmesi, vergi gelirlerindeki dengesizlik yönetsel açıdan bir arızaya sebebiyet vermiştir.²⁸¹ Bu süreçte başlayan içte idari, siyasi, ekonomik ve askerî sorunlar dışta; değişen kuvvetler dengesi, Batının önü alınamaz değişim rüzgârı ve Osmanlı Devleti için yeni bir sorun olarak ortaya çıkan Rus baskısı, bu reform ve modernizasyonu zorunlu hale getirmiştir. Bu sürecin Tanzimat'tan farkı; XVIII.yy'a kadar yapılan reformlar eskiyi reforme ve ıslah etmekten ibarettir.²⁸² Tanzimat'la bu değişecektir. Fakat Tanzimat uygulayıcıları devlet müesseselerinin batı tarzında ıslah edilmesiyle veya Batı kurumlarını doğrudan alıp tatbik edilmesiyle her kurumun Batıdaki gibi işleyeceğini

---

²⁷⁹ Musa Çadırcı. *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*. İmge Yayınevi. Ankara, 2011, s99.

²⁸⁰ İlber Ortaylı. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. s230.

²⁸¹ Halil İnalçık. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Türkiye İş Bankası. İstanbul. 2015, s36-37.

²⁸² J.S Shaw. *Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmut Dönemleri*, Çev: M.F. Çakır, Türkler Kitabı 12. Cilt. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, Sf. 609.

düşünmüşlerdi.²⁸³ Gerekli altyapının ve yetişmiş personelin olmaması kısa süre sonra bu işin böyle olmayacağını gösterecektir.

Lale Devri reform ve Batıyı tanıma açısından önemli bir devirdir. Nitekim Devlet-i Aliye'nin Avrupa'yı yorumlaması bu devirde başka bir şekilde anlam bulmuştur. Hazerfen Hüseyin Efendi, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Ahmet Resmi Efendi, Ebubekir Ratip Efendi, Tatarcıklı Abdullah Efendi gibi gözlemci ve elçilerin yazdığı rapor ve layhalar Batıya farklı bir açıdan bakılma evresini oluşturmuştur. Özellikle Ahmet Resmi Efendi'nin Avusturya'nın ekonomik, siyasi ve idari konularını ele alan sefaretnamesi önemli bir yer tutar.²⁸⁴

XVIII.yy'ın başlarında Osmanlı Devleti'nde önemli atılımlar olmuştur. Matbaanın açılması, askeri ıslahatların altyapısı için mekteplerin açılması, sivil mekteplerin ilk örnekleri verilmesi bazı değişim ve adımların göstergesidir.²⁸⁵ Bu ilkler, III. Selim'in şehzadeliğinde XVI. Louis ile mektuplaşması, yapılacakların planlanması, III. Selim dönemi reformlarına Nizam'ı Cedid denmesi, planlı bir yeni bir süreci oluşturma çabalarıdır. Bu tabirin Fransızcada aynı anlamda kullanılan "Reform Generale" ile doğrudan anlam birliği vardır.²⁸⁶ Devlet-i Aliyye'de ise ilk defa Fazıl Mustafa Paşa bu tabiri kullanmıştır. III. Selim döneminde kullanılan anlamı ise, Avrupaî tarza yetiştirilmek ve oluşturulmak istenen askeri kurum ve devlette yapılmak istenen bütün reform ve ıslahat hareketleridir. Değişikliğin ilk hissedildiği alan askerlik olması hasebiyle edinilen gözlemler, raporlar ve III. Selim'e kadar yapılan bütün ıslahatlar genel olarak askeri alanla sınırlı kalmıştır. Nitekim Mühendishâne'i Berri Hümâyün, Mühendishâne'i Bahri Hümâyün, Hendesehâne, Humbarahâne daha sonra Tıbbiye, Mızıka'yı Hümâyün gibi okullar bu ihtiyacın sonucudur. Fakat askeri alanda yapılan bu reformlar, diğer reformların yapılması için bir zemin oluşturmuştur. Çünkü yetişmiş eleman ihtiyacı ve günden

---

²⁸³ Necmettin Doğan, *İlerleme ve Medeniyet Kavramlarının Türk Düşüncesinde Etkileşimi*, Yüceltme ve Reddiye Arasına "Medeniyet" Anlamak Sempozyumu Bildirileri, Ed. Süleyman Güder ve Yunus Çolak, İhlas Gazetecilik, İstanbul, 2013, s251.

²⁸⁴ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi*, Türkler 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s517.

²⁸⁵ Recai Doğan, *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde ilk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1997, s425.

²⁸⁶ Yılmaz Çolak, *Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2009, İstanbul, s152.

güne etkisini hissettiren modernleşme zarurietini diğer alanlarda da kendisini gösterecektir. İlk defa Tatarcıklı Abdullah Efendi kısmen de Ebubekir Ratip Efendi'nin hazırladığı layihalar genel bir inceleme ifade etmiş bu bakımdan diğerlerinden ayrılmıştır.²⁸⁷ Artık yeni kaleme alınan rapor ve layihalar devlet müesseselerinin eksiklerini fark ederek sadece askeri alanda değil bir bütün olarak ele almıştır. Bu dönemde etkileşim ve reformlar hızını biraz arttırmış saray ve çevresi ilk defa batı müziğiyle tanışmış, sarayda ilk defa balo tertip edilmiş ve ilk defa mûkim elçilikler açılmıştır. Elçiliklerin sürekli hale getirilmesi artık Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcı açısından önem arz eder. Fakat devletteki bu değişimler saray ve çevresiyle sınırlı kalmış halk içinde taraftar bulmadığı gibi özümsememiştir. Hatta bir dirençle karşılaşmış ve mevcut düzenden sapma olarak görülmüştür.²⁸⁸ Nitekim yapılmak istenen reformlar ve oluşturulmak istenen altyapı için yeni vergilerin getirilmesi, yoğun reform ve yenilik sürecinde yapılan harcamalar halkın gözünde lüks ve safahat sebebi olarak addediliyordu. Bu dönemde yine reformların özü uygulayıcılarca idrak edilememiş ve yanlış anlaşılmış, lüks ve israf gözle görünür hale gelmiş, devlet adamları servet birikimine gitmişlerdir.²⁸⁹ Kamuoyunun tepkisi, Yeniçeri Ocağının evhamı ve modernleşme muhaliflerinin tepki ve protestoları sonucunda Kabakçı Mustafa isyanıyla III. Selim tahttan indirilecek ve kurmuş olduğu Nizâm'ı Cedid dağıtılacaktır. Daha sonra isyancılarının travmasının sonucunda öldürülecektir. Bu durum kendisinden sonra gelen sultanların tecrübe kazanmasına sebebiyet verecektir. Sultan III. Selim'in temel olarak yapmak istediği devlet müesseselerinin temellerine dokunmadan onları sağlamlaştırmak ve düzeltme yaparak güncelleyebilmekteydi.²⁹⁰ Fakat önündeki yeniçeri ve ulema nüfuzu bunun gerçekleştirilmesine izin vermiyordu. III. Selim otoriter bir sultan olmadığı gibi, kendi içinde bir fikir tutarlılığı yoktu. Kurmaylarının disiplinsizliği

---

²⁸⁷ J.S Shaw. *Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmut Dönemleri*, Çev: M.F. Çakır, Türkler Kitabı 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s613.

²⁸⁸ Süleyman Hayri Bolay. *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi*. Türkler 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 2002. s517-518.

²⁸⁹ Bilal Eryılmaz. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları. İstanbul, 2010, s49.

²⁹⁰ Bülent Tenör. *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1996, s17.

yüzünden halk mevcut yönetime olumsuz bakıyordu. Kabakçı İsyanı III. Selim devrini sona erdirdiği gibi reform süreci II. Mahmut'la farklı bir boyut kazanacaktır.

Osmanlı Devleti'nde bir refleks haline gelen askeri alanda modernleşme, II. Mahmut döneminde daha yoğundur. Hatta bu dönemde ilk reform teşebbüsü askeri alanda olmuş, tımar ve zeametlerin düzenlenmesine başlanmıştır. Modernleşme ihtiyacı etkisini günden güne arttırmasına binaen II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen reformlar daha köklüdür. Yeniçeriliğin kaldırılması, donanmanın yakılması, Rus ilerleyişi, Yunan bağımsızlığı, Hidiv Mehmet Ali Paşa olayı ve Senedi İttifakın imzalanması gibi devlete şok etkisi yaptıran gelişmeler Sultan II. Mahmut'u, ölümü 1839 senesine kadar reform hareketlerinin içinde tutmuştur. Bu dönemin ayrı bir özelliği; Eğitimden, yönetime, kılık kıyafetten yeni askeri düzenlemeye, tercüme odasından ve bakanlıkların kurulmasına, yeniliğe karşı çıkan kurumların kaldırılmasından merkezileşmeye kadar birçok değişiklik arz eder. Diplomasinin zarurieti ve denge politikası Osmanlı Devleti'nde yeni bir yöntem olarak inkişaf eder. Askeri alanda yapılan bu büyük atılım ve reformlar yapılacak diğer reformların tetikleyicisi oldu.²⁹¹ Reformların uygulanabilmesi ve yönetilmesi için seçkin kadrolara ihtiyaç vardı. Bunun için Harbiye, Tıbbiye, Mühendishane gibi okulların açılmasıyla birlikte modernleşme topyekûn şekle dönüşüyordu.²⁹² II. Mahmut döneminin en önemli özelliği; eski bir müessese olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonucu sembol olan klasik askeri yönetim biterek, yerini sivil bürokrasiye bırakmıştır.²⁹³ Bir bakımdan gelenekselliğin dayandığı en önemli kurum yıkılarak reform ve ıslahatların önü açılmış ve hız kazanmıştır. Nizâm'ı Cedid ordusunun devamı niteliğinde olan Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu kurulmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre II. Mahmut dönemi kısmen başarısızlıktan ibarettir. Yeniçeriliğin kaldırılması ve yerine bir alternatif oluşturulmaması, şatafat ve lüksün artması, liyakatsizliğin yükselişi, modernleşmenin yanlış şekilde yorumlanması ve tatbik edilmesi Sultan'ı başarısızlığa sürüklemiş ve istenilen sonuç

²⁹¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul. 2003, s44.

²⁹² E.J Zürcher. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları. İstanbul. 2008. s74-75.

²⁹³ Özgür Önder, *Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm*. Otorite Yayınları, Ankara. 2013. s162.

alınamamıştır.²⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa'nın muhafazakâr bakış açısı, kendisinde bu fikirlerin oluşmasına sebebiyet verir. Çünkü II. Mahmut dönemi devletin her alanında hissedilir bir değişim ve dönüşümün had safhaya uğradığı dönemdir. Reformu uygulamak isteyenlerin sadece Sultan ve bazı kurmayları olması sebebiyle başarılı olmadığı gibi reforma ve moderniteye karşı çıkan müesseseler ve gruplarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır.²⁹⁵ Reformları bir düzleme oturtamayan devlette bir dengesizliğin oluşması normaldir. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat öncesi reformları genel itibarıyla bir taklitten öte gidemeyen, yüzeysel şekilde ele alınan reformlar olarak görür. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat öncesi değerlendirmesi yüzeyseldir. II. Mahmut'un saltanatı boyunca devlet en buhranlı zamanlarından birini yaşıyordu; Nitekim Vahhâbi ayaklanması, Sırp İsyanı, Yunan İsyanı ve büyük Rus Savaşları gibi gelişmeler durumun ciddiyetini göstermektedir. Hatta Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı ordularını yenmesi Devleti uzun süre uğraştırır.²⁹⁶ Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti bir denge politikası gütmek zorundaydı. Çünkü kapitalist çıkarlar elde etmeye çalışan ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamak isteyen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Bununla beraber Rus Çarlığı'nın Boğazları denetim altına alıp Akdeniz'e inmek istemeleri, Fransızlarla beraber kutsal yerlerin tasarruf ve muhafaza istekleri bütün bu devletleri Osmanlı Devleti üzerinde birleştiriyordu. Nitekim Osmanlı Devleti zaman zaman bu devletlerin desteğini alarak mevcudiyetini korumuştur. Kırım Savaşı, Mehmet Ali Paşa olayı, Rus Savaşları, Kıbrıs olayı buna örnektir. Ahmet Cevdet Paşa bu süreçte Devlet-i Aliyye'nin kendi gücüne dayanarak ayakta kalmasının mümkün olamayacağını belirterek Osmanlı Devleti'nin ancak Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarını kullanarak mevcudiyetini devam ettirebileceğini söyler.²⁹⁷ Nitekim bu politikayı Sultan II. Abdülhamid başarıyla uygulayacaktır.

---

²⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay: Mehmet Cavid Baysun. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s218-221.

²⁹⁵ Hilmi Ziya Ülken. *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları. Konya, 1966. s34-35.

²⁹⁶ Mümtaz Er Türköne. *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı. İstanbul, 1995, s6.

²⁹⁷ Mustafa Oğuz, *Osmanlı Devleti Hakkında Cevdet Paşa'nın Görüşleri*, DergiPark. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi sayı 26. 2009, s145.

4.3. Tanzimat'ın İlanı ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyimiyle Tanzimat Fermanı “Devlet-i Aliyye'nin bulunduğu medeniyet dairesinden, mücadele ettiği medeniyet dairesine girişinin başlangıcı” olarak görülür.²⁹⁸ Dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'ya göre medeniyet bize ancak Batıdan gelebilirdi. Fakat Mustafa Reşit Paşa iç politikada bu görüşüne yeteri kadar taraftar bulamıyordu. Ona göre devletin bu halde olmasının tek sebebi sultanın baskıcı ve despot yönetimidir. Sultanın mutlak yetkisi zulümle eşdeğerdir. Kurulacak olan yeni siyasi yapılar, gerektiği şekilde idare edildiği vakit sistem kendiliğinden rayına oturacaktır. Bunun sonucunda devletin tekrar eski güçlü haline dönmesi sağlanmış olacaktır. Sadık Rifat Paşa ise medeniyet ve modernleşmeyi insan haklarının, özgürlüğün, eşitliğin, yaşam, mal ve şeref güvencesinin tam olarak sağlanması olarak görmüştür.²⁹⁹ Nitekim Tanzimat içeriği ve muhtevası Hariciye Nazırı Sadık Paşa'nın fikirleriyle birebir örtüşür. Mustafa Reşit Paşa ve kendisi gibi düşünen grup, dönemin Avrupa devlet ve yönetim sisteminden etkilenmiş, devleti bu şekilde kurtarma ümidini taşımışlardır. Elbette ki uzun bir hazırlanma süreci ve zemini olan Tanzimat'ın dayandığı nokta Avrupa dünyasıdır.³⁰⁰ Bu tarihten itibaren sultanın hak ve yetkileri sınırlandırılmış Sened-i İttifaktan farklı olarak yazılı bir kanuna bağlanmıştır. Bununla beraber can, mal ve ırz güvenliği güvence altına alınarak eşit bir vatandaşlık anlayışı geliştirilmiştir. Temel hürriyetlerin garanti altına alımı sağlanmakla beraber Avrupa'da olduğu gibi birey kavramı ön plana çıkmaktaydı. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat'la beraber gelen güçler ayrılığı kaidesine göre sultanın yetki ve denetiminin kısıtlanması uygun görmez. Ona göre güçlü bir bürokrasi ve memur kadrosunun teşkili, adaletin her konuda sağlanması ve eğitimin örgünleştirilmesi ile beraber ilim ve tekniğin yaygınlaştırılması Tanzimat'ın genel hatlarını belirlemede yeterlidir. Bunun için eğitim alanında yaptığı icraatlar, devletteki görevlerinin muhtevası hep bu fikrin

²⁹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K Yayınları, İstanbul, 2010, s128-130.

²⁹⁹ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal. Mc Gill University Press. Kanada, 1964, s131.

³⁰⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. s114-115.

yansımasıdır. Nitekim Tanzimat sürecinde gerçekleştirilen hukuk ve kanun çalışmaları, konu ile alakalı temeli atılan müesseselerin önemli bir kısmında Ahmet Cevdet Paşa'nın imzası vardır.³⁰¹

Bernard Lewis "XIX. ve XX. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti ve toplumu modernleşmek veyahut mahvolmak durumunda olduğu için köklü bir modernleşmenin başlangıcı zaruriydi" der. Bir bekâ sorunu haline gelen Tanzimat süreci içsel olduğu kadar dışsal baskıların bir sonucudur. Fakat asıl saptanması gereken modernleşme sınırlarının çizilmesi ve yönteminin belirlenmesiydi. Tanzimat çökmekte olan devleti yeni kaidelere göre tekrardan kurulması şeklinde anlamlandırıldığı için Tanzimat uygulayıcıları Tanzimat maddeleriyle, oluşturulmak istenen yeni bürokrasi memurlarını ve Tanzimat'ı uygulayacak kadroları güvence almak istemişler ve sultanın yetkilerini kısıtlamışlardır.³⁰² İlk defa şeriat kanunlarının yanında yeni kanunlar silsilesi oluşturuluyor buna meşru zemin oluşturulmak için "İslam'ın hayrı için tanzim-düzenleme" sloganı kullanılıyor bu kanunlar yapılırken pratikte şeriate bağlı olunduğu vurgulanıyordu.³⁰³ Fakat şer'i bir konu olan tebaa eşitliği İslam hukukuna ters bir durumdu. Din esasına dayalı millet sistemi yerinin vatandaşlığa bırakarak yeni standardizasyon bütün tebaayı eşitliyor ve bundan dolayı bir memnuniyetsizlik yaratıyordu. Ahmet Cevdet Paşa kanunlaşan bu eşitliği eleştirir. Bu eşitlik uygulamada gayrimüslimleri, Müslümanlardan daha üstün ve avantajlı duruma getirmiştir. Çünkü daha sonra bu eşitlikten doğan özel istekler gelecek ve devlet bunu karşılayamayacaktır. Eşitlik, can, namus ve mal güvenliği dışında önemli bir konu olan vergi ve askerlik düzenlenmesi Tanzimat Fermanında madde madde karara bağlanmıştır. Bu süreçte herkesin gelirine ve gücüne göre vergi alımı şartı getirilmiş, askerlik konusunda yapılan haksızlık ve usulsüzlükler çözüme kavuşturulmuştur.

Tanzimat Fermanının ilanı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyan etmesiyle ilintilidir. Nitekim Mustafa Reşit Paşa bu isyan sırasında Avrupa'dan

³⁰¹ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A. İstanbul, 1993, c.7, s445.

³⁰² Şükrü Hanioğlu, *Tanzimat Bürokrasisine Dönüş Çabaları*, Türkiye Günlüğü Dergisi, 150. Yılında Tanzimat'ı Yeniden Düşünmek, 1986, 56.

³⁰³ Halil İnalçık. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası. İstanbul, 2015, s105.

yardım istemişti. Bu durum sonrası Batı'yla yakınlaşmak ve kısmen Avrupalı Devletlerin baskısı, kısmende yeni inkişaf eden bürokratik kanadın resmiyet kazanması için Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat görüşlerine bakıldığında ilk başlarda Mustafa Reşit Paşa'yı destekler görünmektedir. Fakat Tanzimat Fermanı'nın ikinci ayağı olan Islahat Fermanı'nın getirdiği sorunları ve tehlikeleri şiddetle tenkit etmiştir. Tanzimat sürecinin neden başarısız olduğu sorusunu “yeteneksiz cahillere görevler verildiğinden dolayı” şeklinde cevaplar.³⁰⁴ Osmanlı Devleti ve toplumu Tanzimat'ın alt yapısını oluşturamadığı, yeterli yetişmiş kadrosu olmadığı ve sürecin başlangıcı düzensiz olduğundan dolayı, Tanzimat süreci zaman zaman geri dönülemez hatalara sebebiyet vermiştir. Modernleşme olgusunun özünü kavrayamadan, aydınlanma sürecinden geçen toplumların geçirdiği evreleri geçirmeden ithal bir modernleşme fikri ve metodu toplumda, bugüne kadar gelen bir krize sebebiyet vermiştir.

Tanzimat Fermanı içerik olarak Alman-Avusturya Kameralizmi, uygulama ve yapısal olarak Fransız merkeziyetçiliğini temel almıştır. Nitekim Aydın despotizmi denilen Kameralizm bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin dinamiklerine elbette uyuyordu. Prens Metternich'in Kameralizmi Avusturya İmparatorluğu'na başarılı şekilde uygulayan bir örnek olması Tanzimat avangartlarının dikkatini buraya çekmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Metternich'in Avrupa'da statükonun muhafaza edilmesi için Osmanlı toprak bütünlüğünü savunma siyaseti, Mustafa Reşit ve Sadık Rıfat Paşa gibi devlet yöneticilerinin Metternich ile yakınlaşmalarına ve fikirlerini benimsemelerine sebebiyet verecektir.³⁰⁵ Tanzimat avangartları Tanzimat Fermanını hazırlarken bir kaynaktan beslenmediği açıktı. Nitekim Avrupa başkentlerine gönderilen elçiler Devlet-i Aliyye'nin modernleşme kanallarını oluşturuyordu. Bu kanallardan gelen raporların sentezi yapılarak ve devletin içindeki durumu göz önünde bulundurularak bir reçete hazırladılar. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat Fermanının ilanına sebep olan Mısır Meselesinin çözümünden sonra tekrar eski hale gelinmesini söyleyerek Tanzimat'ı eleştirir. Aynı zamanda Tanzimat'ın

---

³⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s39-41.

³⁰⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Bürokratları ve Metternich*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s363.

fikir babası olan Sadık Rifat Paşa'da daha sonra uygulamada bir takım eksikliklerin olduğunu beyan edecektir. Devletin bu uygulamaya cevap veremeyeceğini, farklı yollar aranması gerektiğini, kriz çıkarmayacak, dikkatli ve düzenli bir sürecin takip edilmesi gerektiğini öne sürer.³⁰⁶

Tanzimat ile birlikte Avrupa'nın kesin üstünlüğü kabul edilmekle beraber, eskiyi, kânun-u kadimi muhafaza ve ıslah etme fikri yitip gitmemiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi modernizasyon gelenekle beraber ilerlemek mecburiyetinde kalmıştır. Kısaca Tanzimat, devlette bir ikilik yaratmıştır.³⁰⁷ Tanzimat'la birlikte bu dönemde sivil bürokrasi önem kazanarak yeni bir sınıf ve yönetim anlayışı oluşacaktır. Bu anlayış, devlette yaşanan kriz ortamında siyasi yapısında köklü bir değişiklik yapma girişiminin ilk adımıdır. Meclis ve komisyonlar çeşitli nâzırlıklara bağlı olarak kalıcı şekilde kurulmuştur. Bu meclisler halk temsilciğini yapmalarından dolayı Osmanlı Devleti'nde demokrasinin ilk örnekleri verilmiştir. Sultanın yetkileri sınırlandırılmasıyla beraber, sivil bürokrasi öne çıkmış ve yönetim Bâb-ı Âli'ye geçmiştir.³⁰⁸ Bu durum sarayın karşısına siyasal bir güç olarak Tanzimat bürokrasisini çıkarmıştır.³⁰⁹ İkilik her anlamda ve her alanda olup Tanzimat uygulamaları bu siyasal güç eliyle hayata geçirilecekti. Sultanın yetkilerinin sınırlandırılması olayına Ahmet Cevdet Paşa tamamıyla olumsuz bakar. Mamafih Tezâkir adlı eserinde Kanun-i Esasi'nin uygulanması, Allah'ın gönderdiği ve Peygamberinin tebliğ ettiği hükümlerin yok sayılacağı anlamına geldiğini belirtir.

Tanzimat uygulayıcıları yeni kurum ve metotları hayata geçirmesiyle beraber devlette geleneği tekrar canlandırma teşebbüsünü ikinci plana atarak, devletin her alanında hissedilecek yeni bir reform sistemine doğru bir değişim süreci başlattılar. Fakat ellerinde bir yol haritası ve Tanzimat konusunda fikir birliği olmamasından ve yetişmiş eleman eksikliğinden dolayı zaman zaman başarısız olmuşlardır. Bu başarısızlıklar çeşitli kültürel kırılmaları beraberinde getirerek çeşitli fikir

---

³⁰⁶ Edouard Philippe Engelhardt. *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşat. Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s57.

³⁰⁷ Bilal Eryılmaz. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları, İstanbul, 2010. s96.

³⁰⁸ Niyazi Berkes. *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu. Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, 1.B. 1986. İstanbul, s218-219.

³⁰⁹ Bülent Tanör. *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Anayasalar Bölümü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s16.

akımlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş ve bir fikir birliği oluşumuna imkân tanımamıştır.³¹⁰ Bugün bile hissedilen bu fikir ayrılıkları birbirlerini frenleyerek ilerlemeye izin vermiyordu. Getirilen çözüm ve reformlar pratik ve kısa vadeliydi. İlerlemenin tek yolunun Avrupa medeniyeti olduğunu ve Avrupa'nın bu ilerlemeyi rasyonalite ve pozitivizmle sağladığını Tanzimat aydını biliyordu. Bu durum beraberinde doğru bir saptamayla rasyonalitenin din üzerinde tahakkümü ve onu egale etmesi şeklinde anlaşılmıştır. Fakat Tanzimat'ın uygulanması sürecinde birtakım başarısızlıklar baş gösterince modernizm sancılı bir sürece dönecek ve kendi karşıtlarını keskin çizgilerle doğuracaktır. Osmanlı Devleti Avrupa'nın geçirdiği gibi bilimsel, toplumsal, eğitimsel, iktisadi ve ekonomik evreleri geçirmede için modernleşmesi genel olarak yüzeysel kalmıştır.³¹¹ Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat uygulamalarının yetersizliğini ve reformların tatminkâr olamamasının nedenini yeterli ve donanımlı bir kadronun eksikliğine bağlar. İçte ve dışta gerekli olan reform ve ıslahat malumatlarını elde etmek, devletin yönetici makamında olan nâzır ve kurmayların görevi olmasına rağmen dönemin yönetici kısmının bu zihniyet ve donanımda olmamasından yakındır.³¹² Tanzimat Dönemi diye adlandırılan 1839-1876 tarihleri arasında 39 defa sadrâzam 33 defa hâriciye nâzırı değişikliği vardır. Merkezî bir devlet kurulamaması, Tanzimat uygulayıcıları arasında fikir birliğinin olmaması, ihtiyaç ve sorunun tam olarak saptanamaması Tanzimat sürecini sekteye uğratmıştır. Bu durum doğal olarak Tanzimat sürecinde İlber Ortaylı'nın deyimiyle ikicilik yaratmıştır. Tanzimat uygulayıcıları arasında kimileri batıya karşı tamamen kapalı, kimileri batı sisteminin özünü anlayamamış zaman zaman körü körüne taklitçilik yapmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat sürecinin ikinci ayağı olan Islahat Fermanı sonrası izleyen süreçleri şiddetle eleştirmiş ve karşı çıkmıştır. Gayrimüslimlere tanınan haklar onların bağımsızlık isteklerini harlayacak ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini kolaylaştıracağını belirten Cevdet

---

³¹⁰ Bilal Eryılmaz. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları. İstanbul. 2010. s129.

³¹¹ Mustafa Ergün. *Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler*, Atatürk Araştırma Dergisi Sayı 17, Ankara, 1990, s423.

³¹² Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s220.

Paşa³¹³ Islahat Fermanı maddelerinin Devletin yapısı ve geleneğiyle uyuşmadığını ve Avrupalı devletlere hoş görünmek için fazla ve hızlı tavizler verildiğini söyler. 1853 Kırım Savaşı'nda Avrupa devletlerinin yardımlarına karşılık Islahat Fermanının ilanı iddiası biraz gerçekten uzaktır. Nitekim Rus tehdidi ortadan kalkmış görünmüyordu. Bu yüzden Tanzimat uygulayıcıları Avrupa'nın desteğini her alanda devam ettirmek istemişlerdir. 1855 Viyana'da daha sonra 1856 Paris'te toplanacak konferansın öne sürmesiyle Devlet-i Aliyye'den çatısı altındaki hıristiyanların hak ve ayrıcalıklarını belirleyen bir madde istemişlerdir.³¹⁴ Avrupalı Devletler modernleşme sürecinde Islahat Fermanını her zaman Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale aracı olarak görmüşlerdir.

Tanzimat'ın en başarılı olduğu konu eğitim olmak dışında ikinci olarak devlet yönetiminin sivil bürokrasiye geçiş sürecidir. Nitekim modern eğitim ile birlikte yetişen eğitilmiş ve donanımlı nesil, modernleşme olgusunu daha iyi özümseyecek yukarıda sayılan hataları net şekilde görecektir ve devletin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte aranan eleman özelliğine kavuşacaktır. Sultan II. Abdülhamid döneminde bu okumuş ve bilgili kesim elit tabakayı oluşturacaktır. Milliyetçi, pozitivist, özgürlükçü ve Batı anlayışına sahip olmakla beraber güçlü bir siyasi ve fikir akımının öncüleri olacaklardır. Osmanlı Devleti'nde 1908'den itibaren bu elit tabakanın yükselmesi söz konusudur.

Osmanlı Devleti XVII.yy'ın ikinci yarısından sonra ilk olarak askeri alanda daha sonra devlet müesseselerinin her noktasında Batı etkisine girmeye başlamıştır. Gerek ekonomik, gerek askeri, gerek bilimsel, gerekse siyasi şekilde dünyayı değiştirmeye başlayan Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nde ki doğal ağırlığı her geçen gün artıyordu. Bunun için bu etkiyi absorbe etmek ve pozitif bir sürece çevirmek için modernleşme, muasırlaşma, batılılaşma projeleri temel ve kaçınılmaz bir olguydu. Tanzimat'ın temel tartışması bu modernleşmenin nasıl ve ne şekilde olacağıdır. Bu süreçten sonra Osmanlı Devleti batı müesseselerini siyâsi, hukukî, eğitimsel ve

---

³¹³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s71.

³¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarih-Nizam'ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 4. Cilt, 7. Baskı. TTK. Ankara, 1995, s249.

yönetimsel boyutta ele alarak geri dönülemez bir düzenlemeye gitmiştir. Tanzimat uygulayıcıları hem tecrübî hem de uygulamalı olarak ilk önce eski müesseselerin ıslahını denemiş fakat başarısız olunmasından sonra batı müesseselerini alma mecburiyetini hissetmişlerdir. Devletteki bu değişim ve dönüşüm çok sancılı ve ağır bir sürece sebep olmuştur. Olgusal bir sonuç olan modernleşme teşebbüsleri bir hayranlık veya eziklik değildir. Osmanlı Devleti ihtiyaç ve mecburiyetler sonucu muasırlaşmak ve Batı müesseselerini tatbik etmek zorunda kalmıştır.³¹⁵

---

³¹⁵İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s24.

SONUÇ

Osmanlı Devleti yöneticileri, devlet müesseselerinin bozulmasını ilk hissettikleri vakit, bu hissiyatlarını eskiyi bozma ve eskiye uymama nedenleriyle açıklamışlardır. Bunun için kânun-u kadime uymayı ve onu tekrar diriltmeyi amaç edinmişlerdir. Bunu teşvik etmek için layihalar yazılmış ve sultanlarca sıkı tedbirler alınarak kânunnameler çıkartılmıştır. Fakat bir devlet refleksiyle girilen bu icraatların uzun vadede bir sonuç teşkil etmeyeceğinin fark edilmesi uzun sürmeyecektir. Değişen ve dönüşen Avrupa, kendisiyle birlikte yenedünya düzeni oluşturmaktaydı. Bunun için kaçınılmaz ve amansız bir şekilde kendisini dikte etmeye ve muhataplarını değiştirmeye başlamıştı. Avrupa ile mücadele etmek için en az Avrupa kadar güçlü olunması gerektiğini gayet iyi bilen devlet yöneticileri, Kanuni Sultan Süleyman dönemini kıstas almışlar ve başarısız geriye dönüş çabalarının sonuçsuz olduğunu tecrübe ederek görmüşlerdir.

Modernleşme ihtiyacı ilk olarak askeri alanda hissedilmiş ve ilk denemeler bu alanda yapılmıştır. Tezimizde adı geçen gözlemci ve elçi niteliğinde olan şahsiyetlerin kaleme aldığı layihalar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı tanınması için atılan adımların önemli bir ayağını oluşturur. Bu bakımdan Lale devri, Osmanlı Devleti'nin önemli devirlerinden biridir. Nitekim Avrupa'nın tanınması için metotlar geliştirilmiş ve etkileşim had safhaya ulaşmıştır. Keza III. Selim ve II. Mahmut dönemleri de Batılılaşma açısından son derece önem arz eder. Keza bu süreçler, Tanzimat'ın ilanı ve uygulanması için zemin oluşturmuştur. Askeri okulların teşkili, modern tıp okulları, Avrupai tarzda okulların açılması, Avrupa'ya öğrenci yollanması, ilköğretimin zorunlu kılınması, tercüme odaları ve daimi elçiliklerin kurulması, kılık kıyafet devrimi, nüfus sayımı, Avrupai tarzda kanunlar, medresenin kısıtlanması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi gelişmeler bu süreçlerin sonuçlarıdır. Nitekim bu süreçle devlette her şey değişecektir. Yönetim açısından bürokrasi öne çıkacak, klasik Osmanlı yönetimi son bulacak, sultanın yetkileri kısıtlanacak, her alanda Avrupa esintileri hissedilecektir. Prusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin idari, mali, hukuki, askeri müesseseleri incelenmiş ve

Devlete tatbik edilmesi tartışılmıştır. Avrupa baskısından kurtulmak için onların müesseselerini kabul etme fikri çoğu kez yinelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batı ile bütünleşmek istemesi bu döneme rastlar.

Ahmet Cevdet Paşa gibi bir sima bu dönemde ortaya çıkmıştır. Devlet eskisi gibi güçlü ve dünyaya nizam veren devlet değildir. Devamiyetini sağlamak için Batı'ya muhtaç ve devletlerarası denge politikası gütmeye zorunluluğundadır. Avrupa müesseselerini almak için devlet yöneticileri istişare halindedir. Kaçınılmaz bir olgu olan modernleşmenin yöntemi bir türlü saptanamamıştır. Bir fikir birliğinin olmaması, uygulamadaki eksiklikler ve altyapının oluşmaması bu süreci sekteye uğratmıştır. Devlet yöneticileri Batı müesseselerini almayla işin çözüleceğini sanmışlar ve zaman zaman geri dönülemez hatalara düşmüşlerdi. Çünkü her ülkenin kendisine göre aydınlanma tipi olmakla beraber, batı müesseseleri kendi içerisinde geçirdiği evrelere göre şekillenmiş ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda meydana gelmişti.

Devlet-i Aliyye'de Ahmet Cevdet Paşa gibi okumaları iyi yapan, sorunları iyi gören ve problemlere çözüm üreten şahsiyetler oldukça azdı. Nitekim onun başkanlığında ve çabalarıyla oluşturulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye kendi göğsünde bir madalyon gibi durur. Bununla beraber Encümen-i Dâniş'in kurulmasındaki çabaları, eğitim sistemine katkıları, tarih ilmine getirdiği metot ve yenilikler, yöneticilik alanında gösterdiği performanslar ve çeşitli konulardaki derin ilmi, kendisini devletin en aydın ve aranan şahsiyetlerinden biri yapmış ve haklı bir şöhrete kavuşturmuştur.

Onun temel görüşü İslam kalarak modernleşmektir. Çünkü ölçsüz şekilde, olduğu gibi tatbik edilen modernleşme olgusu, bir kimlik kaybına sebebiyet verecek, toplumun ve devletin çöküşünü kaçınılmaz kılacaktır. O, ıslahat fikrine daha sıcak bakmakla birlikte sorunun sebebini öngörerek çözmek ister. Bu bakımdan etkilendiği İbn-i Haldun'dan ayrılır. Sultan-İslam-Hilafet kavramlarını merkeze alan Cevdet Paşa bu bakımdan gelenekçidir. Demokrasi karşıtı olan Cevdet Paşa tam bir Saltanat savunucusudur. Bu fikirde olmasının haklı sebepleri vardır. Nitekim Osmanlı Devleti'ni Batı ile mukayese etmez. Çünkü geçirdiği evrelerle beraber din, kültür ve

müessese bakımından da farklı olduğunu belirtir. Bu bakımdan Osmanlı vatandaşlarının bir arada yaşaması için İslâmiyet ve Hilâfeti temel ve vazgeçilmez müessese olarak görmüş sultana itaati tartışılmaz bir konu olarak ele almıştır. Adalet kavramını devletin ana merkezine koymakla birlikte hukuk sisteminin sağlıklı işleyebilmesi sayesinde adaletin sağlanacağını belirtmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, modernleşme konusunda yapılacak icraatları, gerekli olanların alınmasına, alınanların ise düzenli, tertipli ve ölçülü bir şekilde işlenmesi şartına bağlar. Bu bakımdan Tanzimat sürecini eleştirir. Ona göre, onun zamanındaki modernleşme çoğunlukla başarısızlıktan ibarettir. Toplum dinamiklerine cevap verecek şekilde yapılacak reformların maarifle kök salacağını belirtmiş ilim, teknik, fen ve sanayinin alınması ve geliştirilmesini elzem olarak görmüştür. İslam kalarak modernleşmek, devlet müesseselerini reforma tabii tutarak diriltmek, Avrupa'dan sadece uyum dâhilinde gerekli olanları almak ve kültürümüzü koruyarak devam ettirmek savunduğu fikirler arasındadır. Onun bu fikirleri, devlet-i ebed müddet anlayışından ileri gelmektedir.

Bugün bile tartışması süren muhafazakâr, batıcı, geleneksellik, modernizm vb. gibi kavramlar güncelliğini korumaktadırlar. Bu fikir temsilcilerinin temel sorunu, uygulamadaki eksiklikleri saptayamamaları ve neyin gerekli olduğunu anlayamamalarıdır. Osmanlı Devleti'nde reform uygulayıcıları ıslahat denemelerinin başarısız olduğunu gördükten sonra Avrupa müesseselerini alma yolunu seçmişlerdir. Bu durum bize, modernleşme sürecinin evreleri hakkında ipucu verir. Ahmet Cevdet Paşa'nın dikkat çektiği nokta ise; devletin temel dinamikleri dikkate alınmadan sorgusuz sualsiz ve sonuçlar düşünülmeden plansız şekilde yapılacak modernleşme atılımının getirecekleri ve götürcekleridir. Bu atılımların sonuçları kriz ve buhranları beraberinde getirerek, toplumu içinden çıkılmaz bir hale sokacağı muhtemeldir. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa ve efkâr-ı sâhiha erbabı, medeniyetin Batı'dan geleceğini biliyor ve medeniyeti doğal olarak tüm insanlığın ortak malı olarak görüyorlardı. Kavram ayırımlarını iyi yaptıklarından ve gerçekleştirilen icraatların sonuçları vasıtasıyla tecrübeli olmalarından dolayı, Osmanlı Devleti'nin plansız, projersiz modernleşmesine şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Bu bakımdan

Ahmet Cevdet Paşa'nın modernleşme anlayışı kısıtlıdır. Tarihimizde son üç asrı ilgilendiren "Modernleşmenin özü tam olarak nedir ve bu konuda ne yapılması gerekir?" sorusu, tarih ilminde karşılık bulur. Erken uyarı sistemi niteliğinde olan ve şahısların, toplumların, devletlerin tezlerini zaman içerisinde haklı veya haksız çıkarmada en büyük kıstas olan tarih ilmi, birçok kez Ahmet Cevdet Paşa'yı haklı çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa (2013), *Kıtas' ı Enbiya ve Tarih' i Hülefa*. Ed; Yasin Topaloğlu, Elips Yayınları, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa (2000), *Kavaid' i Osmanıyye*, TDK Yayınları, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1986), *Tezakir*, 1-40. Sad. Ve Yay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1980), *Maruzat* Sad.veYay; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa (1976a), *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa (1976b), *Tarih' i Cevdet* IV. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

AKYÜZ, Yahya (2015), *Türk Eğitim Tarihi MÖ.1000- MS.2015*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

AKYILDIZ, Ali (2018), *İlk Türk Akademisi Encümen'i Danış'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ses Reklam Matbaacılık, Ankara.

AKYILDIZ, Ali (2003), *Ma'arif'i Umumiyye Nezareti*, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi. Cilt 27, Ankara.

AKYÜZ, Yahya (1990), *Darülmüallimin' in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa*, Milli Eğitim Dergisi sayı 95, İstanbul, 1990, s1-2.

ARIKAN, Zeki (1986), *Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri: 27-28 Mayıs 1985-İstanbul: Bildiriler. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s172.

ANSAY, Sabri Şakir (1958), *İslam Hukuku*, 3. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara.

ALİYE, Fatma (1994) *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Sad. ve Yay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul.

AYDIN, M. Akif (1986), *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 22-33.

AYDIN, Mehmet Akif (1992), *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Bs. Beta Yayınları, İstanbul.

BABİNGER, Franz (1992), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev: Çoşkun Ünok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin.

BAYSUN, Mehmet Cavid (1953), *Tezakir-i Cevdet Hakkında-Tezakir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer(1994), *Mustafa Reşit Paşa'nın Medeniyet Anlayışı*, Mustafa Reşit Paşa Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985, Ankara, s52.

BEYDİLLİ, Kemal (2008), *Rusya Maddesi*, 35. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

CANİVET, Guy (2005), *French Civil Law Between Past and Revival*, Loyola Law Review, Volume51.

BERKES, Niyazi (1969), *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul.

BERKES Niyazi (1986), *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları,1.Baskı, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1964), *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal. Mc Gill University Press. Kanada, s131.

BOZKURT, Gülnihal (1996), *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK, Ankara.

BOLAY, Süleyman Hayri (2007), *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara.

BOLAY, Süleyman Hayri (2002), *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi*, Türkler 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

BULUT, Nihat (2003), *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, Ankara.

CİN, Halil(1992), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*, 150. Yılında Tanzimat. Haz,Hakkı Dursun Yıldız. TTK, Ankara.

ÇADIRCI, Musa (2011), *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Yayınevi, Ankara.

ÇOLAK, Yılmaz (2009), *Türkiye’de Medeniyet ve Modernleşme*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, İstanbul, s152.

DAVUTOĞLU, Ahmet (1994), *Devlet maddesi*, İslam Ansiklopedisi 9 Cilt, TDV, İstanbul.

DOĞAN, Recai (1997), *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde ilk Yenileşme Hareketlerinin Batılulaşma Açısından Tahlihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, s425.

DOĞAN, Necmettin (2013), *İlerleme ve Medeniyet Kavramlarının Türk Düşüncesinde Etkileşimi*, Yüceltme ve Reddiye Arasına ‘‘Medeniyet’’ Anlamak Sempozyumu Bildirileri, Ed. Süleyman Güder ve Yunus Çolak, İhlas Gazetecilik, İstanbul, s251.

ENGELHARDT, Edouard Philippe (1999), *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşat, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

EKİNCİ, Ekrem Buğra (2019), *Mecelle Hakkında Değerlendirmeler*, Marmara Üniversitesi Adalet Dergisi, Sayı 62-63. 1/2, İstanbul, s338-342-343.

ERÖZ, Mehmet (1973), *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, III. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

ERYILMAZ, Bilal (2010), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.

ERGÜN, Mustafa (1990), *Türk Eğitim Sisteminin Batılulaşmasını Belirleyen Dinamikler*, Atatürk Araştırma Dergisi Sayı 17, Ankara, s423.

ERTEM, Rekin (1977), *Dil Öğretimi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

GENCER, Bedri (2011), *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*, Kapı yayınları, İstanbul.

GENCER, Bedri (2015), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt İçinde, Ankara.

GENCER, Bedri (2012) , *Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet*, Editör, Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, Adalet Kitabı, Kadim Yayınları, Ankara.

GÜNDÜZ, Mehmet (2012), *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, DoğuBatı Yayınları, Ankara.

GÜR, A. Refik(1951), *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Çeltüt Matbaası, İstanbul.

GÖZÜBENLİ, Beşir (1997), *Türk Hukuk Tarihinde Kamulaştırma Faaliyetleri ve Mecelle*, Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu: 9-11 Haziran 1995, Bildirileri, Ankara, 1997, s289.

GÖNENÇGİL-VURAL, Barbaros-Güneyi (2016), *Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri*, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14 Ekim 2016, Ankara, s1-10.

GÖLE, Nilüfer (1998), *Batı Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen*, DoğuBatı Dergisi iç, Sayı 2.

HANİOĞLU, Şükrü (1986), *Tanzimat Bürokrasisine Dönüş Çabaları*, Türkiye Günlüğü Dergisi, 150. Yılında Tanzimat'ı Yeniden Düşünmek, s56.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1986), *Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Semineri Basımevi, İstanbul.

HALAÇOĞLU-AYDIN, Yusuf -Mehmet Akif (1993), *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2010), *Maruzat'a Dair*, Maruzat, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

HAKAN, Ayhan (2019), *Dünya'da ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 15, Sayı 2. Ankara, s222-262.

İZGÖER, Ahmet Zeki (2016), *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*, İz Yayıncılık, İstanbul.

- İZGÖER, Ahmet Zeki (1999), *Ahmet Cevdet Paşa*, Şule Yayınları, İstanbul.
- İbn'i Haldun (2018), *Mukaddime*, I. Cilt sf, (Dr. Arslan Tekin). İlgiKültürSanat Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2003), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*,Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- İNALCIK, Halil (2015), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- KARA, İsmail (2016), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARAHASANOĞLU, Cihan Osmanağaoğlu (2011), *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi*, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 29, Ankara.
- KAZANCIGİL, Aykut (1991), *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, Mir' at ı Mektebi Tıbbiye, Cilt: I-II)*; Özel Yayınları, I. Cilt. İstanbul, s147.
- Kâtip Çelebi (1982), *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, Haz: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarih-Nizam' ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 4. Cilt, 7. Baskı, TTK, Ankara.
- KAŞIKÇI, Osman (1997), *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Koçi Bey (1972), *Koçi Bey Risalesi*, Sad.veYay: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- KÖKER, Levent (2008), *Demokrasi, Eleştiri Ve Türkiye*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (2007), *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları. III. Cilt, İstanbul.
- KESKİOĞLU, Osman (1966), *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1, Ankara.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1986), *Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri-1985*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

L. CHAMBERS (1973), Richard, *The Education of a Nineteenth Century Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha*, International Journal of Middle East Studies, Vol.4, No. 4 October.1973. Cambridge University Press, s443.

LEWIS, Bernand (2013), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren; Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara.

LOO-REIJEN, H.V.D-W.V (2014), *Modernleşmenin Paradoksları* (Çev. K. Canatan), İnsan Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Ebül'ulâ (1996), *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara.

MARDİN, Şerif(2014), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Ümit (2002), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Ümit (1979), *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Cemil (1974), *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Muallim Cevdet, *Cevdet Paşa' nın Hayat'ı İlmiyesi*, No: 39. Haziran 1339. Dersaadet. (Darülmualimin Yetmişbirinci Sene'i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin ilk Müdürü Cevdet Paşa' nın Hayat-ı İlmiyesi Üzerine Konferans, Tedrisat Mecmuası, c. VII, Sayı 39, Dersaadet 1333.), s435.

NEUMANN, Christoph K. (2000), K. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih'i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI İlber (2012), *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu*, Ed. Halil İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (1986), *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri. İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1986, s161-166.

ORTAYLI, İlber (2003), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (1983), *Tanzimat Bürokratları ve Metternich*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s363.

OKLAY, Erdem (2014), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme*, Tarih İnceleme Dergisi. XXIX/I, s236-243.

ONAR, Sıddık Sami (1995), *Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu; Mecelle*. İHF Mecmuası, XX/1-4, 1995, s58.

OĞUZ, Mustafa, *Osmanlı Devleti Hakkında Cevdet Paşa'nın Görüşleri*, DergiPark, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi sayı 26, 2009, s145.

ÖLMEZOĞLU, Ali (1973), *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, İ.Ünv, Türkiyat Enstitüsü. Mez. Tezi, İstanbul, s14.

ÖLMEZOĞLU, Ali (1993), *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

ÖZTÜRK, Cemil (2007), *Osmanlılar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s565.

ÖZCAN, Ahmet (2011), *Türkiye 'de Popüler Tarihçilik, 1908-1960*, TTK, Ankara.

ÖZTÜRK, Osman (1973), *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1. İstanbul, s17-122.

ÖZKAN, Nevzat (2006), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:20, Kayseri, s200-227.

ÖNDER, Özgür (2013), *Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm*, Otorite Yayınları, Ankara.

ÖZYURT, Cevat (2014), *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*, Kadim Yayınları, I. Baskı, Ankara.

ÖZTAŞ, Sezai, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçilik Anlayışı ve Tarih Eğitimi ile Tarih Öğretimine İlişkin Görüşleri*, International Journal Of Eurasia Social Sciences, Year:8 Vol:8 Issue:27, June2017.

ŞÖZEN, Kemal (1998), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s37-211.

SEVÜK, İsmail Habib, *Türk Teceddüt Edebiyatı*, Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul.

SHAW, J.S. (2002), *Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmut Dönemleri*, Çev: M.F. Çakır. Türkler Kitabı 12. Cilt. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ŞEKER, Fatih Mehmet (2015), *Modernleşme Devrinde İlimiye Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği*, Dergah Yayınları, İstanbul.

ŞİMŞİRGİL-EKİNCİ, Ahmet-Ekrem Buğra (2016), *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı*, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Yıl:19, Sayı: 37. Yıl: 9, Ankara, 1994, s97.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2010), *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K Yayınları, İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1969), *Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler I-II-III*, Edebiyat Üzerine Makaleler.(Haz; Zeynep Kerman). M.E Basımevi, III, İstanbul, s217.

TANÖR, Bülent (1996), *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

TANÖR, Bülent (1985). *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Anayasalar Bölümü, İletişim Yayınları, İstanbul.

TURAN, Şerafettin (1986), *Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri: 27- 28 Mayıs 1985, İstanbul Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s14.

TÜRCAN, Talip (2001), *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara Okulu Yayınlar, Ankara.

TÜRKÖNE, Mümtaz Er (1995), *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul.

TÜRKÖNE, Mümtaz Er (2009), *Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi*, Ahmet Cevdet Paşa- Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 155,161.

UBİCİNİ, Henri Abdolonyme (1998), *Osmanlıda Modernleşme Sancısı*, Çev; Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1945), *Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri(1882-1895)*, Doğu Matbaası, Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya(1966), *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya.

ÜLGENER, Sabri Fehmi (2006), *Sabri Ülgener:Toplu Eserler*, Derin Yayınları, I. Baskı, İstanbul.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1940), *Kamunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, Tanzimat-I, Maarif Matbaası, İstanbul.

YAVUZ, Hulusi (1986), *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s54-284.

YETİŞ, Kazım (1983), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Belagat'ı Osmaniye'si ve Uyandırdığı Akisler*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:12, Ocak. 1983, s51-60.

ZÜRCHER, E.J (2008), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

WHITE, Sam (2013), *Osmanlı'da İsyan İklimi: Erken Dönem Modern Celali İsyanları*, Alfa Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek-1: Ahmet Cevdet Paşa'nın şahsi kütüphanesinde kitap ve evraklara vurduğu mühürler. Ahmed Cevdet.

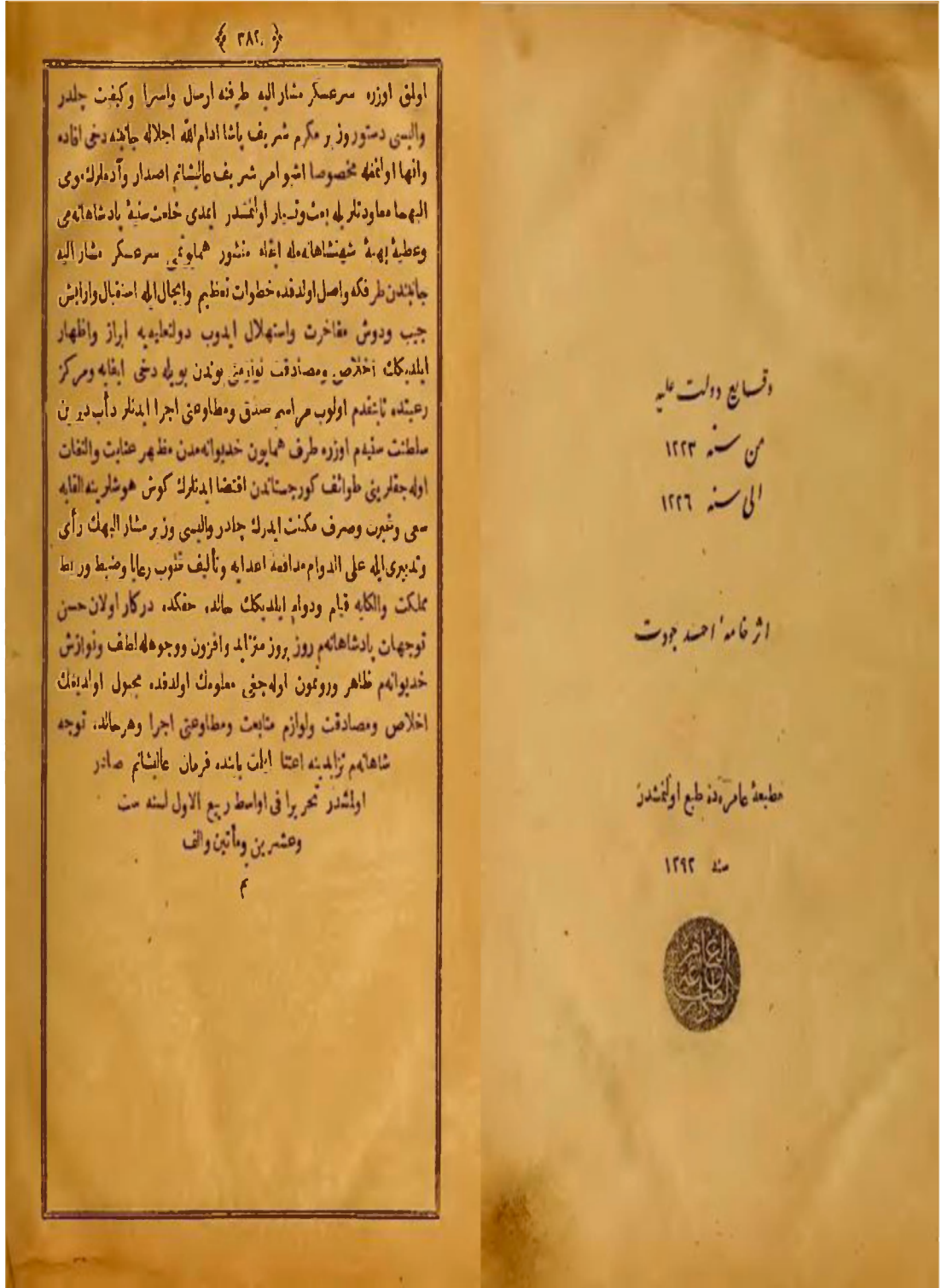

Ek-4: Tarih'i Cevdet'in Matbaa-ı Âmire'de basılan ilk cildinin orijinal baskısı
(birinci ve son sayfaları)

Ek-5,6: Mecelle’i Ahkam’ı Adliyye’nin Matbaa-yı Osmaniyye’deki baskısı
1305(1889-1890) Osmanlıca ve 1881 yılında Fransızca Basımı(üstte).

LÉGISLATION OTTOMANE

SIXIÈME PARTIE.

CONTENANT LE

CODE CIVIL OTTOMAN.

LIVRE I--VIII.

Publié avec l'autorisation du Ministère
de l'Instruction Publique
et l'approbation du Ministère de la Justice

PAR

DÉMÉTRIUS NICOLAIDES

Directeur-éditeur du Journal THRAKI.

CONSTANTINOPLE

1881.

۹۲۷۰

مجله اشبوری

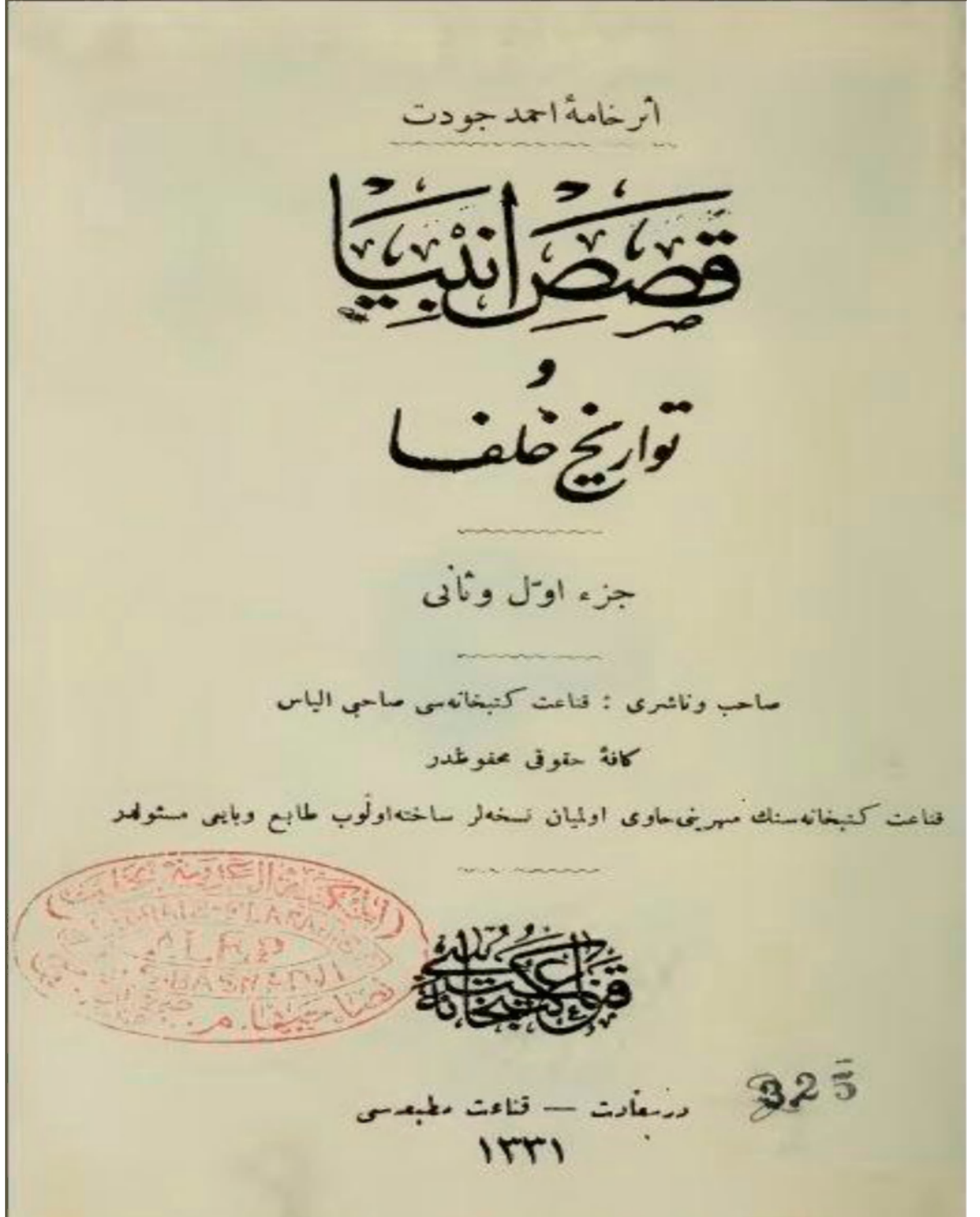
اشبوری مجله عدلیه ناظری و مجله جمعیت جلیله سی رئیس
دولتو اچرد جودت پاشا حضرتلرینک ترتیب و تسبیق
ومعارف نظارت جلیله سی رخصت رسمیه سیله ایکنجی
دفعه اوله رق

در سعادت

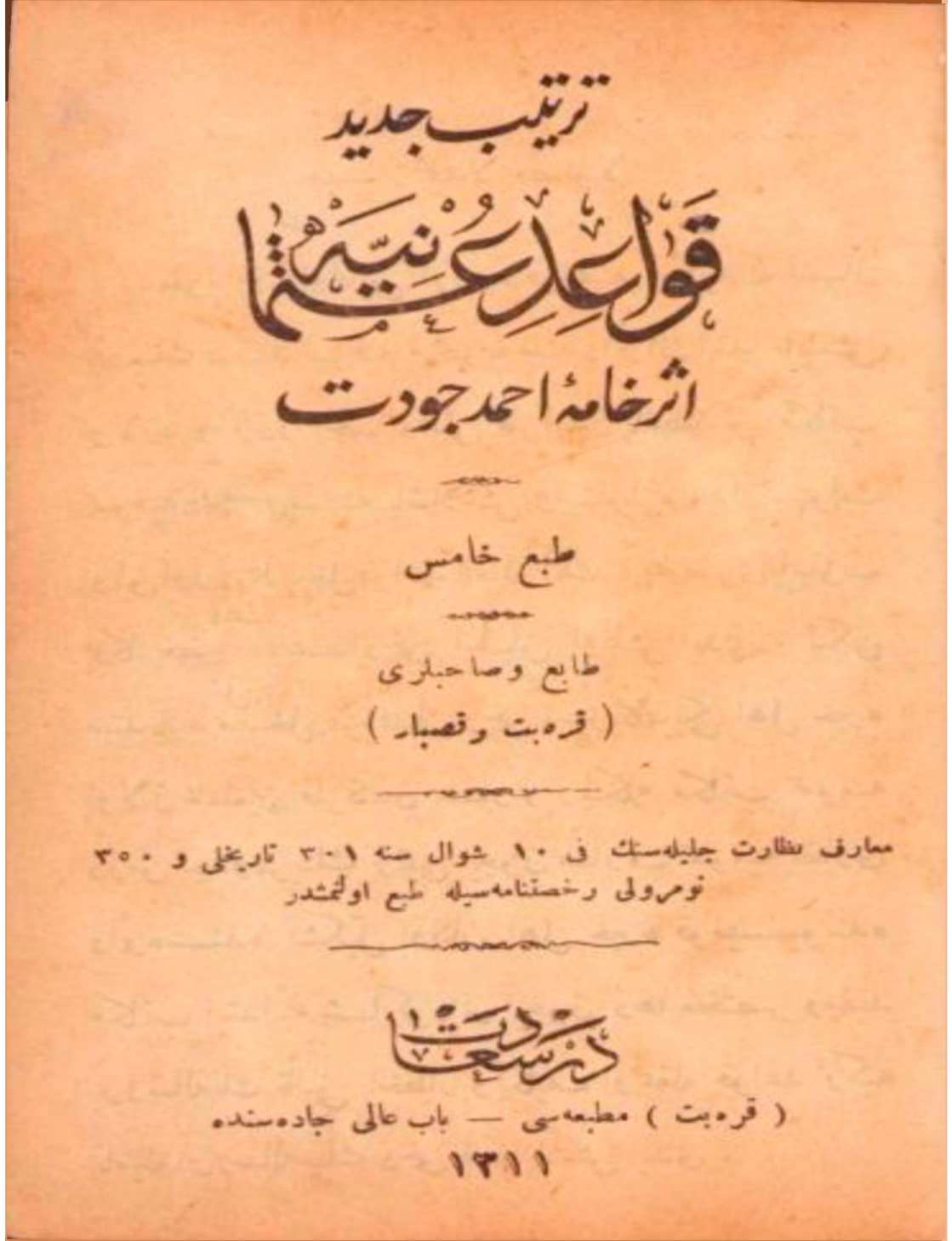
لو مطبعه عثمانیه ۴۰۰۰ طبع اولمشدر

۱۳۰۵

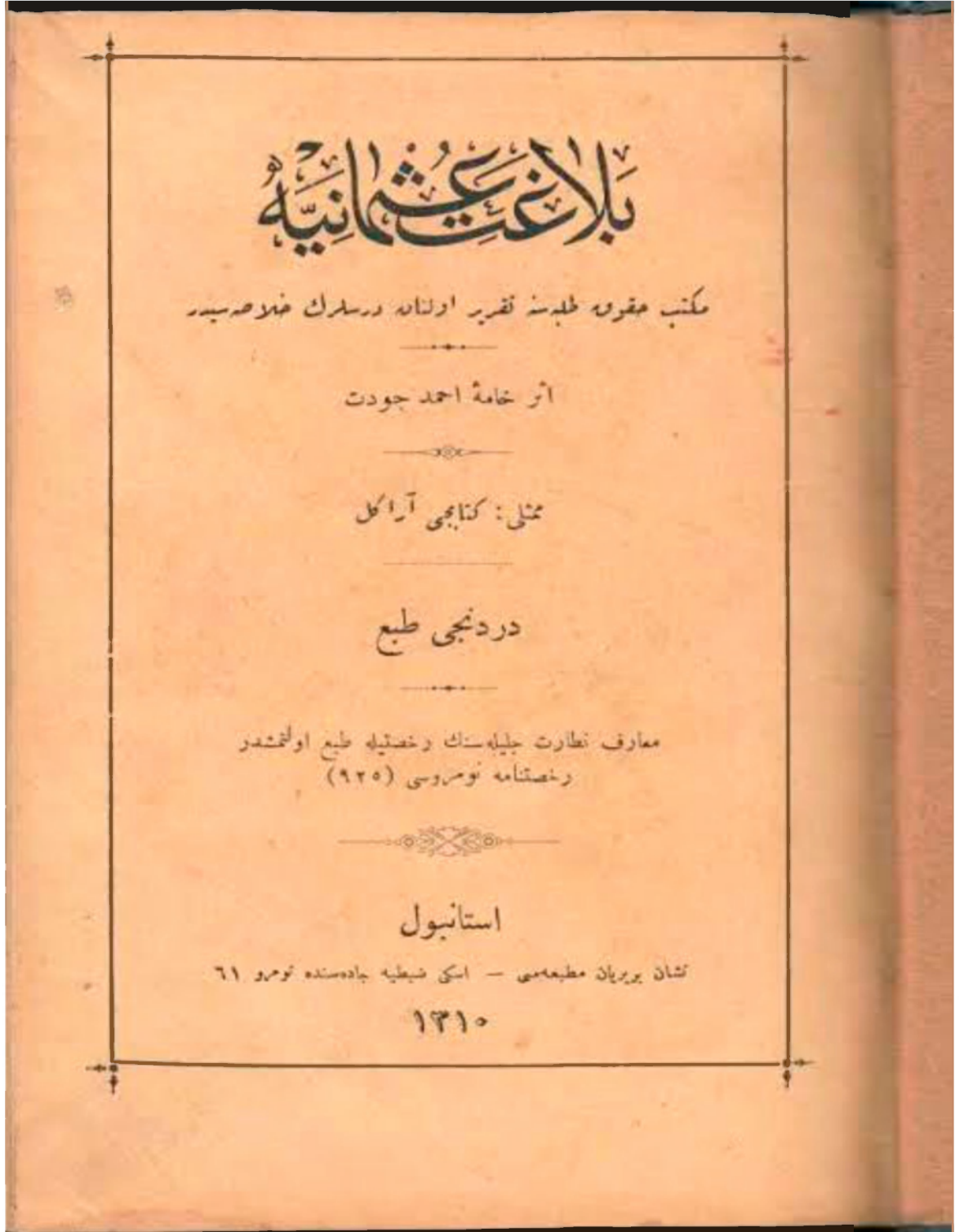
Ek-7: Kısas'ı Enbiya ve Tarih'i Hülefa' nın ilk ve ikinci cüzünün giriş kapağı.
Dersaadet, Kanaat Matbaası-1331.

Ek-8: Tertîb-i Cedide(Yeni düzenlenmiş)-Kâvâid-i Osmâniyye'nin Osmanlıca Basımı-Karabet Matbaası-Dersaadet-1311.

Ek-9: Belagât-ı Osmâniyye'nin Osmanlıca Basımı Kapak. Nişan Beridyan Matbaası-1310.

Ek-11: AHMET CEVDET PAŞA

ÖZGEÇMİŞ

Ömer Faruk Kavak 1993 yılında Ardahan Gölü'nde dünyaya geldi. İlköğretimini İstanbul'da tamamladı. 2011 Yılında Açık Öğretim Lisesinden Mezun oldu. 2012 yılında girdiği Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü 2016 yılında bitirdi. Hâlihazırda Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde Yüksek Lisans eğitimine devam etmektedir.

**AHMET CEVDET PAŞA'DA GELENEKSELLİK, MUHAFAZAKÂRLIK,
MODERNİZM İZLENİMLERİ ve OSMANLI DEVLETİ'Nİ TANZİMAT
SÜRECİNE HAZIRLAYAN SEBEPLER**

Ömer Faruk KAVAK

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ

2021

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AHMET CEVDET PAŞA'DA GELENEKSELLİK, MUHAFAZAKÂRLIK,
MODERNİZM İZLENİMLERİ ve OSMANLI DEVLETİ'Nİ TANZİMAT
SÜRECİNE HAZIRLAYAN SEBEPLER**

Ömer Faruk KAVAK

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ

TEKİRDAĞ-2021

Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

28/06/ 2021

Ömer Faruk KAVAK

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ABD : Tarih Anabilim Dalı

Tez Başlığı : Ahmet Cevdet Paşa'da Geleneksellik, Muhafazakârlık,
Modernizm İzlenimleri ve Osmanlı Devleti'ni Tanzimat
Sürecine Hazırlayan Sebepler

Tez Yazarı : Ömer Faruk KAVAK

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ

Tez Türü, Yılı: Yüksek Lisans Tezi 2021

Sayfa Sayısı :119

Türk Toplumunun son iki asrını her konuda ilgilendiren “Modernleşme, Batılılaşma ve Muasırlaşma” kavram ve olgularının, toplumu ne şekilde değiştirdiğini ve bu olguların ne ölçüde ele alındığı konusu her zaman güncelliğini korumaktadır. Muhafazakâr-modernist-yenilikçi bir şahsiyet olan Ahmet Cevdet Paşa'nın getirdiği metot ve yöntemler kendisini, dönemindeki devlet adamlarından ayırır. Çok yönlü ve entelektüel bir sîmâ olan Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih sahnesine çıkış döneminde Osmanlı Devleti, karşılaştığı sosyal, siyasal, yönetsel, eğitimsel ve hukuksal krizlerin üstesinden gelebilecek donanımlı bir bürokrasi kadrosuna ihtiyacı vardı. Dönemin şartları dikkate alınarak Ahmet Cevdet Paşa'nın bu konulara çözümlemeci ve metotsal yaklaşımı, kendisini Osmanlı Devleti'nde çok önemli bir yere koyar. Etkileri bugün bile hissedilen ve toplumları değiştiren Batı merkezli bu olguların, Osmanlı Devleti'ne tatbiki konusunda kullanılan yöntemler uygulayıcılar arasında fikir ayırımlarına sebebiyet vermiştir. Bu fikir ayırımları, modernleşme kavramının farklı kanallar vasıtasıyla ele alınmasına neden olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa hiç şüphesiz Tanzimat Döneminin aranılan ismidir. Devrinde diğerlerinden daha iyi anladığı modernleşme kavramını uygularken toplumun kimlik kaybı yaşamaması için “Biz ve Öteki” anlayışını her icraatında kıstas almıştır. Kendisi medrese kökenli bir modernist olmakla birlikte, “kânun-u kadim” anlayışında bir muhafazakârdır. İbn-i Haldun'u felsefesini en iyi anlayan ve çözümleyen bir şahsiyet olmasının yanı sıra “devlet-i ebed müddet” anlayışını tam olarak yansıtan bir devlet adamıdır.

Osmanlı Devleti'ni Tanzimat sürecine hazırlayan gelişmeler ve modernleşme kavramının uygulanma seyri zaman zaman değişmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın adı,

Tanzimat öncesi ve Tanzimat'la birlikte yapılan hata ve sonuçlardan ders çıkaran, bunları görev ve icraatlarına deneysel olarak yansıtan ve pozitivist bir sentez oluşturan şahsiyetlerin arasında öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Cevdet Paşa, Avrupa, Osmanlı Devleti, Modernleşme, Muhafazakârlık, Tanzimat, Kânun-u Kadim.

ABSTRACT

Institution, Institute,	: Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,
Department	: Department of History
Thesis Title	: Tradition, Conservatism, Impressions of Modernism in Ahmet Cevdet Pasha and to the Process of Tanzimat of the Ottoman State Seasons Prepared
Thesis Author	: Ömer Faruk KAVAK
Thesis Adviser	: Dr. Lecturer Mahmut Recep KELEŞ
Type of Thesis, Year	: MA Thesis, 2021
Total Number of Pages	: 119

The issue of how the concepts and phenomena of "Modernization, Westernization and Civilization", which concern the last two centuries of the Turkish society in all aspects, have changed the society and to what extent these phenomena are handled is always up-to-date. The methods and methods brought by Ahmet Cevdet Pasha, a conservative-modernist-innovative personality, distinguish him from the statesmen of his time. During the emergence of Ahmet Cevdet Pasha, who was a versatile and intellectual figure, on the stage of history, the Ottoman Empire needed a well-equipped bureaucracy staff to respond to the social, political, administrative, educational and legal problems it faced. Considering the conditions of the period, Ahmet Cevdet Pasha's analytical methodical approach to these issues puts himself in a very important place in the Ottoman Empire. The methods used to apply these Western-centered phenomena, whose effects are felt even today, to the Ottoman Empire, which changed societies and states, caused a difference of opinion among the practitioners. This difference of opinion has caused the concept of modernization to be handled through different channels.

Ahmet Cevdet Pasha is undoubtedly the sought-after name of the Tanzimat Period. While applying the concept of modernization, which he understood better than others in his period, he took the understanding of "We and the Other" as a criterion in every action so that the society would not lose its identity. Although he is a madrasah-based modernist, he is a conservative in the understanding of "law ancient". In addition to being a person who understands and analyzes Ibn Khaldun's philosophy best, he is a statesman who fully reflects the understanding of "the state is eternal".

The developments that prepared the Ottoman Empire for the Tanzimat process and the application of the concept of modernization changed from time to time. The name of Ahmet Cevdet Pasha stands out among the personalities who learned from the mistakes and inferences made in the past before and with the Tanzimat, reflecting them experimentally on their duties and actions and creating a positivist synthesis.

Keywords: Ahmet Cevdet Pasha, Europe, Ottoman State, Modernization, Conservatism, Tanzimat, Law-Ancient.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesindeki 6 asırlık varlığı birçok değişim ve dönüşüme şahitlik etmiştir. Zaman zaman etkileyen veya etkilenen bir o kadarda bölgesini şekillendiren siyasi, askeri, sosyal ve dinsel bir olgu olarak karşımıza çıkan Osmanlı Devleti, imparatorluk olması ve bünyesinde bulundurduğu çeşitli milletler dolayısıyla bir sentezdir. Kadim Türk-Mogol askeri ve devlet anlayışıyla harmanlanan, İslam hukuk kâideleri ile şekillenen ve kendisini Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı konumunda gören Osmanlı Devleti, her döneminde "Devlet-i Ebed Müddet" anlayışıyla mevcudiyetini devam ettirme düşüncesinde olmuştur. Bu mevcudiyetini devam ettirirken değişen zaman, durum ve koşullara intibak etme açısından çeşitli refleksler geliştirmiştir.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından müesseselerin ve yönetim anlayışının değiştiği yüzyıl olarak karşımıza çıkar. Bu yüzyılda Avrupa ile etkileşim had safhaya ulaşmış askeriyeden eğitime, sanayiden kılık kıyafete, sosyal hayattan siyasi hayata kadar her noktada Avrupa etkisi görülmeye başlanmıştır. Tanzimat süreci olarak isimlendirilen bu değişim ve dönüşüm süreci, kendi içerisinde çeşitli fikir akımları oluşturmuştur. Tarih sahnesine tamda bu asırda karşımıza çıkan Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat döneminde kendisine önem atfedilmesi, getirdiği çözümler, metotlar, kaleme aldığı eserler ve yaptığı icraatlarından dolayıdır. Bu icraatlar çok yönlü bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın fikir dünyasının dışı vurumu olup tamamen milli benlik ve kimliğin korunması içgüdüsüyle meydana gelmiştir.

Bu çalışmada Tanzimat sürecine neden olan sebeplerin ana hatları açıklanmakla beraber, Tanzimat sürecinde inkişaf eden fikir akımlarının ve bu süreçte genel değişimin temel noktaları ele alınmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat sürecinde getirdiği yenilikler, eserler, metotsal uygulamalar ve modernleşmenin bir amaç olmayıp araç olduğu tezi, dönemin şartları baz alınarak anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmam sırasında görüş, öneri, destek ve yardımlarını hiçbir şekilde esirgemeyen değerli tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep Keleş, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Başkanı Doç Dr. Sezai Öztaş ve Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Asılsoy hocalarıma sonsuz şükranlarımı ve saygılarımı arz eder ve tezimin her aşamasında yanımda olan ve elinden geldiğince her türlü şartları sağlamaya çalışan canımdan çok sevdiğim anneme de ayrıca sevgilerimi sunmayı bir borç telakki ederim.

Ömer Faruk KAVAK

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	i
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
AHMET CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ ve OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YERİ	4
1.1. Ahmet Cevdet Paşa’nın Hayatı	4
1.1.1. İstanbul’da Eğitimi	6
1.1.2. Devlet-i Aliyye’de Aldığı Görevler ve İcraatları	11
1.2.3. Ahmet Cevdet Paşa’nın İlmî Kişiliği	18
1.2. Modernleşme ve Tanzimat Hareketlerine Kadar Osmanlı Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış	21
1.3. Ahmet Cevdet Paşa’nın Encümen-i Dâniş’in Kurulmasındaki Rolü ve Osmanlı Eğitim Alanındaki İcraatlarına Genel Bir Bakış	23
1.4. Ahmet Cevdet Paşa’nın Tarih, Hukuk, Eğitim Alanında Yazdığı Eserler	27
1.4.1. Tatih-i Cevdet	28
1.4.2. Tezâkir-i Cevdet	30
1.4.3. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye	31
1.4.4. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ	40
1.4.5. Mâruzat	40
1.4.6. Kavâ’id-i Osmâniyye	42
1.4.7. Belâgat-ı Osmâniyye	43
1.4.8. Kırım ve Kafkas Tarihçesi	44
1.4.9. Tercüme-i Mukaddime-i İbn-i Hâldun	44

II. BÖLÜM	46
AHMET CEVDET PAŞA’NIN DEVLET-TARİH ANLAYIŞI ve İDEAL DEVLET MODELİ	46
III. BÖLÜM	59
AHMET CEVDET PAŞA’NIN HUKUK-MEDENİYET KAVRAMLARINA BAKIŞI ve MUHAFAZAKÂRLIK- MODERNİZM İZLENİMLERİ	59
3.1. Hukuk Görüşü	61
3.2. Medeniyet Görüşü	65
IV. BÖLÜM	76
OSMANLI DEVLETİ’NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ, TANZİMAT’IN İLANI’NA HAZIRLAYAN SEBEPLER ve AHMET CEVDET PAŞA’NIN TANZİMAT DEĞERLENDİRMESİ (1699-1876)	76
4.1. Osmanlı Devleti’nde İçsel ve Dışsal Sebeplerden Dolayı Duraklama ve Bozulma.....	76
4.2. Tanzimat Öncesi İcraatlar ve Tanzimat’ın Arifesi	82
4.3. Tanzimat’ın İlanı ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler.....	88
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99
EKLER	108

GİRİŞ

Devlet-i Aliyye XVIII.yy'ın ilk yarısında, özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra bir dizi değişim ve dönüşüm sürecine maruz kalmıştır. Bu sürecin öncesinde Celali ve Suhte isyanları, uzun süren Safevi ve Habsburg savaşları, Osmanlı klasik askeri ve idari yapısı olan tımar sisteminin bozulması, devletin doğal sınırlarına ulaşması, coğrafi keşiflerle beraber ticaret yollarının önemini kaybetmesi ve hazine gelirlerinin azalması, Amerikan gümüş ve altınının dünya piyasasına girmesi ve Osmanlı ekonomisinin enflasyon ve devalüasyonla tanışması, reform ve rönesans hareketleri sonrası Avrupa'nın bilim, fen ve teknikte sıçrama yapması, Osmanlı ordularının Avrupa karşısında hızla durağanlaşması, askeri yenilgiler, teknolojik ve teknik açıdan geri kalmışlık, doğal bir sebep olan Küçük Buzul Çağı (1300-1850) gibi ana etmenler çöküşü her alanda hissettirmiş ve devlette bir dizi reform ihtiyacını doğurmuştur. Sonrasında ise sanayi devrimiyle beraber merkantilizmin daha sonra kapitalizmin dünyayı etkisi altına alması, sömürgecilik anlayışının kök salması, Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkarak bireyin önem kazanması, Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımlarıyla beraber dünyada hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı açıktı. Osmanlı Devleti gibi modernleşmeyi çoğunlukla dışsal baskılarla gerçekleştirmeye çalışan yönetimler modernleşme, batılılaşma, muasırlaşma gibi kavramları çağrıştıran ictimai değişim ve dönüşüm süreçlerini çok sancılı ve zor geçirmiştir. Öyle ki bu sancıların etkileri bugün bile hissedilmektedir.

Bu çalışmada, Ahmet Cevdet Paşa'nın "batılılaşma, modernizm ve geleneksellik" kavramları hakkındaki izlenimleri kendi bakış açısından, eserlerinden ve konu ile alakalı kaynaklardan yararlanılarak açıklanması amaçlanmıştır. Aynı zamanda tarih sahnesinde 6 asır yer almış Osmanlı Devleti'ni Tanzimat sürecine hazırlayan sebepler, geçirdiği evreler ve dönüşümlerin neden olduğu sonuçlar nelerdir sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın modernleşme olgusuna nasıl baktığı, beslendiği kaynaklar, Osmanlı Devleti'ndeki yeri ve icraatları konularına da değinilmiştir. İbn-i Haldun, kimlik, hilâfet, saltanat kavramlarının yanı sıra sultana itaat anlayışını merkeze alan Cevdet Paşa, "kânun-u kadime" uymayı

temel şiar edinmiştir. Fakat bu değışmez ilkelerini esnetebilmekte ve devletin yaşatılması için temel dinamiklerin sarsılmaması şartıyla değışime her zaman açıktır. O, bu yönüyle modernizm yanlısı bir medreselidir. Hilâfet ve saltanat yönetiminin en büyük temsilcisi ve savunucusu olan bu devlet adamının yaptığı her icraatı ve kaleme aldığı her eseri bu temel üzerine inşâ edilmiştir. Nitekim tez konusunda detaylıca ele alınan “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye” adlı hukuk çalışmasının kaleme alınma süreci ve geçirdiği evreler bunu bütün hatlarıyla ortaya serer. Medrese kökenli olması hasebiyle devlet memuriyetlerinde dini hissiyat ve insiyatif göze çarpar. Fakat bu olgunun, tutuculuk ve yobazlıkla alakası olmamakla birlikte aktif bir muhafazakâr tavrını her zaman hissettirir. Aynı zamanda tam bir Osmanlı münevveri ve görev adamıdır. Bosna Islahatında yaptığı dâhiyane çözüm, onun Osmanlı Devleti’nde aranılan en önemli simalardan biri olduğunu gösterir. Tez içerisinde Ahmet Cevdet Paşa son rütbesi ve pâyesi gereği Paşa olarak anılacaktır. 1866 Kozan Islahatına kadar rütbe ve pâyesi gereği Ahmet Cevdet Efendi olarak bilinen Cevdet Paşa, bu tarihte, başarılarından dolayı ilmiye sınıfının en üst makamı Şeyhülislamlığa terfi edilmeyi beklerken, mülkiye sınıfına terfi edilmiş ve vezirlikten pašalığa getirilmiştir.

Tanzimat ile beraber bir dönüşüm sürecine tabi tutulan Osmanlı Devleti’nin Avrupa ile yoğun temasları sonucunda hukuk, adâlet, medeniyet ve yönetim kavramları planlı bir değışimle yeniden yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde reform ve değışimin fikir önderleri arasında gösterilen Ahmet Cevdet Paşa’nın bu kavramlar hakkında yaptığı yorumlar, icraatlar ve kaleme aldığı eserlerin incelenmesiyle dönemin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bununla beraber Ahmet Cevdet Paşa’nın da mensup olduğu kanat, yukarıda zikrettiğimiz değışimleri nasıl karşılamış ve ne tür metotlar getirmişlerdir sorusunun cevabı da aranmıştır.

Son olarak Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti’nde değışim ve dönüşüm sürecinin yoğun olarak hissedildiği dönemde tarih sahnesine çıkmıştır. Şüphesiz çok yönlü ilim ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa’nın Osmanlı eğitim sisteminde etkileri büyüktür. Getirdiği yenilikler, oluşturduğu nizamnâmeler ve eğitim ile alâkalı kaleme aldığı eserler onun bu etkisini destekler niteliktedir. Onun eğitim

sistemimize, tarihimize ve tarih ilmine kazandırdığı metot ve eserler de bu tezin konusu olup incelenmeye tabi tutulmuştur.

Toplam 4 bölümden oluşan tezimiz, konu itibariyle bir anlam bütünlüğü oluşturarak her başlığın içeriği birbiriyle bağlantılıdır. Tez, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı ve yazdığı eserler ile başlar, yukarıda saydığımız kavramlara bakışı, çözüm önerileri, getirdiği yenilik ve metotlar ile devam eder. Osmanlı Devleti'nin klasik sisteminin bozulmasının nedenleri ve sonuçları, Tanzimat'ın ilanı ve Tanzimat'la beraber meydana gelen değişimlere değinerek son bulur.

Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılını ve günümüzü etkileyen “modernleşme, batılılaşma, muasırlaşma” kavramlarının içeriğinin ne olduğu, hem devlet kurumlarından olan Ahmet Cevdet Paşa'nın gözünden, hem de genel olarak ele alıp cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetlerin getirdiği öneriler, metotlar ve çözümler devlet açısından büyük önem arz etmekle beraber ortaya çıkan fikir akımları bugün bile toplumsal ve bireysel hayatımızı şekillendirmektedir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının hangi süreçlerden geçtiği ve nelere maruz kaldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Asıl soru modernleşme bir amaç mıdır, araç mıdır?

Bu çalışmayı yaparken birincil kaynak Ahmet Cevdet Paşa'nın kendi eserlerinden, ikincil kaynak olarak Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi ve sonrası ile alakalı yazılan kaynaklardan, Ahmet Cevdet Paşa ile alakalı yazılan yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Aynı zamanda modernleşme ve muasırlaşma kavramları gereğince konu ile alakalı eserlerden de yararlanılmıştır. Konu gereği Türkiye Diyanet Vakfı, Türk Tarih Kurumu'nun eserleri başlıca kullanılan kaynaklardır.

I. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ ve OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YERİ

1.1. Ahmet Cevdet Paşa’nın Hayatı

Ahmet Cevdet Paşa, 26-27 Mart 1822(13/14 Recep 1238) tarihinde Osmanlı Devleti’nin Tuna vilayetindeki Lofça¹ kasabasında kendi ifadesiyle “ruz’ı hızra kırk gün kalarak” doğmuş olup asıl adı Ahmet’tir. Doğduğu tarihte Osmanlı Devleti’nde Sultan II. Mahmut tahttaydı. Osmanlı Devleti’nin ve toplumunun tanınmış şahsiyetlerinden biri olan Paşa, devlet adamı, hukukçu, tarihçi ve sosyologdur. Babası, Lofça kazasından ve meclis azasından ve İstabl-ı Âmire pâyelilerinden el-Hac İsmail Ağa annesi ise Lofça’da Topuzoğlu Hanedanının kızı Âişe Sümül Hanım’dır.² Babasının Lofça’da mesleği çiftçilik olup, civarın en büyük çiftliklerinden birine sahip olmakla beraber için maddi durumları gayet iyidir. Dedesinin babası Ahmed Ağa, onun da babası Lofça müftüsü İsmail Efendi’dir. Ceddi Ahmed Ağa, Baltacı Mehmet Paşa ile Prut seferinde vurmuş seferden sonra memleketi Kırklareli’ye dönmeyerek Lofça’ya yerleşmiştir. Yerleşim sonrası civarda Yularkıran lakabıyla tanınmış olup civarın önde gelen şahsiyetlerinden biri addedilmiştir.³ Cevdet Paşa’nın memleketi Lofça bölgesel olarak verimli ve bereketli bir tabiattır. İklim ve bölge özelliklerinin insanlar üzerinde etkisi olmasından dolayı bu bölgede yetişen çocuklar kuvvetli, gürbüz ve zekidir. Ahmet Cevdet Paşa bunun en güzel örneğidir. “Cevdet”⁴ ismi İstanbul’daki medrese eğitimi esnasında Şair Süleyman Fehim Efendi tarafından verilmiştir. Dedesi Hacı Ali Efendi Lofça

---

¹ Lovets-Bulgaristan

² Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay: Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986, s3.

³ Mehmet Gündüz. *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*. DoğuBatı Yayınları. Ankara, 2012. s41.

⁴ Ahmet Cevdet Paşa daha ufak yaşlarda şiir kaleme alınış ve kendisine “Vehbi” mahlasını kullanmıştır. Daha sonra Hocası S. Fehim Efendi kendisine “Cevdet” mahlasını vermiştir. Kendisi bu gelişmeyi şöyle anlatır (1986: 40/14): “Lofça’da iken yazıdan Vehbi mahlasını almış idim. Hâlbuki daha önce iki büyük şâirin mahlasları Vehbi olduğu için onların eserleri arasında insanın nâm’u şöhreti zayı olur” diyerek Fehim Efendi tarihinde kendisine Cevdet mahlasını verir”.

âyanlarının muhasebe kâtipliği ve idare müdürlüklerini yapmış bir zat olup şer'î ilimlere ilgisi fazlaydı, bu yüzden torunun da bu yolda yükselmesini istiyordu.⁵ Bir başka sebep ise memleketi Lofça Kasabasında ilim tahsilinde bulunan insanlar oldukça fazlaydı. Müşir Derviş Paşa ve Mithat Paşa ilk tahsillerini bu kasabada tamamlamışlardır.

Ahmet Cevdet Paşa küçük yaşlarda okumayı yazmayı öğrenmiş, Lofça müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça ilimler tahsil etmiş ve Şer'î ilimlerden de Haleb-i Kebîr⁶ ve Mülteka'l-Ebhur'da maharet kazanmıştır. Çalışkanlığı ve disiplinli olması sonucunda kısa sürede uzun mesafe yol kat etmiştir. Sonrası Müftü Hafız Mehmet Efendi'den İlm-i Mantık ve Beyân derslerini tahsil etmiştir.⁷ Kendisi ilk tahsilini Lofça'da yapmış ve bir taraftan Lofça'da yeni kurulan okula devam ederek şehrin ulema ve hocalarından ders almıştır. Zeki, akıllı ve çalışkan olmasından dolayı hocaları ona ayrı ilgi göstermişlerdir. Cevdet Paşa daha Lofça Kasabası'nda okurken aynı zamanda müftü müsevvidi olarak fetva müsveddeleri hazırlamaktaydı. Soru ve cevap şeklinde hazırlanan bu zorlu müsveddeler Cevdet Paşa'nın ilerideki görevleri için bir staj niteliğinde olacaktır.⁸

Cevdet Paşa bir müddet sonra Lofça'da eğitimine devam edecek müessese olmadığı için ve dedesi Ali Efendi tarafından daha 17 yaşında iken büyükbabası İsmail Efendi'nin mesleğini sürdürmesini ve kendisinin de bu isteği gerçekleştirmeyi arzu etmesi sonucu Tefsir ve Hadis ilimlerini tahsil için İstanbul'a gönderilmiştir.⁹ Cevdet Paşa'nın Lofça bölgesinden sivrili çıkması tesadüf değildir. Lofça Kasabası maarif açısından diğer bölgelerden önde olup, bu bölgede ilim gören kimseler fazlaydı.¹⁰ Mithat Paşa ve Müşir Derviş Paşa'da ilk tahsillerini bu kasabada

---

⁵ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s25-27.

⁶ İbrahim b. Muhammed el-Halebi'nin Hanefi fıkhına dair eserleri. ölümü:1549.

⁷ Ahmet Zeki İzgöer, *Ahmet Cevdet Paşa*, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s13-14.

⁸ M. Akif Aydın, *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s22.

⁹ M.Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri(1882-1895)*, Doğu Matbaası, Ankara,1945, s7.

¹⁰ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s27.

yapmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa kendi hayatı hakkındaki detaylı bilgileri eseri Tezâkir'in son bölümünde detaylıca anlatır. Otobiyografi niteliğinde olan bu bölüm; İlköğretimi, İstanbul'a gelişi, eğitim hayatı, Mustafa Reşit Paşa ile tanışması, münasebetleri ve devlet kademesinde aldığı görevler hakkında bilgi verir.

1.1.1. İstanbul'da Eğitimi

Ahmet Cevdet Paşa'nın İstanbul'a gelişi 1839 yılına rastlar. 17 yaşında İstanbul'a gelişi sonrası Sultan II. Mahmut vefat etmiş ve Osmanlı tahtına Sultan Abdülmecit geçmiştir. Cevdet Paşa İstanbul'a kendi tabiriyle "Tahsîl-i Ulum-ı Aliyye" için gelmiştir. Bu sırada Hamidiye Medresesi imtihanı açılmış, buranın imtihanına girerek başarılı olmuş ve kendisine bir oda verilmiş öğrenimini ve çalışmalarını buradan yürütmüştür.¹¹ Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde ünlü devlet adamı reformist Mustafa Reşit Paşa'nın hizmetine gireceği 1846'ya kadar olan dönem, İstanbul'da eğitimi ve yetişme devresi olmuştur.¹²

Cevdet Paşa'nın İstanbul'a gelişi sonrası harp okuluna gitme durumu varken dedesinin yönlendirmesiyle Papasoğlu Medresesi'nde eğitimine karar vermiş daha sonra Fatih Camisi'nde tahsiline devam etmiştir. İlk derslerini Toyranlı Mehmet Efendi'den alır. Bu hocadan ziyadesiyle istifade edemeyişi sonrası İmamzâde Es'ad Efendi'den ders almaya başlar. Zamanını israf etmeyişini, medrese sistemi hakkında izlenimlerini, öğrenci ve hoca kalitesi gibi konuları Tezâkir-i Cevdet'te detaylıca anlatır. Boş vakitlerinde Murad Molla tekkesine giderek Şeyh Mehmet Murat Efendi ve Şâir Süleyman Fehim Efendi'den Farsça öğrenimi görür. Tasavvufla ilgilenir ama

---

¹¹ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları. İstanbul, 1994, s29.

¹² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysın, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s16-21.

bir tarikat dairesine girmez. Bu süreçte Mesnevihanlık icazeti alır.¹³ Devlet görevlileriyle aynı ortamda bulunarak bilgisi ve zekâsıyla dikkatleri üzerine çeker ve çeşitli görevler alır. Bunlar arasında en çok istifade ettiği görev Mustafa Reşit Paşa'nın çocuklarının eğitimi ve yetişmesiyle ilgilenmektir. Reşit Paşa'nın sohbetlerine katılması ve Fransızca öğrenmeye başlaması bu döneme rastlar. Mustafa Reşit Paşa kendisi için bir dönüm noktasıdır. Bunu; “Adeta yeniden bir mektebe başladım” “Medrese ve tekke âlemlerinden geçtim başka bir âleme girdim” diye ifade eder. Öyle ki düşün dünyası, dünya görüşü ve sorumlulukları değişecek, bu yükselişi ilim öğrenimiyle paralel gelişecektir. Nitekim Reşit Paşa vasıtasıyla Keçecizade Fuat Paşa ve Mehmet Emin Âli Paşalar ile tanışması hayatında önemli bir yer teşkil eder. Hayatının bu döneminde Fransızcasını geliştirecek, bu Paşaların diplomasi tecrübelerinden yararlanacak zaman zaman ders alışverişinde bulunacaklardır.¹⁴

Devlet'i Aliyye'de bu konuma erişmesine dedesi vesile olmuştur denilebilir. Dedesinin medrese öğreniminde ısrar etmesini Paşa şöyle anlatır; “*Peder ve validem dahi hırs'ı- haşimi muvafakat eylediler. Bunun üzerine büyük pederim beni İstanbul'a gönderdi*”.¹⁵ Fakat medrese eğitiminin bozulduğundan dem vurarak tatil akşamlarında medrese toplantılarında “ilmi konulardan başka söz işitilmez” iken bu toplantılara katıldığını daha sonra “ilim ve eğitim dışında alakasız boş laf ve hezeyanlardan bahsedildiği” için iştirak etmediğini söyler.¹⁶ Fatih Medresesi'nde dönemin popüler ilim anlayışına iştirak ederek: Arapça, Farsça, Tefsir, Fıkıh, Mantık, Hadis ve Kelam derslerine devam etmiştir. Arapça ve Farsçada uzmanlaşmış olup, Bulgarca'yı anlayabilecek düzeye geldiğini eserlerinde belirtmiştir. Cevdet Paşa, Hafız Seyit Efendi, Doyranlı Mehmet Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şakir Efendi gibi devrin tanınmış bilginlerinden ders görmüş icazet almıştır. İmamzâde Es'ad Efendi'nin İbrahimpaşa Camii'ndeki Şerh-i

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966. s82.

¹⁴ Zekeriyâ Türkmen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı*, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Yıl:19, Sayı: 37, Yıl: 9, Ankara, 1994. s97.

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s5.

¹⁶ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s25.

Akâid derslerine de devam etmiştir. Bu derslerin dışında medreselerde unutulmuş veya rağbet edilmeyen ama kaynakları var olan fenni bilimlerden felsefe, hendese, cebir, hesap, astronomi, coğrafya derslerini almıştır. Genç yaşta olmasına rağmen hocasından izin alarak Fatih Camii medresesinde Gelenbevi'nin "Burhan" adlı eserini okutmaya başlamıştır.¹⁷

Ahmet Cevdet Paşa medrese kurumunun bozulmasına rağmen devrin ünlü ve büyük hocalarından eğitimine devam etmiştir. Özellikle; Yukarıda zikredilen İmamzâde Esad Efendi'nin İbrahim Paşa Câmii'nde okuttuğu Şerh-i Akâid derslerinde hazır bulunmuş bunun haricinde Süleymaniye Câmii'sinde ders veren Antakyalı Said Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Hoca Yahya Efendi'nin derslerine katılmış, Hafız Seyyid Efendi'den bir hayli yararlanmış. Tatil günlerinde ise Arnavut Ali Efendi'den ders almıştır. Cevdet Paşa için tatil kavramı genellikle çalışmakla eşdeğerdir. Mümkün mertebe ilim tahsil etmek için zamanın hocalarından ders almak ve istifade etmek konusunda hiçbir şeyden kaçınmamıştır.¹⁸ Bunun için kendi deyimiyle diğer öğrencilerin on yılda öğrenemediklerini yarı zamanda öğrenmiştir. Özellikle maddi durumunun iyi olması bu durumu kolaylaştırmıştır. Tezâkir-i Cevdet'te bu konu için şunları söyler; "*Bazı vakitler hep İstanbul'da kalıp gece gündüz ilim tahsili ile meşgul olarak tatil günlerinde, tahsil günlerinden ziyade kesb'i malumat eylerdim. Bu cihetle bazı öğrencilerin on senede tahsil edemediği dersleri beş altı sene zarfında tahsil ve ikmal eyledim*".¹⁹

Daha 1843 yılında 21 yaşında iken Hamidiyye Medresesi'nin açtığı imtihanda başarılı olmuş ve burs almıştır.²⁰ Cevdet Paşa'ya göre tatil günleri sadece bayram günlerinden ibaret olup geceli gündüzlü ve muntazam çalışma esastır. Bu yoğun tempolu çalışma hayatı sıhhatine gitgide zarar vermeye başlamıştı. Kendisi bu

---

¹⁷ Mehmet Cavid Baysun, *Tezâkir-i Cevdet Hakkında-Tezâkir*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s.214.

¹⁸ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s.22-29.

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s7.

²⁰ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.211.

durumu yazdığı Tezâkir adlı eserinde şöyle anlatmıştır; “*Geceleri yatağa yatmayıp kitap ile mütalaa ederken uyuyakahr, kitap üzerinde uyur, uyandığında ise yine kitaba sarılır idim. Tatil günlerinde bile dinlemezdim. Bu suretle vücudum zaafa uğradı ve Hoca Hamid Efendi bu halimi duyup beni bu derece çalışmaktan alıkoydu*”²¹

Ahmet Cevdet Paşa eğitimi sırasında Karagümrük’te Süleyman Fehim Efendi konağında “Şevket ve Tebrîzi” divânlarını okumuş, Kuşadalı İbrahim Efendi’nin ilim sohbetlerine katılmış, tasavvuf ve edebiyat eserleri okuyarak şiir ve edebiyat dalında kültürel deneyimini geliştirmiştir. Daha çok Sâmi, Nef’i, Veysi, Okçuzâde gibi edebiyat duayenlerini taklit etmiş şiire ve inşaya meyil vermiştir.²² Bu dönemde devlet yöneticilerinin mahlas kullanması adet olmasından dolayı Cevdet Paşa’da “Vehbî” mahlasını almıştı. Fakat “Bezm-i Übeda”ya şiirini sunması ve beğenilmesi ve Vehbî mahlasında iki büyük şairin bulunmasından dolayı Hocası Süleyman Fehim Efendi kendisine “Cevdet” mahlasını uygun görmüştür. Cevdet mahlasıyla anıldığı tarihlerde yirmi iki yaşındadır.²³ Bu mahlasını ilk isminin yanında kullanmış ve evraklara imzasını bu şekilde atmaya başlamıştır. İştirak ettiği meclislerden çok yüksek mertebeli şahsiyetlerden istifade etmiş, edip ve şâirlerle tanışma fırsatını yakalamıştır. Paşa’nın tarikatlarla ilişkisi olduğu halde hiçbir tarikata intisap etmemiş, bir şeyhe mürit olma rızasını göstermemiştir. Kızı Fatma Aliye Hanım, Cevdet Paşa’nın dergâh ve tekkeye devam etmesinin bir şeyhe mürit olması anlamına gelmediğini, ne kendisinin, ne de aile efradından hiç kimsenin bu yolu tercih etmediğini ısrarla belirtir. Ebül’ulâ Mardin ise Cevdet Paşa’nın tekkeleri ve şeyhleri sevmeyişini, ancak edebiyata merakı ve düşkünlüğü, kendisinin buralara alakası olduğunu yazar.²⁴ Hatta bu tarikatları anlamak ve meramını gidermek için tarikat

---

²¹ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezakir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s12.

²² Fatma Aliye. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. İstanbul, Pınar Yayınları, 1994, s.25.

²³ Fatma Aliye. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları. İstanbul, 1994, s44.

²⁴ Fatma Aliye. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. İstanbul, Pınar Yayınları, 1994, s24-25.

kitaplarını incelemiş, Muhyiddin Arabî'nin birçok eserini mütalaa etmiştir.²⁵ Şiir konusunda başarılı bir geçmişi olan Paşa, genel olarak Nefî'yi taklit etmiştir. Reşit Paşa ve şürekâsının şiirlerine nazireler yazmıştır. Fuat Paşa ile gazel çalışmaları olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa medrese hayatını icra ederken tahsil ettiği dersleri başka öğrencilere de okutmaya başlamıştı. “Beyânü'l-Unvân” adlı eserini henüz öğrenci iken yazmıştır. Eser önsöz ve hitabelerinden oluşur. Papasoğlu Medresesi'nde İbn-i Hâcib'in “Şâfiye” adlı eserini okutarak bu esere “Gâye-ül Beyan” adlı şerh yazmıştır. Daha sonra Dülgerzâde Camii'sinde “kâdî mîr” dersi vermiştir.²⁶ Eğitimine devam ederken aynı zamanda yaptığı vaizlik görevi göz ardı edilmemelidir.²⁷ Cevdet Paşa'nın gençliğindeki bu yoğunluğa hayatının her alanında rastlanır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yaklaşık 70 yıllık ömr-ü hayatı ilim öğrenmek, öğretmek ve çalışmakla geçmiştir. Medrese eğitimi, Meclis'i Maârif, Encümen-i Dâniş, Mekteb'i Hukuk, Dârülmualimin görevlerinin yanı sıra Maârif ve Adliye Nâzirliklerinde kayda değer önemli hizmetler vermiş olup nitelikli bir devlet adamı portresi çizmiştir.²⁸ Kendisinin eserinde belirttiği üzere diğer öğrencilerinden maddî ve manevî imkânı daha iyi olmasından dolayı 10 yılda öğreneceklerini 5-6 yılda öğrenmiştir. Cevat Özyurt onun hakkında, “XIX.yy. medreselerinin yetiştirdiği en önemli âlimdir” der.²⁹

---

²⁵ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci. *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul. 2016. s.10.

²⁶ Fatma Aliye. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları. İstanbul. 1994. s38.

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara. 1986. s16.

²⁸ M. Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri 1822-1895*, Doğu Matbaası, Ankara. 1945. s.22.

²⁹ Cevat Özyurt, *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*, Kadim Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2014. s47.

1.1.2. Devlet-i Aliyye’de Aldığı Görevler ve İcraatları

Ahmet Cevdet Paşa’nın anlayışına göre eğitim öğretim hayatı ömür boyu sürecek olan bir süreçtir. Bu durumdan dolayı eğitim hayatına başlamasından sonra tahsil ettiği eğitime bir ciddiyetle yaklaşmış ve daha sonra memuriyetinde alacağı her görevi öğrenim bilinciyle ve bir öğrencilik heyecanıyla ifa etmiştir. O, almış olduğu eğitim terbiyesini daha sonra hayatının her alanında tatbik edecektir. Cevdet Paşa’nın medrese eğitiminden sonra memleketine dönmek istemeyip Payitahtta hayatına devam etmek istemesi ve ilmi çalışmalarını sürdürme düşüncesi, onun ömür boyu sürecek devlet görevinin başlama noktasını oluşturacaktır.

Eğitim hayatının sonrasında Cevdet Paşa’nın 1844’te henüz 22 yaşında “Çanat” rütbesi ile Rumeli Kazaskerliği’ne bağlı Delvina Sancağı-Premedi Kazası’nda çalışmaya başladığı görülür. 29 Haziran 1845 yılında İstanbul Müderrisliği diplomasını alır ve öğretim sahasına geçerek müderris olur. Ardından Meclis-i Maârif-i Umumiyye azâlığı ve Dârülmualimin müderrisliği görevlerinde bulunmuştur.³⁰ Bu süreçte Mustafa Reşit Paşa ile tanışır himayesine girer. İdari ve siyasi hayatı bu tanışmadan sonra başlar. Mustafa Reşit Paşa liyâkatli kimseleri himaye altına alan ve bu kimselerden istifade eden bir kişiliktir. 1847 yılında sadâret makamına gelince tasarladığı kanun ve nizâmları hazırlamak için Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’den bilgili, açık fikirli ve dini bilgiler açısından donanımlı aydın bir din adamı istemiş dönemin Diyanet işleri kurumu³¹ Ahmet Cevdet Paşa’yı önermiştir ve yollamıştır.³² Bunun sebebi Mustafa Reşit Paşa’nın Sadrazamlığa başlamak üzere olduğu ve reform çalışmalarını yaparken kendisine açık bir çatışma olmaması için İslam dini yasalarını kendisine öğretecek bu konuda malumatı olacak açık fikirli ve bilgili bir ilmiye üyesi arayışı içerisindeydi. Mustafa Reşit Paşa’nın Ahmet Cevdet Paşa’yı yakinen tanıması sonucu kendisine devlet işleri teklif edilir ve ilk vazifesini 1848’de alır. Bu tarihte Eflak ve Boğdan bölgesinde baş gösteren isyan ve

³⁰ Yusuf Halaçoğlu, *Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa*, Ahmed Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Semineri Basımevi, İstanbul, 1986, s2.

³¹ Meşihat.

³² Osman Keskiöğlu, *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1, Ankara, 1966, s221.

karişiklikten dolayı Mustafa Reşit Paşa tarafından olağanüstü yetkilerle Bükreş'e gönderilen Keçecizâde Fuat Paşa'ya Mustafa Reşit Paşa'nın talimatlarını bildirmiştir. Bu görevinde memleketi Lofça'ya geçerek ailesini ziyaret etmiş, sonrasında Bulgaristan'ın Rusçuk bölgesine geçmiştir. Buradan tebdil-i kıyafet ile Bükreş'e varmış ve Mustafa Reşit Paşa'nın direktiflerini Fuat Paşa'ya bildirmiş, aldığı malumatları Payitahta dönerek Reşit Paşa'ya ulaştırmıştır.³³ Ahmet Cevdet Paşa artık devlet görevlisi olması hasebiyle medrese kimliğinin alışagelmış anlayışından sıyrılarak daha önce giymediği Setre ve Pantolonu giyer.³⁴ Bu durum onun memuriyet anlayışında ciddiyetini gösterir. Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın aradığı nitelikte bir şahsiyet olmasından dolayı ve Reşit Paşa'nın ondaki cevheri görmesi kendisini, Reşit Paşa'nın en yakınlarından biri yapmıştır. Bir nevi hoca-talebe ilişkisi gütmüşlerdir. Bundan dolayı Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat ricalinin en yakın adamlarından en aranan simalarından biri olmuştur.³⁵ Aynı zamanda kendisi, Mustafa Reşit Paşa'nın çocuklarının eğitiminde vazife görmüş ve konağına yerleşmiştir. 15 yıl bilfiil Mustafa Reşit Paşa'nın yanında kalmış ve siyasi konularda bir öğrenci gibi yakından takip etmiş adeta siyasal bilgiler dersi almıştır. Diğer taraftan Reşit Paşa'nın vasıtası ile Osmanlı Devleti yönetiminde söz sahibi olacak Âli ve Fuat Paşa'lar ile tanışmış olacaktır. Hatta Âli Paşa'ya ders bile verecektir. Cevdet Paşa geçen süre zarfında Bâb'ı Âli'de bürokratik ortamın havasını teneffüs etmiş ve kendisini bu minvalde yetiştirmiştir. Yabancı dile olan ihtiyacını fark ederek Fransızca öğrenmeye başlamıştır.³⁶

1849 Yılında İbtida-i Hâriç'ten Hareket-i Hâriç derecesine terfi olmuş Ağustos 1850'de Meclis-i Maârif-i Umumiyye azâlığı ve Dârümuallimin Müdürlüğü'ne tâyin edilmiştir. Bu tarihten itibaren meclisin bir ay içerisinde yaptığı işlerin mazbata ve layihalarını Ahmet Cevdet Paşa düzenlemiştir. Aynı zamanda Rüştüye mekteplerinde okutulmak üzere Türkçe risale olan "Ma'lûmât-ı Nâfia'yı

³³ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları. İstanbul, 1994, s63.

³⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K Yayınları, İstanbul, 2010, s168.

³⁵ Mehmet Cavid Baysun, *Tezâkir-i Cevdet Hakkında-Tezâkir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s215.

³⁶ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı. Pınar Yayınları. İstanbul, 1994, s49.

yazmıştır. Ahmet Cevdet Paşa bu mektepleri çağdaş usule göre ıslah etme düşüncesiyle bir dizi yenilik yapmıştır. Bu dönemde Keçecizâde Fuat Paşa'nın romatizma rahatsızlığı için Bursa'daki kaplıcalara gitmesi gerekmiş ve kendisine refakat etmiştir. Bursa'da 1 aylık süre zarfında boş kalmayarak Türkçenin ilk gramer kitabı olan “Kavâid’i Osmâniyye’yi” kaleme almışlardır.³⁷ Daha sonra “Şirket’i Hayriye Nizamnâmesi”nin esaslarını yazmışlardır. Kavâid’i Osmâniyye’nin daha iyi anlaşılması ve hazırlık sınıfındakilere öğretilmesi için özet niteliğindeki “Medhâl-i Kavâid” adlı risaleyi yazmıştır. Devlet-i Aliyye’de Mustafa Reşit Paşa ve Mısır Valisi Abbas Paşa arasındaki diplomatik krizin çözülmesi için 1852 yılında Fuat Paşa ile Mısır’a gitmesi kararlaştırılmıştır. Kriz, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çocukları hukuki olarak babalarından kendilerine kalan miras hakkını tasarruf etmek istemeleridir. Fakat mevcut Hıdiv Abbas Paşa buna yanaşmıyor ve sorun çıkıyordu. Bu sorun şeriatça çözülebileceği için Ahmet Cevdet Paşa ilmiye sınıfının bir temsilcisi sıfatıyla Keçecizade Fuat Paşa’ya refakat etmiştir. Bu görev sonucunda Mısır’dan dönen Cevdet Paşa’ya 1855 tarihinde resmi vakanüvislik payesi verilmiştir. Bu görev 1865 tarihine kadar sürecektir. Devlet-i Aliyye’deki ilk resmi görevi olan yukarıda da bahsettiğimiz Maârif’i Umumiyye azâlığı ve Dârümuallimin müdürlüğüdür.³⁸ Ahmet Cevdet Paşa'nın atandığı bu memuriyetinin en önemli icraatlarından biri Paris Akademisi tarzında bir ilmi cemiyetin temellerinin atılmasıdır. Bu akademinin kurulmasındaki amaçlar arasında kültür, tahsil, eğitim alanlarında gerekli çalışma ve reformları yapmak, kurulacak olan üniversitelere eğitim kitapları hazırlamak ve Avrupa’daki eğitim gelişmelerini takip etme arzusu vardı. Bunun için çeviri yapılmış, kitap satın alınmalar çoğalmış ve bu gelişmelerin memlekete yayılmasını sağlamak en önemli görevlerden biri olmuştur. Bu kurumun açılmasının gerekçelerini Sultan Abdülmecid’e bizzat Cevdet Paşa takdim etmiştir. Daha sonra Encümen-i Dâniş adını alacak olan bu cemiyetin başkâtibi Ahmet Cevdet Paşa’dır. Bu yüzden açılış için yazılan beyannâme, mazbata ve nutuğu Cevdet Paşa kaleme almıştır. Bu kurumda Osmanlı Tarihi’nin yazımı birkaç kısma taksim edilmiş

---

³⁷ Ebül’ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s38-41.

³⁸ Ali Ölmezoğlu, *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Türkiyat Enstitüsü, Mez. Tezi. İstanbul, 1973, s14.

olup 1853 tarihli mazbata ile Cevdet Paşa, Küçük Kaynarca antlaşmasıyla başlayan ve Vâka-yı Hayriye'ye kadar olan bölüm süresince (1774-1826) Devlette yaşanan tarihi olayları tespit etmekle ve yazmakla görevlendirilmiştir.³⁹ Encümen-i Dâniş Akademisinin açılış günü Cevdet Paşa, yeni kurulan akademinin ilk eseri olarak addedilen “Kavâid’i Osmâniyye’yi” baştan başa yenileyip Sultan Abdülmecid’e sunmuştur. Daha sonra yazıp Tarih-i Cevdet olarak adlandırdığı eserini de sunduktan sonra payesi Ruûs derecesi Mûsile-i Süleymâniyye’ye yükseltilmiştir.⁴⁰ Bu gelişmelerden sonra Cevdet Paşa’nın rütbesi “Hareket-i Altmışlı”ya yükseltilip bundan dolayı “Kibâr-ı Müderris” kategorisine terfi edilmiştir.⁴¹

Ahmet Cevdet Paşa 1856 yılındaki Kırım Savaşı’nda Avrupa devletleri ile münasebetler artması sonucu hukuki, ticari kâide ve işleri düzenlemek ve ilk medeni hukuk risalesini yazmak için “Metn-i Metin” adlı komisyona aza seçilmiştir(1855). Fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Komisyonun kaleme aldığı “Kitâbü’l-Büyû” adlı çalışması sonrası komisyonun görevi sonlanmıştır. 1856’da kendisine ilmiye derecesi olan Galata Mollalığı (kadılığı) tevdi edilmekle beraber ömrü boyunca devam edecek hukuk münasebeti başlamış olur. Bu terfisi ve Metn-i Metin komisyon azalığı kendisine Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin hazırlanması adına ciddi bir tecrübe katacaktır.⁴² 1856’de Mekke-i Mükerrreme Kadılık Pâyesi sonraki yıl Meclis-i Tanzimat üyeliğine getirilerek ceza kanunu, arazi hukuku çalışmalarına katılır ve arazi komisyonu başkanlığına getirilir. “Düstur” adıyla kanun ve nizamnâmelerin toplandığı bir eser yayınlır. Bu eser içerisinde; İpek Böceği Nizamnâmesi, Askeri Ceza Kanunu, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm’ı Adliyye Nizâmnamesi, Divan’ı Ahkâm’ı Adliyye Nizamnâmesi gibi örnek nizamnâmeler vardır. Bu sorumluluk isteyen görevleri alırken daha 33 yaşındadır. Reşit Paşa’nın vefatı sonrası Âli ve Fuat Paşalar Ahmet Cevdet Paşa’ya vezirlik pâyesiyle Vidin valiliğini teklif etmişlerdir. Fakat Cevdet Paşa ilmiyede ilerlemek ve bu rütbesini değiştirmek istemediğinden bu

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s58.

⁴⁰ Ali Ölmezoğlu, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7, s115.

⁴¹ M. Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri 1822-1895*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s11.

⁴² M. Akif Aydın, *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986.s.23.

öneriyi kabul etmemiştir.⁴³ İstanbul Kadılığı Pâyeliği rütbesini aldıktan 4 ay sonra 18 Mayıs 1861 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya refakat göreviyle karışıklığın başladığı Rumeli Bölgesinin müfettişliğine gönderilmiştir. Bu görevinden kısa bir süre sonra başka bir isyanın ve karışıklığın başladığı İşkodra'ya geniş yetkilerle tayin edilecektir. İki ay gibi kısa sürede bu görevini başarıyla yerine getirmiştir.⁴⁴ Bu görevi onun için dönüm noktasıdır.

Nitekim Cevdet Paşa'nın bu görevle beraber artık teftiş ve ıslahat devirleri başlamış bulunuyordu. İlk 1863'te Anadolu Kazaskerliği rütbesi ile Bosna Müfettişliğine tayin olunmuştur. 1859 yılında beri karışıklığın baş gösterdiği Bosna bölgesinde 1,5 yıllık bir çalışma sonucunda çiftlik nizâmatını uygulamış, Bosnalıların askere alınması sorununu pratik bir yöntemle çözmüş ve bölgede huzuru sağlamıştır.⁴⁵ Aynı zamanda masrafları Bosnalılardan karşılanmak üzere askeri tabur teşkil etmiştir. Buradaki görevini başarıyla sonuçlandıran Cevdet Paşa, yaptığı icraatların isabeti ve bölgede sükût ve istikrarın tekrardan tesis edilmesi sonucu İstanbul'a geldikten sonra kendisine ikinci rütbeden Nişân-ı Osmânî⁴⁶ verilmiştir.⁴⁷

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet kademelerinde bu şekilde yükselmesi ve başarılı kariyeri kendisini, devletteki bazı kimselerin kıskançlığına maruz bırakmıştır. Bunun örneği; Rütbesi Kazaskerlikten Vezârete çevrilerek Şeyhülislamlık makâmına getirileceği beklentisindeyken ilmiye sınıfından mülkiyeye nakledilmiştir. Rütbesi kazaskerlikten vezârete çevrilen Cevdet Paşa için bu durum onur kırıcı olup bunu kendisine karşı haksızlık adderek incindiğini belirtmiştir.⁴⁸ Bu talihsizliği, memurların biyografilerinin kaydedildiği "Sicill-i Ahlâk"ta üzüntüyle

---

⁴³ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezakir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s73-75.

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7. s444.

⁴⁵ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları. Ankara,1996. s57.

⁴⁶ Bu nişan o zamana kadar hiçbir ilmiye sınıfına verilmemiştir.

⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7. s 444.

⁴⁸ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları. Ankara,1996. s59.

belirtmiştir. Aynı zamanda Tezâkir adlı eserinde bu serzenişi ve sitemi şu şekilde anlatır;

*“Kazaskerlikten vezarete atanmanın bir örneği olmadığından Bosna'ya giderken tarafıma kazaskerlik rütbesi verilince 'hele vezarete geçme derdinden kurtuldum' diye memnun olmuşum. Mamañih ilk olarak bende tecrübe edileceği aklımdan da geçmişti. Sultan Abdülaziz Han hazretleri sahip olduğum kazaskerlik rütbesinin vezirlik rütbesiyle değiştirilmesini kesin emrettiğinden, verilen beratla, arpalık bedeli olarak aylık onbin kuruş maaş tahsisıyla 13 Ocak 1866 tarihinde, Fuad Paşa tarafından yapılan davet üzerine konağına gittim. Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Emin Bey padişahın bu konudaki emrini okuyunca, gördüm ki iş işten geçmiş, itiraza yer kalmamış, 'nice defa mühim görevlerde bulundum. Başımı saltanat makamı uğrunda feda ederek nice tehlikelere attım. Şimdi sarığımı feda etmem diyebilir miyim?' diyerek sarığı çıkarıp, fesle kaldım. Sultan Abdülaziz Han hazretlerini o gün sabah kendisine giymek için hazırlanmış olan elbisesini gönderdi, giydim. Padişahın huzuruna çıktım. Son derece büyük iltifat ve övgüye mazhar oldum”.*⁴⁹

Cevdet Paşa'nın bundan sonraki hayatı aldığı görevlerle şekillenecektir. Bu durum ilk olarak 1864 yılında Kozan Islahatı görevi ile başlar. Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte görevlendirilen Derviş Paşa Çukurova, Adana, Kozan bölgelerindeki karışıklıkları ıslah etmek için fevkalade görevle bölgeye atanmıştır. Bölgedeki görevlerini 6 ay gibi şaşılacak kısa bir en iyi şekilde yerine getirerek Payitahta dönmüşlerdir. 1866 yılında Rütbe-i İlmiye' de vezirliğe atanmıştır. Bu atamadaki sebep; Yeni vilayetler kânunnamesine göre Maraş, Urfa, Deyrizor, Adana gibi meskûn mahal bölgeleri Halep Valiliğine bağlanmıştır. Cevdet Paşa buraya Vali olarak atanmış iki yıl Halep Valiliği görevini ifa etmiştir. Bu görev sonrası 1868'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye lağvedilerek bugün Yargıtay diye nitelendirilen Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm Adliyye olarak ikiye ayrıldı ve Cevdet Paşa İstanbul'a çağnılarak Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye komisyonuna reis tayin edildi. Daha

⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s199.

sonra Adliye Nâzırı olarak atanacaktır. Cevdet Paşa'nın memurluk hayatındaki bu hareketlilik bize, devlet tarafından potansiyelinin ve değerinin bilindiğini gösterir. Batılı devletlerin baskısı ve Tanzimat sürecinin getirdiği bir takım zorunlu ve gerekli değişikliklerin başında Adliye Teşkilatının düzenlenmesi gelir. Bundan dolayı Vilayet Nizamnamesi ile Sancak Nizamnamesi ile yeni bir hukuk düzenlenmesine gidilmiştir. Bu mahkemeler genel olarak "Nizâmiye Mahkemeleri" olarak anılmış ve Ahmet Cevdet Paşa'nın bu nâzırlığın teşkilinde büyük çabaları göz ardı edilemez. Daha sonra bu nâzırlığın önce reisi daha sonra nâzırı olacaktır.⁵⁰ Cevdet Paşa bu tarihten sonra adliye teşkilatının kurumsallaşmasına çalışacak ve kariyerinin ve şöhretinin borçlu olduğu en önemli eseri "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye"yi komisyon vasıtasıyla meydana getirecektir. Mecelle; muamelata ve içeriğe göre fihhi meseleleri ve kararları içerir.⁵¹ Fakat 1870 yılında Mecelle çalışmasının ilk dört kitabı yayınlanmış beşinci kitap hazırlığı esnasında kendisine ve fikirlerine muhalefet edenlerin komploları sonucu görevinden uzaklaştırılarak ve Bursa Valiliği'ne atanacaktır. Kendisinin komisyonda yer almadan hazırlanan altıncı kitabın çıkması ve kitabın niteliksiz olması onuz bu komisyonun devam edilemeyeceğini göstermiştir. Bunun üzerine 1871 yılında tekrar komisyon başkanlığına atandı. Nitekim sekizinci kitap hazırlığı aşamasında 1872 yılında Maraş Valiliğine ve on sekiz gün sonra tekrar İstanbul'a çağrılarak Mecelle komisyonunun başına geçirildi.

Cevdet Paşa'nın hayatının hareketli ve yoğun geçişini 1873 yılında daha iyi tespit edilmektedir. Bu tarihte Şûrâ-yı Devlet Başkan Yardımcılığına tayin edilmiş, Evkaf Nazırı olmuş daha sonra Maarif Nâzırlığına atanmıştır. 2 Kasım 1874 yılında Yanya Valisi olacaktır. 1874 yılında 1882 yılına kadar devlet dairelerinde çok yoğun bir atama geçirmiştir. 1882 yılında dördüncü defa getirildiği Adliye Nazırlığından azledilmiş ve üç buçuk yıl memuriyetten men edilmiştir. Tekrardan 11 Haziran 1886 tarihinde beşinci ve son kez Adliye nazırı olmuştur. Bir sene sonra Sultan II.

---

⁵⁰ M. Akif Aydın, *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), İ.Ü.E.F.Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s23-24.

⁵¹ Osman Keskiöglü, *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1. Ankara, 1966, s222-225.

Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının yıl dönümüne katılmıştır.⁵² Son olarak Sultan II. Abdülhamid onun son görevi olacak Meclis'i Âli'ye görevli kılacaktır.

Ahmet Cevdet Paşa vefatına (1895) yılına kadar Osmanlı Devleti'nde neredeyse her yüksek kademedeki görev almış millet ve memleket için devletin tayin ettiği yolda ilerlemiştir. Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in lütuflarına mazhar olmuştur. Memuriyet hayatının son dönemlerinde Sadrazam Kâmil Paşa ile fikir ayrılıklarından dolayı görevi Adliye Nazırlığından istifa etmek zorunda kalır. Fakat Sultan Abdülhamid kendisini 10 Mayıs 1890'da Meclis'i Âli'ye memur kılmıştır.⁵³ Paşa ömrünün son yıllarını Bebek'teki yalısında ailesiyle geçirmiş bu süreçte çocuklarının eğitimi ve yetişmesiyle yakından ilgilenmiştir. 26 Mayıs 1895 tarihinde 73 yaşında kısa süren bir hastalık sonrasında yalısında vefat etmiş Fatih Sultan Mehmet Türbesi haziresine defnedilmiştir.⁵⁴ Hiç şüphesiz ki Paşa'nın 1850 yılından 1895'e kadar geçen 45 yılda memlekette yapılan atılım ve icraatların büyük kısmında imzası vardır.⁵⁵ Paşa, 1 defa Ticaret ve Ziraat Nâzırlığı, 2 defa Vakıf Nâzırlığı, 3 defa Maarif Nâzırlığı, 5 defa Adliye Nâzırlığına getirilmiştir. Niyazi Berkes onun için "Tanzimat'ın en büyük şahsiyeti" ifadesini kullanır.

1.2.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın İlmî Kişiliği

Ahmet Cevdet Paşa daha küçük yaşlarda zeki, akıllı ve yüksek mertebelere gelecek potansiyelde olduğunu belli eden bir kişiliktir. Erken yaşlarda okuma yazma öğrenmiş, Hafız Mehmet Efendi'den ilm-î mantık ve beyân dersleri almıştır. Şer'i ilimlerde ilim sahibi olmuş küçük yaşta Halebi, Mültekâ gibi fıkıh kitapları okumuştur. Onun karakter ve şahsiyetinin şekillenmesinde medrese eğitimi ve Mustafa Reşit Paşa'nın yanında on beş yıllık bir yetişme evresinin büyük bir payı vardır. Nitekim Devlet-i Aliyye'de aldığı her görev, üstlendiği her icraatta, kaleme

⁵² Mehmet Cavid Baysun, *Tezâkir-i Cevdet Hakkında-Tezâkir*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s214.

⁵³ Osman Keskiöğlü, *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1, Ankara, 1966, s225-226.

⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7. s445.

⁵⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K Yayınları, İstanbul, 2010, s165.

aldığı her eserde bu yetişme evrelerinin izlerini görülür. İstanbul eğitimi başlı başına kendisi açısından çığır açıcı bir dönemdir. Bu eğitimi sırasında karakteri şekillenmeye başlamış devlet adamı olma yolunda yetişme evresine geçmiştir. Cevdet Paşa eğitim hayatı esnasında alanında çok parlak ve önde gelen hocalardan ders almakla beraber eğitim döneminde risaleler yazar. Kendisi eğitim hayatını beşikten mezara kadar düsturuyla devam ettirmiş ve hayatının her döneminde kendisini eğitime ve üretmeye adanmıştır. Nitekim tatil algısı sadece bayram günleriyle sınırlıdır.

Ahmet Cevdet Paşa ilk olarak İstanbul'daki eğitimine Papasoğlu Medresesi'nde "Tefsir ve Hadis" derslerini tahsil ederek başlamıştır. Mühendishâne-i Berri Hümâyun muallimi Miralay Nuri Bey'den cebir, logaritma, geometri dersleri almıştır. Müneccimbaşı Osman Saib Efendi'den matematiğini geliştirmiştir.⁵⁶ İmamzâde Es'ad Efendi'den Şerh'i Akâid dersi okumuş, Süleymaniye Camii'sinde mutavvel derslerine devam etmiştir.⁵⁷ Çok az bir süre zarfında hak ettiği konuma ulaşmıştır. Devlet kademelerinde yükselmiş, devletin resmi tarihçisi olmuş, tarih anlayışında yeni bir çığır açmıştır. Cevdet Paşa'nın medrese sevdası ve hasreti hayatının her alanında hissedilir. Bunun için her zaman hayalinde medreseye çekilip ilim öğrenmek vardır. Siyaset ve politikanın iç yüzünü görmüş ve zaman zaman bundan rahatsız olmuştur. Siyaset dünyasının doğası yüzünden neşri ilim için medreseye çekilmeyi arzu eder, fakat devlet ihtiyaç ve zorunluluklarından dolayı bu arzusunu hiçbir şekilde gerçekleştiremeyecektir.⁵⁸

Tanzimat Devri için istisnasız parmakla gösterilecek bir şahsiyet olan Ahmet Cevdet Paşa XIX.Yüzyıl Osmanlı-Türk düşünce, tarih ve yönetim anlayışına damgasını vurmuştur. Siyasi, toplumsal ve kültür hayatında oluşturduğu metotsal yenilik bugün bile ülkemizde hissedilir. Açtığı Tanzimat metodu devlette her anlamda yeni bir soluk getirmiştir. Medeni kanunu Osmanlı günlük hayatına başarıyla tatbik etmesinin yanı sıra, eğitimsel açıdan akademi çalışmalarını ve eğitim

⁵⁶ M. Şakir Ülkütaştır, *Cevdet Paşa. Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri 1822-1895*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s8.

⁵⁷ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s44.

⁵⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y. Yayınları, İstanbul, 2010, s166.

reformlarını hayata geçirmekte maharet sergilemiştir. Medresede, Meclis-i Maârifte, Encümen-i Dânişte, Mekteb-i Hukukta, Dârümualliminde hizmet vermiş, önemli nâzırlıklarda etki bırakmış olup, hizmetleri ve reformları gözle görülür gelişmeye ve değişime sebebiyet vermiştir. En ufak eseri bile eğitim veya devlet idaresindeki zayıf ve çürük tarafları düzeltmek düşüncesi ile yazılmış, kötü niyetli devlet adamlarını yermiştir. Eserlerini ilk kaleme aldığı dönemle ömrünün sonlarına doğru yazdığı eserleri arasında büyük görüş ayrılıkları ve çatışmaları olduğunu görürüz. Bunun nedeni; Tanzimat'ın getirdiği olumsuzlar ve devletin yaşadığı süreçleri, krizleri, bâdireleri, yanlışları bizzat içinde bulunduğu ve gördüğü için kaçınılmaz sert tenkitlerini esirgememiş ve Tanzimat'a karşı antipatik bir tutum sergilemiştir. Batıya yönelik tam açılımın devleti kurtaramayacağına iddia etmiş İslam dairesi çerçevesinde yeniliğe taraftar olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa ve onun gibi düşünen devlet yöneticileri eğitim, bilim, askerlik ve devlet kurumları açısından önde olan Osmanlı Devleti'nin XVI.yy'ın sonlarına doğru duraklamaya başlayarak Avrupa karşısında geri kaldığını kabul etmiştir. Onlar, çatırdamakta olan devleti bir reform ve modernleşme ile kurtarılacağına gerekliliğini anlamışlardır. Fakat bu taklitçilik ve benzemekle değil gerekli olan müesseselerin devlet bünyesine tatbikiyle anımlanacağını ve devletin dirileceğini savunmuşlardır.⁵⁹ Planlı bir değişim ve dönüşümü istemişlerdir. Onlara göre bu yapılacak icraatların odak noktası İslam kalarak modernleşmek ve muasırlaşmaktır.⁶⁰ Kaçınılmaz bir olgu olan modernleşme elbet gerçekleşecekti. Ama nasıl ve hangi yol izlenmeliydi?

Batı dünyası, reform ve rönesans hareketlerinden sonra yeni bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm hayatın her alanında kendisini hissettirir. Bu değişimin Osmanlı Devleti'ne ilk akisleri savaş meydanlarında olmuştur. İmparatorluk ordularının savaş meydanlarında zaafa uğraması ve yenilmesi Avrupa'nın teknolojik üstünlüğü ele geçirmesinin sonucudur. Bu şokun tanınması ve atlatılması Devlette çeşitli tepki ve değişimlere sebebiyet verecektir. Devlet bu değişimi ilk olarak askeri anlamda yapmıştır. Bu değişim XIX yy'da doruğa ulaşmıştır. XIX.yy. öncesi ve

---

⁵⁹ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul. 2016. s36.

⁶⁰ Ahmet Zeki İzgöer, *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*. İz Yayıncılık, İstanbul. 2016, s280.

sonrası girişilen reform ve modernleşme metotları, çeşitli alternatifler oluşturmuş, yeni akımlar ortaya çıkarmış ve yeni fikirler kök salmıştır. Bu etkilerin ana noktası Avrupa’da başlayan ve dünyayı değiştirmeye mecbur bırakan gelişmelerdir. Osmanlı Devleti ise bu değişim ve dönüşümü en sancılı geçiren toplumlardan birisidir.

1.2. Modernleşme ve Tanzimat Hareketlerine Kadar Osmanlı Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden günümüze gelen kadar gelen dini, siyasi, askeri, hukuki, ahlaki, ilmi alanlarda ortaya çıkan yeni fikir çabalarının, arayışlarının ve tartışmalarının, yeni uygulama gayretlerinin tümünü adlandırabileceğimiz süreç modernleşme sürecidir.⁶¹ XVI.yy’da Avrupa’dan dünyaya yayılan bu değişim ve dönüşümün ilk etkileri Koçi Bey, Kâtip Çelebi gibi düşünürler ve layihacıları tarafından XVII.yy. sonu XVIII.yy. başı itibari ile fark edilmiştir.⁶² Devlet varlığını sürdürebilmek için bu atılımları gerekli görmüş ve XVIII.yy’dan itibaren Avrupa karşısında aldığı askeri yenilgi ve gerilemeyi durdurmak için ilk olarak askeri alan eğitiminde bir yenilik ve modernleşme atılımı gerçekleştirmiştir. 1776’da Mühendishâne-i Berri Hümâyun ve Mühendishâne-i Bahri Hümâyun’un kurulmasıyla başlatılan eğitimde reform ve modernleşme XIX.yy. ortalarında sivil eğitim hayatını da etkisi altına almıştır.⁶³ Tanzimat’la başlatılan reform ve modernleşme hareketleri eğitim alanında da Avrupa’nın etkisinde kaldığını gösterir. Bundan dolayı o zamana kadar medrese etkisinde olan eğitim hayatı, İslami eğitimin dışında Batı modelinde yarı-laik yeni bir eğitim sistemiyle tanışmıştır. Bu yeni atılımlar Devletin ilk defa karşılaştığı kavramlar olan birey ve sınıfların

---

⁶¹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s11.

⁶² İlber Ortaylı, *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu*, Ed. Halil İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s452.

⁶³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966, s17.

toplumda inkişaf etmesinin, filizlenmesinin önünü açmıştır.⁶⁴ Bu farklı görüşteki bireyler zaman geçtikçe toplumun aydın kesimini oluşturmaya başladılar. Tanzimat aydın ve yöneticileri bir takım başarısızlıklara rağmen, eğitim reformu adına ciddi gelişmeler göstermiştir. Bunlar iç muhalefet, mevcut müesseselerin direnci ve ulema itirazlı vb. sebeplerce gecikmeli olsa da modernleşme süreninin ilk adımı olarak nitelenen bir geçiş dönemidir.⁶⁵ Özellikle eğitim açısından bir değişim süreci olan bu dönem, geleneksel ilmiye sınıfının hışmına uğramıştır. Modernizmin getirdiği Avrupalı ilim ve teknikler eskinin yerini alıyordu. Bu dönem Avrupa'da eğitim görmüş veya Avrupalı tarz okullarda mezun olmuş, laik zihniyetli talebelerin ve aydınların gelmeye ve devlet kadrolarına yerleştiği dönem olmuştur. Avrupalı modernist eğitim uygulamaları yirminci yüzyılda giderek güçlenerek eğitim sisteminin tamamını etkisi altına almıştır. Batıcı anlamda yenileşme ve reform zarurietini devletin her alanında hissedilmiştir. Reform ve ıslahat ihtiyaçları sadece iç dinamiklerin talebiyle değil, mecburiyetten ve dışsal şartların zorlamasıyla da ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Ahmet Cevdet Paşa' ya göre medeniyet, reform ve modernite olgusu eğitimle yayılır, gelişir ve topluma eğitimle ulaşır. Fakat Tanzimat uygulayıcıları Batı eğitim ve ilim metotlarını devlete tatbik etmek isterken önlerine iki tane ciddi engel çıkmaktaydı. Modern ve pozitif ilimleri kendi menfaatleri için tehlike sayan mutaassıplar. İkincisi ise; eğitimin özünü kavrayamayan sadece kısa fayda hesabında olan mütefekkirler.⁶⁷ Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni dönemleri gibi devletin güçlü olduğu dönemlerde İstanbul'daki büyük medreselerin müfredatında dini ilimler ile beraber pozitif bilimlerde yer alıyordu. XVI.yy'dan sonra pozitif bilimlerden uzaklaşmaya başlandı ve sadece dini ilimler okutulmaya devam edildi. Bu durum bir zaman sonra İslam bilgisi ve hukuku dışında eğitim almayan ve bu konulardan başka bilgisi olmayan bir mezunlar topluluğunu oluşturdu. Bu süreç bir kısır döngüye sebebiyet vererek bu eğitim kurumları bir nevi niteliksiz ilahiyat

---

⁶⁴ Cetnil Öztürk, *Osmanlılar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s565.

⁶⁵ Erdem Oklay, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme*, Tarih İnceleme Dergisi, XXIX/I, 2014, s236.

⁶⁶ Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2012, s23-20.

⁶⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966, s27-35.

fakültelerine dönüştü.⁶⁸ Tanzimat eğitim uygulamalarının gelmesiyle okullarda pozitif bilimler, yabancı dil, resim gibi derslere günah denilerek şiddetle karşı çıktı. Fakat bu protesto ve tepkilere rağmen çağdaş ve modern eğitim değer gördü ve mutaassıpların ortaya attığı iddialar önemini kaybetmeye başladı. Günden güne pozitif ve modern eğitim değer kazandı ve örgünleştirildi. Tanzimat uygulayıcıları ve devlet adamları, girişilen yeniliklerin kök salması için bilgili ve bu sürecin bilincinde olacak bir toplum, yeni bir elit ve aydın kadrosu oluşturmak gerektiğini biliyorlardı.⁶⁹

1.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Encümen-i Dâniş'in Kurulmasındaki Rolü ve Osmanlı Eğitim Alanındaki İcraatlarına Genel Bir Bakış

Avrupa'da ilk olarak 1635 yılında bilim ve sanat çalışma ve gelişmelerine yön vermek adına XIV. Louis başkanlığı ve girişimiyle Kardinal Richelieu tarafından Fransız Akademisi (Academie France) kurulmuştur. Fransa'daki bilimsel araştırmaları teşvik etme amacıyla kurulan akademi XVII. ve XVIII'de Avrupa'daki bilimsel gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde 1666'da Fransız Bilimler Akademisi (Academie des sciences) kurulmuştur, Rusya'da 1724 tarihinde St. Petersburg akademisi devlet girişimiyle kurulan ilmi cemiyetler eğitim ve bilginin kurumsallaşması ve örgünleşmesini sağlamışlardır. İngiltere'de 1662 Royal Society, 1710'da İsveç'te Collegium Curiosorum gibi ilmi cemiyetler ise sivil destekli kuruluşlardır. Modernleşme konusunda Fransa örneğini izleyen Osmanlı Devleti'nde Fransız Bilimler Akademisi tarzında Encümen-i Dâniş kurulmuştur. Bu müessesenin kuruluşundan öncesinde Damat İbrahim Paşa'nın girişimleri olduysa bile modernleşme açısından kalıcı ve kurumsal olmamıştır. Nitekim bugün Encümen-i Dâniş'te kalıcı olmamıştır. Bu akademinin kurulmasındaki temel amaç Osmanlı münevverlerinin bir yandan bürokratik memuriyetlerine devam etmeleri diğer

---

⁶⁸ Richard L. Chambers, *The Education of a Nineteenth Century Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha*, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.4, No. 4 October.1973. Cambridge University Press, s443.

⁶⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi MÖ.1000- MS.2015*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015, s155.

yandan ilmi ve akademik çalışmalarını devam ettirmek düşüncesidir.⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa, bu müessesenin sağlayacağı yarar ve faydaların lüzumu hakkında hazırladığı mazbatayı dönemin Padişahı Sultan Abdülmecid'e sundu. Sonrasında Sultan bu mazbataya istinaden beyannameyi 1 Haziran 1851 tarihinde Takvîm-i Vekâyi gazetesinde yayınlattı. Cevdet Paşa'da oluşturulan kurumun üyeleri arasında yerini aldı. Daha sonra kurumun ve kendisinin bu alanda ilk eseri sayılacak olan Kavâid'i Osmâniyye'yi Sultan'a sundu.⁷¹ Bu Akademinin kurulmasını sağlayan şahsiyetlerin başında gelen kişi şüphesiz Ahmet Cevdet Paşa'dır. Mazbata ve beyannâmelerini kendisi yazmıştır.⁷² Bu akademinin Fransız bilimler akademisine benzetilmesinin sebebi; Bilim ve sanat alanında önde gelen isimlerin yer alması, ulusal prestij anlamında çalışma ve yayınların yapılması, bu çalışmaların bir komisyon gözetiminde yürütülmesi ve Fransa Devleti tarafından tanınmasından dolayıdır.⁷³ Akademinin gayesi ve görevleri; eğitim, terbiye ve kültür alanında gerekli icraat ve çalışmaları yapmak, Batı dünyasında ilmi çalışmaları ve yenilikleri takip etmek, kurulacak üniversiteler için müfredat ve kitap hazırlamak, tercüme yaparak memlekette ilmi ve kültür çalışmalarına katkıda bulunmaktır.⁷⁴

Cevdet Paşa 1845'ten itibaren eğitim alanında yapılan pek çok reformun doğrudan veya dolaylı olarak içerisinde bulunmuştur. 1845 yılında Sultan Abdülmecid döneminde eğitimde modernleşme hareketlerinin ve reformların istenilen şekilde uygulanması ve gerçekleşmesi için Meclis-i Muvakkat'ın kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon Sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi, Rüştiye ve Dârülfünunun kurulmasına dair bir rapor kaleme almış ve bunu Bâb-ı Âliye sunmuştur. Bu raporu sunan komisyonda Cevdet Paşa da hazır bulunmuştur.⁷⁵ Kendisi, İstanbul Müderrisliği Ruûsundan beş sene sonra 14 Ağustos 1850 tarihinde

---

⁷⁰ Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen'i Danış'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ses Reklam Matbaacılık, Ankara, 2018, s10.

⁷¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s57.

⁷² Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad.veYay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s43-44.

⁷³ Ayhan Hakan, *Dünya'da ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, Ankara, 2019, s222-262.

⁷⁴ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul, 2016, s19-20.

⁷⁵ Ali Akyıldız, *Ma'arif'i Umumiyye Nezareti*, TDV, İ.A. Cilt 27, Ankara, 2003, s273.

Meclis-i Umûmiye Âzâlığı ve ardından Dârümuallimin Müdürlüğüne tayin edildi. Bu tarihlerde eğitim alanında ilk önemli icraatı olan 1851 Dârümuallimin Nizamnâmesi yayınlamıştır. Bu icraatı ile eğitim bilimlerin önemine dikkat çekilmiş ve eğitimde kamusallaşmaya gidilmiştir. Eğitimin kurumsallaşması ve Tanzimat uygulamalarının halka yayılması için öğretmen yetiştirmenin mühim olduğunu bilerek bir nizamnâme yayımlamıştır. Tanzimat sürecinde eski usulü uygulayanları revize etmiş, bir modern metot ve uygulama geliştirilmiştir. Eğitim, dini kurumların tekelden alınıp devlet yönetimi ve denetimi altına alınma yoluna gidilmiştir.⁷⁶ Cevdet Paşa bu kurumda yöneticilik yaparken aynı zamanda “Tarih-i İslam-ı Umumi” dersleri vererek müderrislik faaliyetlerine girişmiştir. Medrese mezunu olan Cevdet Paşa, modern eğitim uygulayıcı ve temsilcilerin önde gelen simâlarından olmuştur.

Bir yıl sonra Encümen-i Dâniş üyeliğine seçilen Cevdet Paşa, 1855 yılında resmi tarihçi sıfatıyla Vakanüvis olarak atandı. Devlet kademelerinde bu yükselişin yanında ilmiye alanında da yükselerek 9 Ocak 1856 tarihinde Galata Kadılığı’na getirildi. Aynı yılın 9 Aralığında Mekke-i Mükerrime Kadılığı’na atanmıştır. 21 Ocak 1861 yılında İstanbul Kadılığı pâyelerini aldı. 1863 yılında Anadolu Kazaskerliği’ne atandı. Üç yıl sonra 1866’ da bu pâyesi vezârete çevrildi.⁷⁷ 26 Nisan 1875 tarihinde Sadrazamlıktan azledilerek Maarif Nâzırlığına tayin edilmekle beraber bu süreçte eğitim işleriyle meşgul olmuştur. Cevdet Paşa ömrü boyunca Maârif Nazırlığına üç kez atanmıştır. Aynı zamanda Payitahtta açılan ilk idâdiler onun Maârif Nazırlığı dönemine aittir(1850). Cevdet Paşa bu görevinde yukarda değindiğimiz Dârümuallimin nizâmı ve ıslâhına uğraşmış bu okul için nizamnâme hazırlamıştır(1851).⁷⁸ Bu nizamnâme bir tüzük niteliğinde olup; Uygulanacak müfredat, öğrenci alımları, öğretmenlerin nitelik ve nicelik şartları ve görev süreleri

---

⁷⁶ Erdem Oklay, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme*, Tarih İnceleme Dergisi, XXIX/I, 2014, s242-243.

⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7. s444-445.

⁷⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s46.

gibi maddeleri içerir.⁷⁹ Bu Nizamname ile ilk defa pozitif eğitim bilimlerine ağırlık verilmiş ve bu alanın genele yayılarak kamusallaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Maârif Nâzırlığı görevinde, Sâdullah Paşa ile birlikte Sıbyan mekteplerinden yüksekokula kadar okunacak ders kitapları ve müfredatı yeniden düzenleyecek bir komisyon oluşturulmuştur.⁸⁰ Tarîh-i Cevdet eseri bu komisyonda uygun görülerek kaleme alınmıştır.

Tanzimat sürecinde yapılan modernleşme atılımları ve eğitim alanında yapılan reformlar sonrası modernleşmenin sadece ordu düzeyinde kalmadığını her alana yayılıp kök saldığı fark edilmiştir. Bu dönem Avrupalı eğitim müfredatı ve kadrolarının, seküler zihniyetli yönetici, devlet adamlarının ve münevverlerin Devlete yerleştiği dönem olmuştur. Bunu öngören Cevdet Paşa Türkçe'nin ilim dili olması gerektiğinin bilincine varmıştır ve bunun için çalışmalar yapmıştır. Mekteplerde ve üniversitelerde okutulmak üzere modern metotlara göre Türkçe gramer ve ders kitapları yazmış ve hazırlatmıştır.⁸¹ Hatta bu konuya ciddiyetle eğildiği için Encümen-i Dâniş'in açılış metnini çok sade bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Bu girişim o zaman pek bir anlam ifade etmese de sonraki dönemlerde ciddiyet kazanacaktır. Onun ana amacı Türkçenin sadeleşmesini ve herkesin okuryazar olmasını sağlamaktır. Böylece hayal ettiği modernleşme ve reformun ana harcı olan eğitim ve bilimin halka ulaşması sağlanması için zemin oluşturulacaktır.⁸² O, zaman zaman Âli ve Fuat Paşa'lar gibi düşünen devlet adamlarının aksine hiçbir denge gözetmeden yapılan Batı taklitçiliğine karşı çıkmış ve bu ideolojiyle fikirsel anlamda savaşmıştır.

---

⁷⁹ Yahya Akçöz, *Darülmüallimin' in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa*. Milli Eğitim Dergisi sayı 95, İstanbul. 1990, s1-2.

⁸⁰ Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2012, s88.

⁸¹ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul, 2016, s.30-32.

⁸² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s26.

1.4. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih, Hukuk, Eğitim Alanında Yazdığı Eserler

73 yıllık ömr-ü hayatında otuza yakın eser üreten Cevdet Paşa Türk tarih, hukuk, eğitim ve yönetim gibi alanlara damgasını vurmuş ve yeni bir soluk getirmiştir. Kaleme aldığı eserlerin hepsini tamamıyla ihtiva etmek konumuzun sınırlarını aşacağından sadece önemli eserlerini inceleyip ne için yazıldığı ve konularının içeriği hakkında bilgi vereceğiz.

Ahmet Cevdet Paşa tarih sahasına müverrih sıfatıyla çıkarak Osmanlı tarih anlayışında yeni bir metot oluşturmuştur. Bu yeni soluk ve metotla birlikte alışagelmış klasik Osmanlı Tarihçi ve vakanüvislerinden ayrılmış yeni bir anlayışın kurucusu olmuştur. Onun tarih metodu, doğu-batı tarihçiliğinin sentez haline getirilmiş akıcı, sade, edebi ve bilimsel özellikler taşıyan bir tarih anlayışıdır.⁸³ Cevdet Paşa, Devlet müesseselerinin köhnemiş ve artık devrin ihtiyaçlarına cevap vermediğinin farkındaydı. Bunun için eserleri tenkit, öğüt, eğitici ve bir çözüm üretme odaklıydı. Zaman zaman müessese ve yetki sahiplerini eleştirmesi kendisine karşı bir cephe oluşturmuştur. Fakat bu girişimleri içeride, özellikle halk kesiminde büyük destek görmüştür. Cevdet Paşa büyük devlet adamı olmasından ziyade eser üreten önemli bir bilim adamıdır. Ömrünü devletin ihyasına adanmış tarih, hukuk, eğitim ve yönetim gibi konularda yadsınamaz çalışmaları olmuştur. Eserlerini kaleme alırken Batılı tarihçilerden etkilenmiş Batı kaynaklarından yararlanmıştır. Örneğin; Yunan İsyanı hakkında Avrupalı diplomat ve tarihçi Baron Prokesch von Osten ve literatür-politik tarihçi olan Georg-Gottrieg Gervinius gibi tarihçilerden yararlanmış ve adlarını kaynak olarak göstermiştir.⁸⁴

---

⁸³ Mübahat Kütükoğlu. *Tarihçi Cevdet Paşa. Ahmet Cevdet Paşa Semineri*. İstanbul Edebiyat Fakültesi. İstanbul. 1986. Sf.110.

⁸⁴ Sezai Öztaş, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçilik Anlayışı ve Tarih Eğitimi ile Tarih Öğretimine İlişkin Görüşleri*, International Journal Of Eurasia Social Sciences, Year:8 Vol:8 Issue:27, June2017, s449.

1.4.1. Tarih-i Cevdet

Ahmet Cevdet Paşa'nın en önemli eserlerinden olan Tarih-i Cevdet (Tarih-i Vek'âyi Devlet-i Aliyye) 1774-1826 yıllarını kapsar. Eser, daha çok ayrıntılı tarih ve sosyoloji içeriklidir. Cevdet Paşa, Encümen-i Dâniş'in verdiği görev doğrultusunda Küçük Kaynarca Antlaşmasından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar olan süreci yazma görevini üstlenmiştir. Eser, Cevdet Paşa'nın tarihçilik alanında zirve yaptığı eserdir ve tamamen kendi fikir metodunun sonucudur.⁸⁵ Eserin içeriği tarih, sosyoloji ve İslam mezhepleri tarihini kapsar ve bir bakımdan bir tenkit eseridir. Sebep-sonuç ilişkisini güderek bir yorum ve tarz geliştirmekle beraber eserde karşılaştırmalı tarih metodu kullanılmıştır. Bu metot Osmanlı tarih yazımına getirdiği bir yenilik olup bu konuda bir dönüm noktasıdır. Eserin önem ve değer sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma anlamında en kritik dönemi teşkil etmesi gelir.

Ahmet Cevdet Paşa, 52 yıllık memuriyetinde Osmanlı Devleti'nin siyasi, ictimai, ekonomik hayatına ışık tutmuştur. Kendisi bu eserinde ülkenin içinde bulunduğu kritik durumu göz önünde bulundurarak kurtuluş reçetesi yazmaya çalışmıştır. Bu eser otuz senelik bir çalışmanın ürünüdür. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması tarihine kadar olan olayları kapsar. Eserlerinde sebep sonuç ilişkisinden kopmayan Cevdet Paşa, olayların doğruluk-yanlışlıklarını ve gerçek sebeplerini saptayarak bunlardan ders çıkarmak gerektiğini belirtir.⁸⁶ Eserde İbn-i Hâldun ekolü ağır olarak okuyucuya kendisini hissettirir.

Ayrıntılı bir eser olan Tarih'i Cevdet 12 cilt olup çok değerli bir ana kaynaktır. Eser bir nevi "Vâsıf Tarihi"nin devamı niteliğindedir. Cevdet Paşa bu eserini kaleme alırken arşiv kaynaklarından ve kendisinden önceki vakanüvislerden, sefaretnamelerden, dergilerden ve tezkirelerden yararlanmışır. Arapça ve Farsça kaynakları incelemiş fakat eser isimlerini belirtmemiştir.⁸⁷ 12. Cildi 1884'te bittiğine

⁸⁵ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev: Çoşkun Ünök), Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin. 1992. s.409-410.

⁸⁶ Ümit Meriç, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*. Timaş Yayınları, İstanbul. 2002. s17-18.

⁸⁷ Ali Ölmezoglu, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7, s115-121.

göre eser otuz yılda bitmiştir. Eserin 3 ayrı basımı bulunmaktadır ve son basımına “Tertib-i Cedid” adı verilmiştir. Muhtelif basımlarda bazı farklar vardır. Bunun nedeni ise Devletin geçirdiği sıkıntılı ve çalkantılı döneme denk gelmesidir. Zorunlu olarak basımlar değişkenlik göstermiştir. 16 Temmuz 1851 yılında Encümen-i Dâniş üyelerinin her birine muhtelif konularda çeşitli bilim dalları üzerine bir eser yazmakla görevlendirilmişlerdir. Cevdet Paşa’ya ise 1774-1826 yılları arasındaki olayları yazma görevi verilmiştir.⁸⁸ Muhafazakâr kimliğinden kopmayan Cevdet Paşa, bu halini eserlerine de yansıtmıştır. Bu eserinde Şark tarihçiliğine, Batı tarihçiliğini katarak bir sentez oluşumu kendisini belli eder. Kendisinin devletin resmi tarihçisi sıfatıyla kaleme aldığı bu eser, imparatorluğun modernleşme anlamında en önemli noktalarından birini teşkil eder.⁸⁹ Kendisi bu eserde devletin çağdaşlaşma ve modernleşme konusunda başarısız olmasının sebeplerini çıplak bir dille anlatmıştır. Tenkitçi bir eser olan Tarih-i Cevdet devletin içinde bulunduğu buhrandan kurtulmanın çözümünü açıklayan bir yol haritası niteliğindedir.⁹⁰ Eserde, bazı devlet adamları ve ulema mensuplarının cehaleti ve engeli, ahlaksızlıkları, erdemsizlikleri yüzünden Tanzimat sürecinin başarılı olamadığını belirtir. Batılı siyasetçilerin çıkarlarına alet olmakla ve körü körüne taklitçilik yapıldığı için bu sürecin tıkandığını tutarlı tenkitler ve teferruatlı açıklamalarla anlatır.⁹¹

Cevdet Paşa’nın tarihçilik anlamında Avrupalı mütefekkir ve müverrihlerden etkilenmesi yadsınamaz. Fakat asıl etkilendiği kişilik ise İbn-i Haldûn’dur. İslam mütefekkirlerinden Hafız Zehebî ve İbn-i Teymiyye etkilendiği şahsiyetlerdir. Cevdet Paşa bir nevi Batı tarihçiliğiyle Doğu tarihçiliğini harmanlamıştır. Kendisinin bu eseri Sultan Abdülmecid tarafında çokça beğenilmesi ve takdir görmesi, rütbesinin yükseltilmesi ve adının devlet mercilerince duyulmasında etkili olmuştur.⁹²

---

⁸⁸ Christoph K. Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih’i Cevdet’in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arut. Tarih Vakfı, Yurt Yayınları. İstanbul. 2000. s57.

⁸⁹ Ahmet Özcan. *Türkiye’de Popüler Tarihçilik, 1908-1960*. TTK. Ankara. 2011. s38.

⁹⁰ Niyazi Berkes. *Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu. Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları, 1.B. 1986, İstanbul, s222-225.

⁹¹ Niyazi Berkes. *Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu. Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları, 1.B. 1986. İstanbul, s235.

⁹² Ali Ölmezöglü, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7. s114-125.

1.4.2. Tezâkir-i Cevdet

Arapça “zikir” kelimesinden türetilen kısaca “Tezâkir” denilen eser, Cevdet Paşa'nın daha önceki eserleri gibi tarihçiliğinin ön plana çıktığı eserlerin en önemlilerinden olup kırk tezkireden oluşur. İlk tezkire kendisinden önceki vakânüvislerin durumu hakkında bilgi verir. Son tezkirede ise kendisinin biyografisi bulunmaktadır. Eserde Paşa'nın hayatı hakkında çok önemli bilgiler vardır.⁹³ Eser, kendisine 1855'te vakanüvis görevi verilmesinden sonra tarihçilik alanında aldığı notlardan oluşur ve bu bakımdan hatırat niteliği taşır. Eserin tarih aralığı vefatından iki sene öncesinde son bulur. (1855-1897) Kendisine resmi tarihçilik görev payesi bu eser sayesinde. Önem arz eden bir kaynak hasebiyle “Tezâkir”, Cevdet Paşa'nın kendi devrinde şahit olduğu olayları ve tanıdığı önemli kişilikleri subjektif olarak anlattığı için farklı bir önem arz etmektedir. Diğer bir önemi ise Payitaht'taki olayları anlattığı gibi Avrupa'da gelişen olayları naklederek karşılaştırmalı tarih yapmıştır. Eserde II. Abdülhamid devrinin bazı konularına ışık tutmuştur.⁹⁴ Eseri oluşturan müsveddeler 21 defterdir. Bu eserin son cildi eğitim tarihimiz hakkında çok önemli bilgiler verir.

Eserde Tanzimat şahsiyetlerinin yanı sıra Tanzimat döneminin sosyal, ekonomik, siyasi ve ahlaki yapısı detaylıca anlatılmıştır. Fakat olayların tarihsel özelliklerini ve detaylarını açıklamada zayıf kalmıştır. Eleştirel bir yaklaşımla yazılan eser, tarihi kaynak olarak kullanılması yerinde olmayacaktır. Bunun sebebi; Resmi görevleri esnasında fiilen şahit olduğu olayları kendi gözlemleriyle kaleme almış ve eserini oluştururken bu notları kullandığından dolayıdır.⁹⁵ Eser bir tarih kitabı olmamakla beraber anı defteri niteliğindedir. Aynı zamanda Paşa'nın hayatıyla ilgili bir otobiyografi ölçüsünde ayrıntılı bir eserdir.

Eser Tanzimat dönemin siyasi çehresini çarpıcı bir dille aktarır. Bir hatırat niteliği taşıdığı için zamanının toplumunun sosyal, ictimâî ve ahlakî yönlerine

⁹³ Ali Ölmezoğlu, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.7, s118-120.

⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Maruzat'a Dair*, Maruzat. Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010, s12-14.

⁹⁵ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7. s440-445.

tenkitçi bir üslupla yaklaşmıştır. Yöneticilerin ihtiraslarını ve makamlarını kötüye kullanmaları, çatışmalarını ve menfaatlarını eleştirmiştir. Dönemin önemli şahsiyetleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir Âli Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa ve Reşit Paşa gibi şahsiyetlerin isimleri zikredilmeye değer. Cevdet Paşa bu eserde devletin içinde bulunduğu kötü iktisadi ve ekonomik durumunu ve sebeplerini de ele almıştır.⁹⁶ O, bu tezkireleri kendisi gibi tarihçi olan Ahmet Lütfi Efendi'ye göndermiş ve gizli tutulmasını istemiştir. Bunun sebebi eserde dönemin ümera ve ulema sınıfını şiddetle tenkit etmesindedir. Eser II. Abdülhamid döneminin bazı konularına da açıklık getirmiştir. Bu eserin bütün tezkireleri layiha, mektup, arıza, özel tezkire, teşekkürnâme ve mazbata suretleri ile desteklenmiştir.⁹⁷ Bu durum bize muntazam tutulan notlarla beraber bahsi geçen olayları, gözlemleriyle tecrübe ederek ve destekleyici kaynaklar kullanarak eserine tatbik ettiğini gösterir.

1.4.3. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Günümüzde hala önemini koruyan bu eser, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle komisyonunun Devlet-i Aliyye için kaleme aldığı medeni yasa ve kanun maddelerinin olduğu kitapçıktır. Kendisinin asıl şöhreti bu eser sayesinde ve Tanzimat döneminin en önemli eseri olarak kabul edilir. Fıkıh kitapları incelenerek meydana getirilmiştir. Mecelle kelime anlamı itibariyle birtakım olay, fikir ve meselelerin kaleme alındığı küçük kitap, dergi ve sıralı mecmua demektir. Aynı zamanda Arapça “büyük boy kitap” anlamına gelmekle beraber esersel anlamda ise; kanun hükümlerinin bir araya getirilerek oluşturulduğu anayasadır.⁹⁸ İlk kitap 1 Nisan 1869 yılında yayımlanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa ve devrin en tanınmış İslam hukuk bilginleri ile birlikte toplam 15 kişiyle ve 7 senede çeşitli komisyonlarca meydana getirilen Mecelle, içerik olarak 1851 maddeden oluşur. 16 kitaptan mütevellit eserin son kitabı ise 6 Ağustos 1876'da Sadârete sunulmuştur. Şer'i

⁹⁶ Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemi.

⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s40.

⁹⁸ Siddık Sami Onar, *Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu: Mecelle*. İHF Mecmuası. XX/1-4, 1995, s58.

mahkemelerden ziyade Nizâmiye mahkemelerinde ve din farkı gözetmeksizin uygulanmak üzere oluşturulmuştur. Örfî hukuk kaynakları da kullanılarak oluşturulan Mecelle⁹⁹, Şer-i mahkemelerin konusu olan aile, miras, evlenme, boşanma, vasiyet, vakıf vb. konularını ele almamıştır.¹⁰⁰

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ile alakalı kanun mazbatasının giriş kısmında eserin kaleme alınma sebebi belirtilmekle beraber şunlar söylenebilir; Tanzimat'tan sonra modernleşme hareketlerine hız veren Devlet-i Aliyye kanun ve hukuk alanında daha düzgün ve muntazam bir taslak oluşturma ihtiyacına gitmiştir. 1868 tarihine gelindiğinde Hukuki ve Adlî anlamda birçok yenilik yapılmış, mahkemeler açılmıştır. Fakat yürütmeye çeşitli sıkıntılar var olup uygulanma açısından bir medeni kanun yoktur.¹⁰¹ Hukuk mahkemelerinin şer'î ve örfî hukuk farklılıklarından ve birbirleriyle çeliştiğinden dolayı bir kanun ve hukuk bütünlüğü ihtiyacı doğmuştur. Siyasi, iktisadi, dini sebepler, Avrupalı devletlerin¹⁰² kendi kanunlarını dikte ettirmesi bu sürecin temel sebeplerindendir. Dışsal sebep diyebileceğimiz; XVIII.yy'da Avrupa'da merkezi yönetimlerin ortaya çıkması sonrası ve hukuk bütünlüğü ihtiyacı doğması Avrupa'da kanunlaştırma hareketlerini doğurmuştur. Osmanlı Devleti Avrupa'ya yakın olması hasebiyle bu değişimi ve yenilikleri en fazla hisseden devletlerden biriydi. Büyük devlet adamlarından Âli Paşa Fransa'da bulunduğu sırada Fransız Medeni Kanunu'nu inceleme fırsatı olmuş ve Türkçe'ye çevrilerek Devlet-i Aliyye'ye tatbik edilmesini savunmuş fakat Ahmet Cevdet Paşa ve Şirvânizâde Rüştî Paşa, Örfî ve Şer'î hukuktan ve İslam gelenekleriyle temellendirilmiş yeni bir kanunlar bütünü meydana getirme fikrini öne sürmüşlerdir¹⁰³. Âli Paşa'nın Fransız Cod Civil'i Devletin hukuk sistemine tatbik etmek istemesinin bazı dayanakları vardır. Örneğin; Fransız Elçisi "Margui de Mousteir" telkinlerinin uygulanması sonrası Avrupa Devletleri'nin Osmanlı

⁹⁹ Osman Öztürk. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*. İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1. İstanbul. 1973. s122.

¹⁰⁰ M. Akif Aydın. *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) . İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi. İstanbul, 1986, s32-33.

¹⁰¹ Osman Kaşıkçı. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997, s308.

¹⁰² Özellikle Fransa.

¹⁰³ Bu dönemde Mısır, Fransız Cod Civil'ini tercüme etmiş mahkemelerde uyguluyordu.

Devleti'ne menfi baskısının kırılacağını düşünmüştü.¹⁰⁴ Hatta 1856 Paris Barış Konferansı'nda temsilci sıfatıyla bulunan Âli Paşa kapitülasyon sorununa değinmiş ve kaldırılmasını teklif etmiştir. Bu teklife; “Sizin kanunlarınız Müslümanlara yönelik ve tek taraflı olduğundan dolayı bu imkânsızdır. Kanunlarınızı değiştirmeden kapitülasyonların kalkmasının imkânı yoktur” diye cevap almıştır.

Âli Paşa'nın bu tatbik fikri kendisinden değil tamamen bir telkin ve zorlama sonucu ortaya çıkmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalıların Osmanlı Devleti'nde eskisinden daha aktif olmaları, Ticaret, müttefiklik, Hıristiyan tebaanın sorunları gibi konularda etkileşimleri bir hayli artmıştır. Ticaret davalarına Payitahttaki ticaret mahkemeleri bakamaz, mevcut kanunlar yetersiz kalıp hukuki sorunları çözemez olmuştu. Şer'i mahkemelerin bu işlevsizliği ve yetersizliğinden dolayı Avrupalı devletler baskılarını arttırmışlardır. Daha sonra 1867 yılında Tanzimat Fermanı'nın 9 maddesinin uygulanmadığını, Hıristiyan tebaanın memuriyet konusunu ve ticari kanunların ve mahkemelerin reforme edilmesini dile getirmişler ve nihayetinde Fransız Cod Civil'in doğrudan tatbiki için baskı yapmışlardır.¹⁰⁵ Âli Paşa ilk olarak Cod Civil'in sadece karına mahkemelerde uygulanmasını isteyerek bunun Osmanlı Devleti'nde bir temel olmasını öngörmüştü. Hatta Sadrazam Said Paşa adı geçen Cod Civil'i Türkçeye çevirmiş taslağını hazırlamıştı.¹⁰⁶ Fransız Devrimi'nin sonuçlarıyla oluşturulan Cod Civil, özgürlükçü ve eşitlikçi bir temele dayandırılmakta dini inançlardan bağımsız tamamen laik ve seküler bir yapıyla anlaşılmaktadır. Cod Civil tek, özgürlükçü ve eşitlikçi olması hasebiyle Fransa ve Avrupa için uygulanabilir ideal bir hukuk sistemiydi.¹⁰⁷ Fakat Devlet-i Aliyye'nin içsel ve dışsal dinamikleriyle hiç bağdaşmayan bir kanunlar bütünüydü. Fransız Hukukunu doğrudan tatbik etmek önü alınamaz ve geri dönülemez sorunlar çıkaracağı muhtemel olup Ahmet Cevdet Paşa gibi düşünen yani “Efkâr-ı Sâhiha Erbâbı” bunu görüyordu. Nitekim Mecelle oluşturulmadan önce Devlet-i Aliyye'de Fransa

---

¹⁰⁴ Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1, İstanbul. 1973. s17.

¹⁰⁵ Hulusi Yavuz, *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985. İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul. 1986. s54.

¹⁰⁶ A. Refik Gür, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Çeltüt Matbaası. İstanbul. 1951, s18.

¹⁰⁷ Guy Canivet, *French Civil Law Between Past and Revival*, Loyola Law Review, Volume51, 2005. s39.

kanunları incelenerek 1850 Ticaret Kânunnamesi, 1851 Deniz Ticareti Kânunnamesi ve 1858 Ceza Kânunnamelerini sistematize etmiştir.¹⁰⁸ Nizâmiye mahkemelerine atanan memurların mevcut fıkıh kaynaklarından yeterince istifade edememeleri bu ihtiyacı doğurmuş, bu konu ile alakalı 1855'te "Metn-i Metin" çalışması sonuçsuz kalmıştı. Metn-i Metin genel olarak Avrupa Devletlerinin baskısıyla oluşturulmaya çalışılan bir kanunlaştırma eylemidir. Bu çalışma Ahmet Cevdet Paşa'ya hukuk-kanun alanında bir tecrübe kazandırmıştır. Âli ve Sâid Paşaların bu kararına Ahmet Cevdet Paşa'nın tepkisi, temel olarak haklı bir serzenişti. Nitekim hukuk ve kanunun toplum ihtiyaçları doğrultusunda oluşacağı ve onunla besleneceği mantıksal bir çözümlerdir. Osmanlı Devleti'nde Cod Civil'in tatbik edilme fikri çıkmadan 50 sene evvel dönemin Almanya'sında da böyle bir olay vukuu bulmuştu. Fransız medeni hukukunu almak isteyen hukuk grubuyla tarihçi hukuk ekolünün temsilcisi Friedrich Karl von Savigny mücadelesi sonunda Savigny'in "hukukun halk ruhundan doğduğunu, hukuk uzmanlarının gerekli olanı tespit edip nihayetinde kanunlaştırma yoluna gidilmesi gerektiğini" söylemiş, dönemin Almanya'sında ise hukukunun gelişim açısından daha ikinci safhada olduğunu belirterek bu haysiyet kırıcı teşebbüsün gerçekleşmemesini sağlamış ve Cod Civil'in ithâlini önlemişti.¹⁰⁹

İslam Hukukunun dört büyük mezhebinden olan Hanefî Mezhebinin fıkhi muhtevası esas alınmıştır. Bunun için "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti" adıyla bir çalışma komisyonu toplanmış ve başına Ahmet Cevdet Paşa'nın tâyin edilmesi kararlaştırılmıştır. Heyet 1869-1876 yılları arasında farklı komisyonlar halinde çalışmıştır.¹¹⁰ Devletin en değerli hukuk bilimcileri ve hukukçularının oluşturduğu cemiyet ve modernleşme döneminin sosyal, ekonomik, toplumsal, dinsel olay ve icraatların çözümü için, örf'i, şer'i ve kısmen Batı hukuk metodunu temel olarak hala önemini koruyan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye"yi meydana getirmişlerdir.¹¹¹ Ahmet Cevdet Paşa'nın dini görev ve hizmet olarak gördüğü

---

¹⁰⁸ Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. İstanbul, 1997, s42.

¹⁰⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Mecelle Hakkında Değerlendirmeler*. Marmara Üniversitesi Adalet Dergisi, Sayı 62-63. 1/2, İstanbul, 2019. s338.

¹¹⁰ Sabri Şakir Ansay, *İslam Hukuku*, 3. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara. 1958. s38-40.

¹¹¹ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Sad.veYay: Metin Hacırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s9-11.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin ilk kitabı 1869 yılında hazırlanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹² Mecelle İsviçre'den alınan Medeni Kanunu'nun kabulü ile birlikte 17 Haziran 1926 tarihine kadar tedavülde kalmıştır. Mecelle, 1869 tarihinden itibaren ilk olarak devletin merkezi sistemini tesis ettiği ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde uygulamaya sokulmuştur. Bunlar; Kıbrıs, Filistin, Yemen, Hicaz, Ürdün, Bilâd-ı Şam, Lübnan, Irak, Arnavutluk, İsrail, Bulgaristan ve Bosna Hersek bölgeleridir. Bu mezkûr bölgelere doğrudan veya dolaylı şekilde tatbik söz konusudur. Bununla beraber bu kanun kitabı Devlet-i Aliyye bünyesindeki milletlerin diline Arapça, Rumca daha sonraları Fransızca ve İngilizceye çevrilmiştir.¹¹³

16 Kitap ve 1851 başlıktan oluşan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye kendi zamanına kadar dağınık ve içtihat farklılıkları olan hukuk görüşlerini toplamış, kaza hükümlerini sağlamlaştırmış ve kategorize etmiştir. Hukuk uygulama kaynağı olarak Mecelle genel olarak Hanefi Mezhebi Fıkına göre hazırlanmıştır. Öncesinde Mecelle meselelerinin önüne 99 tane "Kavâid-i Külliye" veya "Kavâid-i Fıkhiyye" denen temel ilke, sebep ve fikirler öne sürerek bir metot oluşturulmuş ve bu metot sayesinde diğer meselelerin çözülmesini sağlanmıştır.¹¹⁴ Mısırlı İbn-i Nuceym ve İbn-i Hâdimî'den alınan bu 99 madde hâkimlere yol göstermiş ve uyuşmazlığı çözmüştür. Hanefi Mezhebinin önde gelen imamlarından olan Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebû'l- Hüzeyl Zûfer bin el-Hüzeyl bin Kays el-Anberî el-Basrî'nin zayıf sayılan bir içtihadının tatbik ve onay görmesi sonucu dönemin şeyhülislam ve bilginleri tarafından şiddetli reddiyeye uğramıştır. Bu süreçte Ahmet Cevdet Paşa'ya "mezhep değiştiriyor" suçlaması bile yapılmıştır. Avrupa hukukuna taraftar bazı ilim adamları Mecelleye çamur atmaktan geri durmamışlardır. Hatta Fransız elçisi de Mecellenin tamamlanmasını istemeyenler arasındadır.¹¹⁵ Osmanlı Devleti'ndeki Fransız etkisi zaman zaman Cevdet Paşa'yı Payitahttan türlü tayinlerle uzaklaştırmış

¹¹² Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat* Sad ve Yay; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s201.

¹¹³ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sad ve Yay, Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s14-20.

¹¹⁴ M. Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri(1882-1895)*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s20-21.

¹¹⁵ Ebül'ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s88.

bundan dolayı Mecelle komisyonunun çalışmaları duraklamıştır ve eser eksik kalmıştır. Şeyhülislam'ın tepkisi ise İslam Fıkhı dolayısıyla İlmiye teşkilatını alakadar eden bu görevin kendilerine verilmeyip Adliye teşkilatının gözetimine verilmesiyle alakalıdır. Cevdet Paşa, bu tepki ve muhalefetler hakkında şunları söyler; “*Mecellenin dördüncü kitabı kaleme alınıp neşr edilmiş ve beşincisi dahi oluşturulmuş ve basıma hazır şekle getirilmiş idi. Fransız Elçisi'nin buna husumet nazarı ile bakmakta hakkı vardır diyelim. Fakat vükela ve ricâl'i devlet idâdında bulunan bazı mütefercine ne diyelim ki ziyî'i İslam'da oldukları halde ahkâm'ı şer'iyye meydana konulup da mahâkim'i nizamiyyede Fransız Kanunları'nın ma'mülün-bih olmasından dolayı bu fakire husumet ederlerdi*”¹¹⁶ Kamuoyunun bu tepkisi sonucu Mecelle komisyonu sekteye uğratmış hatta Cevdet Paşa komisyondan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bunun için Mecellenin meydana getirilme süresi uzamıştır.¹¹⁷ Şekil olarak Batı kanun metodu etkisinde bulunmasına rağmen, içerik olarak tamamen İslam kanunlarından yararlanılmış Avrupa kanunlarından yararlanılmamıştır. Mecelle; İslam Hukukunun Avrupai tarzı kanunlaştırılmasının ilk örneği kabul edilmektedir.¹¹⁸ Mecelleyi meydana getiren komisyonların sayısı 12'dir. Muhteva, uygulama ve yargılama usullerine dair hükümleri açısından Cod Civil'le benzerlik gösterir. Fakat Cod Civil seküler bir ihtivaya sahipken Mecelle dini hukuka dayanır ve eseri oluşturma aşamasında dini fakih ve âlimlerin iştirakleri ve önemli çalışmaları yadsınamaz. Fakat eserin meydana getirilme aşamasında yukarıda saydığımız sebep ve Sultan Abdülhamid yönetiminin istibdat uygulaması, jurnalcilerin propagandaları sonucu Mecelle Heyeti dağıtılmış ve üyeleri sorguya çekilmiştir.¹¹⁹ Bunun için evlenme, boşanma, vakıf, miras, tereke gibi konular yüzeysel çalışılmış ve eksik kalmıştır. Fakat Mecelle ilk medeni kanun bütünü olma özelliğini taşır. Örf'i Hukuk ve Medeni Hukuku bir toplumun varlığı olarak gören Cevdet Paşa, düzenlenecek yeni hukukun toplumun kimliği olan İslam hukukuna göre düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Mecelle içinde yukarıda saydığımız

---

¹¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s95.

¹¹⁷ Sabri Şakir Ansay, *İslam Hukuku*, 3. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1958. s35-38.

¹¹⁸ Mehmet Akif Aydın. *Türk Hukuk Tarihi*. 3. Bs. Beta Yayınları, İstanbul, 1992. s432.

¹¹⁹ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*. TDV Yayınları. Ankara.1996, s152-154.

eksik konuları bulundurmasından dolayı tam olarak bir medeni hukuk sayılmamıştır. Fakat Mecelle'yi ilgilendiren aile, miras ve şahıs konularının din farkı gözetilmeksizin devlet bünyesinde yaşayan tebaaya eşit şekilde uygulanması modern devlet açısından önemli bir aşamadır.¹²⁰ Sonuç olarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin teknik ve içerik olarak başarılı olması Ahmet Cevdet Paşa'nın çabasının sonucudur.¹²¹ O olmasa belki bu girişim sonuçsuz kalacaktı. Buna kanıt olarak; Cevdet Paşa'nın komisyondan uzaklaştırılması sonucu hazırlanan kitapların niteliksiz ve kifayetsiz olması ve bundan dolayı Cevdet Paşa'ya tam 4 kez iade-i makam yapmalarıdır. Bir başka saptama ise Cevdet Paşa'nın vefatı sonrası Mecelle'de eksik kalan ve kaleme alınamayan hususların oluşturulması için kurulmuş komisyonların hiçbir sonuç vermemiş olmasıdır.¹²² Kendisi bu konu hakkında şunları söyler; *"Mecelle'i Ahkam'ı Adliyye adıyla bir fıkıh kitabı hazırlanması için başkanlığında fıkıh âlimlerinin önde gelenlerinden oluşan, ilmi bir cemiyet kurulmasına karar verildi. İşte "Mecelle Cemiyeti" diye meşhur olan ilmi cemiyet budur. Cemiyet'in hazırladığı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hala bütün mahkemelerde uygulanan kanundur. Kıbrıs'ta da İngilizler bunu değiştirmeden kullanmışlardır. Bulgaristan emaretinin kuruluşunda ise Bulgarlar ilk olarak Mecelleyi kendi dillerine çevirerek kanunlarını esas olarak kabul etmişlerdir. Şayet bu kanunun hazırlanması yerine Fransız kâmunnamesi tercüme edilip kabul edilseydi, hala Osmanlı mahkemelerinde "Code Napoleon" geçerli olacaktı. Bu bakımdan Mecellenin hazırlanışının büyük bir hizmet olduğu herkes tarafından tasdik ve itiraf olunmuştur. Fakat ilk zamanlarda muhalefet edenler bunu yarım bıraktırmak için çok çalışmışlar ve entrikalar çevirmişlerdi".*¹²³ Ahmet Cevdet Paşa'nın kendisine yapılan komploların elbette farkındaydı. Fakat adalet ve liyakat inancı onu hiçbir zaman yanıltmamıştır. Bundan dolayıdır ki Ahmet Cevdet Paşa'sız Mecelle Külliyyatının meydana getirilmeyeceği çok açıktır. Ebül'ulâ Mardin bu konu hakkında şunları söyler; *"Ahmet Cevdet*

¹²⁰ Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 29, Ankara. 2011, s160.

¹²¹ B. Gözübenli. *Türk Hukuk Tarihinde Kamulaştırma Faaliyetleri ve Mecelle*, Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu: 9-11 Haziran 1995, Bildirileri, Ankara, 1997, s289.

¹²² Hulusi Yavuz. *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul. 1986. s70.

¹²³ Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat* Sad.veYay; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul. 1980. s226-230.

Paşa'nın Mecelle'yi oluşturan komisyonda olmadan yazılacak bir Mecelle'nin nasıl olacağını anlamak için o olmadan meydana getirilen "Kitab-ül Vedia"yı tetkik ettim. Bu eser Mecelle'nin tamamen yabancısıdır. Nitekim kullanılan dil Türkçe için ağıdalı ve Türkçe'ye yabancısıdır. Konu ile alakalı maddelerde sık sık farklı komulara geçişkenlik vardır. Türkçe'nin fonetik yapısına uygun olmayan bu kitap yanlış ve tuhaflıklarla doludur. Sıralama ve mantıki bir düzen olmamakla beraber kitap belagat ve feshattan yoksundur. Bu eseri getiren komisyon hükümlerdeki yinemelerden sanki habersizlerdir. Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı "Kitab-ül İmane"'te kendisine yalnızca bir konu ayrılan "Vedia" bölümü 30 maddeden oluştuğu halde "Kitab-ül Vedia" yetmiş sekiz maddedir".¹²⁴

O zamana kadar İslam dünyasında uygulanan hukuk kaynakları dağınık olmakla beraber sistematik değildi. Geriye doğru bir inceleme olan Mecelle'nin dünyevi konuları, Avrupa hukuk sisteminin metot ve tekniğine uygun, sistemli biçimde oluşturulmuştur. Mecelle, düzenlenen konuların ve oluşturulan maddelerin pratiğine kolaylık ve kesinlik getirmiştir. Fakat kapsamı bakımından yenilikçi olmayıp, mevcut kuralları Avrupa kalıplarında düzenlemiştir.¹²⁵ Mecelle Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla Türkiye'nin İsviçre'den Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nu almasıyla 57 yıl yürürlükte kaldıktan sonra 22 Nisan 1926 tarihinde tedavülden kaldırıldı. Gerekçe olarak çağın gereklerine uymadığı iddiasıdır. Bu iddia biraz gerçekten uzaktır. Nitekim Mecelle İsrail, Beyrut ve Suriye'nin temel hukukunun altyapısını oluşturur. Bu tarihten önce de Mecelle üzerinde çalışmalar olmuştu fakat kaldırılmamıştı. Sonuç olarak Nizâmiye Mahkemeleri ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Devleti'nde hukuk birliğini sağlamada başarılı olmuştur. İslam hukuku temel alındığından dolayı sadece Türk hukuku için değil İslam devletlerinde uygulanan hukuk uygulaması açısından da çok önemli bir eserdir.

---

¹²⁴ Ebül'ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*. TDV Yayınları. Ankara. 1996, s94-95.

¹²⁵ Gülnihal Bozkurt. *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK. Ankara, 1996. s161-162.

16 Kitap Sırasıyla;

1	Kitâbu'l-Büyû;	Alışveriş ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
2	Kitâbu'l-İcâre;	Kira ve Hizmet sözleşmesi ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
3	Kitâbu'l-Kefâle;	Kefâlet ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
4	Kitâbu'l Havale;	Havâle ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
5	Kitâbü'r-Rehin ve Kitâbü'l-Vedia;	Rehin ve Vedia ile alakalı kanun ve hükümlerdir
6	Kitâbü'l-Emânât;	Emanet Akidleri ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
7	Kitâbü'l-Hibe;	Bağışlama Akdi alakalı kanun ve hükümlerdir.
8	Kitâbü'l-Gasp ve'l İtlâf;	Başkasının malını gasp ve itlaf etme ile alakalı kanun ve hükümlerdir
9	Kitâbu'l-Hacr ve'l-Ikrâh ve'ş-Şufa;	Yetkisiz ve Ehliyetsiz kişileri tasarruftan men, tehdit, zorlama ve şuf'a hakkı(önalım hakkı, opsiyon) ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
10	Kitâbü'ş-Şirket;	Ortaklık ve ortaklıklarla alakalı kanun ve hükümlerdir.
11	Kitâbü'l-Vekale;	Vekâletle alakalı kanun ve hükümlerdir.
12	Kitâbü's-Sulh ve'l-Ibra;	Sulh ve Ibra ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
13	Kitâbü'l-Ikrâr;	İkrar ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
14	Kitabü'd Da`vâ;	Dava açma ve davaların görülmesiyle alakalı kanun ve hükümlerdir.
15	Kitâbu'l-Beyyinat ve't-Tahlif;	Deliller ve yeminlerle ile alakalı kanun ve hükümlerdir.
16	Kitabü'l-Kazâ;	Hüküm verme ile alakalı kanun ve hükümlerdir. ¹²⁶

¹²⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *Mecelle Hakkında Değerlendirmeler*, Marmara Üniversitesi Adalet Dergisi, Sayı 62-63, 1/2, İstanbul, 2019, s342-343.

1.4.4. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ

Bu eserde isminden de anlaşılacağı gibi peygamberlerin, halife ve meliklerin tarihine hayatlarına ve kıssalarına yer verilmiştir. Cevdet Paşa, 12 cilt olan bu eseri hayatının sonlarına doğru yazmıştır. Ayrıca; İslamiyet'in zuhûru, yayılması, Emevîler, Abbâsiler dönemine de yer vermiştir. Türk-İslam devletleri ve son olarak Osmanlı Beyliği ile alakalı bilgiler yer almakla beraber Hz. Âdem'den Hz. Muhammet (s.a.v)'a kadar olan ve Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen Peygamberlerin, İslam Hâlifelerinin ve Osmanlı Devleti'nde II. Murad'a kadar (1439) gelen Sultanların saltanat tarihlerini konu almıştır. Peygamber Efendimizin (s.a.v) hayatı diğer konulara göre daha teferruatlı bilgiler içerir. Eser akıcı bir dille yazılmakla beraber ve okuyucuya hikâye tadı verir. Bundan dolayı halk tarafından alaka görmüş ve mekteplerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Karakterler, kişilerin özellikleri ve bilgileri açık bir şekilde anlatılmıştır. Cevdet Paşa bu eseri eğitim-öğretim amacıyla neşretmiştir. Eserin 6 cildini kendisi, 6 cildini ise kızı Fatma Aliye Hanım yayınlamıştır.¹²⁷ Eserin üslubu ve içeriği kendisinden sonra gelen yazarlarca takdir edilmiştir. Eser ayrıca Kazan Türkçesine tercüme edilmiştir.

1.4.5. Mâruzat

Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine siyasi olayları özet (1839-1876) şeklinde kaleme alındığı için bu ismi alan eser, beş cüzdandan meydana gelmekle beraber ilk cildi kayıptır. Cevdet Paşa bu eseri cüzdandan denilen kısımlara ayırmıştır. Eser, Sultan II. Abdülhamid'e sunulduğu için bu ismi almıştır. Bir rapor niteliğinde olan eser içerik ve genel özellikleri itibariyle Tezâkir-i Cevdet'in benzerliği dikkat çeker. Fakat söz konusu eserden yer yer farklılık gösteren konuları vardır. Cevdet Paşa'nın bu eserde Sultan'ın şahsına uygun ve sade bir dil kullanması okuyucuya kendisini fark ettirir. Eser takdim ve amacı bakımından içeriksel farklılık gösterir.

---

¹²⁷ Ali Ölmezoğlu. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 1993, c.7, s120-121.

Eserde Dürziliğin Avrupa'daki büyük devletler ile siyasi ilişkisini belirtilmiş, mezheplerin siyasi boyutunu ele alınmış ve sonuçlarını önceden vurgulanmıştır. Cevdet Paşa, beşinci cüzdanın takdiminde Sultan'a hitaben yazdığı bir tezkirede, eserin asıl amacı 1866-1876 tarihleri arasında geçen olayların izah ve betimlemesi olduğunu fakat ilk dört cüzdanı beşinci cüzdandaki olayların daha iyi anlaşılması için kaleme aldığını beyan eder. Birinci cüzdanda; Tanzimat'tan Sultan Abdülmecid'in saltanatının son dönemlerine kadar olan dönemi (1839-1876) kapsar. Bu bölümde Sultan Abdülmecid döneminin önemli olayları ve Tanzimat sürecindeki gelişmeler anlatılır. İkinci ve Üçüncü cüzdan; Sultan Abdülaziz'in ilk dönemleri ve Sultan'ın Mısır seyahatinden 1864 yılında Fırka-i Islâhiyenin İskenderun'a çıkışına kadar gerçekleşen olayları anlatır. Dördüncü cüzdan; 1864'ten 1866 yılına kadar olan olayları, son cüzdan ise, Halep Zaptiyesi'nin düzenlenmesinden II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına kadar olan olayları anlatır (1876).

Dönemin kısmen bir özeleştirisi niteliğinde olan eser, çeşitli devlet adamlarının mizaçlarını ve birbirlerine karşı tutumlarını ele alır. Örneğin; Mustafa Reşit Paşa'nın Devlet-i Aliyye'ye birçok devlet adamı kazandırmışken Âli Paşa'nın kazandırmaktan ziyade kendisine rakip ve tehdit olacağı endişesiyle, kabiliyetiyle sıyrılmak şahsiyetlerin önünü kesmekle eleştirir.¹²⁸ Bundan başka; Mahmut Nedim Paşa, Kamil Rüştü Mehmet Paşa, Keçecizâde Fuat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislam Sadettin Mehmet Efendi, Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Mehmet Paşa ve Rus elçisi İnatiyef hakkında bilgi verir.

Cevdet Paşa bu raporunda 1856 Kırım Savaşı'nda Müttefiklerin İstanbul'da zevk ve sefa âlemlerinde vakit geçirirken, Osmanlı yönetici kadrosunun da İngiliz ve Fransızlara iştirak ettiğini eleştirir ve kendisinin bu süreçteki vaziyetini de eserinde belirtir.¹²⁹ Kendi döneminin devlet adamları hakkında önemli bilgiler veren Cevdet

---

¹²⁸ Sıddık Sami Onar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu: Mecelle*, İHF Mecmuası, 1955, s50-58.

¹²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat* Sad.veYay;Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s219-221.

Paşa, devlet adamlarının vaziyetlerini belirtmiş gözlemlerine göre değerlendirmiştir.¹³⁰

1.4.6. Kavâ'id-i Osmâniyye

1851 yılında taş baskıyla Türkçe yayınlanan ilk gramer kitabıdır. Tertipleyen Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Fuat Paşa'dır. 13 Ağustos 1850 yılında Bursa Kaplıcalarına ziyaretleri esnasında kaleme alınmıştır. Daha sonra Cevdet Paşa eseri "Tertib-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye" adıyla tekrardan tertiplemiştir. Eser, H. Kellgren'in tercümesinden sonra Avrupa'da hızla tanınmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın en önemli dil ve gramer çalışması olan Kavâ'id-i Osmâniyye, 1850 yılında yayınlandığı tarihe kadar devlette bilimsel nitelikte Türkçe gramer kitabı yoktu. Bu yapıt Türkçe'nin beslendiği Arapça, Farsça ve Türkçe'nin dil yapı ve kurallarını açıklamakla birlikte Türkçe'nin bilim dili olması için kelime-kavram türetme ve yabancı dildeki kavramların karşılığını bulma açısından önem arz eder. Herkesin anlayacağı bir şekilde yalın bir dili sunmakla beraber Türkçe'nin bilimsel bir dil olabilmesi bakımından önemlidir.¹³¹

1826 yılında tıp fakültesinin açılması ve hazırlık öğrenimine yabancı dil konulmasıyla beraber müfredata Türkçe dilbilgisi ve gramer dersleri de konulmuştur. Fakat bu derslerin Fransızca verilmesine yapılan itirazlar sonrası dersin öğrenim dili Türkçeleştirilmiştir.¹³² Bu süreçten sonra eğitimde Türkçeleştirme hareketleri hız kazanmış olup 1850-1923 yılları arasında birçok kavâid ve sarf konulu gramer kitapları yazılmıştır.¹³³ Kavâ'id-i Osmâniyye ilk olarak Encümen-i Dâniş'in aldığı kararla mekteplerde 50 yıl kadar okutulmuş ve çeşitli dillere çevrilmiştir.

¹³⁰ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul. 1993, c.7, s448-449.

¹³¹ İsmail Habib Sevük, *Türk Teceddüt Edebiyatı*, Maarif Vekâleti Neşriyatı. İstanbul, s400-403.

¹³² Aykut Kazancıgil, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, Mir'atı Mektebi Tıbbiye, Cilt: I-II)*: Özel Yayınları, I.Cilt. İstanbul, 1991. s147.

¹³³ Rekin Ertem, *Dil Öğretimi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları. İstanbul, 1977. S299-303.

Ahmet Cevdet Paşa'nın bu eserini yazarken Türkçenin beslendiği 3 kanalı ele almıştır.¹³⁴ Onun dil anlayışına göre Türkçe üç lisandan oluşmuştur ve kelime çeşitlerini 3 dile göre kategorize etmiştir.¹³⁵ Bu metottan sonra gramer kitabı telif edenler bu yöntemi uygulamışlardır. Bu yöntem daha çok kelime bilgisi ve sözdizimi konulu kitapların yazılmasında etkili olmuş ve fayda sağlamıştır.

1.4.7. Belâgat-ı Osmâniyye

Ahmet Cevdet Paşa, Türk dilinin ve Türk medeniyetinin önemini ve dünya medeniyetleri içindeki yerini devrindeki çoğu kişiden daha iyi anlamış, eserlerini bu minvalde kaleme almış ve devlet vazifelerini bu anlayışla ifa etmiştir. Kaleme alınan bu eser genel olarak Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu derslerin bir özeti niteliğindedir. Eserin girişi Dîbâce, Mukâddime ve Lâhika(İlm-i Bedî) bölümleriyle oluşup besmele ile başlar. Daha sonra 3 ana bâb ve bir hatime ile tamamlanır. Birinci bâbta İlm-i Meâni, İkinci bâbta Hakiki ve anlatım, son bâbta edebi sanatlar ele alınır.¹³⁶ Eserin Dîbâce kısmında Türkçe'nin Farsça ve Arapça ile kıyaslamasını yaptıktan sonra, eseri neden kaleme aldığını belirtir. Mukâddime kısmında fesâhat ve belâgat terimleri üzerinde durur ve mantık ilmi üzerine açıklamalar yaparak mantık ilminin belâgatla ilgisini anlatır. Son kısımda ise klasik belâgat sanatını "muhassenât-ı ma'neviyye ve muhassenât-ı lafziyye" adlı iki alt başlıkta inceler. Hatime kısmında ise özet niteliğinde giriş gelişme ve sonuç kısımlarını ele alır.¹³⁷ 1881 yılında kaleme alınan eser Arap gramercilerin yöntemini kullanarak Türkçe'nin belâgat kurallarını öğretmeyi hedeflemiştir. Eser Ahmet Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu ders notlarının bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Edebiyat ve Türkçe gramer kuralları temel alınarak alanında yazılmış ilk Türkçe eserdir. Cevdet Paşa eğitimin önemini en iyi anlayan devlet adamlarından biri olmasından dolayı bu konuya özel

---

¹³⁴ Türkçe, Arapça, Farsça

¹³⁵ Ahmed Cevdet Paşa-Fuat Paşa, *Kavaid' i Osmaniyye*, TDK Yayınları. Ankara, 2000, s27-30.

¹³⁶ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:20. Kayseri. 2006. s200-227.

¹³⁷ Kazım Yetiş, *Belâgat-ı Osmâniyye maddesi*. TDV İ.A. İstanbul, 1992, c.5, s387-388.

bir alaka göstermiştir. Devletin kurtuluşunun bu mefhumda olduğuna inanmış ve genellikle eğitim konusunda yaptığı çalışmaları bu anlayış çerçevesinde ele almıştır. Eser bir eğitim kitabı niteliğindedir. Her esere olduğu gibi bu esere de olumsuz eleştiriler yapılmıştır. Nitekim Ahmet Mithat Efendi “Bu kitabın Türkçe'nin geleceği adına Türkçe dilinin belâgâtı olmayacağını” söyleyerek itiraz etmiştir.¹³⁸

1.4.8. Kırım ve Kafkas Tarihçesi

İki bölümden oluşan eser Kafkasya ve Kırım'ın coğrafi ve kültürel oluşumunu tarihi perspektifle ele almıştır. Eser Kırımlı yazar Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân* adlı eserinden yararlanarak yazılmıştır.¹³⁹ Eser, bölgede yaşayan milletlerin etnografyasını betimlemekle beraber İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in Mustafa Reşit Paşa'dan talebi üzerine hazırlanmış Ahmet Cevdet Paşa bu talep doğrultusunda kaleme almıştır. Mustafa Reşit Paşa ise bu eseri Türkçe'den Fransızca'ya tercüme ederek elçiye sunmuştur. Eser Paris Konferansı'nın toplanmasından hemen önce takdim edilmiştir.¹⁴⁰

1.4.9. Tercüme-i Mukaddime-i İbn-i Hâldun

İbn-i Haldun' un “Kitâbü'l-İber ve divânü'l müpteda ve'l haber fî eyyâmî'l Arab ve'l Acem ve'l Berber ve men âsarahum min zevi's-Sultani'l Ekber” adlı eserinin mukaddimesinin I. Cildine ait VI. Faslımın tercümesidir. Cevdet Paşa, 44 maddeli ve açıklamalı önsöz olan eserin tercümesini neşretmesindeki sebep, Encümen-i Dâniş üyelerinin talebi doğrultusundadır. İlk 5 faslımın tercümesini yapan I.

¹³⁸ Kazım Yetiş, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si ve Uyandırdığı Akisler*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:12, Ocak, 1983, s51-60.

¹³⁹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev: Çoşkun Ünok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin, 1992, s410-411.

¹⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akıf Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A. İstanbul, 1993, c.7, s442-450.

Mahmut devrinin şeyhülislamı Pirizâde Sâhib Molla'nın vefatı üzerine Ahmet Cevdet Paşa eserin son cildine devam ederek 1861 yılında neşretmiştir. Eserin Lale Devrinde yapılan çevirisine Cevdet Paşa'nın neşri son noktayı koymuş ve anlam kazandırmıştır.¹⁴¹ Eser muhtevası gereği tarih felsefesinden, faydalarından bahsetmekle beraber bu özelliğiyle İslam tarihçiliği dalında neşredilen ilk eserdir. Encümen-i Dâniş bünyesinde kaleme alınmıştır.¹⁴²

---

¹⁴¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu, Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*, Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları.1.B, 1986, İstanbul, s267-268.

¹⁴² Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s449.

II. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN DEVLET-TARİH ANLAYIŞI ve İDEAL DEVLET MODELİ

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet ile alakalı fikirlerini büyük eseri Tarih-i Cevdet'in giriş kısmında görmekteyiz. Devlet sözcüğü kullanıldığı toplumlarca farklı anlamlarla anlamlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde devlet kavramı "mülk" sözcüğüyle karşılanır. Mülk, devletin sahip olduğu toprak üzerinde kendi gücünün yansımasıdır.¹⁴³ Devlet sözcüğü dilimize ilk dönemlerde nüfuz, servet, zafer, iktidar, talih şeklinde girmiştir. Günümüzdeki anlamı ise XIX.yy. başlarında kullanılmıştır.¹⁴⁴ Osmanlı siyasi ve devlet anlayışı, devlet iktidarını miras yoluyla meşru kılmakla beraber, hükümdar Tanrının yeryüzündeki gölgesi ve ilahi kaynaklı egemenliğin kullanıcısıdır. Bu siyasi anlayış ve yönetim tarzı, Batı yönetim tarzlarından farklılık arz eder. Bu tarza en benzeyen müessesese Katolik Roma Kilisesidir.¹⁴⁵ Aralarındaki temel fark ruhani hükümdarlık anlayışı değil, devlet hükümdarlığıdır. Roma Katolik Kilisesi ruhban sınıfı olması hasebiyle din adamları devlet müesseselerinin görevlileridir.¹⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa da bu ayrımları iyi okumuş ve bu yapıları iki ayrı kavram olarak incelemiştir. Cevdet Paşa'nın ideal devlet modeli anlayışını incelediğimiz vakit İslamcılık ve Ümmetçilik kavramlarının merkezde olduğunu görürüz. Bunun bilinciyle devlet anlayışını açıklarken genel bir devlet anlayışı mukayesesini yapmamakla beraber genel olarak Doğu ve Batı medeniyetleri çerçevesinde ele alır. Nitekim Avrupa'da gelişen ve uygulanan devlet modellerini iyi okumakla birlikte Fransız İhtilali'nin etkilerinin ve sonuçlarının bilincindeydi. Bunun için Osmanlı Devleti'ni kökeni itibariyle doğu tipi yönetim modellerine göre yorumlamış ve devletin devamiyetini mevcut müesseselerin

---

¹⁴³ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969, s.46.

¹⁴⁴ Talip Türkan, *Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s.17.

¹⁴⁵ Papalık.

¹⁴⁶ Nihat Bulut, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, 2003, Ankara, Sf.140.

güçlendirilmesine bağlamıştır. Yapmak istediği reform ve yenilikler bu fikir aralığında olmuştur. Cevdet Paşa'nın genel olarak gelenekçi olması ve İbn-i Haldun'un devlet felsefesinden etkilendiğinden dolayı devletin yaşatılmasını bu kavramlarla çözümlenmeye çalışır. "Biz ve öteki" anlayışını her icraatında merkeze alan Cevdet Paşa "kimlik" şuurundan asla taviz vermez. Başka bir medeniyetle ilişki kurma kıstasını; "kendi medeniyetini sağlamlaştırmak için kendisini iyi tanıması gereklidir" şeklinde formüle etmiştir. İbn-i Haldun'dan ayrıldığı nokta, temel olarak devletin gerekli reformları yaptığı takdirde yıkılmayacağı konusudur. Bunun için ise ortaya koyduğu örnek ve önermeler çözümleyici niteliktedir. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman devrindeki başarıyı; devlet adamlarının donanımı, yetenekleri ve başarılarıyla açıkladığı gibi duraklama döneminde II. Mahmut gibi otoriter padişahların etkisini ve önemini detaylıca anlatır.¹⁴⁷ Cevdet Paşa genel olarak Devlet-i Aliyye'nin devamiyetini kânun-u kadime ve asrın icaplarına uymakta görür.

Osmanlı Devleti'nin mevcut rejimi otokrasiden çok tradisyonalisttir. Bu bakımdan mevcut düzeni Tanrı koymuştur. Bu düzen değiştirilmez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Bu yüzden Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetiyle ilişkisini kendi benliğini kaybetmemek şartıyla sürdürülmesi gerektiği kanısındadır. Bu sayede geri kalmış Osmanlı müesseseleri bir reforma tabi tutulup mevcudiyetini devam ettirebilir. Batı'nın siyasi ve sosyal müesseselerini tatbik etmek bir amaç değil, bir araç niteliğinde olmalıdır. Gelişme gösterildikten ve sorun çözüldükten sonra "biz" merkezli öncelikli bir alternatif yaratılmalıdır. Değişim ve dönüşümler aniden, ihtilal tarzında yapılmamalı, hazmedilip ve topluma yayılma şeklinde tatbik edilmesi gerektiğini belirtir.¹⁴⁸ Cevdet Paşa'nın bu anlayışı eserlerine yansımıştır. Nitekim Âli Paşa'nın Fransız Medeni Hukuku'nun Devlet-i Aliyye'ye tatbikine şiddetle karşı çıkmış ve bunun için makul bir alternatif oluşturma yoluna gitmiştir. En önemli eserlerinden olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin fikir babası olmuş ve eseri meydana getiren komisyonlara başkanlık etmiştir. Avrupa merkezli

---

¹⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s123.

¹⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s124-125.

süregelen tarih ayırımlarına karşı¹⁴⁹ kendi medeniyetimizdeki başlangıç ve dönüm noktalarını esas almıştır.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme ve modernleşme hareketleri genel itibariyle dışarıdan baskı ve zorlama ile olmuştur. Bu reform hareketleri “Aydın Despotizmi” dediğimiz uygulamalarla yapılmıştır. Askeri kanat, yenilikleri başlatan ve uygulayan kesimdir denilebilir. Devlet, mevcudiyetini devam ettirmek için “öteki” olarak gördüğü Batının karşısında olmak ve en az onun denginde olmak zorundaydı. Devletin geri kalmış müesseseleri Batının gelişmiş müesseselerinin karşısında dayanamayacağı çok açıktı. Bunun için Batının geçirmiş olduğu evreleri kendisine tatbik etmek zorundaydı. Fakat bu süreç devletin kendi bilinci ve asabiyetini kaybetmemesiyle anlamlı olabilirdi. Bunun için devlet yöneticileri bir sentez arama yolundaydılar. Bu sentez, planlı, programlı bir değişme-dönüşme politikası olarak zuhur etmiştir.¹⁵⁰

Ahmet Cevdet Paşa ve Tanzimat yöneticilerinin başlangıçta yoğunlaştığı nokta devletin eski haline nasıl getirileceği konusudur. Bundan dolayı çöküşe sebep olan saptamaları tespit etmek zorundaydılar. Tanzimat döneminde hazırladıkları ilk rapor, yetişmiş eleman ve kadro eksikliği ve güçlü bir devlet bürokrasisinin tesis edilmesi gerekliliğidir. Bu temel ihtiyacın ana nedeni; Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da değişen statüko ve oluşan milli devletlerdir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu talihsiz durum, Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımları, merkantilist devletlerin yeni ticari politikaları, büyük devletlerin Devlet-i Aliyye üzerindeki planlarından ziyade içsel sorun olan ekonomik ve eğitimsel buhran, bu çare arayışlarını oldukça zorlaştırmış ve nazik bir konu olmasına sebebiyet vermiştir. Cevdet Paşa ve Devlet, Batı ve Hıristiyan dünyasının zıttı olmasına rağmen, Batı'dan kendi bünyesine tatbik edeceği ve potasında eriteceği çok şey almıştır.¹⁵¹ O Avrupalı devletlerin yönetim yapılarını tek tek incelemiş kendisine makul gelen İngiliz tarzı yönetim anlayışını beğenmiştir. Bu durum beğenmekten öteye gitmemekle beraber

---

¹⁴⁹ Ortaçağ- Yeniçağ-Yakınçağ.

¹⁵⁰ Mümtaz Er Türköne, *Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi*, Ahmet Cevdet Paşa-Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 2009, s155-160.

¹⁵¹ Bernand Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren: Boğaç Babür Tuma, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2013. s55-58.

Osmanlı Devleti'ne bu yönetim tarzlarından birini tatbik etme düşüncesine ulaşmamıştır. Aksine Cevdet Paşa bu hükümet tarzlarından hiçbirini Devlet-i Aliyye'ye intibak etme düşüncesinde olmamakla beraber en iyi yönetimin mevcut saltanat ve hilafet olduğunu eserlerinde belirtmiş ve icraatlarında göstermiştir. O, Batı medeniyetine bir batılı gibi yaklaşmış, Osmanlı gözünden bakmış, farklı algılamış ve bir medeniyet sentezi oluşturmuştur. Ayrıca, tatbik edilecek olan medeniyet algısını, sınırlarını, modernleşmesini ve aydınlanmasını keskin çizgilerle belirtmiştir. Kendisi genel olarak; Din bir toplumun kimliğidir, benliğidir ve değişime uğrarsa benlik kaybolur anlayışındadır. Bunu eserlerinde vurgulamıştır.¹⁵² Ona göre; bir medeniyetten alınacak kavram ve müesseseler İslam şeriatına ve devlet prensiplerine uygun olmalıdır.¹⁵³ Bunu meşrulaştırmak için; İslam dinini koruyacak tek devletin Osmanlı Devleti olduğunu belirtir. Nitekim bu savını devlette muhtelif bölgelerde görev yaparken elde ettiği verilere dayanarak söyler. Osmanlı Devleti'ni bütünleştirici ve birleştirici bir güç olarak görmekle beraber İslam dininin korunması için Saltanat ve Hilafet kavramlarını her şeyden üstte tutar.

Cevdet Paşa'ya göre insanlar sosyal bir varlık olup, içgüdüsel olarak yalnız yaşayamayıp bir araya gelerek bir bütünlük oluşturmayı ve toplumsal müesseseler kurmayı isterler. İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle toplumsal müesseselere intibak etmesi esastır. Bu toplumsal müesseselerin en yücesi devlettir. Devlet kavramı toplumlar için zaruri bir ihtiyaç olup bir arada yaşama ve ilişki kurma isteğinin temel dayanak noktasıdır. Devlet mekanizmaları herhangi bir zaafa uğradığında ise bir kargaşa oluşmasına sebebiyet verecektir. İnsan doğası gereği genellikle çatışma içerisindedir; başka bir toplumun saldırılarından korunmak ve varlığını devam ettirmesi için, toplumu oluşturan öğelerin ellerindeki yetkileri devlete vermeleri gerektiğini söyler.¹⁵⁴ Böylece iş bölümü dağılmış refah yükselmiş ve en önemlisi koruma garantörlüğü gerçekleşmiş olur. Göçebe ve köy hayatı yerine şehirli ve daha kompleksli bir hayat yaşayan toplulukta devlet adamlarının dikkat

---

¹⁵² Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s95.

¹⁵³ Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat* Sad.veYay; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul. 1980. s198-200.

¹⁵⁴ Cevdet Paşa'nın bu görüşünde J.J.Rousseau'dan etkilendiğini görüyoruz.

etmesi gereken safha burada başlar. Tarihi tecrübelerinden ibret alınması gerektiğini, aksi takdirde kaçınılmaz sonuca doğru sürükleneceğini belirtir.¹⁵⁵ Cevdet Paşa'da her zaman örgün devlet anlayışı vardır.¹⁵⁶ Devlet medeniyetin ilerlemesi ve insanın medenileşmesi için temel etken ve toplum hayatının ulaştığı en yüksek mertebedir.¹⁵⁷ Devlet, insanları birbirine karşı koruyup aynı zamanda toplumu oluşturan bireyleri başka bir toplumun saldırısından önler. Bir devletin koruması sayesinde insanlar korkusuzca ve özgürce yaşayacaklar ve bu sayede üretim, olgunluk ve medeniyete erişeceklerdir.¹⁵⁸ Devletin bu icraatları yapması için toplumu oluşturan unsurlardan özel ve genel yetkilerini alarak bir muhafaza, koruma ve güvenliği sağlayarak iş bölümünü oluşturması gerekir. Bu durum toplumsal refahın yükselmesine ve medeniyetin sıçramasına yol açar.

Cevdet Paşa'nın devlet anlayışında genel hatlarıyla İbn-i Haldun etkisi vardır. Mesela; Devleti oluşturan unsurları İbn-i Haldun'da olduğu gibi genel hatlarıyla insana benzetir. Ona göre devletler doğar, büyür ve ölür.¹⁵⁹ Fakat Paşa İbn-i Haldun'un bu son determinist görüşüne katılmaz. Çünkü sorunun ne olduğu tespit edilip gerekli reformlar yapıldığı takdirde tıkanıklığın açılacağını öngörmüştür. Bu öngörüsüne tez olarak Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar devletin güçlü olmasını devlet adamlarının başarısına bağlar ve kriz zamanlarında II. Mahmut gibi önemli şahsiyetlerin rolünü belirtir.¹⁶⁰ Cevdet Paşa'nın anlayışına göre devlet-i ebed müddettir.¹⁶¹ Tanzimat ile başlayan devlet yönetiminin güçlü ve yetkilendirilmiş bir hükümet aracılığı ile yürütülmesine alışık olmayan Cevdet Paşa, devlet yetkilerini elinde toplayan karizmatik liderler istemektedir.¹⁶² Sıkı bir monarşist yanlısı olan Cevdet Paşa'nın kendisi de Devlet-i Aliyye temsilcisi olduğundan dolayı tarih terbiyesi onu bu düşünceye sevk etmiştir. İyi bir yönetici sorunu kavrayıp, gereken önlemleri alıp ihtiyaçlar doğrultusunda devleti çağın gereklerine göre yenileyebilir ve

---

¹⁵⁵ Sabri Fehmi Ülgener, *Sabri Ülgener: Toplu Eserler*, Derin Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s132.

¹⁵⁶ Ahnet Cevdet Paşa, *Tarih' i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a), s25.

¹⁵⁷ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s32 .

¹⁵⁸ Ahnet Cevdet Paşa, *Tarih' i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a), s33.

¹⁵⁹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s82-84.

¹⁶⁰ Ahnet Cevdet Paşa, *Tarih' i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a), s122-124.

¹⁶¹ Christoph K Neumann, *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih' i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s175-177.

¹⁶² Cevat Özyurt, *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*, Kadim Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2014, S47.

varlığını devam ettirebilir. Eğer devlette gerileme var ise bu devlet adamlarının dünyayı ve zamanı yeteri kadar takip edemediğini gösterir.¹⁶³ Cevdet Paşa irade ve idareci olduğu için devleti kurtarma teşebbüsündedir. Ona göre iyi bir yönetici devletin duraklamasının ve çökmesinin nedenini ve kesin çözümünü arayıp bulmak zorundadır ve bu iradeci görüş ile devletin düzeleceği kanısındadır. Sorunun önceden teşhis edilip tedbir alınması önemlidir. Aksi halde alınan tedbirler ölen hastaya müdahale etmeye benzer.

Ona göre devletin oluşumu ve devletin gücü asabiyet sayesinde. Olgular devleti sürekli bir devinim halinde tutar ve bu devinim sürekli gelişme göstermek zorundadır. Duraksamak yıkılışla eşdeğerdir. Asabiyetin en yüksek hali devleti oluşturur ve zayıflayınca devlet zaafa uğrar. Devlet-i Aliyye ise dinî ve kavmî bir asabiyet senteziyle oluşmuş ve zirveye ulaşmıştır. Devletin kurucu unsuru olan Türklüğü, bu sentezi oluşturan etmen olarak görür. Medeniyetin devlet olmadan asla yaşamayacağını ve gelişmeyeceğini bilir. Ona göre medeniyet kültürel bir boyut kazandıktan sonra insan “Kemal’ât-ı İnsâniyye” mertebesine ulaşır.¹⁶⁴

Ahmet Cevdet Paşa yukarıda değindiğimiz asabiyet kavramında da İbn-i Haldun’u temel almıştır. Asabiyet kavramı ikiye ayrılır; kavmî asabiyet ve dinî asabiyettir. O, Devlet ve Hilâfet temsilcisi olduğu için ona göre en güçlü asabiyet dini asabiyettir. Devletin resmi dini İslam olduğundan dolayı devletin asabiyeti dine dayanır. Onun anlayışına göre asabiyetin ana noktası kan bağıllığından ziyade din bağıllığıdır.¹⁶⁵ Kendisi yönetici olduğundan dolayı iradeci ve idareci bir kişiliktir ve ona göre bir devlet adamının devlet terbiyesi almış olması gerekir. Ona göre devlet yöneticilerinde olması gereken vasıflardan biri “güzel ahlak olmazsa devlet çöker” anlayışdır. Güzel ahlak açıklanacak olursa; Devletin menfaati her şeyden önce gelmelidir. Devlet sırrını saklamalı ve rüşvete tamah edilmemelidir. Aynı zamanda çok büyük bir hata yok ise memur görevinden uzaklaştırılmamalıdır. Bu maddenin önemini, “devlet bir saat çarkları gibidir ve düzenli şekilde çalışması devletin hayatı

¹⁶³ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s80,84.

¹⁶⁴ Kemal Sözen. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefî Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s98-99.

¹⁶⁵ Ümit Meriç. *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları. İstanbul, 2002, s39-41.

için şarttır” şeklinde formüle etmiştir. Bu konuda Cevdet Paşa daha çok bürokratik bir örgütlenme taraftandır.¹⁶⁶

Cevdet Paşa hükümetleri başlık olarak ikiye ayırır. İslami Hükümet ve Hıristiyan devletlerindeki hükümet. Hıristiyan hükümetleri ruhani ve maddi olarak ikiye ayrılır ve ruhani hükümetler Papa’ya bağlıdır. Kilise reformu ve din savaşlarından sonra Papa’nın gücü hükümetler üzerinde zayıflamıştır. Hıristiyan dünyasının diğer mezhebi Ortodoksluk ise İstanbul Fener Rum Patriğine bağlıdır. Hıristiyan hükümetlerin diğer bir başlığı olan maddi hükümet 3 başlıkta sıralanmıştır. Bunlar; Mutlak hükümet, meşruti hükümet-monarşi ve cumhuriyettir.¹⁶⁷ Fakat Cevdet Paşa’ ya göre en uygun yönetim şekli “Hükümet-i İslam”dır. Çünkü içeriği saltanat ve hilafettir. Ona göre İslam yönetimleri ve çatısı altındaki herkese hak ettiği hürriyeti vermiştir. Aynı zamanda devlet ve hükümetin ancak İslamî kâidelere uymakla mevcut karışıklıkların önenebileceği görüşündedir. İslam dinindeki eşitlik ve adalet kavramlarının uygulanmasından dolayı sınıf çatışmaları meydana gelmemiş, Avrupa’daki gibi sınıfların birbirini sömürme durumu gerçekleşmemiş ve ihtilaller söz konusu olmamıştır. Cevdet Paşa devlet temsilcisi ve yöneticisi olduğu için bu anlayıştadır. Ona göre ümmetçilik anlayışından dolayı halifelik bir tutkal görevi görür. Mevcudiyeti, güçlü olmasına bağlı olup bu ruhani müessesenin biricik görevi “İslam birliğine çağırma”dır. Ahmet Cevdet Paşa’nın fikir dünyasında siyasi bir coğrafya üzerinde yaşamının tek şartı inanç birliğidir. Millet anlayışı etnik olmamakla beraber Osmanlılık dini temelli ve eşit tebaa anlayışlarını çağırıştırır. Millet kavramı Ahmet Cevdet Paşa ve onun gibiler için bir anlam değişikliğine uğramış ve milliyet kavramı kavmiyet kavramıyla anlamlandırılmıştır.¹⁶⁸

Cevdet Paşa reform, yenilik ve değişim gibi tutumlarına rağmen dönemindeki eşitlikçi ve demokratik akımlara kulak tıkamıştır. Siyasal özgürlüklere kayıtsız kalışı, anayasa karşıtlığı¹⁶⁹ gibi belirtiler Cevdet Paşa’nın demokrasi karşıtı olduğunu

---

¹⁶⁶ Christoph K Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih’i Cevdet’in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arun. Tarih Vakfı. Yurt Yayınları. İstanbul, 2000, s196-199.

¹⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s26-30.

¹⁶⁸ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A. İstanbul, 1993, c.7. s445.

¹⁶⁹ Kanun-i Esasi

gösterir.¹⁷⁰ Devlet-i Aliyye'nin geçirdiği süreçleri göz önünde bulundurarak, her fırsatta vurguladığı kadim devlet anlayışı, doğu tipi yönetim anlayışı ve devlet-yönetim gibi kavramları Avrupalı anlamda yorumlamadığından bu fikirleri olağandır. O, devletin kurtuluşunu ve mevcudiyetini yine devletin kendi iç dinamikleriyle sağlanacağını savunur. Bunun için müesseselerin güçlendirilmesi ve çağa uygun olarak koordine edilmesi gerektiğini belirtir. Ahmet Cevdet Paşa devlet hakkında görüşlerini anlattığı 12 ciltlik Tarih-i Cevdet adlı eserinin birinci cildi bu konu hakkında teferruatlı bilgiler içerir.

Ahmet Cevdet Paşa Türk tarih anlayışına ve metoduna yenilik getirmiş ve yeni bir soluk geliştirmiştir. Batı dünyasında meydana gelen reform ve rönesans hareketleri Osmanlı Devleti'ni de her ölçüde etkilemiştir. Tanzimat sürecinde Osmanlı Devleti zorunlu olarak programlı bir şekilde dönüşüm geçirmiştir. Bu sürecin en önemli temsilcilerinden biri şüphesiz Ahmet Cevdet Paşa'dır. Onun en önemli kaygısı devletin yaşatılması ve yıkılışının önlenmesidir.¹⁷¹ Kendisi bir nevi Tanzimat tarihçiliği yapmıştır. O, Hikâyeci tarihten, öğretici tarihe dönüşümün köprüsü olmakla beraber şüphesiz kendisi bir sentezdir. O tarih ilmi için şunları söylemektedir; "*Devlet nizâmının korunması, tarih ilmi ile eski usullerin bugünkü hale göre uygulamada çok faydaları görüleceğinden bazı ilim adamları, tarih ilminin eğitim ve öğretimi önemle gereklidir, derler*".¹⁷²

Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih düşünce yapısının oluşumu bağlamında İbn-i Haldun'dan etkilenmiş fakat determinizm konusunda ondan ayrılmış, tarih tanımı ve işlevi, asabiyet ve tavır görüşleri gibi konular açısından bu büyük tarihçiyi temel almıştır. Hatta dünya tarihçileri arasında İbn-i Haldun'u en iyi anlayan kişi olduğu söylenebilir. Onun bütün hayatı boyunca İbn-i Haldun metodu izlediği eserlerinin çözümleme ve önermelerinde görülür. Cevdet Paşa'nın önem atfettiği bu şahsiyet, İslam düşünce ve tarih anlayışı konularında ilk tarih felsefecisi ve pragmatisti

¹⁷⁰ Cevat Özyurt, *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*. Kadim Yayınları, I. Baskı. Ankara, 2014. s51.

¹⁷¹ Mümtaz Er Türköne, *Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi*, Ahmet Cevdet Paşa-Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 2009, s160-161.

¹⁷² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s25-26.

addedilir. Bu konuda tarih âlimleri fikir birliğine varmıştır.¹⁷³ İbn-i Haldun'a bu kadar önem atfeden Cevdet Paşa, Şeyhülislam Mehmet Piri Efendi'nin vefatından dolayı yarım kalan Mukaddime tercümesinin kalan kısmının bir bölümünü kendisi tercüme etmiştir.

Cevdet Paşa'nın tarih fikir ve anlayışının oluşumunda Vâsıf, Enver, Pertev, Halil Nuri, Şânizade, Âsım, Edip, Ceberti, Es'âd gibi İslam tarihçi ve felsefeciler kadar Avrupalı tarihçi ve felsefeciler de etkili olmuştur. Michelet, Taine, Hammer, Buckle, Macauley, Montesquieu gibi Avrupalı düşünür ve felsefecilerden etkilenmekle beraber batı kaynakları ve tercümelerinden de yararlanmıştır.¹⁷⁴ Buna rağmen Cevdet Paşa, Osmanlı tarihçiliğinin alışagelmış İslami tarzına şekil olarak bağlı kalmıştır. Aynı zamanda tarihi ve olayları bir bütün olarak ele almış Osmanlı Tarihi ile beraber Avrupa Tarihini de incelemiştir.¹⁷⁵ Mukayeseli tarihi metodunu eserlerinde görmekteyiz. Ona göre tarih yazarına düşen görev olayları herkesin anlayabileceği, açık ve duru şekilde anlatmaktır. Aksi takdirde ağır ve sadece bir güruhun anlayabileceği şekilde anlatım, tarih anlayış ve anlatımını genele indirgememek olur. Tarih ilminin biricik görevi eskinin hikâyesini anlatmak değil aranan ve istenilen nedir sorusunun cevabını bu ilimde bulmak gerektiğidir.¹⁷⁶ Cevdet Paşa tarihi olayları kaleme alırken farklı cephelerden bakmış ve objektif şekilde değerlendirmiştir. Her tarih yazarı gibi zaman zaman kendi düşünce ve yorumlarını da belirtmekten geri durmamıştır. Bunu, olayları değiştirmeden ve konuyu gerçeğinden koparmayarak yapar.

Cevdet Paşa'nın tarih konusunda en önemli eseri Tarih-i Cevdet'tir. Devletin resmi vakanüvisti olan Cevdet Paşa, alışılmışın dışında vakanüvislik mesleğine yeni bir soluk getirmiştir. Bu bakımdan kendisi eski usul ile yeni usul arasında bir bağ

---

¹⁷³ Mehmet Eröz, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*. III. Baskı, Fakülteler Matbaası. İstanbul, 1973, s40.

¹⁷⁴ Muallim Cevdet. *Cevdet Paşa'nın Hayat'ı İlmiyesi*, No: 39. Haziran 1339. Dersaadet. (Darülmüallimin Yetmişbirinci Sene'i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin ilk Müdürü Cevdet Paşa'nın Hayat'ı İlmiyesi Üzerine Konferans. Tedrisat Mecmuası, c. VII. Sayı 39. Dersaadet 1333.), s435.

¹⁷⁵ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s76.

¹⁷⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s30.

oluşturmuştur.¹⁷⁷ Onun getirdiği yenilik ve değişim, genel olarak eserlerini yıllık gibi yazmakla beraber anlayış ve yöntem bakımından vakanüvislikten ayrılma şeklindedir.¹⁷⁸ Bu değişimi kendi eserlerinde açıklar. Cevdet Paşa'nın tarih alanında yazdığı eserler teşhis, tespit ve tenkit içeriklidir. İçeriğindeki olaylar birbiriyle bağlantılı olup neden sonuç ilişkisi içerisinde ilerler.¹⁷⁹ Eserlerinde karşılaştırmalı tarih metodu sık sık karşımıza çıkar. Cevdet Paşa Avrupa tarihçiliği ve Doğu vakanüvisliğini harmanlamıştır. Bunun için eserlerinde bazı batı kavramlarını kullanmış ve Avrupa tarihi ile Osmanlı tarihini mukayese etmiştir¹⁸⁰

O, sıradan ve faydasız bir tarihçilik dışında bir medeniyet tarihçiliği yapmaktadır.¹⁸¹ Aynı zamanda müesseselerin bozulma sebeplerini konu etmiş ve bozulmanın sebeplerini, çözümlerini açıklamaya çalışmıştır.¹⁸² Tarih-i Cevdet bir nevi müessese tarihidir. Klasik Osmanlı tarihçiliğinin son temsilcisi olması hasebiyle eserlerinde Kâtip Çelebi, Naima ve Münecimbaşında görülen özellikler görülür.¹⁸³ Bunlar, klasik Osmanlı Tarihçiliğinin ilmi metodu olan belâğât ağırlıklı İrani terkiib tarzında zuhur etmiştir. Kısacası Ahmet Cevdet Paşa eski ekolün son yeni ekolün ilk temsilcisi olmuştur.¹⁸⁴ Onun tarih yazımında kullandığı yöntem ve kullandığı kaynakları nasıl bir değerlendirmeye tabi tuttuğu Tarih'i Cevdet'teki şu sözleriyle anlaşılabilir, "*Bir tarihçi için yaşadığı asrın tarihini art niyet gütmeyen, olduğu gibi aktarması oldukça güçtür. Kullanılan kaynaklar ve yararlanılan vakanüvislerin eserleri, kendilerini iyi göstermek ve iyi görünmek niyetiyle yazılmış olabilirler. Bunları doğru şekilde yazmak ve tarih şeklinde aktarmak için tahlil, tenkit somucu*

---

¹⁷⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986, Sf.114.

¹⁷⁸ Zeki Arıkan, *Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler*, Alunet Cevdet Paşa Semineri: 27-28 Mayıs 1985-İstanbul: Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s172.

¹⁷⁹ İlber Ortaylı, *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, Alunet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1986, s161-162.

¹⁸⁰ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s75-76.

¹⁸¹ İlber Ortaylı, *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, Alunet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1986, s165-166.

¹⁸² Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s446.

¹⁸³ Mübahat Kütükoğlu, *Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1986, Sf.110.

¹⁸⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993, c.7, s446.

bazı çıkarım ve değişimler yapılması uygun olacaktır.”¹⁸⁵ O tarih yazımını bir gayeye bağlamıştır. Tarih ilminden beklenen sadece olayın falan bir tarihte olduğunu bilmek değildir. Amacın edebiyat değil tarih yazmak olduğunu belirterek ağdalı ve süslü anlatımdan kaçınmış ciddi amaçlar güderek tarih yazmaya çalışmıştır.¹⁸⁶ Kendisi tarih ilmine verdiği katkıları, bu katkıların etkileri ve ciddiyetinin farkında olarak şunları söylemiştir; “Acizleri Devlet’i Aliyye tarihinin bir küçük kısmının yazdıktan sonra açmış olduğum bir küçük çığırın ileride faziletli bir şekilde akıcı ve işlek bir yol olması emel ve ümidinde bulunduğum halde bu arzusunun tamamını görmek için zamana ihtiyaç olduğu meali bendelerinin hasb’ı hali idi. Ve eğerki ilm’i tarihten ara sıra asarı cedide münteşir oldukça müteşekkik ve müftehir olmakta idim. Lakin böyle bir mufassal tarih çıkıp da o çığırın şah-rah olduğunu görmeye ömrümün müsaade edeceğimi ummazdım”.¹⁸⁷

Ahmet Cevdet Paşa’ya göre tarihin akışı Tanrı’nın iradesine bağlıdır. O eserlerinde olayları belli bir düzleme oturtarak bir çözümleme yoluna gider. Sünnetullah-Âdetullah kavramına dikkat eder ve izahı ön planda tutar. Sünnetullahı, tarihte ilahi iradenin olağan şekilde tecelli etmesi şeklinde izah eder. Onun için tekerrür eden tarihte, ilahi iradenin tecellisinden dolayı tarih ilminden ibret alınması gerektiğini bundan dolayı devlet adamlarının ve toplumun geçmişte düşülen hatalara düşmemesini öğütler.¹⁸⁸ Eserlerinde tarih felsefesinin yanı sıra somut tarih paraleldir.¹⁸⁹ Her işittiğini nakilci sıfatıyla yayınlayan ve eklemeli-hurafeci tarihçiyi eleştirir. Mucip sebepler olmadan ve anlatılmadan yalnız olayların hikâye edilmesi ile hakikat anlaşılmayıp eksik kalır.¹⁹⁰ Kendisinden önceki tarihçiler belgeleri değerlendirmede başarısız olmuşlardır.¹⁹¹ Fakat O eski tarihçilerin kullandığı halk diliyle anlatım tarzını, halk tabirlerini kullanıp bir sentez oluşturmuş kendi üslubuna

---

¹⁸⁵ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s18.

¹⁸⁶ Ümit Meriç. *Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s18.

¹⁸⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay: Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s238.

¹⁸⁸ Bedri Gencer. *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*, Kapı yayınları, İstanbul, 2011, s98.

¹⁸⁹ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa’nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s37.

¹⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih’i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s147.

¹⁹¹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s9-10.

katmıştır.¹⁹² Cevdet Paşa eserlerini yalın bir dil ile herkesin anlayacağı şekilde kaleme almasının yanı sıra eserlerinde tarih yanlılığı etkileri görülmez.¹⁹³ Onun bu kadar profesyonel, sade ve ne anlatmak istediğini iyi bilen biri olması Mustafa Reşit Paşa sayesinde. Nitekim ilk üslup kavram derslerini ondan almıştır. Ona göre tarih yazımı ve ilmindeki amaç, olayların gerçek sebeplerini öğrenmek ve tarihten ders almaktır.¹⁹⁴ Cevdet Paşa, tarihi bir araç olarak kimlik ve sürekliliği sağlayan etmen şeklinde ele alır.¹⁹⁵ Pragmatik tarih disiplini, farklı milletlerin birbirlerine üstünlüğünün kriterlerini belirler.¹⁹⁶ Tarih ilminin kullanımı, devlet adamları için bir pusula işlevindedir ve idarenin mevcudiyeti için elzemdir. Eserlerinden de anlaşılacağı üzere tarih ilminde sebepler gösterilmeden, sadece olayların anlatımı ile asıl anlatılmak istenen ifade edilemez.¹⁹⁷ Cevdet Paşa'nın bu görüşlerine bakıldığında tarihi olayların oluşmasını kader anlayışı çerçevesinde açıkladığı görülür. Bir sosyal tarih anlayışı oluşturduğu gibi kader inancını yeniden yorumlayıp bir felsefi nedensellik kavramı geliştirmiştir.¹⁹⁸ O, tarihi bir laboratuvar niteliğinde ve millet için işleyen bir hafıza olarak görmekle beraber, kimlik ve sürekliliğini sağlayan bir olgu sayar.¹⁹⁹ Ona göre tarih bilinci insanlara ahlak ve terbiye vererek, eskilerin irfanını ve tecrübelerini öğretir. Bunun için tarihten ders almak elzemdir. Tarih ilmi halka geçmişten ders, yöneticilere ise bilinmesi gereken sırları öğretir.²⁰⁰ Tarihi sahibiyet ve birikimin biricik görevi, toplumlara geçmişten haber vermek, ibret aldirmek ve yol göstermektir.

---

¹⁹² Ahmet Hanıdı Taupınar, *Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler I-II-III*, Edebiyat Üzerine Makaleler. (Haz: Zeynep Kerman). M.E Basımevi. III. İstanbul, 1969, s217.

¹⁹³ Christoph K Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih'i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arut, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s156.

¹⁹⁴ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s87.

¹⁹⁵ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s88-89.

¹⁹⁶ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s95.

¹⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s1163-164.

¹⁹⁸ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s99.

¹⁹⁹ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015, s88.

²⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih'i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s34.

Ahmet Cevdet Paşa'nın fikir dünyasında tarih ilmi; Geleceği inşa eder ve bu inşa sırasında en az şekilde hata yapmayı sağlamak için ilgilileri yönlendirir, toplum içerisinde yaşayan unsurları bir arada tutmak için önemli bir enstrüman görevi görür, devlet yöneticilerine ise tecrübe sağlar. Cevdet Paşa, İbn-i Haldun felsefesine nazire olarak tarih ilminin önemini belirtir. Ona göre krize giren ülkeyi, devlet adamlarının başvuracağı tarihi tecrübe kurtaracaktır. Öğrenilmesi elzem olarak addettiği tarih ilmini, yorumlama bilgisine de sahip olunması gerektiğini belirtir.²⁰¹ Bir devletin anlamlanması ve bilinç açısından ayakta kalması için tarih ilminin ne kadar önemli ve gerekli olduğunu eserlerinde belirtmiştir.²⁰²

---

²⁰¹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s19-20.

²⁰² Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s20-23.

III. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HUKUK-MEDENİYET KAVRAMLARINA BAKIŞI ve MUHAFAZAKÂRLIK- MODERNİZM İZLENİMLERİ

Devlet sözcüğü Arapça kökenli olup üstün gelmek, zafer kazanmak, bir halden başka bir hale dönüşme anlamlarına gelmektedir.²⁰³ Osmanlı Devleti Avrupa'da gelişen reform ve rönesans hareketlerinden sonra zorunlu olarak bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm devletin her alanında hissedilir. Avrupa ile ilişkiler reform ve modernleşme hareketleri ile paralel gittiği için başlangıçta batı tarzı askeri ve hukuk sisteminin örnekleri verilmiştir. Hukuk alanında o zamana kadar yapılmayan bir kanunlaştırma çalışmaları yapılmıştır.²⁰⁴

İslam dini, Yahudilik gibi bir hukuk dini olduğundan hayatın her alanını kapsayacak şekildedir. Öyle ki; Evlenmeden boşanmaya, mirastan rehine, ticaretten komşuluk hakları ve özel hayata kadar insan hayatını düzenler. Sosyal bir kavram olan İslam Hukuku, çağın şartlarına göre ana çizgilerinin dışına çıkmadan asli kaynak olan Kur'ân'ı Kerim ve Sünneti Seniyye'ye göre esnetilebilir. İcmâ, kıyas, fetvâ gibi kavramlar İslam dini açısından tabii kaynaklardır. İslam şeriatı ile beraber uygulanan bir Örfî hukuk vardır. Örfî Hukuk; Toplumun kadimden gelen gelenek, adet ve kanunlarının Şer'i Kanunla çelişmeyecek şekilde oluşturulduğu ve uygulandığı bir hukuk bütünüdür. Osmanlı Devleti her fütihat sonrası bölgenin kadimden gelen ve uygulanan örfî hukukuna mümkün mertebe dokunmamış, statüko bozulmasın diye muhafaza etmiştir. Örfî Hukuk daha çok idarî, mülkî toprak yönetimi konularını kapsar. Padişahlara örfî hukuk yapma yetkisi Kur'ân'ı

²⁰³ Ahmet Davutoğlu. *Devlet maddesi*, İslam Ansiklopedisi, TDV. İstanbul, 1994, s234.

²⁰⁴ Hulusi Yavuz. *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985. İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul. 1986. s279-284.

Kerim'de Nisâ Sûresinin 59. ayetinde belirtilmiştir.²⁰⁵ Şer'î ve örfî hukuka dayalı devletin hukuk alanında reform yapılması oldukça güçtü. Kimi devlet yöneticileri mevcut hukuk sisteminin yetersiz olduğunu ve bunun için Avrupa hukuk sistemini tamamen alma taraftarıydı. Ahmet Cevdet Paşa gibi yöneticiler ise gelenekten kopmayarak tradisyonalist şekilde hukuk sisteminin kendi temelleri üzerinde geliştirilmesi görüşündeydi. Bunun için hukuk çalışmalarında komisyonlar kurulmuş ve yeni hukuk düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Fakat Neumann, bu uygulama ve görüşleri eleştirir. Ona göre reformlar aydın despotizmi uygulamalarıyla değil halkın talepleri doğrultusunda gerçekleştirilmelidir.²⁰⁶

Cevdet Paşa'nın devlet anlayışında bir ayırım söz konusudur. O, Batı ve Doğu medeniyetinin devlet kavramına bakış farklılıklarını kalın çizgilerle belirtir. Fikri temellerini İbn-i Haldun üzerinden oluşturmuş ve Ona göre devlet organik olmakla beraber örgütlü bir oluşumdur. İbn-i Haldun felsefesine göre devlet ömrü üç kuşaktır. Fakat Cevdet Paşa gerekli önlemlerin alınmasıyla beraber devletin yıkılmayacağı görüşündedir. Ona göre Nizamü'l Mülk'ün de belirttiği gibi adalet kavramı, devletin hayatiyet arz eden konularından biridir. Adaleti sağlayan unsur ise devlettir. Devletin çöküşünü ve bozulmasını adâletin zaafa uğramasına ve memurların liyâkatsizliğe bağlar.²⁰⁷ Devletin felâh bulması için tebaanın hak, hukuk ve hürriyetlerinin korunması gerekmektedir. Bundan dolayı despotik tarzda emir ve yasaklar olmamalı, yargı işlerine müdahale edilmemelidir.²⁰⁸ Cevdet Paşa, idari mercilerin adli mercilere müdahalesini uygun görmez ve adli mercilerin belirli kanunlara göre hüküm vermesini ister. Onun anlayışında göre hukuk ve adalet ne kadar güçlü ve yargı ne kadar bağımsız olursa devletin o kadar güçlü olacağı vardır. Toplumun güncel hukuk ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hukuk sistemi sürekli güncel tutulmalıdır. Köhnemiş ve zamanın gerisinde kalan hukuk sistemi adaletin

---

²⁰⁵ Ey iman edenler, Allah'a, peygambere ve içinizden emrecek kudret ve liyakata sahip olanlara itaat edin. Allah'a ve aliret gününe inamyorsanız bir şeyde ihtilafa düştünüz mü o hususta Allah'a ve Peygambere müracaat edin; bu hareket, hem hayırlıdır, hem de sonu pek güzeldir.

²⁰⁶ Cristoph K. Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih'i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. Çeviren; Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s187.

²⁰⁷ Bedri Gencer. *Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet*, Editör; Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş. Adalet Kitabı, Kadim Yayınları, Ankara, 2012. s247.

²⁰⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s99.

bozulmasına sebebiyet verecektir. Bundan dolayı gelişmelere ve yeniliklere açık olmak zorunludur. Bu yenilikleri yaparken geçmişten kopmamak ve toplumdaki yerel örf ve adetleri göz ardı etmemek gereklidir.

Ahmet Cevdet Paşa Devlet-i Aliyye'nin zayıflama sebeplerini İbn-i Haldun'un determinist bakış açısıyla açıklar. Devletin göçebe durumdan, yerleşik ve uygar hayata geçmesi sonrasında toplumun yozlaşması, lüks yaşam isteği ve aşırı ihtiras, toplumun çözülmesini beraberinde getirmiştir. Bu durumu anlatırken çözüm yollarını da anlatmıştır. Örneğin, 1789 Fransız İhtilali'nin yarattığı yıkıcı etkiler ve imparatorlukların bu etkilere maruz kalması, onun dışında Avrupa'da yeni yönetim modelleri ve anlayışlarının çıkması sonucu Osmanlı Devleti'nin bu krize göğüs gerebilmesi için hilafet müessesesinin ağırlığını hissettirmesi gerektiğini belirtir. Devletler ve toplumlar insan gibi gelişme gösterdiği için çöküş kaçınılmazdır. Ona göre bunu önlemek için reform ve güncelden uzak kalmamak gereklidir.²⁰⁹

Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'ni, devlet modeli konusunda en yüksek merteye olarak görmüştür. Ona göre Devlet-i Aliyye, İslam dini ile Türk kahramanlığının birleşimidir. Hilafet zorunluluk ve vazgeçilmez bir mefhum olmakla beraber İbn-i Haldun'un asabiyet kavramını bu şekilde anlamlandırmıştır.

3.1. Hukuk Görüşü

Tanzimat süreci bir hukuk reformu dönemidir. O zamana kadar görülmeyen ve yapılmayan hukuk çalışmaları Avrupa ile münasebetler arttıkça hız kazanmış ve bir kanunlaştırma süreci başlamıştır. Bunun sebebi Batı medeniyeti ile artan ilişkilerin sonucudur.²¹⁰ Devlet kendi içerisinde farklı etnikte toplum barındırdığı için adalet kavramı her şeyden önemliydi. Ahmet Cevdet Paşa adalet kavramını “adalet mülkün ve devletin temelidir” anlayışında yorumlamıştır. Devlet düzeninin

²⁰⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*. Gerçek Yayınları. 1969. İstanbul, s235.

²¹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu. Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları, 1.B. İstanbul, 1986, s225.

bozulmaya yüz tutmasını ve bozulmasını adaletin ihmali ve hukuk sisteminin bozulmasına bağlar.²¹¹

Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan tebaanın hamiliğine soyunan ve Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan kendi tüccarlarının çıkarlarını güvence altına almak isteyen Avrupalı devletler, Devlet-i Aliyye'nin bir kanun ve hukuk reformu gerçekleştirmesini her fırsatta talep etmişlerdir. Hatta Tanzimat İlanının bir ayağı bir bakıma bu baskıların sonucudur. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Avrupalı Devletlerin Osmanlı aleyhine ele geçirdikleri fırsat daha sonra 1856 Paris Barış Konferansı'nda dikte edici şekle dönüşecektir. Tanzimat Fermanı maddelerinin uygulanması talepleri Devlet-i Aliyye'de bir dizi eyleme sebebiyet verecektir. Kaçınılmaz olan bu eylemin hangi şekilde gerçekleşeceği iki metotla anlaşılabilmirdi; Ya Avrupalı Devletlerin dikte ettiği sorgusuz sualsiz bir hukuk ithali mi gerçekleşecek ya da Ahmet Cevdet Paşa gibi gelenekçiler kanadını oluşturan takımın “böyle bir uygulamada memleketin kimlik erozyonuna uğrayacağı” iddiasından dolayı makul bir alternatif oluşturulacaktı. Mamafih 1850 Ticaret Kânunnamesi, 1863 Deniz Ticareti Kânunnamesi, Usul-ü Muhâkeme-i Ticaret Kânunnamesi, 1858 Ceza Kânunnamesi, 1879 Usul-ü Muhâkemat-ı Hukukiyye ve 1879 Usul-ü Muhâkemat-ı Cezâiye gibi kanunlar Avrupa'dan alınıp yeniden formüle edilmiştir.²¹² Bu kânunnameler XIX.yy'da Osmanlı Devleti'nde artık şer'î ve örfî hukukla beraber Batı hukukunun da tatbik edilip kullanıldığını gösterir. Tanzimat sürecinde iki türlü kanunlaştırma hareketi vardır. Bunlardan birincisi doğrudan batı hukukunun tatbik edilmesi, ikincisi ise tamamen şer'î ve örfî hukuk kaynaklarının yeniden reforme edilip sistematik bir yöntemle çağın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir hukuk düzeni meydana getirilmesidir. İkinci tür kanunlaştırma hareketinin hiç şüphesiz önde gelen ismi Ahmet Cevdet Paşa'dır. Tamamen milli ve dini hislerle bu icraatları gerçekleştirmiştir. Ceza ve Arazi Kânunnameleri ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye tamamen yerli kanun oluşturma anlayışıyla meydana getirilmiştir.

²¹¹ Bedri Gencer. *Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet*, Editör, Halil İnalçık. Bülent Arı. Selim Aslantaş. Adalet Kitabı, Kadim Yayınları, Ankara. 2012, s247-248.

²¹² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, Tanzimat-I, Maarif Matbaası, İstanbul. 1940. s62-63.

Mecelle fikrinin ortaya çıkmasının sebebi; Avrupalı devletlerin Hıristiyan tebaâ ve tüccarlar için Osmanlı Devleti'ni hukuk reformu bahanesiyle baskı altına almak istemeleri, Âli Paşa'nın Fransız Cod Civil'in çeşitli nedenlerle bazı konularının tatbik edilmesini talep etmesi ve memuriyet yeri Girit'ten Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektup gibi gelişmeler Ahmet Cevdet Paşa ve gelenekçiler kanadını harekete geçirmiş bir hukuk ve kanun bütünü teşkil etme ihtiyacı doğurmuştu. Daha önce de belirtildiği gibi Cevdet Paşa'nın Metn-i Metin adlı eseri bu ihtiyacın bir sonucudur. Ahmet Cevdet Paşa kendi tabiriyle Mütefernicin kanatla Gelenekçiler kanadının çekişmesini şöyle anlatır; *"Devlet'i Aliyye şer'i kanun temelli kurulmuş olduğundan oluşturulacak kanun'u nizâmâtın Şer'i Hukuktan esas alınarak yapılması "Ejşkâr'ı Sâhiha Erbabı" arasında arzu edilen bir durumdur. Sadece batı kanunlarına tamah eden "Mütefernicin" ise Cod Civil'in tercümesiyle aynı şekilde Devlet'i Aliyye'ye tatbik edilmesi fikrinde idiler. Bundan dolayı hukuk ve kanun ihtiyacı, reformist ve yenilikçileri ikiye ayırmıştı"*²¹³.

Onun devlet uygulamalarındaki hukuk anlayışına genel olarak bakacak olursak, Ahmet Cevdet Paşa devleti teferruatlı ve köklü kanuna dayanan bir cemiyet olarak tanımlamıştır.²¹⁴ Bundan dolayı meşru olabilmesi için devletin adaleti sağlaması gerektiğini söyler. Bu yüzden mahkemelerin önemini belirtip, düzenli çalışmasını öğütler, adli işlerin bağımsız olması gerektiğini, müdahale edilmemesini belirtir.²¹⁵ Mamafih bağımsız ve özgür mahkemeler doğru ve sağlıklı karar verir görüşündedir. Bir hukuk birliğinin ilk örneklerinden olan Nizâmiye Mahkemeleri, Osmanlı Hukuk sisteminde din farkı gözetmeksizin tüm tebaanın davalarında uygulanması, şer'î mahkeme yetkilerinin daraltılması, kanunlaştırma hareketlerinin ve hukuk birliğini sağlamak için yapılan icraatların geldiği noktayı gösterir. Bu mahkemelerin şeriata aykırı olduğunu belirten mutaassıplara yaptığı tercüme takdire şayandır. Çünkü Cevdet Paşa'nın kendisi de medrese kökenlidir.²¹⁶ Seküler

²¹³ Ahmet Cevdet Paşa. *Maruzat*, Sad.veYay: Yusuf Halaçoğlu. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s200.

²¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas' ı Enbiya ve Tarih' i Hülefa*. Ed: Yasin Topaloğlu. Elips Yayınları, 2013, Ankara, s953.

²¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s97.

²¹⁶ Halil Cin, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*. 150. Yılında Tanzimat. Haz:Hakkı Dursun Yıldız. TTK. Ankara, 1992, s27.

nitelikte olan Nizâmiye Mahkemelerinin kurulmasında büyük emeği olan Cevdet Paşa bu mahkemeyi sonuna kadar savunmuştur. Nitekim bu mahkemelere karşı ulemanın, “bu kadar şer’i mahkeme olmasına rağmen, Nizâmiye Mahkemeleri ve benzerlerine ne gerek var?” tepkisinden sonra bu kurumun gerekliliğini, çağın doğurduğu ihtiyaçlardan olduğunu belirtmiştir. Bu iddiasını savunma amacıyla Hanefî hukuk bilginlerinden Celalüddin Devvani’nin “Divan-ı Def’î Mezâlîm” adlı eserini tercüme etmiştir.²¹⁷ Şeriatın verdiği yetkiye dayanarak sultanın örfî hukuk yapma yetkisini hatırlatmış, yaptığı girişimleri dinî zemininde sağlama almıştır. Örfî hukukun varlığını meşru görmeyen İbn-i Haldun’dan bu konuda da görüş olarak ayrılır. Ahmet Cevdet Paşa realist bir gelenekçi ve çağın şartlarına göre ihtiyaç olanı en uygun şekilde bulup tatbik bir reformisttir. Gelenekçi olmasını ve kendi tabiriyle müteferricinlere tepkisini Kur’an’ı Kerim’den ayetler vererek desteklemiş ve müdafaa etmiştir. Cevdet Paşa Tanzimat’ın ikilik anlayışına somut bir delil getirerek Osmanlı Hukuk sistemine bir yenilik katmış bir nevi Tanzimat’ın hukuksal sonucunu meydana getirmiştir. Bu yeni hukukun anlayış ve uygulaması, Tanrı’nın verdiği meşruiyet ve yetkiye dayanarak, insan aklıyla oluşturulan, çağın ve toplumun gereklerine uygun olarak meydana getirilen ve şer’i hukuka ters düşmeyen bir hukuk sistemidir.²¹⁸ Ebül-ulâ Mardin Ahmet Cevdet Paşa’nın hukuk sahasında yaptığı icraatları şu şekilde özetler; “Arazi Nizamnâmesi, Tapu Nizamnâmesi, Muvakkat Talimâtname gibi eserler Cevdet Paşa’nın Devlet-i Aliyye’ye hukuk ve kanun sahasında bıraktığı en kıymetli ve ölümsüz eserlerdir. Ahkâm-ı Şer’iye risalesinde karışık hükümlerin metot ve işlenişindeki mükemmeliyet kendisi için haklı bir şöhret ve ihtiram vesilesidir”.²¹⁹

---

²¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s85.

²¹⁸ Niyazi Berkes. *Türkiye 'de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*, Edt: Ersin Kalaycıoğlu. Ali Yaşar Sanbay, Beta Yayınları, I.B. İstanbul, 1986, s223.

²¹⁹ Ebül’ulâ Mardin. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*. TDV Yayınları. Ankara. 1996. s.49.

3.2. Medeniyet Görüşü

Medeniyet kavramı Devlet-i Aliyye’de ilk olarak Mustafa Reşit Paşa tarafından “civilisation” (Terbiye-i Nâs ve İcra-yı Nizâmât) anlamında Paris’ten yazdığı mektuplarda kullanılmıştır(1834).²²⁰ Daha sonra “medeniyet” kavramını kelime olarak tam şekilde kullanan 1838 yılında Sâdık Rıfat Paşa’dır.²²¹ Fakat bu dönemde kullanılan bu kavram hiçbir anlam ifade etmiyordu. Çünkü kavramın uygulanması için gerekli altyapı yoktu. Tanzimat uygulayıcılarının asıl görevi Tanzimat sürecinde bu kelimeyi anlamlandırmak olacaktır. Devlette kavramlara Avrupa’da olduğu gibi anlamlar yükleme işi, XIX.yy’ın sonrasında başlamıştır.²²² Bu durum, Osmanlı Devleti’nin duraklama ve çöküş dönemlerinde gerekli bir arayıştır. Devlet yöneticilerinin geri kalmışlığın ve çöküşün sebeplerini bulmaya yönelik tezleri ve bunun için ortaya attığı fikirler; zaman zaman benlikten uzaklaşma zaman zaman ise köhneleşmiş benliğin artık bir yeniliğe veya batı ile bütünleşmeye ihtiyacı olduğu şeklinde sonuçlanmıştır. Bundan dolayı batıyı olduğu gibi kabul etme, bir sentez oluşturma veyahut gelenekçi bakış açısıyla bir çözümler bütünü günümüze kadar gelecek akımları ortaya çıkarmıştır. Genel olarak bakıldığında ilk dönemlerde İslamcılık-ümmetçilik, Osmanlıcılık sonlara doğru ise Türkçülük-Milliyetçilik kavramları inkişaf etmiştir. Bu kavramlar, Osmanlı Devleti’nin siyasi kaygılarından dolayı ortaya atılmıştır. Ampiriksel şekilde bu kavramların hayata geçirilişi, ortaya çıkan olumlu ve olumsuz etkilerinden sonra beraberinde bugüne kadar gelen tartışmaları getirmiştir. Bu kavramların ortaya çıkışının ana sebebi; gerileyen ve çatırdayan devleti sağlamlaştırmak ve çağın gereklerine göre devamiyetini sağlamaktır. Avrupa’da başlayan reform, rönesans, milliyetçilik akımları, sanayi devrimi ve coğrafi keşifler gibi gelişmeler, hızla küreselleşen dünyayı değiştirmeye mahkûm etmiştir. Bu gelişmeye ve değişime ayak uyduramayan toplumlar, devletler diğer dönüşüm ve değişim gösteren toplum ve

²²⁰ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*. Ötüken Yayınları, İstanbul. 1974. s83.

²²¹ Yılmaz Çolak, *Türkiye’de Medeniyet ve Modernleşme*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, İstanbul, 2009, s152.

²²² Tuncer Baykara, *Mustafa Reşit Paşa’nın Medeniyet Anlayışı*, Mustafa Reşit Paşa Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985. Ankara, 1994, s52.

devletlerin tahakkümü altına girmişlerdir. Milliyetçilik akımları, dünyada ulus devletlerin oluşumuna hız kazandırmış, bunun için yapılan altyapı çalışmaları, ortaya atılan tezler ve etkilenen toplumlarda önü alınamaz bir üstünlük yarışı başlamıştır. Bu gelişmelerden en fazla çok uluslu imparatorluklar etkilenmiştir. Çünkü bünyesinde barındırdığı farklı dini ve milli kimliklerdeki toplumlar milliyetçilik konusunda bilinçlenmiş ve bunun için gerekli aksiyonlara girişilmiştir.

Konumuz itibarıyla Ahmet Cevdet Paşa medeniyet kavramında genel olarak İbn-i Haldun'dan etkilenmekle beraber zaman zaman ayrıldığı noktalar vardır. Cevdet Paşa, “Biz ve öteki” şuurunu benimseyen en keskin kişiliklerdendir ve başka medeniyetlerle ilişki içinde olmayı ancak bu şuurla sürdürülebilir şartına bağlar. Bir anlamda, medeniyetin Avrupa ile özdeşleştirilmesine karşı çıkan Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin Avrupalılaşılarak modernleşmesinin mevzubahis olmayacağını belirtmiş sebep olarak sosyal yapıların farklılığını öne sürmüştür.²²³ İbn-i Haldun'a göre insanlar bir araya gelerek cemiyetler halinde yaşarlar. Göçebe cemiyetler ise insani ve doğal ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorundadırlar. Bu cemiyetler günlük ihtiyaçlarını karşılarlar fakat şehirdekiler gibi medeniyetin etkileri ve sonuçları olan eğitim, sanayi ve güzel sanatlardan mahrumdurlar. Aralarında kıdem farkından dolayı bu durum kaçınılmazdır.²²⁴

Günlük ihtiyaçlarını karşılayan birey ve toplumların daha sonra maddi ve manevi durumları geliştikçe yerleşik hayata geçmeleri ve lüks tüketime yönelmeleri muhtemeldir. Yerleşik hayat, ilkel hayata göre daha medeni ve daha verimli bir hayattır.²²⁵ Fakat şehir hayatı, tabiiyeti öldürür ve lüks tüketimle beraber insanlarda kötü alışkanlıkları ortaya çıkarır.²²⁶ Göçebe ve bedevilerin medeniyete erişmelerinin tek şartı yerleşik hayata geçmektir. Osmanlı Devleti'nin bedevi durumdan hâzer ve medeniyet dönemine geçmesiyle beraber bu süre zarfında görülen boş vermişlik,

---

²²³ Ahmet Zeki İzgöer. *Müslüman Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*. İz Yayınları, İstanbul. 2014. s277.

²²⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976(a). s33.

²²⁵ İbn'i Haldun, *Mukaddime*, I. Cilt, (Dr. Arslan Tekin). İlgikültürSanat Yayınları, İstanbul. 2018. s273-274.

²²⁶ İbn'i Haldun, *Mukaddime*, I. Cilt, (Dr. Arslan Tekin). İlgikültürSanat Yayınları, İstanbul. 2018. s278-279.

israf, lüks yaşam özentisi ve rüşvet ile yozlaştığını ve çöküşe geçtiğini belirtir.²²⁷ Ahmet Cevdet Paşa memuriyet ve özel hayatında medeniyet olgusunu yaşatan ve uygulayan bir şahsiyettir. Nitekim Kozan-Fırka-i Islahiyye görevinde göçebe aşiretleri yerleşik hayata geçirmek ve tarımsal üretime zorunlu kılmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Muasırlaşma kavramı devletin her alanında kendisine bir anlam bulacaktır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın medeniyet algısı genel olarak bir ideal olmayıp ulaşılabilecek bir aşama ve toplumsal olgudur.²²⁸ Medeniyetin iki gayesi vardır; birincisi, insan ve toplumun temel ihtiyaçlarını gidermek, ikincisi ise ahlak ve zekâ bakımından olgunlaşmaktır.²²⁹ Medeniyetin ilerlemesinde eğitim ne kadar önemliyse, sefahat, lüks ve yozlaşma gerilemesinde o derece önemli rol oynamaktadır. Cevdet Paşa için medeniyet eğitimin bir sonucudur.²³⁰ İbn-i Haldun'un medeniyetin yozlaştırıcı etkisi görüşüne katıldığı gibi insan ve toplumun ahlâki ve zekâsal olgunlaşması için gerekli olduğunu da belirtir.²³¹ Medeniyetin bir toplumun tekelinde olmadığını belirten Cevdet Paşa, onun dünya üzerinde sürekli yer değiştirdiğine değinir.²³² Medeniyet Hindistan'da Babil'de, Mısır'da, Yunan şehir devletlerinde, İslam toplumlarında en son olarak Avrupa'da inkişaf etmiştir.²³³ Ona göre medeniyetin beşiği Asya'dır, ilim ve eğitim Asya'dan yayılmıştır.²³⁴ Hangi toplum sanayi, eğitim ve bilime önem veriyorsa medeniyet kavramı en bariz şekilde orada görülür. Medeniyet sürekli ve birikimli ilerlediği gibi ortaya çıktığı toplumlarda kendisinden önceki "miras-ı medeniyetten" faydalanır.²³⁵ O, medeniyet kavramını insanlığın ortak birikimi olduğunu belirterek ancak eğitim ve öğretimin yayılması ve yükselmesiyle mevcut medeniyet dairesine intibak edilebilir ve medeniyete yön veren bir toplum olunacağını söyler. Eğitim ve öğretimin medeniyetin ana maddesi

---

²²⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a). s99.

²²⁸ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s35.

²²⁹ Cemil Meriç. *Umrandan Uygarlığa*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 1974. s84.

²³⁰ Cristoph K. Neumann. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih' i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. Çeviren Meltem Arun. Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s176.

²³¹ Bedri Gencer. *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*. Kapı yayınları, İstanbul, 2011, s162-163.

²³² Farabi'nin hikmet kavramı.

²³³ Cemil Meriç. *Umrandan Uygarlığa*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 1974. s84-85.

²³⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976(a). s230.

²³⁵ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002. s47-48.

olması hasebiyle ve şunları söyler; “Yeryüzünde ilm-ü yetenek gibi bir şeref ve meziyet yoktur. Ve insanın metalib’i zâtiyyesinin esbâb-ı tahsiliyesi sanayi ve eğitimden başka bir şeyle husul bulamaz ve her neye dâir olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner-ü marifetin değeri inkâr ve reddedilemez. Bu gördüğümüz zenginlik, dinçlik ve düzen hali toplum ve hüsn’i muaşeret’i havass’ü avam hep ilm’ü hüner ile meydana getirilmiş bir eser değil midir?”²³⁶

Ahmet Cevdet Paşa devlet ve medeniyet kavramları hakkındaki görüşlerini on iki ciltlik Tarih-i Cevdet adlı eserinin birinci cildinde teferruatlı bir şekilde açıklamıştır. Cevdet Paşa genel olarak medeniyetin başlangıcını ve oluşmasını ilim ve eğitimle sağlanacağını belirtir. Fakat medeniyet doyum noktasına doğru ulaştığında sefahat, lüks ve yozlaşmayı da beraberinde getirdiğini açıklar ve bunu eleştirir. Bu kaçınılmaz sonun gerekli önlemlerin alınmasıyla beraber hafifleyeceği veya yavaşlayacağını öne sürer. Devlet yöneticilerin bu değişim ve yozlaşmanın nedenlerini aramakla ve çözmekle yükümlü olduğunu belirtir.

Toplumların ve insanların insanca yaşamaları için devlet gerekli bir organizma olup medeniyetin göstergesidir. Devlet sayesinde topluluk içerisinde güvenlik kavramı anlam bulacaktır. Bu güvenliğin sağlanmasıyla beraber insanca değer ve olgunluğa erişilir. Bu güven ortamının sağlanması devlet yöneticilerinin aldığı önlem ve çağın gereklerine uymakla sağlanır. Nizam-ül Mülk’ün işaret ettiği adalet piramidi, kadim devlet anlayışı, eskiyi muhafaza ve ihya etmek gibi kavramlar Ahmet Cevdet Paşa’nın fikirlerinde açıkça görülür. Muhafazakâr bir devlet adamı portresi çizen Cevdet Paşa, bağınaz ve yobazlıktan ziyade yeniliği hayatına tatbik eden bir şahsiyettir. Ona göre medeniyetin oluşumu ilim ve irfan sayesinde gerçekleştirilmekte, medeniyet ve toplumun yıkılışına sefahat, lüks, israf ve rüşvetin neden olacağı görüşündedir. Bugün Türk toplumuna göre medeniyet kavramı bilim, teknoloji, sanayi ile oluşturulmuş modern hayat standartlarını çağırıştırır.

Osmanlı Devleti 6 asırlık tarihinde birçok dönüşüm ve değişimlere uğramıştır. Kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreçte dönüşüm ve değişimlerin

---

²³⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYayı; Mehmet Cavid Baysun. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s53-54.

sebebi çoğunlukla dışsal sebeplerdir. Kuruluş döneminde fütihat bölgelerinin ileri gelenlerini ve kanunlarını kendi bünyesine alarak ilerlemiştir. Yükselme dönemini çağın gerekliliklerini ve yeniliklerini uygulayarak gerçekleştirmiştir. Karlofça Antlaşmasından sonraki gelişmeler özellikle, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak istemeleri, kendilerini imparatorlukta bulunan yabancı uyruklu tebaanın hamisi²³⁷ olarak görmeleri, kendi kanun ve hukuk sistemlerini dikte ettirmek istemeleri ve bundan dolayı devlete baskı yapmaları sonucu gerileyen ve zayıflayan devlet reform yapmaya zorlanmıştır.²³⁸ Giderek artan ticaret ve batıyla entegre gibi süreçler bir değişim dönüşüm ihtiyacını doğurmuştur. Tanzimat diye adlandırılan süreç; bu değişim ve dönüşümün en yoğun zamanını ifade eder. XVI.yy'ın ikinci yarısı XVII.yy'ın başlarına kadar devleti genel olarak seyfiye teşkilatı yönetirken XVIII.yy'ın ikinci yarısından itibaren örgün bir bürokrasi teşkilatı oluşturularak devlet yönetiminde değişime gidilmiş ve çeşitli komisyonlar oluşturulmuştur. Genel olarak komisyonlar, bir uzman heyeti niteliğinde olup hukuk, eğitim ve merkezi yönetim açısından modernleşme eğilimi göstermiştir. İlk olarak askeri alanda ele alınan modernleşme daha sonra devletin en kılcal damarlarına kadar nüfuz edecektir. Tanzimat süreci genel olarak, merkezileşme, modernleşme olup bir adaptasyon sürecidir.

Osmanlı Devleti bir imparatorluk olması sebebiyle bünyesinde barındırdığı devlet yöneticilerin fikir dünyası bir sentez oluşumudur. Devletin kadim Türk-Mogol devlet yönetim anlayışıyla beraber kendisini Roma mirasçısı olarak görmesi ve Arap-İslam gelenek ve dinsel uygulamalarıyla beraber oluşturulan bu sentez, Osmanlı fikir, düşünce ve yönetim anlayışını oluşturmuştur. Son dönemlere kadar Osmanlılık ve İslam, devletin yapıtaşı olarak anlaşılacak olup bu iki temel sebebe dayandırılabilir. İslam dini bütünleştirici bir kavram olmakla beraber, hilafet müessesesi Müslümanları bir arada tutmuştur. Devlet, farklı etnik unsurları adalet ve telif'ül-kalp anlayışıyla bir arada tutarak devlet olabilme fırsatını yakalamıştır. Bir netice olarak Osmanlılık ise başarıyla uygulanmış ve devlet mevcudiyetini bu şekilde devam ettirmiştir. Fakat Avrupa merkezli değişen denge ve dünya anlayışı

---

²³⁷ Rus İmparatorluğu'nun kendisini Slavların ve Ortodoksların hamisi olarak gördüğü örneği.

²³⁸ Kemal Beydilli, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A., İstanbul, 2008. c.35, s263-264.

kısa sürede tüm dünyaya yayılacaktır. Sanayi devrimiyle merkantilist anlayışa sahip tüccar devletler ortaya çıkmış dünyayı ve değiştirmeye başlamışlardır. Bununla beraber Batı Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımları imparatorluk yönetimlerini olumsuz anlamda etkilemiştir. Osmanlı Devleti için bu sebeplerden başka devlet müesseselerinin gelişen ve değişen batı karşısında köhne ve eskimiş olduğu XVII.yy'ın son çeyreğinde kendisini hissettirmesi dikkate değerdir. Koçi Bey, Kâtip Çelebi ve Mustafa Âli Efendi gibi layihacılar sorunun etkisini göstermesinden sonra raporlar yazmış, sorunu tanımaya ve çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu yıkıcı etkilerin şiddetini azaltarak devleti müesseselerini tekrardan güncelleyip revize ederek çağın gereklerine uygun şekilde tasarlamak mecburiydi. Modernleşme, muasırlaşma, batılılaşma ve çağdaşlaşma kavramları hep bu mecburiyetle ilintilidir. Nitekim Osmanlı Devleti XVIII.yy'ın sonlarına doğru yönetsel, askeri, sanayi ve ilmi açıdan Avrupa karşısında geri kaldığını kabul etmiş bunun için bir dizi modernleşme adımları atmıştır. Bu modernleşme zorunlu bir dönüşüm ve değişimdir. Genel olarak bu olgu planlı ve programlı bir şekilde politik değişime uğrayacaktır. Bu değişim ilk olarak askeri eğitim ve uygulama alanında görülür.

Devletteki çöküşü ve çözülmeyi engellemek için ilk olarak, Osmanlıcılık gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. XIX.yy'a gelindiğinde, devlet kendisini tekrar eski ve güçlü haline getirmek için batı merkezli bir dizi değiştirici ve dönüştürücü gelişmelere intibak etmek amacıyla yeni sentez fikirleri ortaya atmıştır. Batıyı ve müesseselerini tamamen kabul etme, gelenekselci bir anlayışla kânun-ı kadim'e dönme, modernist bir anlayışla Batı müesseselerinin yararlı olanlarını kimlik kavramına zarar vermeden tatbik etme fikirleriyle batıcı, muhafazakâr ve modernist-yenilikçi bakış açılı devlet yöneticileri ve aydın şahsiyetleri ortaya çıkarmıştır. Ahmet Cevdet Paşa da böyle bir ortamda Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkmış ve bu şahsiyetler içerisinde şüphesiz en etkili simâlardan biri olmuştur. Bu etkisini yazdığı eserlerde, devlette gerçekleştirdiği yeni yönetsel, eğitimsel, hukuksal uygulamalarında ve devlet anlayışında fazlasıyla görülmektedir.

Osmanlı Devlet yöneticilerinin ilk önceleri temel fikri ve çıkarımları kânun-u kâdim'e bağlı kalmadıkları için devlet müesseselerinin Avrupa karşısında zayıfladığıdır. Kânun-u kâdim temel olarak şeriat ve örfî kanun üzerine temellendirilir. Örfî ve Şerî hukuk olarak uygulanan kanun, zamanın şartları ve imkânlarına göre muhafaza edilmesi gerekir. Cevdet Paşa, zamanın şartlarına göre gelişen usul, örf, anâne ve adetlerin önemli olduğunu belirterek devletin mevcudiyetini köklü kanuna bağlı cemiyet olarak formüle eder.²³⁹ Ona göre geçmiş alınıp ve muhafaza edilerek mükemmelleştirilmelidir. Bu onun yöneticilik hayatında ve ilmi eserlerinde fazlasıyla göze çarpar.

Ahmet Cevdet Paşa tam olarak modernist bir muhafazakârdır. Onun bu fikir yapısı Tanzimat sürecinde farklı bir yer edinmesini sağlamıştır. Tanzimat ikiliğini şahsında anlamlandırarak eserlerine ve icraatlarına yansıtmıştır. O, bu özellikleri dolayısıyla Tanzimat döneminin aranılan en büyük simâlarından biridir. Ona göre Osmanlı Devleti'nde değişim ve modernizm kaçınılmaz bir süreçtir. Fakat bu değişimin planlı şekilde olması bir gerekliliktir. Aksi takdirde kimlik ve şuur kaybının yaşanması muhtemeldir. Zamanın şartları ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen devletler çöküşle karşı karşıya kalacaktır. Fransız İhtilali'nden sonra artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı açık olup bu ihtilalin imparatorluklara etkilerini yöneticiler biliyordu. Bunun için üretilen çözüm ve öneriler ihtilal temelli rejim ve müessese dönüşümlerini reddederler. Dolayısıyla Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetler ihtilallere karşıdır.²⁴⁰ Bu sonuçların farkında olan Cevdet Paşa, bir sentez ve metot anlayışı üretmiştir. Kendisi tradisyonalist bir görüşte olduğundan gelenekleri savunur. Onun bu savunması tutucu ve yobaz anlamında değil eskiyi muhafaza ederek çağın gereklerine göre modernleşmektir. Şeriat kanunları haricinde bütün kanunlar zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına göre tekrardan revize edilebilir.²⁴¹ Kısaca Cevdet Paşa köktenci değişimlere karşı olup, kânun-u kâdim'i muhafaza ederek şeriat merkezli bir yenilikten yanadır.²⁴² Ona göre medeniyetin beşiği ve çıkış

²³⁹ Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas' ı Enbiya ve Tarih' i Hülefa*. Ed: Yasin Topaloğlu. Elips Yayınları. Ankara, 2013. s953-954.

²⁴⁰ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları. İstanbul, 2002, s11.

²⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet I*. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976(a), s84.

²⁴² Bedri Gencer. *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*, Kapı yayınları, İstanbul, 2011, s12.

noktası Asya'dır. İlim ve eğitim Asya'dan Batıya yayılmıştır. Bu yayılımda savaşlar, coğrafi keşifler ve ticaret önemli etkindir.

Ahmet Cevdet Paşa daha çok İngiliz siyasal ve toplumsal sürecini baz alarak değişimin evrimsel bir gelişim göstermesini ister.²⁴³ Öte yandan İslam âlimi olması hasebiyle İslam dini hayatının merkezindedir. Devlet-i Aliyye'nin bir tezahürü olarak atfedilen kişiliğinden dolayı Cevdet Paşa'ya göre akıl ve dine uymayan her şey reddedilir. Devlet-i Aliyye İslam dini sayesinde büyük ilerlemeler kaydetmiş ve tekrarı imkân dâhilindedir. Bunun için İslam dinini merkez alarak yapılan atılımları tek kurtuluş olarak görür.²⁴⁴ Ona göre mevcut olan kânun-u kâdim kavramını muhafaza etme, geleneği koruyarak diriltme ve zamanın şartlarına göre güncellemektir. Burada ki amaç kültür ve tarihsel devamlılığı sağlayarak kimliği korumaktır.²⁴⁵ Kânun-u kâdim'e ters düşen her adımı "Bid'at" olarak eleştirir. Bu yönüyle tam olarak muhafazakârdır. Ona göre gelenekleri değiştirmek zor ve tehlikeli olup bunların ancak ihtilal ile veya cebren değiştirileceği görüşündedir. Fakat ihtilallerin sonu kestirilemeyeceği için radikal değişimlere kesinlikle karşı olup bunu eserlerinde defaatle belirtir. Aktif bir muhafazakâr portresi çizen Ahmet Cevdet Paşa gelenekten kopmaz ve onu ihya ederek günün şartlarına uyarlamak ister.

Avrupa karşısında kabul edilen gerileme karşısında başta ordu olmak üzere pek çok alanda reform yapmanın zarurî olduğu açıktır.²⁴⁶ İyi bir tarihçi olan Cevdet Paşa yaptığı okumaları kendi zamanıyla mukayese eder. Devlet-i Aliyye ordu olarak çabuk toplanabilen ve her daim cenge hazır bir durumda iken zamanla işin ehil sahiplerine verilmemesi nedeniyle bozulmaya yüz tutmuştur.²⁴⁷ Askeri düzenin bozulmasıyla beraber idarî ve mülkî sistem bozulmaya başlamış, merkezi yönetim sarsılmış ve ekonomik düzen bozulmuştur. Bozulan idari sistem için üretilen kısır çözümler taşra ve köylerde anarşiye neden olmuştur. Bu durum önü alınamaz hale geldiği için devlette yönetsel, askeri, mülki reform ihtiyacı zaruridir. Domino

²⁴³ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* IV. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976. s2757.

²⁴¹ Kemal Sözen. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul. 1998. s175.

²⁴⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Türk Düşüncesinde Geziniler*, Nobel Akademik Yayınları. Ankara. 2007. s276.

²⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a), s79.

²⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet* I. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s87-89.

etkisini gösteren bozulmaların diğere bir ayağı İlmîye Teşkilatı'dır. Ağır taassubun etkisinde kalan Osmanlı Devleti²⁴⁸, Fatih Sultan Mehmet döneminin eğitim politikasından oldukça uzaktı. Din adamlarının etkisinde olan İlmîye Teşkilatı çoğu zaman her türlü yeniliğe karşı çıkmış, pozitif ilimler takip edilmemiş ve Avrupa karşısında ilim ve maarif konusunda gözle görülür bir gerileme yaşanmıştır.

Bir reform ve modernleşme olmasının gerekli olduğunu her defasında söyleyen Ahmet Cevdet Paşa değişim, reform ve modernleşmenin nasıl olacağı hangi metotları izleneceği noktasında kendi görüşleri vardır ve plansız modernleşme uygulamalarını tatbik eden dönemin devlet adamlarını eleştirir. Cevdet Paşa yapılan reform ve yeniliklerin ana temelinde Batı olduğunu bir ölçüde kabul ederek Osmanlı Devletindeki reform hareketlerinin ana noktasının Batı zorlamasıyla değil organik ve evrimci şekilde ilerlemesini ister.²⁴⁹ Âli Paşa gibi devlet yöneticileri Avrupa medeniyet ve kültür anlayışını sorgusuz sualsiz bir şekilde Osmanlı Devleti'ne tatbik etme isteği itibarıyla Ahmet Cevdet Paşa gibi düşünen şahsiyetler bu fikirlerin karşısında durmuş ve bir alternatif oluşturmuşlardır. Bu adımları atmalarındaki ana sebep şuur ve kimlik bilincinin kaybolacağı tedirginliğidir. Medeniyeti bir değişim olarak değil, değişmeden gelişim şeklinde algılamışlardır. İlahî kanunlar haricinde diğer kanunlar esnetilir veya değiştirilir görüşündedir ve bu görüşü destekler nitelikte eserler yazmış ve icraatlara girişmiştir.²⁵⁰

Cevdet Paşa'nın medeniyet anlayışına bakıldığında Batı medeniyetini üstünlük olarak kabul etmeyip kendi medeniyetine karşı güven besleyerek gerekli reformların yapılmasıyla beraber tekrar eski haline döneceği anlayışını görürüz. Başka bir medeniyetten alınacak olan yenilikler şer'î ve örfî hukuk prensiplerine uymak zorundadır. Daha çok medeniyet kavramı konusunda muasırlarına eleştirileri yönelten Cevdet Paşa net olarak kimlik bilincini savunur. O, temel olarak medeniyeti bir ülkü ve ideal olarak değil bir olgu niteliğinde görmesi nedeniyle muasırlarından ayrılır.²⁵¹ Onun temel amacı medeniyete tarihsel ve toplumsal bir dayanak ile

²⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet IV*. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976. s2695.

²⁴⁹ Ahmet Zeki İzgöer. *Müslüman Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*. İz Yayınları. İstanbul. 2014, s184.

²⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet I*. Cilt. Üçdal Neşriyat. İstanbul, 1976(a). s84.

²⁵¹ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları. İstanbul, 2002, s35.

kültürel bir içerik kazandırmaktır.²⁵² Medrese kökenli olan Cevdet Paşa, yenilikçi ve modernist bir şahsiyettir. Bu durum yazdığı eserlerde ve görev aldığı konumlardaki icraatlarında görülebilir. Onun modernleşme mantığı genel olarak; geleneğin inkârı ne kadar hatalı ise, geleneğe sımsıkı bağlı kalarak çağın gereklerini ve şartlarını göz ardı ederek bağnazlıkta o kadar abestir.²⁵³

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti`ndeki hukuk konusundaki uygulama ve eserlerin yetersizliğini gören ve Avrupa`da gelişen global hukuk sisteminin sonuçlarını devlete olduğu gibi tatbik etmek isteyen yöneticilere karşı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye eseri komisyonlarca meydana getirerek hukuk sisteminde bir devrim yaratmıştır. Medeniyetin ilim ve maarifle geleceğine ve yaşayacağına tam iman eden Cevdet Paşa, eğitim alanında çok yararlı eserler yazmış ve Maarif nâzırlığı görevinde müspet adımlar atmış ve bunun etkileri Devlet-i Aliyye`de fazlasıyla hissedilmiştir. Fakat O, medeniyetin getirdiği menfi konu olan safahat ve ahlaki yozlaşmayı belirtmekten geri durmaz. Kendisi daha çok medeniyet gelişim ve değişimini sebeplere dayandırarak ani değişimlerin kötü sonuçlarını göz ardı etmeyerek planlı ve düzenli bir modernleşme taraftarıdır. Modernleşme evriminin genele yayılması gerektiğini ve uzun süreli dönüşümlerin toplum tarafından benimsenmesiyle beraber bir bilinç kaybının yaşanmayacağı kanısındadır. Çağın gereklerini göz önünde bulundurarak ve bir değişim taraftarı olarak dinin ve kânun-u kâdim`in aslını bozmadan aktif bir muhafazakâr edasıyla yeniliklerin tatbik edilmesini savunur.²⁵⁴

İslam dininde sonradan uydurulan ve Hz. Muhammet` ten (s.a.v) sonra ortaya çıkan her şeye “bid`at” denir. İslam`ın temel ilkelerine aykırı olmadığı takdirde yeniliklere açık olan bu din güzel ve iyi yenilik anlamına gelen “Bid`at-ı Hasene” yi kabul ve teşvik eder. Cevdet Paşa`nın reform anlamında yaptığı icraatlara Bid`at`ı

---

²⁵² Şerafettin Turan, *Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri: 27- 28 Mayıs 1985, İstanbul Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s14.

²⁵³ Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul,2002, s43.

²⁵⁴ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s174.

Hasene denilebilir.²⁵⁵ Fakat eserlerini ve fikir dünyasını incelediğimizde İslamiyet ona göre hiçbir reformu gerektirmeyecek kadar üstün bir düzen sağlamıştır.²⁵⁶ Cevdet Paşa'nın bağınaz bir gelenekçi ve muhafazakâr olmadığı, aksine her zaman yenilikten yana olan ve gerekli olanı devlete tatbik etmeyi uygun gören, çağın isteklerine uygun koşul ve imkânlarca cevap vermesinden anlaşılabilir. Nitekim yeniçeriliğin kaldırılması (1826) olayını zaruri görmekle beraber, kânun-u kâdim'e karşı gelmeleri, askeri başarı göstermemeleri ve halka zulmettiklerinden dolayı kaldırılmasının gerekli olduğunu söyler.²⁵⁷ Fakat daha sonra birtakım gelişmelerden dolayı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Tanzimat süreci hakkındaki görüşlerini değiştirecektir.

Cevdet Paşa'nın modernleşme mantığına bakıldığında; sağlam bir bilgi birikimi ve tarihi tecrübe sayesinde modernleşme sürecinde neyin alınıp neyin alınmayacağını sağlıklı bir şekilde saptamak mümkündür. O Batı'yı körü körüne taklide karşı olup, salt bir tüketime tabii olmak istemez. Olaylara değişmeyen tek şey değişimdir²⁵⁸ anlayışıyla yaklaşan Cevdet Paşa, temel olarak yıkılanı ya yeniden ihya edip sağlamlaştırma ya da yerine daha iyisini koyma taraftarıdır. Devlet-i Aliyye âdet, gelenek, görenek, yönetim, din ve etnik çeşitlilik bakımından Avrupa'dan çok farklı bir yapıya sahiptir. Dengesiz ve düzensiz modernleşmenin aslında salt batılılaşmak olduğunu çok iyi bilen Cevdet Paşa modernleşmenin kaçınılmaz ve engellenemez olduğunu fakat sınırlarının saptana bilineceğinin kanısındadır. Bütün çabası bu yönde olmuş ve bir çözüm arayışına gitmiştir.²⁵⁹ Onun amacı; İslam ve Osmanlı kalarak modernleşmektir.

---

²⁵⁵ Bedri Gencer. *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt içinde. Ankara. 2015. s69.

²⁵⁶ İlber Ortaylı. *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu*. Ed. Halil İnalçık. M. Seyitdanlıoğlu. Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul. 2012. s426.

²⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih' i Cevdet IV*. Cilt, Üçdal Neşriyat. İstanbul. 1976, s2964.

²⁵⁸ Herakleitos.

²⁵⁹ Fatih Mehmet Şeker, *Modernleşme Devrinde İlimiye Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği*. Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s23.

IV. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ, TANZİMAT'IN İLANI'NA HAZIRLAYAN SEBEPLER ve AHMET CEVDET PAŞA'NIN TANZİMAT DEĞERLENDİRMESİ (1699-1876)

4.1. Osmanlı Devleti'nde İçsel ve Dışsal Sebeplerden Dolayı Duraklama ve Bozulma

XVI.yy'ın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde değişen dünyaya ayak uyduramama, gelişmeleri takip edememe ve bu değişimleri anlayamama belirtileri baş göstermiştir. Bunun sebepleri arasında devletin doğal sınırlarına ulaşması sonucu gaza ve seferlerin azalması, Avrupa'nın coğrafi keşifleri sonucu ticaret yollarının değişmesi, aynı anda birçok kez iki cephede savaş vermesi maddi ve manevi olarak devleti yormuş ve zayıflatmıştır. Akdeniz'deki donanmanın zaafiyeti belirmiş ve devletin uzak bölgelerde denetimi zayıflamıştır. Bu dönemde paralı askerlerin sayısı iki katına çıkmış ve Devlet artan asker sayısının giderlerini karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu durum doğal olarak hazineyi zorlamıştır.²⁶⁰ Hicri 909 yılında Yeniçeri Ocağına ilk defa dışarıdan asker alınması Osmanlı askeri sisteminin bozulmasının ilk merhalelerini oluşturur.²⁶¹ Avrupa'da gelişen askeri ve ilmi tekniklerden bihaber olan Osmanlı Devleti değişim ve dönüşümün sebeplerini kavrayamamıştır. Bütün bunlarla beraber devletin güçlü olduğu zamanlarda politik çıkar yüzünden ticaret yapılan devletlere verilen imtiyaz ve kapitülasyonlar ekonomik çöküşü kaçınılmaz kılacaktır.

---

²⁶⁰ Katip Çelebi. *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, Sad.veYay; Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara. 1982,s27.

²⁶¹ Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. Sad.veYay.; Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, s41-42.

İdari yönetimin dayandığı temel olan “Kul ve Tımar” sisteminin bozulması krizi içinden çıkılmaz bir hale getirecektir.²⁶² Tımar sistemi Devletin en ücra köşesinde bile sultanın yetkisini temsil ediyordu. Adeta kılcak damarlar gibi merkeze bağlı olan bu askeri sistemin çökmesi her şeyi beraberinde getirmişti. Aslında Osmanlı mevcut düzeni, bozulma sinyallerini Kanuni Sultan Süleyman döneminde vermişti. Fakat devlet idari ve ekonomik olarak güçlü olduğundan dolayı bu bozulma merkezde pek hissedilmiyor ve yöneticiler bunu fark edemiyorlardı. Koçi bey layihasında; Kanuni döneminde lüks ve israfın arttığı Sultanın dâhil bütün yönetim kadrosunun bu konuda zaafa düştüğünü söylemiştir. Askeri sınıfın gelirleri kendilerine lüks tüketimden dolayı yetmemeye başlaması sonucu mütecaviz eylemler baş göstermiştir.²⁶³ Dışsal bir sebep olan Amerika gümüş ve altınının Osmanlı pazarlarına girmesiyle enflasyon baş göstermiş ve ilerleyen dönemlerde kapitülasyonlarında etkisiyle ürün kıtlığı ve fiyat pahalılığıyla Osmanlı ekonomisi çıkmaza girecektir. Bütün bunlar idari ve yönetsel sorunları beraberinde getiriyordu. Bu sorunların en yoğun hissedildiği dönem olan XIX.yy’da Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetlerin çıkması tesadüf değildir. Batı ile tam bir etkileşim ve entegrasyon her zamankinden daha fazla olduğundan dolayı öteki kavramını saptayarak kendini daha iyi tanıyan ve mevcudiyetini yine kendi dinamiklerinde arayan bir fikir kanadı kök salmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti bir reform ve restorasyon sürecine girmiştir. Ahmet Cevdet Paşa gibi fikir ve görev adamları Avrupa ile farklı boyutta etkileşimde bulunarak bir sentez oluşumuna gitmişlerdir. Yukarıda ifade edilen genel tablonun düzeltilmesinin ancak İslami esaslara bağlı kalınarak gerçekleşeceğini belirtmekle beraber her yönden batılılaşmanın hem yanlış hem de mümkün olmayacağını savunmuşlardır.²⁶⁴

Doğal bir sebep olan ve dünya devlet kurumlarını baştanbaşa sarsan Küçük Buzul Çağı(1300-1850) adı verilen süreç yıkıcı bir etkiye sahip olmakla beraber bu tarihlere rastlar. Sıcaklıkların 1-1,5 derece düşmesi sonucu iklimin değiştiği ve tarıma dayalı imparatorlukların tahıl ürünlerinin ve çiftlik hayvanlarının kırıma uğraması sonucu ve askeri yapıların çöküşe geçmesine sebebiyet vermiş hasat krizi

²⁶² Halil İnalcık. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600).Yapı Kredi Yayınları. Ankara. 2003, 46-52.

²⁶³ Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. Haz. Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, s69.

²⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın. *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A. İstanbul. 1993. c.7, s445.

yüzünden kıtlık baş göstermiş ve Osmanlı Devleti uğradığı bu şoklar karşısında refleks gösterememiştir. 1591-1596 yılları arasında soğuklara bağlı olarak son 600 yılın en kurak süreci yaşanmıştır.²⁶⁵ Bu kriz esnasında toplumsal hiyerarşi ve nizâmın bozulması, anarşi ve kargaşanın çıkması kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti'nde Celali ve Suhte isyanları bu kriz ve düzensizlik dönemine rastlar. Bu isyanlar, krizde olan devleti uğraştırmış ve zayıflatmıştır. Vergilerin toplanamaması, reyanın ezilmesi, merkezi yönetimin sarsılması, tarıma dayalı askeri sistemin çökmesi ve devletin idari mekanizmalarının bozulmasıyla sarsıntı çöküşe doğru seyretmiştir. İsyanların bu kadar büyük çaplı ve ses getirmesi devlette yaşanan kıtlık, kuraklık ve aşırı soğuklar ile dolayısıyla Küçük Buzul Çağının etkileriyle açıklanabilir.²⁶⁶ Yukarıda saydığımız doğal ve toplumsal sebepler direkt olarak devlet yapılarını değiştirmeye ve dönüştürmeye her şeyde yeni bir çağın başlangıcına sebebiyet verecekti. Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin zamanında bütün yönleriyle Batı'dan üstün durumda iken, çağın gereklerine uymayarak askeri ve idari işlere yeteri kadar itina göstermediğini iddia eder. Eğitim ve sanayinin geliştirilmesi yerine ihmal ve isteksizlik yolu tutulduğunu ve bununla beraber Batı'da başlayan bilimsel, felsefi ve sosyal hareketleri takip edemediğini, askeri ve idari işlerde bozulmanın hissedilmesiyle değişen dünyayı tanımaya ve ona intibak etmeye başladığını söyler.²⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin yukarıda sayılan duraklama ve yıkılış sebeplerine karşı İbn-i Haldun determinizmine anti tez olarak Devlet-i Ebed Müddet diyalektiğini merkeze almış ve fikirlerini, bu anlayışa göre düzenlemiş ve tatbik etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa temsil ettiği fikir kanadı, modernleşme ve reform girişimlerinin iç dinamiklerin dikkate alınmasıyla anlam bulacağı bu bakımdan devlet bekâsını modernleşmenin planlı şekilde ilerlemesine bağlamışlardır. Yenileşme, modernleşme ve çağdaşlaşma kavramlarının Batı etkisinden daha çok

---

²⁶⁵ Barbaros Gönengçil-Güneyi Vural, *Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri*. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14 Ekim 2016, Ankara. s1-10.

²⁶⁶ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Dönem Modern Celali İsyânları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

²⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s196.

hayatiyet arz eden bir konu olması hasebiyle seçim değil zaruriyet olduğu belirtilmiştir.²⁶⁸

Medeniyet olgusu şahısların zihinlerini ve bedenlerini yönetmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan siyasi güç olarak ilk Batı'da karşımıza çıkmıştır. İnsanlık tarihinin son üç yüzyılı bu kavramla şekillenmiştir. Modernizm genel itibarıyla bireyin ve bürokratik devletlerin inkişaf ettiği süreçtir. Batı Avrupa'da başlayan reform, rönesans, aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi gelişmeler XV.yy'dan sonra mezkûr bölgede bir dizi değişimlere sebebiyet verecektir. Toplumu ve bireyi örgütleyip denetleyen pozitivist ve akla dayalı bir ideoloji olan modernizm, kısa bir süre sonra bütün dünyayı bugün bile yaşadığımız değişim ve dönüşüm sürecine sokacaktır. Geleneğin akılla kısıtlanması bu döneme rastlar. Modernleşme sürecinin anlamı, Genel bir sanayi atılımı, gelenekselin düşüşe geçmesi, pozitivist ve sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik değişmeyi ifade eder.²⁶⁹ Tarımsal ekonominin pazar ekonomisine dönüşmesi değişim ve dönüşüm açısından bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat doruğa erişmesi Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ile beraber Merkantilizmin kabuk değiştirerek Kapitalizme dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Bu aşamadan sonra Batı dediğimiz oluşum, bu üstünlük ve kazanımları kendi dışındaki dünyaya yaymaya ve dikte ettirmeye başlamıştır. Kendi dışındaki toplumları kimi zaman sömürerek, kimi zaman da doğrudan modernleşme fikirlerine sahip aydın kesim vasıtasıyla müdahale ederek, değiştirip dönüştürme çabası içinde olmuşlardır.²⁷⁰ Başka türlü ayakta durulmayacağını dayatan bu zihniyet Darwinist determinizmle "Güçlü olan ayakta kalır" düşüncesini meşrulaştırmıştır. Batı medeniyet ve modernite açısından kendi üstünlüğünün farkındadır ve bu üstünlüğünü bir dayatma meşruiyeti olarak saymışlar ve medenileştirme misyonu adı altında yapılacak sömürüyü yasal ve siyasal bir yapıya büründürmüştür. Daha sonra Auguste Comte ile doruğa ulaşan Fransız merkezli aydınlanmacı Pozitivizm felsefesi Batı toplumunun eylem ve aksiyon dayanağı olacaktır. Batı dışı diye

---

²⁶⁸ Mümtaz Er Türköne. *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı. İstanbul, 1995, s50-51.

²⁶⁹ H.V.D Loo ve W.V Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları* (Çev. K. Canatan). İnsan Yayınları. İstanbul. 2014. s13-14.

²⁷⁰ Levent Köker. *Demokrasi, Eleştiri Ve Türkiye*, Dipnot Yayınları. 2008. Ankara, s160.

adlandırdığımız toplumlar bu yayılcı ve dikte edici gelişmelere bir reaksiyon verme teşebbüsüne girmişlerdir. Bu reaksiyon, Batı ile mücadele etmek için Batı'ya benzemek ve onun müesseselerini tatbik etmekle başlamıştır. Bu süreç; Batılılaşma, Avrupalılaşma, Çağdaşlaşma şeklinde anılmıştır.²⁷¹ Daha sonra Modernleşme diye anacağımız bu süreç toplumları her alanda değiştirecek ve geri dönülemez bir yola sokarak dünyayı tek tip haline getirmeye çabalayacaktı.

Batı toplumlarında farklı tiplerde aydınlanma vardır.²⁷² Fakat dünya çoğunluğu ve Osmanlı Devleti'nin de ilham ve örnek aldığı tip Fransız Aydınlanmasıdır. Osmanlı Devleti'nin neden Fransız Aydınlanmasını seçtiği ve neden etkilendiği sorusuna gelirsek şu cevap verilebilir; İlk modernleşme hareketlerinde eğitim müfredat ve yönetmeliğinde Fransız örneği ve metodu izlenmiştir. Dünya diplomasi dilinin Fransızca olması, Avrupa'ya giden talebelerin ekseriyet Fransa'ya gitmeleri ve fikir dünyası için beslenen kaynağın Fransa olması gibi etmenler bu seçime yön vermiştir.²⁷³ Avrupa'daki değişimler Osmanlı Devletine en çok XIX.yy'da etki etmiştir. Nitekim önu alınamaz bir sel gibi başlayan Tanzimat süreci reform, kanunlaştırma hareketleri, yönetsel değişiklik, yeni sosyal ve siyasal yapıların ortaya çıkması sonucu bu süreç kendi sosyal ve siyasal sınıfını da ortaya çıkarmıştır. Ahmet Cevdet Paşa buna en güzel örnektir. O, yenilikçi-muhafazakâr-gelenekçi kavramlarını kendi şahsında cisimleştirmiştir. Cevdet Paşa, devletin geri kalmışlığını ancak eğitimle önleneceğini savunmuş bunun için medeniyet kavramını zamanında en iyi anlayanlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Nâzırlıkları döneminde yeni eğitim ve kültür kurumları açmış, her derecedeki eğitim kurumları için yeni ders kitapları hazırlamıştır. Bununla beraber Türkçe'nin bilim dili haline gelmesi için eserler yazmıştır. Takvîmü'l-Edvâr adlı eseri bu çabasına en iyi örnektir. Dârümuallimin onun nâzırlığı döneminde düzene girmiş ve nitelikli bir kurum haline gelmiştir.²⁷⁴

²⁷¹ Uygur Kocabaşoğlu, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, III.Cilt, İstanbul, 2007, s15-17.

²⁷² Alınan İdealizmi, Fransız Pozitivizmi, İngiliz Aydınlanması.

²⁷³ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s126.

²⁷⁴ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İ.A, İstanbul, 1993. c.7, s445.

Modernleşmenin yaşandığı toplumlarda doğal bir tepkime olarak gelenekselcilik, mevcut olanı koruma ve değişime direnç gibi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Fakat modernizm kaçınılmaz olarak kök salmış ve geleneksel ile birlikte hayat sahasında görülmüştür. Gelenekte medeniyet gibi durağan değil sürekli bir gelişme halindedir. Fakat modernizmin uğradığı toplumlarda, modernizm bir gelenek öğütücüsü konumundadır. Gelenekler toptan kalkmadığı gibi zayıflayıp veya modernizmin potasında farklı bir işleve dönüşmüştür. Geleneklerin bu süreçte devamlılığı, modernizmin önünde durmamasıyla ve çatışmamasıyla sağlanmıştır.²⁷⁵ Kendisini geçmişle ve gelenekle anlamlandıran ve gelenekle o zamana kadar gelen Osmanlı Devleti'nin reaksiyonu, Batı'nın bu gelişme ve ataklarına karşı ilk olarak geçmişi ihya etme düşüncesi tarzındadır. Fakat gitgide kriz nöbetleri, devletin kendi dışında inkişaf eden modernleşme olgusunu tanımasına ve nihayet kabul etmesine sebebiyet verecektir.

Modernleşme yapısı gereği dinamik ve değişken bir kavramdır. Nitekim ortaya çıktığı toplumlarda farklı anlayışlarla inkişaf etmiştir. Geleneksellik ve yerel kültürlerin modernleşmeye entegre edilerek farklı bir ambiyans yaratılması muhtemeldir. Fakat bu genel değişim ve dönüşüm gereklidir demek değildir. Batının bu dayatmacı-ezici kavram ve olgusundan kurtulmak için Batı taklidi yapmak ve imitasyonel davranmak bir toplumun kendisine yaptığı en büyük kötülüktür. Zaten aydınlanma felsefesinin doğasına ters olan bu durum itekleyici bir özellik göstermez. Aydınlanma modelleri toplumun kendi içsel dinamik, talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ve sorunlara bu sonuçlarla yaklaşmışlardır. İçsel talep ve ihtiyaçlar toplumun aydınlanma modelini belirlediği gibi bir değerler dizisi oluşumunu da gerçekleştirmiştir. Batı dışı toplumların düştüğü genel ve en büyük yanılgılardan biri Batı'nın geçirdiği evreleri ve değerler dizisini incelemeyen bir modernizm atılımı yapmak istemeleridir. Böyle bir durumda mukadder bir sonuç olan başarısızlık zaman kaybından öte kendilerine yabancılaşarak bir kimlik kaybı oluşumunasebebiyet vermiştir. Ahmet Cevdet Paşa gibi bu okumaları iyi yapan şahsiyetler asıl sorunun derinine inip gerekli olanı alarak devleti kriz halinden çıkarmak istemişlerdir. Nitekim Cevdet Paşa'daki genel görüş, modernleşme bir

---

²⁷⁵ Nilüfer Göle. *Batı Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen*. DoğuBatı Dergisi iç, Sayı 2. 1998, s70.

olgudur. Bir amaç değil bir araçtır. Değişim elbette olacaktır fakat bunun yönünü saptamak en önemli noktadır. Çünkü her topluluk, Batı'nın da maruz kaldığı aydınlanma süreçleri ve geçirdiği evreler gibi farklı yollar izlemelidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın genel olarak çabası ve savunduğu fikir; kimlik kaybı yaşamadan ve neye ihtiyacımız olduğunu saptayarak modernleşmektir. Ahmet Cevdet Paşa'nın modernleşme ile alakalı görüşlerine bakıldığında Batı medeniyetinin pozitif bilimler, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul ettiği görülür. Bozulan müesseseleri Batı tarzında ıslahını öne sürmüş bununla beraber İslami gelenekleri muhafaza ederek bir yenilikçi muhafazakâr portresi çizmiştir.²⁷⁶

4.2. Tanzimat Öncesi İcraatlar ve Tanzimat'ın Arifesi

Tanzimat ilanından hemen önce III. Selim ve II. Mahmut reformlarıyla değişim-dönüşüm sürecine giren Osmanlı Devleti, içte 1804 yılında başlayan Sırp İsyanı, Arabistan yarımadasında Vahhâbi isyanı, Mehmet Ali Paşa olayı, 1821 yılında bağımsızlıkla sonuçlanacak olan Yunan Isyânı, Yeniçeri Ocağının kaldırılması dışta ise; Fransa ile Napolyon Savaşları, Rus Çarlığı ile 1828-1829'da yenilgiyle sonuçlanan savaş, donanmanın yakılması, Balta Limanı antlaşması gibi gelişmeler devleti her alanda yormuş, yıpratmış ve zayıflatmıştır. Mehmet Ali Paşa'ya yenilen Osmanlı Devleti, kendisini her anlamda modern ve özgürlükçü bir devlet olarak tekrardan revize etmek istemesi Tanzimat'ın ilan edilmesinde dolaylı şekilde etkili olmuştur.²⁷⁷ Kapitülasyonların devleti soktuğu çıkmaz her yerde kendini hissettiriyordu. Yabancı devletlere tanınan haklar yerli endüstriyi bitirmiş ve rekabetini ortadan kaldırmıştır.²⁷⁸ Osmanlı endüstri çarkları durmuş ve ülke açık pazar haline gelmiştir. Bu dönem genel hatlarıyla ekonomik, siyasi, idari ve askeri olarak Avrupa ile mukayese edilemeyecek bir vaziyet olup adeta bir ölüm kalım

²⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A. İstanbul. 1993. c.7. s445.

²⁷⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren: Boğaç Babür Turna. Arkadaş Yayınları, Ankara, 2013. 105-106.

²⁷⁸ Henri Abdolonyme Uricini. *Osmanlıda Modernleşme Sancısı*, Çev: Cemal Aydın. Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s299.

durumuydu. Tanzimat Fermanı iki asırlık yenileşme ve reformlar sonucu olup 3 Kasım 1839 ilanı ile Devlet-i Aliyye tarihinde bir dönüm noktasıdır. Öyle ki; Askeriye, maliye, eğitim, bürokrasi ve diplomasi gibi her alanda değişim ve dönüşümlerin yaşandığı süreç olma özelliğini taşır.²⁷⁹ Bu dönemde devlet kavramı anlam değişimine uğramış, devlet yönetim anlayışı, merkezileşme ve sivilizasyon hız kazanmıştır. Tanzimat süreci genel bir kanunlaştırma dönemidir.²⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde reform ihtiyacını hazırlayan sebepler ilk olarak savaş meydanlarında hissedilmiştir. Her zaman çağının yeniliklerini ve gerekli olanını kendi bünyesine uyarlayan Osmanlı Devleti bu süreçte bambaşka bir anlayışla Batı'yı yorumlamıştır. Devlet, XVII.yy'ın ilk yarısına kadar askerî ve mülkî alanda kendi içsel dinamikleri vasıtasıyla klasik yapısını koruyarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat bu yapı XVII.yy'da özellikle Karlofça ve Pasarofça antlaşmalarından sonraki gelişmelerden dolayı kendisini askerî alanda bir modernizasyona sokmasını zaruri hale getirmişti. Mülki idarede Tımar sisteminin zaafa uğraması ve bozulması, ticaret yollarının değişmesi, vergi gelirlerindeki dengesizlik yönetsel açıdan bir arızaya sebebiyet vermiştir.²⁸¹ Bu süreçte başlayan içte idari, siyasi, ekonomik ve askerî sorunlar dışta; değişen kuvvetler dengesi, Batının önü alınamaz değişim rüzgârı ve Osmanlı Devleti için yeni bir sorun olarak ortaya çıkan Rus baskısı, bu reform ve modernizasyonu zorunlu hale getirmiştir. Bu sürecin Tanzimat'tan farkı; XVIII.yy'a kadar yapılan reformlar eskiyi reforme ve ıslah etmekten ibarettir.²⁸² Tanzimat'la bu değişecektir. Fakat Tanzimat uygulayıcıları devlet müesseselerinin batı tarzında ıslah edilmesiyle veya Batı kurumlarını doğrudan alıp tatbik edilmesiyle her kurumun Batıdaki gibi işleyeceğini

---

²⁷⁹ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*. İmge Yayınevi. Ankara, 2011, s99.

²⁸⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s230.

²⁸¹ Halil İnalçık, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2015, s36-37.

²⁸² J.S Shaw, *Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmut Dönemleri*, Çev: M.F. Çakır, Türkler Kitabı 12. Cilt. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, Sf. 609.

düşünmüşlerdi.²⁸³ Gerekli altyapının ve yetişmiş personelin olmaması kısa süre sonra bu işin böyle olmayacağını gösterecektir.

Lale Devri reform ve Batıyı tanıma açısından önemli bir devirdir. Nitekim Devlet-i Aliye'nin Avrupa'yı yorumlaması bu devirde başka bir şekilde anlam bulmuştur. Hazerfen Hüseyin Efendi, Yümişekiz Çelebi Mehmet Efendi, Ahmet Resmi Efendi, Ebubekir Ratip Efendi, Tatarcıklı Abdullah Efendi gibi gözlemci ve elçilerin yazdığı rapor ve layihalar Batıya farklı bir açıdan bakılma evresini oluşturmuştur. Özellikle Ahmet Resmi Efendi'nin Avusturya'nın ekonomik, siyasi ve idari konularını ele alan sefaretnamesi önemli bir yer tutar.²⁸⁴

XVIII.yy'ın başlarında Osmanlı Devleti'nde önemli atılımlar olmuştur. Matbaanın açılması, askeri ıslahatların altyapısı için mekteplerin açılması, sivil mekteplerin ilk örnekleri verilmesi bazı değişim ve adımların göstergesidir.²⁸⁵ Bu ilkler, III. Selim'in şehzadelğinde XVI. Louis ile mektuplaşması, yapılacakların planlanması, III. Selim dönemi reformlarına Nizam'ı Cedid denmesi, planlı bir yeni bir süreci oluşturma çabalarıdır. Bu tabirin Fransızcada aynı anlamda kullanılan "Reform Generale" ile doğrudan anlam birliği vardır.²⁸⁶ Devlet-i Aliyye'de ise ilk defa Fazıl Mustafa Paşa bu tabiri kullanmıştır. III. Selim döneminde kullanılan anlamı ise, Avrupaî tarza yetiştirilmek ve oluşturulmak istenen askeri kurum ve devlette yapılmak istenen bütün reform ve ıslahat hareketleridir. Değişikliğin ilk hissedildiği alan askerlik olması hasebiyle edinilen gözlemler, raporlar ve III. Selim'e kadar yapılan bütün ıslahatlar genel olarak askeri alanla sınırlı kalmıştır. Nitekim Mühendishâne'i Berri Hümâyün, Mühendishâne'i Bahri Hümâyün, Hendesehâne, Humbarahâne daha sonra Tıbbiye, Mızı kay'ı Hümâyün gibi okullar bu ihtiyacın sonucudur. Fakat askeri alanda yapılan bu reformlar, diğer reformların yapılması için bir zemin oluşturmuştur. Çünkü yetişmiş eleman ihtiyacı ve günden

---

²⁸³ Necmettin Doğan, *İlerleme ve Medeniyet Kavramlarının Türk Düşüncesinde Etkileşimi*, Yüceltme ve Reddiye Arasına "Medeniyet" Anlamak Sempozyumu Bildirileri. Ed. Süleyman Güder ve Yunus Çolak. İhlas Gazetecilik. İstanbul. 2013. s251.

²⁸⁴ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi*. Türkler 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 2002. s517.

²⁸⁵ Recai Doğan, *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde ilk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara. 1997. s425.

²⁸⁶ Yılmaz Çolak, *Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2009, İstanbul. s152.

güne etkisini hissettiren modernleşme zarurietini diğere alanlarda da kendisini gösterecektir. İlk defa Tatarcıklı Abdullah Efendi kısmen de Ebubekir Ratip Efendi'nin hazırladığı layihalar genel bir inceleme ifade etmiş bu bakımdan diğerelerinden ayrılmıştır.²⁸⁷ Artık yeni kaleme alınan rapor ve layihalar devlet müesseselerinin eksiklerini fark ederek sadece askeri alanda değil bir bütün olarak ele almıştır. Bu dönemde etkileşim ve reformlar hızını biraz arttırmış saray ve çevresi ilk defa batı müziğiyle tanışmış, sarayda ilk defa balo tertip edilmiş ve ilk defa mûkim elçilikler açılmıştır. Elçiliklerin sürekli hale getirilmesi artık Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcı açısından önem arz eder. Fakat devletteki bu değişimler saray ve çevresiyle sınırlı kalmış halk içinde taraftar bulmadığı gibi özümsememiştir. Hatta bir dirençle karşılaşmış ve mevcut düzenden sapma olarak görülmüştür.²⁸⁸ Nitekim yapılmak istenen reformlar ve oluşturulmak istenen altyapı için yeni vergilerin getirilmesi, yoğun reform ve yenilik sürecinde yapılan harcamalar halkın gözünde lüks ve safahat sebebi olarak addediliyordu. Bu dönemde yine reformların özü uygulayıcılarca idrak edilememiş ve yanlış anlaşılmış, lüks ve israf gözle görünür hale gelmiş, devlet adamları servet birikimine gitmişlerdir.²⁸⁹ Kamuoyunun tepkisi, Yeniçeri Ocağının evhamı ve modernleşme muhaliflerinin tepki ve protestoları sonucunda Kabakçı Mustafa isyanıyla III. Selim tahttan indirilecek ve kurmuş olduğu Nizâm'ı Cedid dağıtılacaktır. Daha sonra isyancılarının travmasının sonucunda öldürülecektir. Bu durum kendisinden sonra gelen sultanların tecrübe kazanmasına sebebiyet verecektir. Sultan III. Selim'in temel olarak yapmak istediği devlet müesseselerinin temellerine dokunmadan onları sağlamlaştırmak ve düzeltme yaparak güncelleyebilmekteydi.²⁹⁰ Fakat önündeki yeniçeri ve ulema nüfuzu bunun gerçekleştirilmesine izin vermiyordu. III. Selim otoriter bir sultan olmadığı gibi, kendi içinde bir fikir tutarlılığı yoktu. Kurmaylarının disiplinsizliği

---

²⁸⁷ J.S Shaw. *Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmut Dönemleri*, Çev: M.F. Çakır, Türkler Kitabı 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s613.

²⁸⁸ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi*, Türkler 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s517-518.

²⁸⁹ Bilal Eyiılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s49.

²⁹⁰ Bülent Tenor, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1996, s17.

yüzünden halk mevcut yönetime olumsuz bakıyordu. Kabakçı İsyanı III. Selim devrini sona erdirdiği gibi reform süreci II. Mahmut'la farklı bir boyut kazanacaktır.

Osmanlı Devleti'nde bir refleks haline gelen askeri alanda modernleşme, II. Mahmut döneminde daha yoğundur. Hatta bu dönemde ilk reform teşebbüsü askeri alanda olmuş, tımar ve zeametlerin düzenlenmesine başlanmıştır. Modernleşme ihtiyacı etkisini günden güne arttırmasına binaen II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen reformlar daha köklüdür. Yeniçeriliğin kaldırılması, donanmanın yakılması, Rus ilerleyişi, Yunan bağımsızlığı, Hidiv Mehmet Ali Paşa olayı ve Senedi İttifakın imzalanması gibi devlete şok etkisi yaptıran gelişmeler Sultan II. Mahmut'u, ölümü 1839 senesine kadar reform hareketlerinin içinde tutmuştur. Bu dönemin ayrı bir özelliği; Eğitimden, yönetime, kılık kıyafetten yeni askeri düzenlemeye, tercüme odasından ve bakanlıkların kurulmasına, yeniliğe karşı çıkan kurumların kaldırılmasından merkezileşmeye kadar birçok değişiklik arz eder. Diplomasinin zaruriyeti ve denge politikası Osmanlı Devleti'nde yeni bir yöntem olarak inkişaf eder. Askeri alanda yapılan bu büyük atılım ve reformlar yapılacak diğer reformların tetikleyicisi oldu.²⁹¹ Reformların uygulanabilmesi ve yönetilmesi için seçkin kadrolara ihtiyaç vardı. Bunun için Harbiye, Tıbbiye, Mühendishane gibi okulların açılmasıyla birlikte modernleşme topyekûn şekle dönüşüyordu.²⁹² II. Mahmut döneminin en önemli özelliği; eski bir müessese olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonucu sembol olan klasik askeri yönetim biterek, yerini sivil bürokrasiye bırakmıştır.²⁹³ Bir bakımdan gelenekselliğin dayandığı en önemli kurum yıkılarak reform ve ıslahatların önü açılmış ve hız kazanmıştır. Nizâm'ı Cedid ordusunun devamı niteliğinde olan Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu kurulmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre II. Mahmut dönemi kısmen başarısızlıktan ibarettir. Yeniçeriliğin kaldırılması ve yerine bir alternatif oluşturulmaması, şatafat ve lüksün artması, liyakatsizliğin yükselişi, modernleşmenin yanlış şekilde yorumlanması ve tatbik edilmesi Sultan'ı başarısızlığa sürüklemiş ve istenilen sonuç

²⁹¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul. 2003, s44.

²⁹² E.J Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul. 2008, s74-75.

²⁹³ Özgür Önder, *Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm*, Otorite Yayınları, Ankara. 2013, s162.

alınamamıştır.²⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa'nın muhafazakâr bakış açısı, kendisinde bu fikirlerin oluşmasına sebebiyet verir. Çünkü II. Mahmut dönemi devletin her alanında hissedilir bir değişim ve dönüşümün had safhaya uğradığı dönemdir. Reformu uygulamak isteyenlerin sadece Sultan ve bazı kurmayları olması sebebiyle başarılı olmadığı gibi reforma ve moderniteye karşı çıkan müesseseler ve gruplarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır.²⁹⁵ Reformları bir düzleme oturtamayan devlette bir dengesizliğin oluşması normaldir. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat öncesi reformları genel itibarıyla bir taklitten öte gidemeyen, yüzeysel şekilde ele alınan reformlar olarak görür. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat öncesi değerlendirmesi yüzeyseldir. II. Mahmut'un saltanatı boyunca devlet en buhranlı zamanlarından birini yaşıyordu; Nitekim Vahhâbi ayaklanması, Sırp İsyanı, Yunan İsyanı ve büyük Rus Savaşları gibi gelişmeler durumun ciddiyetini göstermektedir. Hatta Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı ordularını yenmesi Devleti uzun süre uğraştırır.²⁹⁶ Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti bir denge politikası gütmek zorundaydı. Çünkü kapitalist çıkarlar elde etmeye çalışan ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamak isteyen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Bununla beraber Rus Çarlığı'nın Boğazları denetim altına alıp Akdeniz'e inmek istemeleri, Fransızlarla beraber kutsal yerlerin tasarruf ve muhafaza istekleri bütün bu devletleri Osmanlı Devleti üzerinde birleştiriyordu. Nitekim Osmanlı Devleti zaman zaman bu devletlerin desteğini alarak mevcudiyetini korumuştur. Kırım Savaşı, Mehmet Ali Paşa olayı, Rus Savaşları, Kıbrıs olayı buna örnektir. Ahmet Cevdet Paşa bu süreçte Devlet-i Aliyye'nin kendi gücüne dayanarak ayakta kalmasının mümkün olmayacağını belirterek Osmanlı Devleti'nin ancak Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarını kullanarak mevcudiyetini devam ettirebileceğini söyler.²⁹⁷ Nitekim bu politikayı Sultan II. Abdülhamid başarıyla uygulayacaktır.

---

²⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*. 1-40. Sad.veYay: Mehmet Cavid Baysun. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1986. s218-221.

²⁹⁵ Hilmi Ziya Ülken. *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları. Konya, 1966. s34-35.

²⁹⁶ Mümtaz Er Türköne. *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı. İstanbul, 1995, s6.

²⁹⁷ Mustafa Oğuz, *Osmanlı Devleti Hakkında Cevdet Paşa'nın Görüşleri*. DergiPark. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi sayı 26. 2009. s145.

4.3. Tanzimat'ın İlanı ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyimiyle Tanzimat Fermanı “Devlet-i Aliyye'nin bulunduğu medeniyet dairesinden, mücadele ettiği medeniyet dairesine girişinin başlangıcı” olarak görülür.²⁹⁸ Dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'ya göre medeniyet bize ancak Batıdan gelebilirdi. Fakat Mustafa Reşit Paşa iç politikada bu görüşüne yeteri kadar taraftar bulamıyordu. Ona göre devletin bu halde olmasının tek sebebi sultanın baskıcı ve despot yönetimidir. Sultanın mutlak yetkisi zulümle eşdeğerdir. Kurulacak olan yeni siyasal yapılar, gerektiği şekilde idare edildiği vakit sistem kendiliğinden rayına oturacaktır. Bunun sonucunda devletin tekrar eski güçlü haline dönmesi sağlanmış olacaktır. Sadık Rifat Paşa ise medeniyet ve modernleşmeyi insan haklarının, özgürlüğün, eşitliğin, yaşam, mal ve şeref güvencesinin tam olarak sağlanması olarak görmüştür.²⁹⁹ Nitekim Tanzimat içeriği ve muhtevası Hariciye Nazırı Sadık Paşa'nın fikirleriyle birebir örtüşür. Mustafa Reşit Paşa ve kendisi gibi düşünen grup, dönemin Avrupa devlet ve yönetim sisteminden etkilenmiş, devleti bu şekilde kurtarma ümidini taşımışlardır. Elbette ki uzun bir hazırlanma süreci ve zemini olan Tanzimat'ın dayandığı nokta Avrupa dünyasıdır.³⁰⁰ Bu tarihten itibaren sultanın hak ve yetkileri sınırlandırılmış Sened-i İttifaktan farklı olarak yazılı bir kanuna bağlanmıştır. Bununla beraber can, mal ve ırz güvenliği güvence altına alınarak eşit bir vatandaşlık anlayışı geliştirilmiştir. Temel hürriyetlerin garanti altına alımı sağlanmakla beraber Avrupa'da olduğu gibi birey kavramı ön plana çıkmaktaydı. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat'la beraber gelen güçler ayrılığı kaidesine göre sultanın yetki ve denetiminin kısıtlanması uygun görmez. Ona göre güçlü bir bürokrasi ve memur kadrosunun teşkili, adaletin her konuda sağlanması ve eğitimin örgünleştirilmesi ile beraber ilim ve tekniğin yaygınlaştırılması Tanzimat'ın genel hatlarını belirlemede yeterlidir. Bunun için eğitim alanında yaptığı icraatlar, devletteki görevlerinin muhtevası hep bu fikrin

²⁹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K. Yayınları, İstanbul, 2010, s128-130.

²⁹⁹ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, Mc Gill University Press, Kanada, 1964, s131.

³⁰⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s114-115.

yansımasıdır. Nitekim Tanzimat sürecinde gerçekleştirilen hukuk ve kanun çalışmaları, konu ile alakalı temeli atılan müesseselerin önemli bir kısmında Ahmet Cevdet Paşa'nın imzası vardır.³⁰¹

Bernard Lewis “XIX. ve XX. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti ve toplumu modernleşmek veyahut mahvolmak durumunda olduğu için köklü bir modernleşmenin başlangıcı zaruriydi” der. Bir bekâ sorunu haline gelen Tanzimat süreci içsel olduğu kadar dışsal baskıların bir sonucudur. Fakat asıl saptanması gereken modernleşme sınırlarının çizilmesi ve yönteminin belirlenmesiydi. Tanzimat çökmekte olan devleti yeni kaidelere göre tekrardan kurulması şeklinde anlamlandırıldığı için Tanzimat uygulayıcıları Tanzimat maddeleriyle, oluşturulmak istenen yeni bürokrasi memurlarını ve Tanzimat'ı uygulayacak kadroları güvence almak istemişler ve sultanın yetkilerini kısıtlamışlardır.³⁰² İlk defa şeriat kanunlarının yanında yeni kanunlar silsilesi oluşturuluyor buna meşru zemin oluşturulmak için “İslam'ın hayrı için tanzim-düzenleme” sloganı kullanılıyor bu kanunlar yapılırken pratikte şeriate bağlı olduğu vurgulanıyordu.³⁰³ Fakat şer'i bir konu olan tebaa eşitliği İslam hukukuna ters bir durumdu. Din esasına dayalı millet sistemi yerinin vatandaşlığa bırakarak yeni standardizasyon bütün tebaayı eşitliyor ve bundan dolayı bir memnuniyetsizlik yaratıyordu. Ahmet Cevdet Paşa kanunlaşan bu eşitliği eleştirir. Bu eşitlik uygulamada gayrimüslimleri, Müslümanlardan daha üstün ve avantajlı duruma getirmiştir. Çünkü daha sonra bu eşitlikten doğan özel istekler gelecek ve devlet bunu karşılayamayacaktır. Eşitlik, can, namus ve mal güvenliği dışında önemli bir konu olan vergi ve askerlik düzenlenmesi Tanzimat Fermanında madde madde karara bağlanmıştır. Bu süreçte herkesin gelirine ve gücüne göre vergi alımı şartı getirilmiş, askerlik konusunda yapılan haksızlık ve usulsüzlükler çözüme kavuşturulmuştur.

Tanzimat Fermanının ilanı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyan etmesiyle ilintilidir. Nitekim Mustafa Reşit Paşa bu isyan sırasında Avrupa'dan

³⁰¹ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın. *Cevdet Paşa maddesi*. TDV İ.A. İstanbul. 1993. c.7. s445.

³⁰² Şükrü Hanioğlu, *Tanzimat Bürokrasisine Dönüş Çabaları*, Türkiye Günlüğü Dergisi, 150. Yılında Tanzimat'ı Yeniden Düşünmek, 1986, 56.

³⁰³ Halil İnalçık. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası. İstanbul, 2015, s105.

yardım istemişti. Bu durum sonrası Batı'yla yakınlaşmak ve kısmen Avrupalı Devletlerin baskısı, kısmende yeni inkişaf eden bürokratik kanadın resmiyet kazanması için Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat görüşlerine bakıldığında ilk başlarda Mustafa Reşit Paşa'yı destekler görünmektedir. Fakat Tanzimat Fermanı'nın ikinci ayağı olan Islahat Fermanı'nın getirdiği sorunları ve tehlikeleri şiddetle tenkit etmiştir. Tanzimat sürecinin neden başarısız olduğu sorusunu "yeteneksiz cahillere görevler verildiğinden dolayı" şeklinde cevaplar.³⁰⁴ Osmanlı Devleti ve toplumu Tanzimat'ın alt yapısını oluşturamadığı, yeterli yetişmiş kadrosu olmadığı ve sürecin başlangıcı düzensiz olduğundan dolayı, Tanzimat süreci zaman zaman geri dönülemez hatalara sebebiyet vermiştir. Modernleşme olgusunun özünü kavrayamadan, aydınlanma sürecinden geçen toplumların geçirdiği evreleri geçirmeden ithal bir modernleşme fikri ve metodu toplumda, bugüne kadar gelen bir krize sebebiyet vermiştir.

Tanzimat Fermanı içerik olarak Alman-Avusturya Kameralizmi, uygulama ve yapısal olarak Fransız merkeziyetçiliğini temel almıştır. Nitekim Aydın despotizmi denilen Kameralizm bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin dinamiklerine elbette uyuyordu. Prens Metternich'in Kameralizmi Avusturya İmparatorluğu'na başarılı şekilde uygulayan bir örnek olması Tanzimat avangartlarının dikkatini buraya çekmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Metternich'in Avrupa'da statükonun muhafaza edilmesi için Osmanlı toprak bütünlüğünü savunma siyaseti, Mustafa Reşit ve Sadık Rıfat Paşa gibi devlet yöneticilerinin Metternich ile yakınlaşmalarına ve fikirlerini benimsemelerine sebebiyet verecektir.³⁰⁵ Tanzimat avangartları Tanzimat Fermanını hazırlarken bir kaynaktan beslenmediği açıktı. Nitekim Avrupa başkentlerine gönderilen elçiler Devlet-i Aliyye'nin modernleşme kanallarını oluşturuyordu. Bu kanallardan gelen raporların sentezi yapılarak ve devletin içindeki durumu göz önünde bulundurularak bir reçete hazırladılar. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat Fermanının ilanına sebep olan Mısır Meselesinin çözümünden sonra tekrar eski hale gelinmesini söyleyerek Tanzimat'ı eleştirir. Aynı zamanda Tanzimat'ın

---

³⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s39-41.

³⁰⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Bürokratları ve Metternich*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s363.

fikir babası olan Sadık Rifat Paşa'da daha sonra uygulamada bir takım eksikliklerin olduğunu beyan edecektir. Devletin bu uygulamaya cevap veremeyeceğini, farklı yollar aranması gerektiğini, kriz çıkarmayacak, dikkatli ve düzenli bir sürecin takip edilmesi gerektiğini öne sürer.³⁰⁶

Tanzimat ile birlikte Avrupa'nın kesin üstünlüğü kabul edilmekle beraber, eskiyi, kânun-u kadimi muhafaza ve ıslah etme fikri yitip gitmemiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi modernizasyon gelenekle beraber ilerlemek mecburiyetinde kalmıştır. Kısaca Tanzimat, devlette bir ikilik yaratmıştır.³⁰⁷ Tanzimat'la birlikte bu dönemde sivil bürokrasi önem kazanarak yeni bir sınıf ve yönetim anlayışı oluşacaktır. Bu anlayış, devlette yaşanan kriz ortamında siyasi yapısında köklü bir değişiklik yapma girişiminin ilk adımıdır. Meclis ve komisyonlar çeşitli nâzırlıklara bağlı olarak kalıcı şekilde kurulmuştur. Bu meclisler halk temsilciğini yapmalarından dolayı Osmanlı Devleti'nde demokrasinin ilk örnekleri verilmiştir. Sultanın yetkileri sınırlandırılmasıyla beraber, sivil bürokrasi öne çıkmış ve yönetim Bâb-ı Âli'ye geçmiştir.³⁰⁸ Bu durum sarayın karşısına siyasal bir güç olarak Tanzimat bürokrasisini çıkarmıştır.³⁰⁹ İkilik her anlamda ve her alanda olup Tanzimat uygulamaları bu siyasal güç eliyle hayata geçirilecekti. Sultanın yetkilerinin sınırlandırılması olayına Ahmet Cevdet Paşa tamamıyla olumsuz bakar. Mamafih Tezâkir adlı eserinde Kanun-i Esasi'nin uygulanması, Allah'ın gönderdiği ve Peygamberinin tebliğ ettiği hükümlerin yok sayılacağı anlamına geldiğini belirtir.

Tanzimat uygulayıcıları yeni kurum ve metotları hayata geçirmesiyle beraber devlette geleneği tekrar canlandırma teşebbüsünü ikinci plana atarak, devletin her alanında hissedilecek yeni bir reform sistemine doğru bir değişim süreci başlattılar. Fakat ellerinde bir yol haritası ve Tanzimat konusunda fikir birliği olmamasından ve yetişmiş eleman eksikliğinden dolayı zaman zaman başarısız olmuşlardır. Bu başarısızlıklar çeşitli kültürel kırılmaları beraberinde getirerek çeşitli fikir

---

³⁰⁶ Edouard Philippe Engellhardt. *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşat. Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s57.

³⁰⁷ Bilal Eryılmaz. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s96.

³⁰⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Alı Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, 1.B. 1986, İstanbul, s218-219.

³⁰⁹ Bülent Tanör. *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Anayasalar Bölümü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s16.

akımlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş ve bir fikir birliği oluşumuna imkân tanımamıştır.³¹⁰ Bugün bile hissedilen bu fikir ayrılıkları birbirlerini frenleyerek ilerlemeye izin vermiyordu. Getirilen çözüm ve reformlar pratik ve kısa vadeliydi. İlerlemenin tek yolunun Avrupa medeniyeti olduğunu ve Avrupa'nın bu ilerlemeyi rasyonalite ve pozitivizmle sağladığını Tanzimat aydını biliyordu. Bu durum beraberinde doğru bir saptamayla rasyonalitenin din üzerinde tahakkümü ve onu egale etmesi şeklinde anlaşılmıştır. Fakat Tanzimat'ın uygulanması sürecinde birtakım başarısızlıklar baş gösterince modernizm sancılı bir sürece dönecek ve kendi karşıtlarını keskin çizgilerle doğuracaktır. Osmanlı Devleti Avrupa'nın geçirdiği gibi bilimsel, toplumsal, eğitimsel, iktisadi ve ekonomik evreleri geçirmede için modernleşmesi genel olarak yüzeysel kalmıştır.³¹¹ Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat uygulamalarının yetersizliğini ve reformların tatminkâr olamamasının nedenini yeterli ve donanımlı bir kadronun eksikliğine bağlar. İçte ve dışta gerekli olan reform ve ıslahat malumatlarını elde etmek, devletin yönetici makamında olan nâzır ve kurmayların görevi olmasına rağmen dönemin yönetici kısmının bu zihniyet ve donanımda olmamasından yakınıdır.³¹² Tanzimat Dönemi diye adlandırılan 1839-1876 tarihleri arasında 39 defa sadrâzam 33 defa hâriciye nâzırı değişikliği vardır. Merkezî bir devlet kurulamaması, Tanzimat uygulayıcıları arasında fikir birliğinin olmaması, ihtiyaç ve sorunun tam olarak saptanamaması Tanzimat sürecini sekteye uğratmıştır. Bu durum doğal olarak Tanzimat sürecinde İlber Ortaylı'nın deyişiyle ikicilik yaratmıştır. Tanzimat uygulayıcıları arasında kimileri batıya karşı tamamen kapalı, kimileri batı sisteminin özünü anlayamamış zaman zaman körü körüne taklitçilik yapmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat sürecinin ikinci ayağı olan Islahat Fermanı sonrası izleyen süreçleri şiddetle eleştirmiş ve karşı çıkmıştır. Gayrimüslimlere tanınan haklar onların bağımsızlık isteklerini harlayacak ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini kolaylaştıracağını belirten Cevdet

---

³¹⁰ Bilal Eryılmaz. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları. İstanbul. 2010. s129.

³¹¹ Mustafa Ergün. *Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler*. Atatürk Araştırma Dergisi Sayı 17, Ankara, 1990, s423.

³¹² Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s220.

Paşa³¹³ Islahat Fermanı maddelerinin Devletin yapısı ve geleneğiyle uyuşmadığını ve Avrupalı devletlere hoş görünmek için fazla ve hızlı tavizler verildiğini söyler. 1853 Kırım Savaşı'nda Avrupa devletlerinin yardımlarına karşılık Islahat Fermanının ilanı iddiası biraz gerçekten uzaktır. Nitekim Rus tehdidi ortadan kalkmış görünmüyordu. Bu yüzden Tanzimat uygulayıcıları Avrupa'nın desteğini her alanda devam ettirmek istemişlerdir. 1855 Viyana'da daha sonra 1856 Paris'te toplanacak konferansın öne sürmesiyle Devlet-i Aliyye'den çatısı altındaki hıristiyanların hak ve ayrıcalıklarını belirleyen bir madde istemişlerdir.³¹⁴ Avrupalı Devletler modernleşme sürecinde Islahat Fermanını her zaman Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale aracı olarak görmüşlerdir.

Tanzimat'ın en başarılı olduğu konu eğitim olmak dışında ikinci olarak devlet yönetiminin sivil bürokrasiye geçiş sürecidir. Nitekim modern eğitim ile birlikte yetişen eğitilmiş ve donanımlı nesil, modernleşme olgusunu daha iyi özümseyecek yukarıda sayılan hataları net şekilde görecektir ve devletin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte aranan eleman özelliğine kavuşacaktır. Sultan II. Abdülhamid döneminde bu okumuş ve bilgili kesim elit tabakayı oluşturacaktır. Milliyetçi, pozitivist, özgürlükçü ve Batı anlayışına sahip olmakla beraber güçlü bir siyasi ve fikir akımının öncüleri olacaklardır. Osmanlı Devleti'nde 1908'den itibaren bu elit tabakanın yükselmesi söz konusudur.

Osmanlı Devleti XVII.yy'ın ikinci yarısından sonra ilk olarak askeri alanda daha sonra devlet müesseselerinin her noktasında Batı etkisine girmeye başlamıştır. Gerek ekonomik, gerek askeri, gerek bilimsel, gerekse siyasi şekilde dünyayı değiştirmeye başlayan Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nde ki doğal ağırlığı her geçen gün artıyordu. Bunun için bu etkiyi absorbe etmek ve pozitif bir sürece çevirmek için modernleşme, muasırlaşma, batılılaşma projeleri temel ve kaçınılmaz bir olguydu. Tanzimat'ın temel tartışması bu modernleşmenin nasıl ve ne şekilde olacağıdır. Bu süreçten sonra Osmanlı Devleti batı müesseselerini siyâsi, hukukî, eğitimsel ve

---

³¹³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-40. Sad.veYay: Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986. s71.

³¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarih-Nizam'ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 4. Cilt, 7. Baskı. TTK. Ankara, 1995, s249.

yönetimsel boyutta ele alarak geri dönülemez bir düzenlemeye gitmiştir. Tanzimat uygulayıcıları hem tecrübî hem de uygulamalı olarak ilk önce eski müesseselerin ıslahını denemiş fakat başarısız olunmasından sonra batı müesseselerini alma mecburiyetini hissetmişlerdir. Devletteki bu değişim ve dönüşüm çok sancılı ve ağır bir sürece sebep olmuştur. Olgusal bir sonuç olan modernleşme teşebbüsleri bir hayranlık veya eziklik değildir. Osmanlı Devleti ihtiyaç ve mecburiyetler sonucu muasırlaşmak ve Batı müesseselerini tatbik etmek zorunda kalmıştır.³¹⁵

---

³¹⁵İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s24.

SONUÇ

Osmanlı Devleti yöneticileri, devlet müesseselerinin bozulmasını ilk hissettikleri vakit, bu hissiyatlarını eskiyi bozma ve eskiye uymama nedenleriyle açıklamışlardır. Bunun için kânun-u kadime uymayı ve onu tekrar diriltmeyi amaç edinmişlerdir. Bunu teşvik etmek için layihalar yazılmış ve sultanlarca sıkı tedbirler alınarak kânunnameler çıkartılmıştır. Fakat bir devlet refleksiyle girilen bu icraatların uzun vadede bir sonuç teşkil etmeyeceğinin fark edilmesi uzun sürmeyecektir. Değişen ve dönüşen Avrupa, kendisiyle birlikte yenedünya düzeni oluşturmaktaydı. Bunun için kaçınılmaz ve amansız bir şekilde kendisini dikte etmeye ve muhataplarını değiştirmeye başlamıştı. Avrupa ile mücadele etmek için en az Avrupa kadar güçlü olunması gerektiğini gayet iyi bilen devlet yöneticileri, Kanuni Sultan Süleyman dönemini kıstas almışlar ve başarısız geriye dönüş çabalarının sonuçsuz olduğunu tecrübe ederek görmüşlerdir.

Modernleşme ihtiyacı ilk olarak askeri alanda hissedilmiş ve ilk denemeler bu alanda yapılmıştır. Tezimizde adı geçen gözlemci ve elçi niteliğinde olan şahsiyetlerin kaleme aldığı layihalar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı tanınması için atılan adımların önemli bir ayağını oluşturur. Bu bakımdan Lale devri, Osmanlı Devleti'nin önemli devirlerinden biridir. Nitekim Avrupa'nın tanınması için metotlar geliştirilmiş ve etkileşim had safhaya ulaşmıştır. Keza III. Selim ve II. Mahmut dönemleri de Batılılaşma açısından son derece önem arz eder. Keza bu süreçler, Tanzimat'ın ilanı ve uygulanması için zemin oluşturmuştur. Askeri okulların teşkili, modern tıp okulları, Avrupai tarzda okulların açılması, Avrupa'ya öğrenci yollanması, ilköğretimin zorunlu kılınması, tercüme odaları ve daimi elçiliklerin kurulması, kılık kıyafet devrimi, nüfus sayımı, Avrupai tarzda kanunlar, medresenin kısıtlanması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi gelişmeler bu süreçlerin sonuçlarıdır. Nitekim bu süreçle devlette her şey değişecektir. Yönetim açısından bürokrasi öne çıkacak, klasik Osmanlı yönetimi son bulacak, sultanın yetkileri kısıtlanacak, her alanda Avrupa esintileri hissedilecektir. Prusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin idari, mali, hukuki, askeri müesseseleri incelenmiş ve

Devlete tatbik edilmesi tartışılmıştır. Avrupa baskısından kurtulmak için onların müesseselerini kabul etme fikri çoğu kez yinelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batı ile bütünleşmek istemesi bu döneme rastlar.

Ahmet Cevdet Paşa gibi bir sima bu dönemde ortaya çıkmıştır. Devlet eskisi gibi güçlü ve dünyaya nizam veren devlet değildir. Devamiyetini sağlamak için Batı'ya muhtaç ve devletlerarası denge politikası gütmeye zorunluluğundadır. Avrupa müesseselerini almak için devlet yöneticileri istişare halindedir. Kaçınılmaz bir olgu olan modernleşmenin yöntemi bir türlü saptanamamıştır. Bir fikir birliğinin olmaması, uygulamadaki eksiklikler ve altyapının oluşmaması bu süreci sekteye uğratmıştır. Devlet yöneticileri Batı müesseselerini almayla işin çözüleceğini sanmışlar ve zaman zaman geri dönülemez hatalara düşmüşlerdi. Çünkü her ülkenin kendisine göre aydınlanma tipi olmakla beraber, batı müesseseleri kendi içerisinde geçirdiği evrelere göre şekillenmiş ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda meydana gelmişti.

Devlet-i Aliyye'de Ahmet Cevdet Paşa gibi okumaları iyi yapan, sorunları iyi gören ve problemlere çözüm üreten şahsiyetler oldukça azdı. Nitekim onun başkanlığında ve çabalarıyla oluşturulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye kendi göğsünde bir madalyon gibi durur. Bununla beraber Encümen-i Dâniş'in kurulmasındaki çabaları, eğitim sistemine katkıları, tarih ilmine getirdiği metot ve yenilikler, yöneticilik alanında gösterdiği performanslar ve çeşitli konulardaki derin ilmi, kendisini devletin en aydın ve aranan şahsiyetlerinden biri yapmış ve haklı bir şöhrete kavuşturmuştur.

Onun temel görüşü İslam kalarak modernleşmektir. Çünkü ölçsüz şekilde, olduğu gibi tatbik edilen modernleşme olgusu, bir kimlik kaybına sebebiyet verecek, toplumun ve devletin çöküşünü kaçınılmaz kılacaktır. O, ıslahat fikrine daha sıcak bakmakla birlikte sorunun sebebinin öngörerek çözmek ister. Bu bakımdan etkilendiği İbn-i Haldun'dan ayrılır. Sultan-İslam-Hilafet kavramlarını merkeze alan Cevdet Paşa bu bakımdan gelenekçidir. Demokrasi karşıtı olan Cevdet Paşa tam bir Saltanat savunucusudur. Bu fikirde olmasının haklı sebepleri vardır. Nitekim Osmanlı Devleti'ni Batı ile mukayese etmez. Çünkü geçirdiği evrelerle beraber din, kültür ve

müessese bakımından da farklı olduğunu belirtir. Bu bakımdan Osmanlı vatandaşlarının bir arada yaşaması için İslâmiyet ve Hilâfeti temel ve vazgeçilmez müessese olarak görmüş sultana itaati tartışılmaz bir konu olarak ele almıştır. Adalet kavramını devletin ana merkezine koymakla birlikte hukuk sisteminin sağlıklı işleyebilmesi sayesinde adaletin sağlanacağını belirtmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, modernleşme konusunda yapılacak icraatları, gerekli olanların alınmasına, alınanların ise düzenli, tertipli ve ölçülü bir şekilde işlenmesi şartına bağlar. Bu bakımdan Tanzimat sürecini eleştirir. Ona göre, onun zamanındaki modernleşme çoğunlukla başarısızlıktan ibarettir. Toplum dinamiklerine cevap verecek şekilde yapılacak reformların maarıfle kök salacağını belirtmiş ilim, teknik, fen ve sanayinin alınması ve geliştirilmesini elzem olarak görmüştür. İslam kalarak modernleşmek, devlet müesseselerini reforma tabii tutarak diriltmek, Avrupa'dan sadece uyum dâhilinde gerekli olanları almak ve kültürümüzü koruyarak devam ettirmek savunduğu fikirler arasındadır. Onun bu fikirleri, devlet-i ebed müddet anlayışından ileri gelmektedir.

Bugün bile tartışması süren muhafazakâr, batıcı, geleneksellik, modernizm vb. gibi kavramlar güncelliğini korumaktadırlar. Bu fikir temsilcilerinin temel sorunu, uygulamadaki eksiklikleri saptayamamaları ve neyin gerekli olduğunu anlayamamalarıdır. Osmanlı Devleti'nde reform uygulayıcıları ıslahat denemelerinin başarısız olduğunu gördükten sonra Avrupa müesseselerini alma yolunu seçmişlerdir. Bu durum bize, modernleşme sürecinin evreleri hakkında ipucu verir. Ahmet Cevdet Paşa'nın dikkat çektiği nokta ise, devletin temel dinamikleri dikkate alınmadan sorgusuz sualsiz ve sonuçlar düşünülmeden plansız şekilde yapılacak modernleşme atılımının getirecekleri ve götürcekleridir. Bu atılımların sonuçları kriz ve buhranları beraberinde getirerek, toplumu içinden çıkılmaz bir hale sokacağı muhtemeldir. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa ve efkâr-ı sâhiha erbabı, medeniyetin Batı'dan geleceğini biliyor ve medeniyeti doğal olarak tüm insanlığın ortak malı olarak görüyorlardı. Kavram ayırımlarını iyi yaptıklarından ve gerçekleştirilen icraatların sonuçları vasıtasıyla tecrübeli olmalarından dolayı, Osmanlı Devleti'nin plansız, projersiz modernleşmesine şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Bu bakımdan

Ahmet Cevdet Paşa'nın modernleşme anlayışı kısıtlıdır. Tarihimizde son üç asrı ilgilendiren “Modernleşmenin özü tam olarak nedir ve bu konuda ne yapılması gerekir?” sorusu, tarih ilminde karşılık bulur. Erken uyarı sistemi niteliğinde olan ve şahısların, toplumların, devletlerin tezlerini zaman içerisinde haklı veya haksız çıkarmada en büyük kıstas olan tarih ilmi, birçok kez Ahmet Cevdet Paşa'yı haklı çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa (2013), *Kıtas' ı Enbiya ve Tarih' ı Hülefa*. Ed; Yasin Topaloğlu, Elips Yayınları, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa (2000), *Kavaid' i Osmaniyye*, TDK Yayınları, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1986), *Tezahir*, 1-40. Sad. Ve Yay; Mehmet Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1980), *Maruzat* Sad.veYay; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa (1976a), *Tarih' i Cevdet I*. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa (1976b), *Tarih' i Cevdet IV*. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

AKYÜZ, Yahya (2015), *Türk Eğitim Tarihi MÖ.1000- MS.2015*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

AKYILDIZ, Ali (2018), *İlk Türk Akademisi Encümen'i Danış'in Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ses Reklam Matbaacılık, Ankara.

AKYILDIZ, Ali (2003), *Ma'arif'i Umumiyye Nezareti*, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi. Cilt 27, Ankara.

AKYÜZ, Yahya (1990), *Darülmuallimin' in İlk Nizamnamesi (1851)*, Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa, Milli Eğitim Dergisi sayı 95, İstanbul, 1990, s1-2.

ARIKAN, Zeki (1986), *Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri: 27-28 Mayıs 1985-İstanbul: Bildiriler. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s172.

ANSAY, Sabri Şakir (1958), *İslam Hukuku*, 3. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara.

ALİYE, Fatma (1994) *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Sad. ve Yay; Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul.

AYDIN, M. Akif (1986), *Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 22-33.

AYDIN, Mehmet Akif (1992), *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Bs. Beta Yayınları, İstanbul.

BABİNGER, Franz (1992), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev: Çoşkun Ünok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin.

BAYSUN, Mehmet Cavid (1953), *Tezahir-i Cevdet Hakkında-Tezahir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer(1994), *Mustafa Reşit Paşa'nın Medeniyet Anlayışı*, Mustafa Reşit Paşa Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985, Ankara, s52.

BEYDİLLİ, Kemal (2008), *Rusya Maddesi*, 35. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

CANİVET, Guy (2005), *French Civil Law Between Past and Revival*, Loyola Law Review, Volume51.

BERKES, Niyazi (1969), *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul.

BERKES Niyazi (1986), *Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*. Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları,1.Baskı, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1964), *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal. Mc Gill University Press. Kanada, s131.

BOZKURT, Gülnihal (1996), *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK, Ankara.

BOLAY, Süleyman Hayri (2007), *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara.

BOLAY, Süleyman Hayri (2002), *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi*, Türkler 14. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

BULUT, Nihat (2003), *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, Ankara.

ÇİN, Halil(1992), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*, 150. Yılında Tanzimat. Haz,Hakkı Dursun Yıldız. TTK, Ankara.

ÇADIRCI, Musa (2011), *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Yayınevi, Ankara.

ÇOLAK, Yılmaz (2009), *Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, İstanbul, s152.

DAVUTOĞLU, Ahmet (1994), *Devlet maddesi*, İslam Ansiklopedisi 9 Cilt, TDV, İstanbul.

DOĞAN, Recai (1997), *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde ilk Yenileşme Hareketlerinin Batılulaşma Açısından Tahlili*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, s425.

DOĞAN, Necmettin (2013), *İlerleme ve Medeniyet Kavramlarının Türk Düşüncesinde Etkileşimi*, Yüceltme ve Reddiye Arasına ‘‘Medeniyet’’ Anlamak Sempozyumu Bildirileri, Ed. Süleyman Güder ve Yunus Çolak, İhlas Gazetecilik, İstanbul, s251.

ENGELHARDT, Edouard Philippe (1999), *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşat, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

EKİNCİ, Ekrem Buğra (2019), *Mecelle Hakkında Değerlendirmeler*, Marmara Üniversitesi Adalet Dergisi, Sayı 62-63. 1/2, İstanbul, s338-342-343.

ERÖZ, Mehmet (1973), *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, III. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

ERYILMAZ, Bilal (2010), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.

ERGÜN, Mustafa (1990), *Türk Eğitim Sisteminin Batılulaşmasını Belirleyen Dinamikler*, Atatürk Araştırma Dergisi Sayı 17, Ankara, s423.

ERTEM, Rekin (1977), *Dil Öğretimi*, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

GENCER, Bedri (2011), *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*, Kapı yayınları, İstanbul.

GENCER, Bedri (2015), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü*, H.Bolay (Ed. Ve Yaz.), Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi I. Cilt İçinde, Ankara.

GENCER, Bedri (2012) , *Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet*, Editör, Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, Adalet Kitabı, Kadim Yayınları, Ankara.

GÜNDÜZ, Mehmet (2012), *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, DoğuBatı Yayınları, Ankara.

GÜR, A. Refik(1951), *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Çeltüt Matbaası, İstanbul.

GÖZÜBENLİ, Beşir (1997), *Türk Hukuk Tarihinde Kamulaştırma Faaliyetleri ve Mecelle*, Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu: 9-11 Haziran 1995, Bildirileri, Ankara, 1997, s289.

GÖNENÇGİL-VURAL, Barbaros-Güneyi (2016), *Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri*, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14 Ekim 2016, Ankara, s1-10.

GÖLE, Nilüfer (1998), *Batı Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen*, DoğuBatı Dergisi iç, Sayı 2.

HANİOĞLU, Şükrü (1986), *Tanzimat Bürokrasisine Dönüş Çabaları*, Türkiye Günlüğü Dergisi, 150. Yılında Tanzimat'ı Yeniden Düşünmek, s56.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1986), *Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Semineri Basımevi, İstanbul.

HALAÇOĞLU-AYDIN, Yusuf -Mehmet Akif (1993), *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2010), *Maruzat'a Dair*, Maruzat, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

HAKAN, Ayhan (2019), *Dünya'da ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 15, Sayı 2. Ankara, s222-262.

İZGÖER, Ahmet Zeki (2016), *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*, İz Yayıncılık, İstanbul.

- IZGÖER, Ahmet Zeki (1999), *Ahmet Cevdet Paşa*, Şule Yayınları, İstanbul.
- Ibn'i Haldun (2018), *Mukaddime*, I. Cilt sf, (Dr. Arslan Tekin). İlgiKültürSanat Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2003), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*,Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- İNALCIK, Halil (2015), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- KARA, İsmail (2016), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARAHASANOĞLU, Cihan Osmanağaoğlu (2011), *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi*, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 29, Ankara.
- KAZANCIGİL, Aykut (1991), *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, Mir'at ı Mektebi Tıbbiye, Cilt: I-II)*; Özel Yayınları, I. Cilt. İstanbul, s147.
- Kâtip Çelebi (1982), *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, Haz: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarih-Nizam'ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 4. Cilt, 7. Baskı, TTK, Ankara.
- KAŞIKÇI, Osman (1997), *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Koçi Bey (1972), *Koçi Bey Risalesi*, Sad.veYay: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- KÖKER, Levent (2008), *Demokrasi, Eleştiri Ve Türkiye*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (2007), *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları. III. Cilt, İstanbul.
- KESKİOĞLU, Osman (1966), *Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*, AÜİFD, Cilt 14, Sayı 1, Ankara.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1986), *Tarihçi Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri-1985*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

L. CHAMBERS (1973), Richard, *The Education of a Nineteenth Century Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha*, International Journal of Middle East Studies, Vol.4, No. 4 October.1973. Cambridge University Press, s443.

LEWIS, Bernard (2013), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren; Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara.

LOO-REIJEN, H.V.D-W.V (2014), *Modernleşmenin Paradoksları* (Çev. K. Canatan), İnsan Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Ebül'ulâ (1996), *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara.

MARDİN, Şerif(2014), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Ümit (2002), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Ümit (1979), *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Cemil (1974), *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Muallim Cevdet, *Cevdet Paşa' nın Hayat'ı İlmiyesi*, No: 39. Haziran 1339. Dersaadet. (Darümuallimin Yetmişbirinci Sene'i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin ilk Müdürü Cevdet Paşa' nın Hayat-ı İlmiyesi Üzerine Konferans, Tedrisat Mecmuası, c. VII, Sayı 39, Dersaadet 1333.), s435.

NEUMANN, Christoph K. (2000), K. *Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarih'i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Çeviren Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI İlber (2012), *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu*, Ed. Halil İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (1986), *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri. İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1986, s161-166.

ORTAYLI, İlber (2003), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (1983), *Tanzimat Bürokratları ve Metternich*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s363.

OKLAY, Erdem (2014), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme*, Tarih İnceleme Dergisi. XXIX/I, s236-243.

ONAR, Sıddık Sami (1995), *Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısmının Kodifikasyonu; Mecelle*. İHF Mecmuası, XX/1-4, 1995, s58.

OĞUZ, Mustafa, *Osmanlı Devleti Hakkında Cevdet Paşa'nın Görüşleri*, DergiPark, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi sayı 26, 2009, s145.

ÖLMEZOĞLU, Ali (1973), *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, İ.Ünv, Türkiyat Enstitüsü. Mez. Tezi, İstanbul, s14.

ÖLMEZOĞLU, Ali (1993), *Cevdet Paşa maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

ÖZTÜRK, Cemil (2007), *Osmanlılar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s565.

ÖZCAN, Ahmet (2011), *Türkiye 'de Popüler Tarihçilik, 1908-1960*, TTK, Ankara.

ÖZTÜRK, Osman (1973), *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1. İstanbul, s17-122.

ÖZKAN, Nevzat (2006), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:20, Kayseri, s200-227.

ÖNDER, Özgür (2013), *Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm*, Otorite Yayınları, Ankara.

ÖZYURT, Cevat (2014), *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi(1839-1923)*, Kadim Yayınları, I. Baskı, Ankara.

ÖZTAŞ, Sezai, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçilik Anlayışı ve Tarih Eğitimi ile Tarih Öğretimine İlişkin Görüşleri*, International Journal Of Eurasia Social Sciences, Year:8 Vol:8 Issue:27, June2017.

SÖZEN, Kemal (1998), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s37-211.

SEVÜK, İsmail Habib, *Türk Teceddüt Edebiyatı*, Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul.

SHAW, J.S. (2002), *Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmut Dönemleri*, Çev: M.F. Çakır. Türkler Kitabı 12. Cilt. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ŞEKER, Fatih Mehmet (2015), *Modernleşme Devrinde İlimiye Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği*, Dergah Yayınları, İstanbul.

ŞİMŞİRGİL-EKİNCİ, Ahmet-Ekrem Buğra (2016), *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 4.bs. KTB Yayınları, İstanbul.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Ahmet Cevdet Paşa' nın Hayatı*, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Yıl:19, Sayı: 37. Yıl: 9, Ankara, 1994, s97.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2010), *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Y.K Yayınları, İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1969), *Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler I-II-III*, Edebiyat Üzerine Makaleler.(Haz; Zeynep Kerman). M.E Basımevi, III, İstanbul, s217.

TANÖR, Bülent (1996), *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

TANÖR, Bülent (1985). *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Anayasalar Bölümü, İletişim Yayınları, İstanbul.

TURAN, Şerafettin (1986), *Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri: 27- 28 Mayıs 1985, İstanbul Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s14.

TÜRCAN, Talip (2001), *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara Okulu Yayınlar, Ankara.

TÜRKÖNE, Mümtaz Er (1995), *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul.

TÜRKÖNE, Mümtaz Er (2009), *Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi*, Ahmet Cevdet Paşa- Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 155,161.

UBİCİNİ, Henri Abdolonyme (1998), *Osmanlıda Modernleşme Sancısı*, Çev; Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1945), *Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri(1882-1895)*, Doğu Matbaası, Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya(1966), *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya.

ÜLGENER, Sabri Fehmi (2006), *Sabri Ülgener:Toplu Eserler*, Derin Yayınları, I. Baskı, İstanbul.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1940), *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, Tanzimat-I, Maarif Matbaası, İstanbul.

YAVUZ, Hulusi (1986), *Mecellenin Tedvini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s54-284.

YETİŞ, Kazım (1983), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Belagat'ı Osmaniye'si ve Uyandırdığı Akisler*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:12, Ocak. 1983, s51-60.

ZÜRCHER, E.J (2008), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

WHITE, Sam (2013), *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Dönem Modern Celali İsyânları*, Alfa Yayınları, İstanbul.

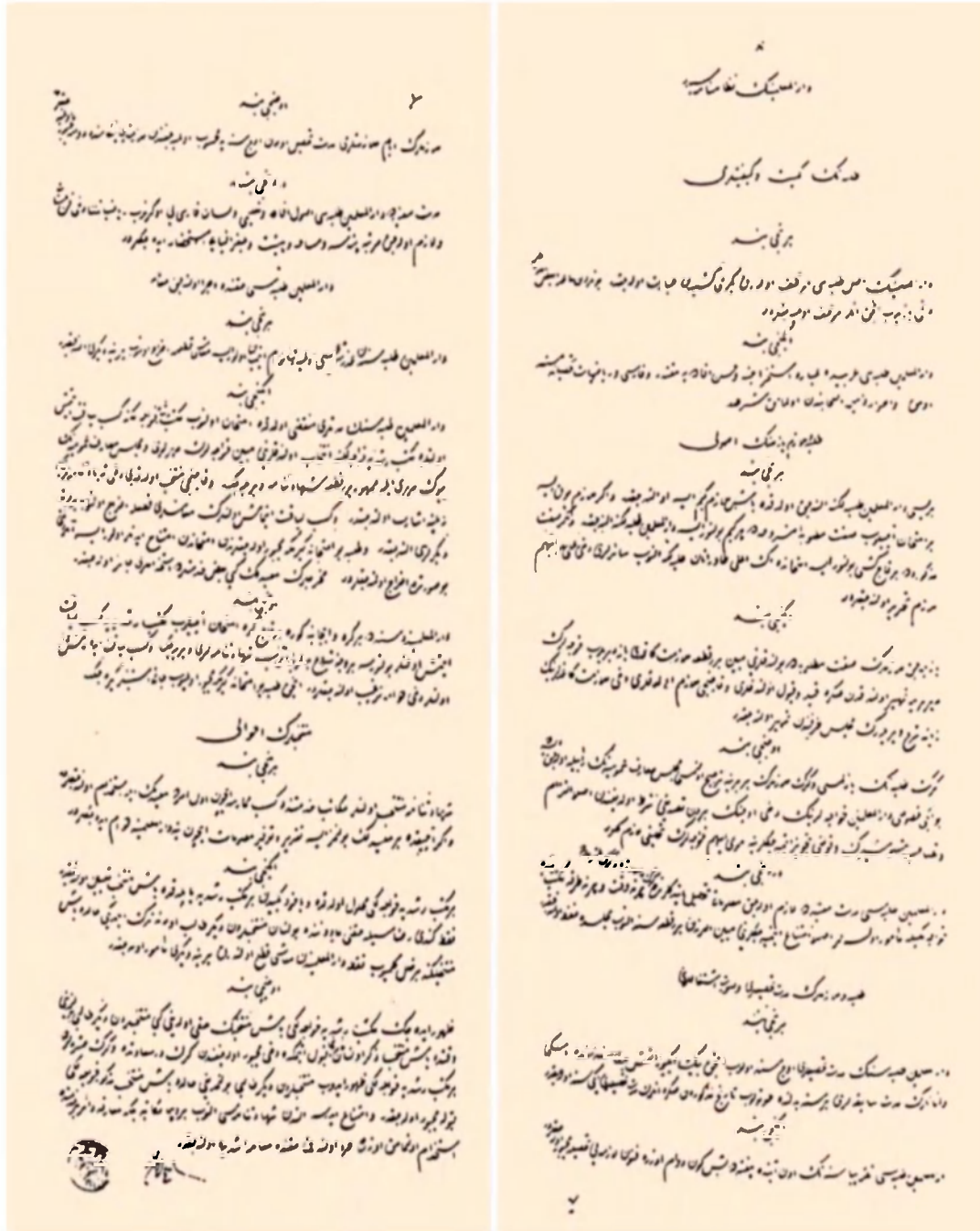
EKLER

Ek-1: Ahmet Cevdet Paşa'nın şahsi kütüphanesinde kitap ve evraklara vurduğu mühürler. Ahmed Cevdet.

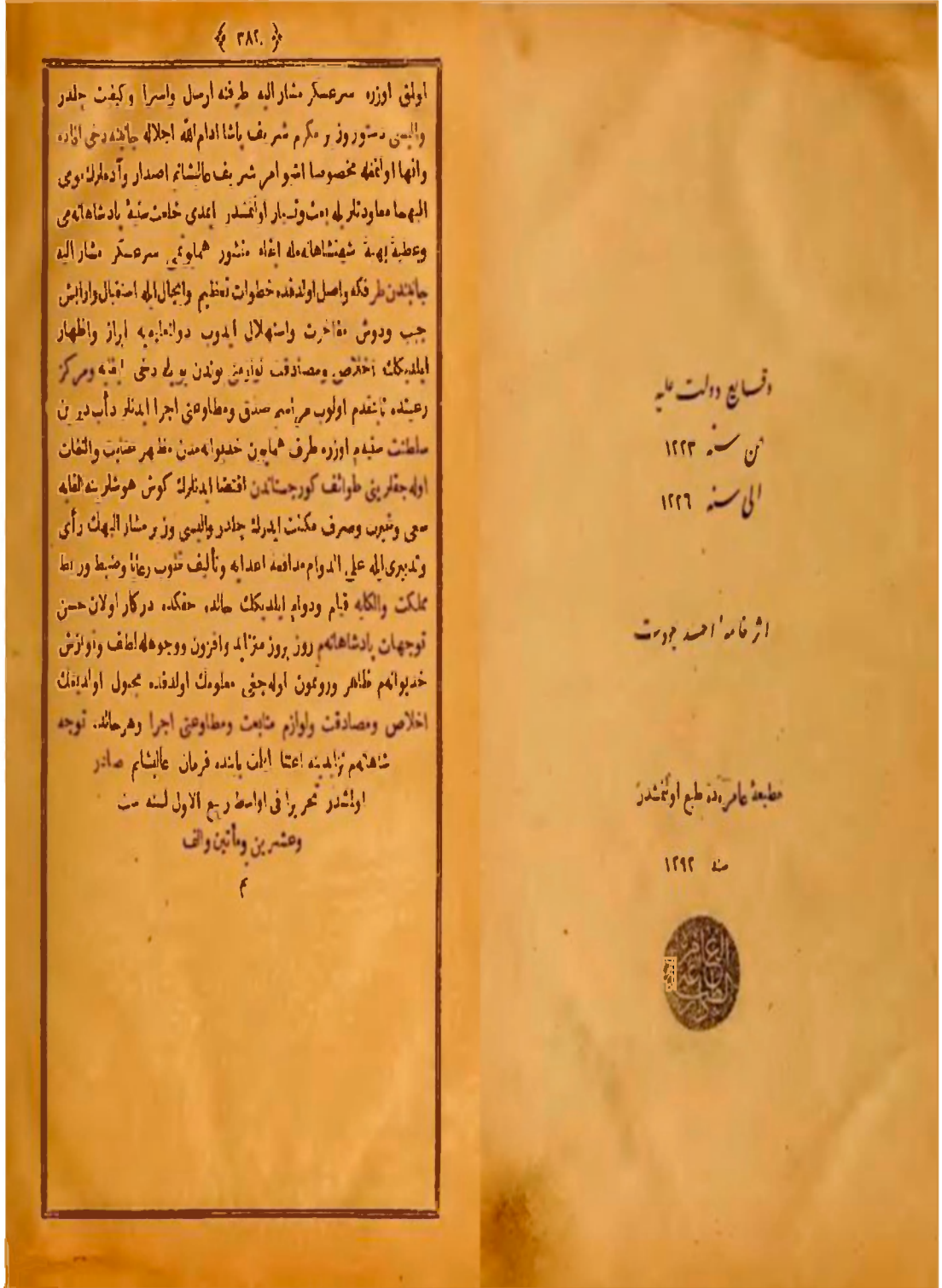

Ek-3: Ahmet Cevdet Paşa'nın 1851 yılında bizzat kaleme aldığı 5 konu başlığında oluşan Dârülmuallemin Nizamnâmesi.

Ek-4: Tarih'i Cevdet'in Matbaa-ı Âmire'de basılan ilk cildinin orijinal baskısı
(birinci ve son sayfaları)

Ek-5,6: Mecelle'i Ahkam'ı Adliyye'nin Matbaa-yı Osmaniyye'deki baskısı
1305(1889-1890) Osmanlıca ve 1881 yılında Fransızca Basımı(üstte).

LÉGISLATION OTTOMANE

SIXIÈME PARTIE.

CONTENANT LE

CODE CIVIL OTTOMAN.

LIVRE I--VIII.

Publié avec l'autorisation du Ministère
de l'Instruction Publique
et l'approbation du Ministère de la Justice

PAR

DÉMÉTRIS NICOLAIDES

Directeur-éditeur du Journal THRAKI.

CONSTANTINOPLE

1881.

۹۲۷۰

مجله اشبوه

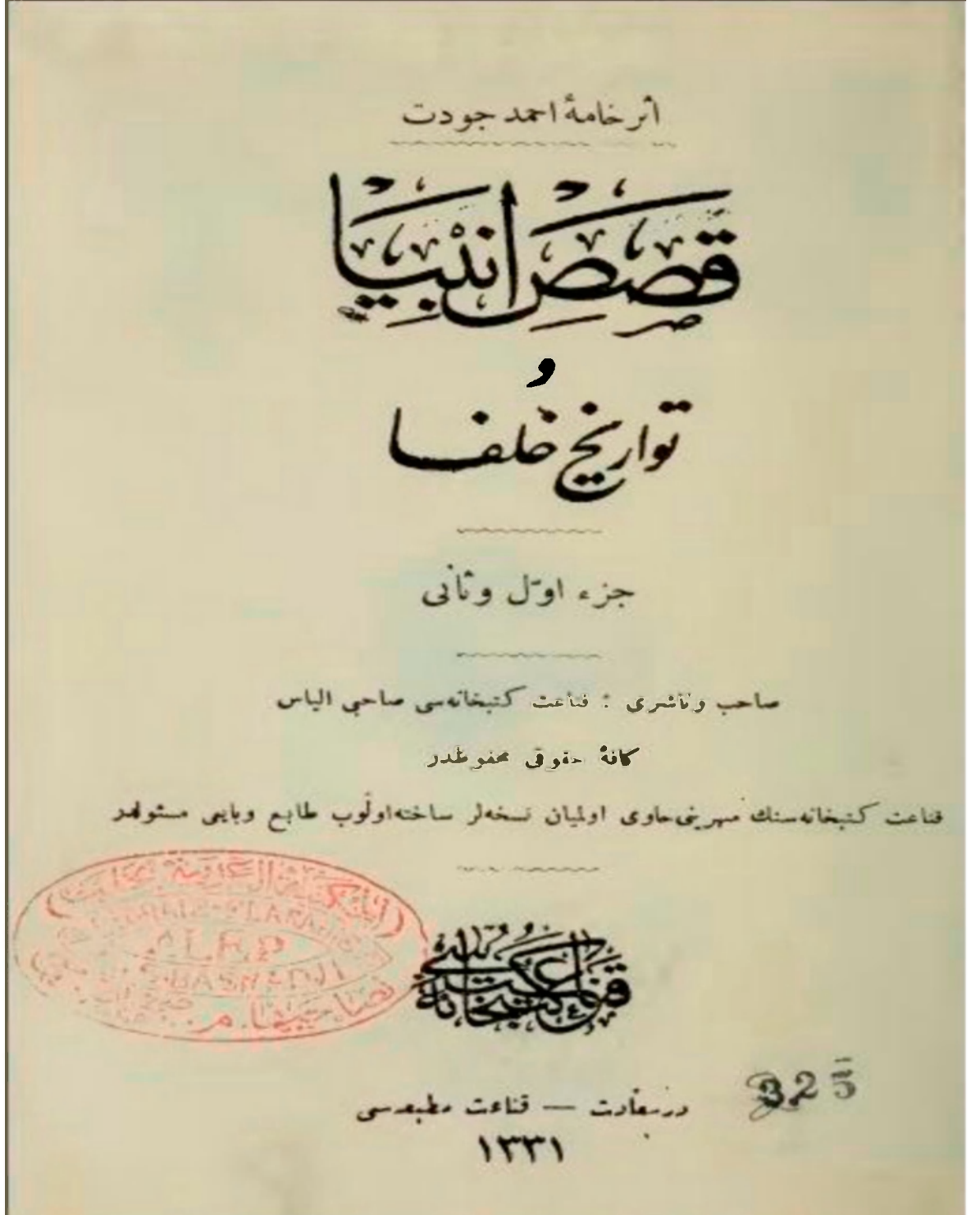
اشبوه مجله عدليه ناظرى ومجله جمعيت جليله سى رئيسى
دولتو اجر جودت پاشا حضر تترينك ترتيب وتنسيق
ومعارف نظارت جليله سى رخصت رسميه سيله ايكنجى
دفعه اوله ورق

در سعادت

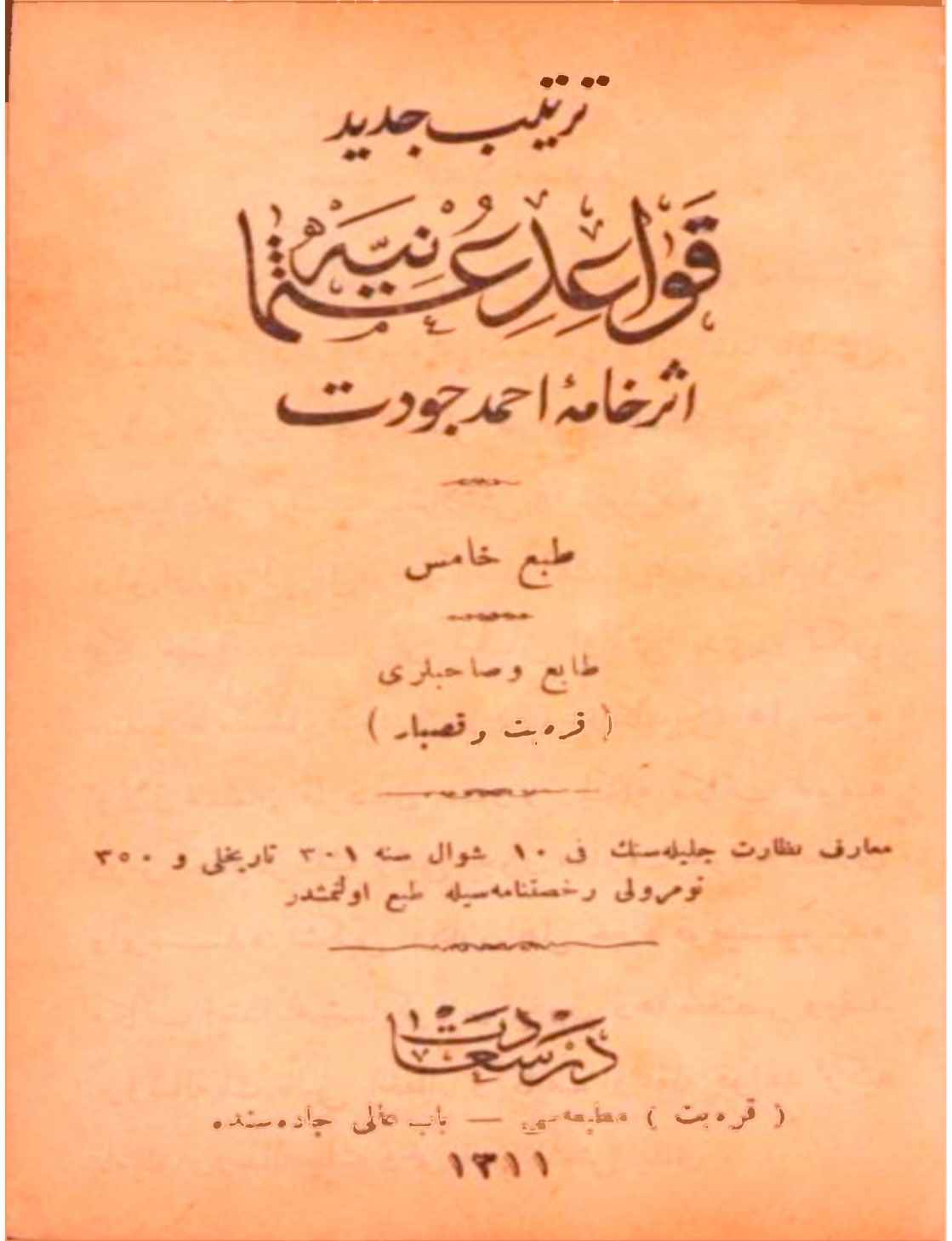
لمطبعة سيميد ۴۴۴ طبع اولمشدر

۱۳۰۵

Ek-7: Kısas'ı Enbiya ve Tarih'i Hülefa' nın ilk ve ikinci cüzünün giriş kapağı.
Dersaadet, Kanaat Matbaası-1331.

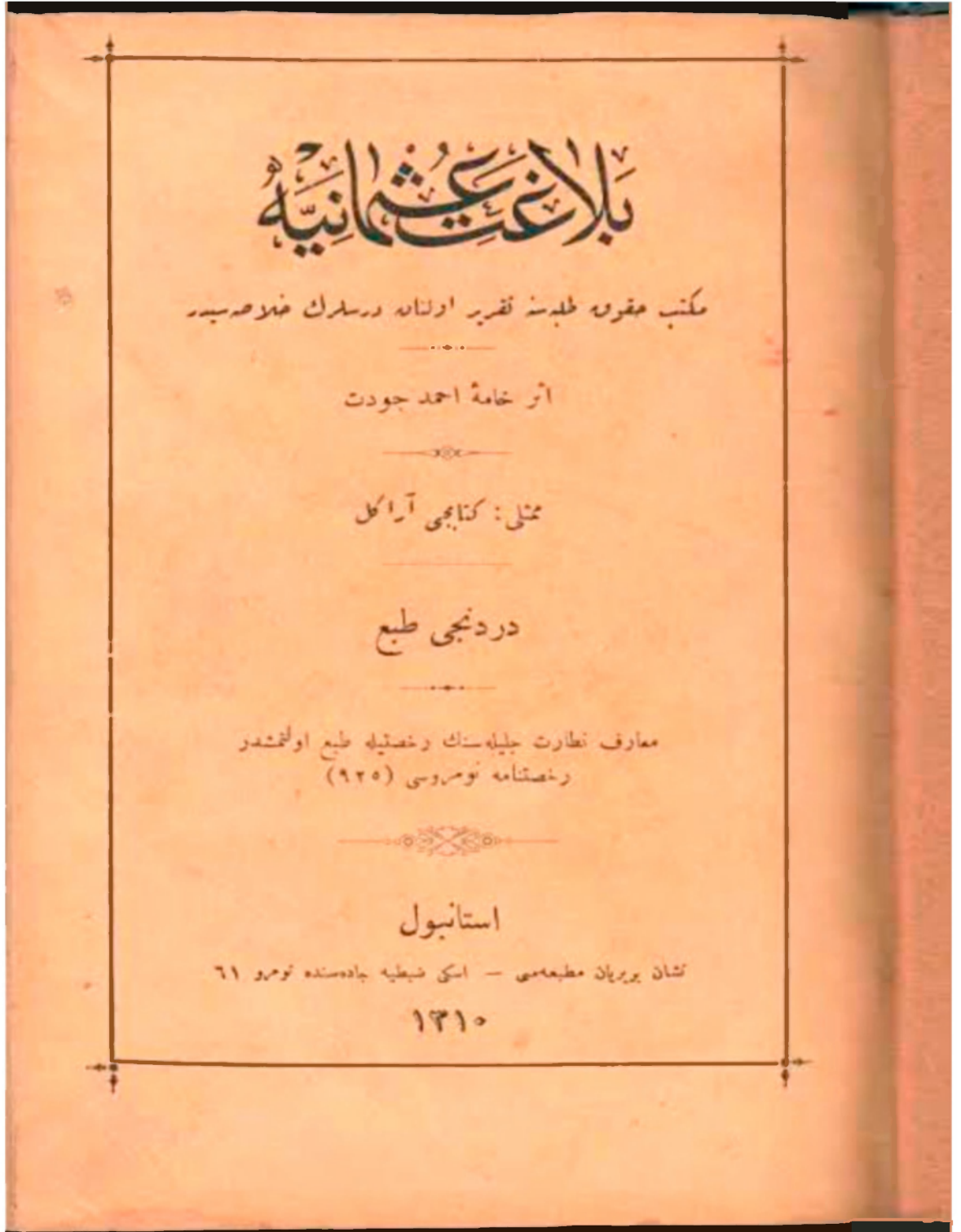

Ek-8: Tertîb-i Cedide (Yeni düzenlenmiş)-Kâvâid-i Osmâniyye'nin Osmanlıca Basımı-Karabet Matbaası-Dersaadet-1311.

Ek-9: Belagât-ı Osmâniyye'nin Osmanlıca Basımı Kapak. Nişan Beridyan Matbaası-1310.

Ek-11: AHMET CEVDET PAŞA

